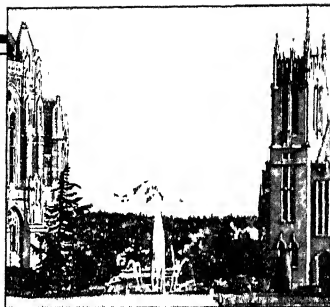

**THE TEXT IS
LIGHT IN
THE BOOK**

UNIVERSITY OF WASHINGTON LIBRARIES

Estate of Solomon Katz

LVCANI
BELLI CIVILIS
LIBRI X

M. ANNAEI LVCANI
BELLI CIVILIS
LIBRI DECEM

EDITORVM IN VSVM EDIDIT
A. E. HOVSMAN

CAMBRIDGE, MASSACHUSETTS
HARVARD UNIVERSITY PRESS

First impression January 1926.
Second impression corrected March 1927..
Third impression April 1950.

PRINTED IN GREAT BRITAIN

WHEN I edited Juvenal for the behoof of editors twenty years ago, their chief need, or rather the chief need which another could supply for them, was more knowledge of the manuscripts. With Lucan it is not so, and the manuscripts collated by Mr Hosius for his second and third editions are amply sufficient. It may be that Par. Lat. 7900^A and Vat. 3284 and other known books would repay more scrutiny, and it may be that somebody roaming through a library will one day stumble upon a hidden treasure; but those are not the quarters from which Lucan most needs help nor from which most help is to be had. I find him as Epicurus found mankind,

cum uidit hic ad uictum quae flagitat usus
omnia iam ferme mortalibus esse parata
nec minus esse domi cuiquam tamen anxia corda.*

He does not profit by the discovery of new material. The only object of seeking and collating manuscripts is to restore the author's text, to recover what he said; and this end will never be reached by editors who cannot construe what the manuscripts, when found and collated, offer for their perusal.

You begin to read book I and you arrive at verses 8-12. In Germany, France, Holland, and England they are now printed thus:

quis furor, o ciues, quae tanta licentia ferri
gentibus inuisis Latium praebere cruorem!
cumque superba foret Babylon spolianda tropaeis
Ausoniis umbraque erraret Crassus inulta,
bella geri placuit nullos habitura triumphos?

* *cordi* codd., Wakefield, and Diels in 1923. The plural *corda* for *cor*, we are told, makes its first appearance in Virgil. And where, pray, does the substantial *anxia*, 'die Angst,' make its second appearance? Seemingly in Dracontius, though there it may be fem. sing. And where is *cordi* an ablative meaning 'in dem Herzen'? Not in Lucretius any more than in the verses of Lucilius and Manilius where the thes. ling. Lat. professes to find the form. And what sense can be made of *uidit . . . anxia . . . infestis cogeī saeuire querellis*? None; but Diels is not daunted by that: he translates *cogeī* as *cogere*, 'die Angst . . . welche die Seele auch wider Willen beständig quält und feindlich bedroht und zu wütenden Klagen veranlasst.' Such are the privileges of conservative criticism.

--except that Lejay and Francken have a comma after *Ausoniis* and Francken a note of exclamation after *triumphos*. In these five lines there are two solecisms. 'quae tanta licentia!' is not Latin: the exclamatory *quis* or *qui* cannot consist with *tantus*. And the exclamation 'quae licentia praeberere cruorem!' cannot be linked either to the interrogation 'bella geri placuit?' or to the exclamation 'bella geri placuit!' by the conjunction *que* nor by any conjunction. Yet not a word or letter is in fault, and both vices have been imported by punctuation.

The art of understanding Lucan makes no steady and continuous progress, and relapse accompanies advance. Later editors often miss what their predecessors clearly apprehended, and his earliest interpreters are still in many respects his best. The scholiasts were not well equipped in the matter of brains for understanding him, but they possessed another organ: they understood him with the marrow of their bones, which was the same stuff as his. Even the seventeenth and eighteenth centuries were much more conversant than the nineteenth or twentieth with the modes of speech and thought which prevailed in the first; and the text of Lucan now generally current can be much amended, without the change of a letter or the introduction of any novelty, by recurrence to the discarded punctuation of old editions.

A second misfortune which Lucan has to rue is likewise a weakness of the present age, in which the indulgence of love for one manuscript and dislike for another inevitably begets indifference to the author himself. For many years past he has been plagued by a 'codex optimus' and a 'better family of manuscripts', whose friends have defiled his text with such lections as no other generation would have tolerated: I 646 *attollet*, III 160 *regni*, IV 118 *hic* . . . *hic*, V 500 *latebras*, 576 *nec*, 761 *perferre*, VI 225 *facie*, VII 317 *quantum*, 575 *contundere*, VIII 645 *sunt*, IX 104 *potui*, 299 *devictis* . . . *Catonem*, 461 *libet*. Love is blind, and it is on the *polytypus Hagnae* that Balbinus chiefly dotes; so no wonder that true and excellent readings proffered by these same manuscripts are despised and rejected: II 27 *nec*, 554 *hosti*, III 328 *ullis*, 410 *ulli* . . . *aurae*, IV 452 *illam*, V 383 *summo* . . . *honori*, 429 *sipara*, 572 *ueniet*, VI 293 *Hennaeis*, VII 452 *intulit*.

The five manuscripts on which we chiefly depend, ZPGUV, cannot be divided and united into families or even classes. The circumstances in which Lucan's text was transmitted from his own time

to the scholars of the Carolingian renaissance did not afford the requisite privacy and isolation. There were no sequestered valleys through which streams of tradition might flow unmixed, and the picture to be set before the mind's eye is rather the Egyptian Delta, a network of watercourses and canals. Lucan was popular; variant readings were present not only in the margin of books but in the memory of transcribers; and the true line of division is between the variants themselves, not between the manuscripts which offer them. The manuscripts group themselves not in families but in factions; their dissidences and agreements are temporary and transient, like the splits and coalitions of political party; and the utmost which can be done to classify them is to note the comparative frequency of their shifting alliances.

The commonest cleavage is between **ZP** and **GUV**; and **ZP** are much oftener wrong than right. The next commonest, little less common, is between **ZG** and **PUV**; and **ZG** are oftener right than wrong. The other divisions decrease in frequency as follows: **PU** (oftener wrong) against **ZGV**; **GV** (oftener wrong) against **ZPU**; **ZV** against **PGU** (little to choose); **ZU** (oftener wrong) against **PGV**; **UV** (oftener wrong) against **ZPG**, **PV** (oftener wrong) against **ZGU**; **GU** (oftener wrong) against **ZPV**; **PG** (oftener wrong) against **ZUV**. I note here one fact which may escape observation because it does not strike the eye: **UV** agree together almost as much as any two manuscripts, but they generally have a third to keep them company.

Of these manuscripts **P** and **U** may be called middle and ordinary; they have comparatively few singularities. **Z** and **G** and **V** are eccentric, and each offers many readings divergent from all the rest. This difference will appear if I cite only those places where the true reading, or the reading probably true, or nearest to the truth, is given by each singly.

P. I 398 *Lingonas*, II 264 *nolet*, 459 *cum cesserit*, 672 *Persem*, III 280 *Essedoniae*, IV 82 *caelo defusum*, V 782 *belli*, VI 135 *lampades*, VII 429 *Dahas*, VIII 40 *secretae*, 46 *curris*, IX 131 *hospitii*, 592 *laticis*, 659 *Danaes et*, 678 *hamati*, 837 *salpuga*, 917 *comas*, 948 *quieta*.

U. II 650 *pacis*, III 132 *exustae*, 701 *comprehensum*, IV 57 *delapsae*, 67 *inpulerat*, 528 *tum*, 741 *conspecti*, VI 301 *regum*, 596 *perculsa*, 805 *Pompeiis*, VII 16 *fugax*, 130 *mortis uenturae*, 462 *uultus*, 622 *anima*, VIII 265 *nouis*, IX 619 *exundet*, X 48 *Arcton*, 426 *caedes* . . . *manu*, 502 *aetherio*.

G. I 254 *ruentem*, II 343 *relinquar*, 397 *que a*, 417 *Libycas* . . .

harenas, 556 *en*, III 167 *rapina*, IV 78 *extinguunt* . . . *nimbi*, 357 *des fessis*, 677 *Autololes*, V 761 *proferre*, VI 24 *que uomentibus*, 137 *gemit*, 237 *tenentem*, 384 *fregere*, 411 *se cum*, VII 180 *uolitare*, VIII 59 *animam*, 191 *tum*, 580 *a*, IX 29 *sua*, 104 *potuit*, 130 *rura*, 300 *Libyci*, 749 *aruis*, 808 *se fundere*, 822 *sterili se*, 867 *poli sed*, 956 *pelago*, X 154 *optabit*.

V. I 423 *Suessones*, II 214 *iam*, 232 *quo*, 558 *disces*, 587 *nusquam*, 645 *at*, 710 *qua*, III 71 *uictor*, 140 *seruantur*, 276 *illum*, 748 *missi*, IV 86 *omnis*, 579 *ignorant*, V 421 *iactatis* . . . *remis*, 576 *ne*, VI 286 *tremente*, VII 411 *proh*, 557 *populis*, 575 *confundere*, 607 *successor*, 658 *uouit*, VIII 251 *Phaseli*, 681 *comprensa*, IX 165 *saeuus*, 299 *de uictis*, 576 *ne elegit*, 615 *dente*, X 61 *facie*, 241 *aera*, 249 *hac*, 369 *credit*, 451 *uetante*, 536 *subitus*.

Z. I 600 *Cybeben*, II 13 *habet*, 27 *nec*, 292 *complosas*, 554 *quod* . . . *hosti*, 570 *quod*, III 120 *sed*, 124 *sacro*, 190 *adriaca*, 410 *aurae*, 510 *maris*, 564 *percussae*, 571 *nulli*, 598 *pila*, 629 *et*, IV 186 *det*, 562 *iuguli* . . . *manum*, 675 *distinet*, V 301 *demittere*, 338 *descenderit*, V 414 *cepere*, 549 *notam*, 680 *gemitu*, VI 51 *en*, 150 *adegit*, 154 *et*, 161 *impulsu*, 274 *cumulo*, 293 *Hennaeis*, VII 179 *cuncti*, 452 *intulit*, 555 *a*, 801 *hoste*, VIII 179 *descendet*, 311 *fallent*, IX 141 *que*, 192 *ulla*, 338 *in-pactis breuius*, 405 *turba*, 430 *petimus ab*, 831 *semel*, 956 *Helle*, X 286 *qua*.

But the peculiarities of **G** and **V** and **Z** are still more visible in their faults; and these reveal a great difference of character between **G** and **V** on the one hand and **Z** on the other. **G** offers singly a large number, and **V** a larger, of intelligible lections, many of which are not in themselves unacceptable or even sensibly inferior to the lections of the majority. But many of those peculiar to **V**, and a still greater proportion of those peculiar to **G**, are manifest interpolations, designed to remove real or imaginary difficulties; and the rest consequently lie under heavy suspicion. In **Z**, though interpolation is not absent,* it is comparatively rare, and the very grave and numerous errors of the manuscript are chiefly due to carelessness and stupidity.

Since I omit from my notes large numbers of the lections severally peculiar to these three manuscripts where they are plainly false or have no claim to be thought true, a reader who does not use a fuller apparatus may be tempted to esteem all three too highly; so I here warn him against that mistake. And I further counsel him not to exalt **Z** merely because it is the least interpolated of the three, nor

* For example I 483 *agitantibus* (for *agentibus*) for *a genibus*, 588 *uolitantis* for *errantis*, IV 329 *siti* for *tamen*.

to despise **G** as the most interpolated. Few interpolations obliterate truth more thoroughly than such blunders * as are often found in **Z**. And that the interpolated **G** preserves for us a great amount of genuine tradition is clear not only from the intrinsic merit of its lections but from its agreement both in truth and in error with the palimpsest fragments **N** and **Π**. Within the few hundred lines which they contain, they side with **G** against the other manuscripts in the readings v 91 *contactusque*, 157 *prodiderat*, vi 24 *que uomentibus*, 60 *alea*, 237 *tenentem*, 318 *patriae*, 411 *se cum*, vii 489 *gladiis*; and there is no other manuscript with which they side so often.†

These palimpsests, assigned to the fifth or fourth century, have perhaps a better text than any one of our medieval manuscripts, but not so good a text as could be composed by choosing from the five. They contain false readings peculiar to themselves, and only thrice do they show signal superiority: at vi 556, where **N** omits the spurious verse, at 675, where it preserves *echenais*, and at vii 462, where **Π** retains in *uultusquono* a portion of the original lection from which the later manuscripts diverge.

Grammarians and other ancient authors who quote from Lucan very seldom offer any true or even noteworthy variant not to be found in **ZPGUV**. At ii 61 the true reading *urbi* for *orbi* is preserved in the corp. gloss. Lat., but also in Lucan's own scholia and even in a few of his manuscripts. At ix 714 *pictus* is given instead of *punctus* or *tinctus* by manuscripts older than Lucan's in Isidore and the corp. gloss., but also by one of his own. In ii 273 Seruius twice explicitly attests *summa* for *magna*, and this again is found in a few of Lucan's manuscripts; but *magna* is supported by the manuscripts of Augustine, if not Augustine himself, and there was some temptation to write *summa* instead. In iv 275 Priscian explicitly attests *non gratis moritur* for *uincitur haut gratis*. In other cases where grammarians contradict our manuscripts, such as ii 398, iii 19, 215, iv 752, 781 (where they also contradict one another), v 428, viii 358, x 511, 523, and many not recorded in my notes, their testimony is not explicit, and their lections may be imputed to their own ‡ or their transcribers' carelessness. Once or twice the variants

* For example ii 614 *sulcum* for *linguam*, iii 752 *ullus* for *anceps*, iv 756 *illis* for *urguet*.

† I have also recorded the agreement, in a few true readings, of **G** with **Z**², which is, or may be, older; but **Z**² is an indeterminate sign, for the correctors of **Z** are many.

‡ And if an author like Hyginus gromaticus casually cites iii 247 with *inuisum*, that synonym casts no doubt upon *ignotum*,

of Lucan's manuscripts repeat themselves in those of the grammarians: at I 416, II 359, VI 545, VIII 195.

It is safe to say that any lection, other than a medieval fault of spelling, which is found in all the manuscripts **ZPGUV**, existed in some text of Lucan about the year 400; and even some lections not found in all of them, such as the corruption *numquam* at II 587, are of the same antiquity.

The reader has been starving this long while for news of **M**, which, they tell him, is 'codex optimus' and 'die führende Handschrift' and so forth; and he wonders how soon he is to hear again such honeyed words as 'die Vorzüglichkeit von **M**, dem Hauptvertreter der'—never mind what. Well, it is **M**'s turn now.

disce, sed ira cadat naso rugosaque sanna,
dum ueteres auias tibi de pulmone reuello.

M is a manuscript whose text falls into three unequal parts derived from three quite separate sources. Through more than seven books, I 483–IX 85, **M** is twin brother of **Z**. From IX 86 to X 546, the end of the poem, it is twin brother of **P**, though as **P** breaks off at X 107 the relationship is not demonstrable beyond that point. From I 1 to 482 it has no close alliance with any manuscript, but stands about half-way between **Z** and **U**, which are generally opposed to one another.

This state of things in I 1–482 has not, so far as I know, been observed before, but it nevertheless is manifest. In the remainder of book I, 483–695, the kinship of **Z** and **M** is what it is throughout the next seven books, and the lections in which they conspire to contradict the other manuscripts are many and notable: from a total of 24 I select five, 483 *agitantibus* **ZM**, *a gentibus* **Ω**, 588 *uolitantis* **ZM**, *errantis* **Ω**, 614 *largo* **ZM**, *laxo* **Ω**, 638 *legiens* **ZM**, *tegens* **Ω**, 648 *effusis* **ZM**, *infusis* **Ω**. All these in less than a third of the book: in 1–482, more than two thirds, there is no similar case. In the nine places (there are only nine) where **ZM** confront **Ω** the disagreement is in trifles, 246 *de-* **ZM**, *di-* **Ω**, 277 *ad* **ZM**, *at* **PUV**, *sed* **G**, 317 *di-* **ZM**, *de-* **Ω**, 349 *derunt* **ZM**, *decrunt* **UV**, *desunt* **PG**, 350 *neque* **ZM**, *nec* **Ω**, 414 *-at* **ZM**, *-et* **Ω**, 427 *latio* **ZM**, *latios* (*s* follows) **PV**, *latiis* **GU**, 435 *-as* **ZM**, *-a* **Ω**, 451 *dry-* **ZM**, *dri-* **PUV**, *dru-* **G**; and the coincidence between **Z** and **M** is such as often occurs between unrelated manuscripts, and can argue no common parentage. When, on the other hand, disagreement is salient and

significant, **Z** and **M** may often be found in opposite camps: 64 *accipiam ZGU*, *accipio MPV*, 209 *iubam et uasto graue ZG*, *iubas et graue P*, *iubas et uasto MUV*, 416 *tollat ZGU*, *ducat MPV*, 429 *sanguine ZPV*, *foedere M(G)U*, 453 *datum est ZV*, *datum PG*, *datur MU*.

It must of course be asked whether it is **M** or **Z** which in this portion of the text breaks the tie of brotherhood and owns an origin other than that common parent, let me call it **ζ**, whence the two descend in books II-VIII. This question can best be answered by observing* that in books II-VIII the codex with which **ZM** side most when the manuscripts split into parties is **P**; that in I 1-482 **P** is still the codex with which **Z** sides most, while **M** sides most with **U**; and that **U** is in books II-VIII a codex with which **ZM** side little. **Z** then is here constant to its nature, and **M** is the deserter.

And the explanation of this fact is simple and obvious. **Z** is older than **M**, and **ζ**, before the date of the latter, had suffered mutilation. The first 482 verses were lost, and the scribe of **M** was obliged to copy † them from elsewhere. And we shall now go on to discover that mutilation befel **ζ** at its end as well as its beginning.

That in the last two books, from IX 86 to X 546, **Z** and **M** are no longer brothers, and that brotherhood exists instead between **M** and **P**, is a fact observed by Mr Hosius in his second edition, p. xlv; but its true interpretation he could not admit. The honour and glory of his 'codex optimus' required that **M** should be the constant element, and that fickleness should be imputed both to **Z** and to **P**. His account is that **M** has the same origin throughout, and that at IX 86 **Z** deserts that origin and finds another, while **P** at the same point abandons what has been its origin heretofore, and steps into the shoes of **Z** as **M**'s brother and a descendant of **ζ**. The truth is that **Z** and **P** are the constant elements and are derived throughout from the same two separate origins, and that what takes place at IX 86 is that **M** quits the side of **Z** and ranges itself with **P**.

At the very outset it is incumbent upon those who hold the contrary opinion to give a reason why the change in **Z** and **P** was simultaneous; and they give none: 'nullum in hac re conexum cognosco inter **P** et **Z**' says Mr Hosius p. xlv n. 2, and that alone should be enough to confute him. But we are not left to argue from considerations of intrinsic likelihood. By great good luck the verses VIII 575-IX 124, containing and surrounding the point of dis-

* In Mr Hosius' apparatus, mine being only a selection.

† It cannot be affirmed, and I do not imply, that either **M** or **Z** was copied straight from **ζ**, which may have been their grandfather and not their father.

junction, are preserved in a third copy of **Q**, or Par. Lat. 10403. From VIII 575 to IX 85 **Q** is as close akin to both **Z** and **M** as they are to one another, and where they differ it does not side with **Z** more than with **M**. From IX 86 to 124 **Q** maintains the same close kinship with **Z** and is no longer akin to **M**. That shows which of the brethren is the outcast.

In his third edition, p. xlvii n. 1, Mr Hosius observed this piece of evidence; he further remarked that from IX 86 onward a type of corruption which is characteristic of **ZM** continues to prevail in **Z** and becomes rare in **M**; he recognised that the theory which I am now maintaining would be simpler and more plausible than his own; and he even hit upon the true cause of what is presented to our observation: 'quod facile ita explices, ut archetypi post descriptum librum **Z** ultimis foliis inde a IX 85 amissis scribam codicis **M** ad alterum exemplar transfugere coactum elegisse codicis **P** parentem sumas.'* But he could not accept a view derogatory to the dignity of **M**, and he set up an argument on the other side: to make it appear that it is **Z** and not **M** which changes character, he says that **Z** agrees seldom with **V** in books I-VIII, often in books IX and X. If this were a fact, it would have much less weight than the contrary witness of so near a relative as **Q**; but it is not a fact. It is an optical illusion, though shared by Mr F. Beck, Gött. gel. Anz. 1907, p. 791. What Mr Hosius means is that when he looks for places in his apparatus criticus where the two letters **ZV** stand alone, he finds a dozen between IX 86 and X 546 and very few in the first eight books. Naturally; because from I 483 to IX 85 **Z** has a twin brother, and is therefore seldom left alone in its agreements with **V** or with any other manuscript. The comparison which ought to be instituted is not between the frequency of **ZV** before and after IX 85, but between the frequency of **ZV** after that point and **ZMV** before it. It will then be found that agreement of **Z** with **V** is not more frequent in books IX and X than in book VIII: what happens after IX 85 is not that **Z** agrees oftener with **V** but that **M** agrees less often with **ZV**; and Mr Hosius' own argument turns round and bites him. It is **M**, not **Z**, which changes character at IX 86. Mr Hosius further, to make it appear that **P** here changes character, affirms that after IX 85 **P** quits the society of **U**. This is a second optical illusion. What he means is that after IX 85 the two letters **PU** are hardly ever

* It may be asked why the two losses, I 1-482 and IX 86-X 546, were not made good from one and the same manuscript. Because books I-VI and VII-X were copied by different scribes, and the copying was probably simultaneous.

seen standing together alone. Naturally ; because from that point onward **M**, having become a brother of **P**, regularly makes a third with them, and the letters are **MPU**. What happens is not that **P** abandons **U** but that **M** abandons **Z** and seeks their joint society.

This sovereign codex may therefore be called a king of shreds and patches, and its devotees, believing themselves good unitarians, have been engaged in worshipping a trinity. Of all our six manuscripts it is the one which we could best dispense with. It is of prime utility only in x 108-546, where **P** fails us and **M** alone preserves that strain of tradition, and in i 1-482, where it is singular, and the sole possessor of one true reading, 246 *gelidos*. In ix 86-x 107 it seems hardly equal to **P**, which has three small superiorities peculiar to itself, ix 659 *Danaes et (Danae set M)*, 678 *hamati*, 837 *salpuga (-pulga M)*, whereas **M** has none. In i 483-ix 85 it is quite equal to **Z**, excelling it and all in the lections ii 245 *derige (di- Z)*, 707 *classi*, iii 410 *ulli*, v 43 *uobis*, vii 93 *potui*, while **Z** in its turn excels in ii 51 *Suebos (-uos M)*, iii 510 *maris*, iv 186 *det*, v 680 *gemitu*, vi 274 *cumulo*. In the omission of verses it is less careless than either **Z** or **P**. I am saying nothing against it; my message is only that of St Paul to the Athenians, *ὁ ἀγνοοῦντες εἰσεβείτε, τοῦτο ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν*.

The two bodies of scholia called *commenta Bernensia* and *adnotationes super Lucanum* severally or jointly preserve or indicate some true or seemingly true lections not found in **Ω** : i 408 *Monoeci*, ii 387 *unicus*, iii 149 *nullam*, vii 20 *mens*, viii 715 *Cordus*, ix 299 *Catoni*, 821 *Saitae*. The lemmata of the comm. Bern. are distinct from the scholia and are taken from a manuscript which, if it existed entire, would be of importance equal to any. Their text shows independence both in virtues and in vices, and rescues lost truth at ii 263 *ne*, vii 387 *explicat*, ix 648 *obducere*, 973 *luxerit*, x 312 *populis*.

I touch with reluctance, as Gibbon might say, and dispatch with impatience an idle yet pretentious game in which Lucan's less serious critics find amusement, and which they call *Ueberlieferungsgeschichte*, because that is a longer and nobler name than fudge. Three * of the manuscripts contain this subscriptio :

Paulus Constantinopolitanus emendavi manu mea solus.

It appears in **P** at the end of every book except x, which breaks off

* Six ; but Cassellanus poet. F 5 and the remainder are such poor affairs that the patrons of Paulus choose to say little about them.

at verse 107, and **ix**, where a space is left blank for its reception. It appears in **M** at the end of books **viii ix x**, and in **U** at the end of **ii vii x**. From this material they have spun a legend about 'the Pauline recension' and have constituted a 'Pauline class' of manuscripts, consisting of **MZPU** in contradistinction to the 'non-Pauline' **G** and **V** and invested with superior virtue and authority; and **M** they represent as the most virtuous and authoritative and Pauline of all.

The only manuscript which we have any right to call Pauline is **P**. **M** in its last portion, **ix 86-x 546**, is brother to **P** and therefore Pauline for the nonce, and naturally has the subscriptio at the end of books **ix** and **x**; at the end of **viii** it has been inserted in a space not originally meant for it, because the scribe, when at **ix 86** he began to copy from a new exemplar, observed it and thought it worth transmitting. When such are the conditions under which the subscriptio appears in **M**, and when in **M**'s brother **Z** it appears nowhere at all, it is ridiculous to pretend that it existed in the common parent of the two and to call either of them Pauline. The presence of the subscriptio in **U** at the end of books **ii vii x** has no obvious explanation* and may have some significance; for **P** and **U** are among the manuscripts which agree most (though they also differ greatly), and if we care to say that the readings common and peculiar to the two are derived from this source we may perhaps be right. But what knowledge could be more worthless? how is criticism helped? They must be derived from some source: what does it matter if their source was a copy corrected by one Paulus of Constantinople? The readings are none the better nor the worse for that, and are still to be judged on their merits.

If **M** and **U** as well as **P** are Pauline, there is no reason why **G** and **V** should not be Pauline too. The absence of the subscriptio can be no obstacle, for it is absent from **Z**, which nevertheless must be Pauline if **M** is. The diversity of their characters can be no obstacle either. **V** is more allied to **U** than **MZ** are. **G** is more allied to **MZ** than **U** is. Where the manuscripts divide into opposing groups, to find **MZG** leagued against the rest is common, almost as common as to find **MZP** in such confederation; and to find **MZU** leagued against the rest is rare, quite as rare as to find **MZV** so leagued. Editors who must have Paulus to play with would perhaps be wise to plant him in the fourth century, to make his 'recension'

* But **U** may have been copied from a manuscript in which the subscriptio had been added by a second hand, as a second hand has added a subscriptio in the eod. Leid. 82 of Juvenal at **vii 4**.

(he does not call it so) the source of all our manuscripts except the palimpsest fragments, and to suppose that the readings severally peculiar to **V**, to **G**, and to **MZ** were afterwards introduced into copies of the text which he had constituted. That will at any rate be less absurd than to bestow the name of 'the Pauline class' upon manuscripts which proclaim, by their mutual unlikeness and by their likeness to others, that they are not a class at all.*

Usener however in *Rhein. Mus.* 1868 pp. 497-503 professed to date and identify Paulus. In the cod. Par. Lat. 7530, written in the latter part of the eighth century, at the end of fol. 39, are these words: *Servii grammatici scripsit deo propitius papulus cons theoderichi indic ii mensis februarii xxv dies saturni hora vii dei.* Usener determined this date as A.D. 674, and added 'wir kennen nun die Epoche, wo die vermeintliche Redaktion unseres Lucantextes vorgenommen wurde'. Indeed? how do we know it? Here is nothing about any Constantinopolitan nor any Paulus: on the contrary the person named is Papulus. But Usener altered *Papulus* to *Paulus* and *cons* to *Const.*; and we know it so.

Such confections are easily and greedily swallowed, and this particular figment is belauded, 'pietatis ergo', by Usener's pupil Mr Hosius, p. vi, in the following terms: 'hic Paulus qui sit quoue tempore fuerit, Hermannus Usener (*Mus. Rhen.* xxiii 497 sqq. *Quam argumentationem totam meam facio.*) summo ingenii acumine ex codicis Parisini 7530 subscriptione indagavit annoque p. Chr. n. 674 addixit.'† It was completely exploded by Lejay in *Rev. de*

* One alleged proof that **MZPU** are a class is that they omit certain verses which **GV** contain. This line of cleavage is only one out of many (see p. vii), and must not be stressed to the exclusion of other and contradictory lines; but let us examine it. The omissions (see p. xix) are seven, three of which (vi 188, vii 103, ix 87), perhaps a fourth (v 795 sq.), are assignable to palaeographical causes such as homoearchon, and are therefore no evidence of relationship between the manuscripts in which they occur. If anyone prefers to make **MZP** a class distinct from **UGV**, he can adduce equally good proof in the five verses (see p. xviii) which the former omit and the latter do not, for of those omissions none can be assigned to a palaeographical cause.

† He adds 'eodem ergo fuit aeuo, quo religioni paganicae in dies magis torpescenti nouum addere uigorem conati uiri nobilissimi classicae aetatis scriptores sordibus, quibus per ultima saecula hominum incuria ac fatuitate inquinati erant, purgare et ad pristinum splendorem reducere certarunt'. Imagine such an enterprise undertaken in the latter half of the seventh century! The latest date assignable to any such subscriptio is A.D. 534. Mr Hosius has here paraphrased the words of Otto Jahn in *Ber. sächs. Ges.* 1851 p. 365, without observing that the time he spoke of was 'die Zeit vom Ende des vierten bis in die Mitte des sechsten Jahrhunderts'.

Phil. 1894 pp. 53-9 : *Papulus* is *Papulus* and *cons* is *consulatu* ; and Usener himself opusc. II p. 179 admits that 'die Kombination ist hinfällig geworden'.

All this carries me back to Juvenal and twenty years ago. In those days Juvenal had a Paulus of his own : his name was Nicaeus, and the sons of fashion pronounced it with pride and self-approbation and a sense of pity for simple folk like me. In one manuscript of the vulgar class, Laur. xxxiv 42 saec. XI, there stands at the beginning of sat. VI (book II) the subscriptio *legi ego Nicaeus aiud M. Serbium Rome et emendavi* ; and in one more, Leid. 82 saec. XI, almost the same words have been added in the margin at sat. VII 4, not by the scribe himself, but by the hand which wrote the scholia. We know therefore that one Nicaeus once corrected a copy of Juvenal, perhaps in the school of the famous Seruius about the end of the fourth century. We know no more. We do not know that even the cod. Laur. is descended from that copy ; for in the cod. Leid. we see the subscriptio foisted into a manuscript to which it did not belong, and the same thing may have happened to some ancestor of the other codex. Jahn however assumed (praef. ed. 1868) that this Nicaeus was the father of the whole family of vulgar manuscripts, ω , distinct from P and its relatives ; and this belief, groundless though it is, does at least square with the fact that the two manuscripts containing the subscriptio are members of the vulgar class. But Buecheler in Friedlaender's edition of 1895, pp. 113-9, put forward a less plausible theory : that all the manuscripts, including P, descend from Nicaeus. The facts which I have stated he misrepresented as follows (p. 116) : 'The ω -class, according to the testimony of some manuscripts, goes back to the recension of Nicaeus and the grammarian Seruius about the year 400.' He then proceeded to enquire whether P also goes back to that 'recension' ; and he conducted the enquiry in this way : the natural place for the subscriptio was the end of book I, which is virtually where it stands in Laur. ; the two manuscripts containing it teach us that it was handed down not with the text but with the scholia (this is false of Laur.) ; towards the end of book I the scholia in P are so poor that they clearly do not belong to the ancient collection ; at this point therefore the ancient scholia were lost in some ancestor of P's, and with them was lost the subscriptio *legi ego Nicaeus*.

Now I do not insist on the fact that in one of the two manuscripts which contain the subscriptio it is not in this place, and that in

neither of them does it accompany the *ancient* scholia : I only say, look at the logic. Because an ancestor of P's had here suffered loss, therefore the lost portion contained something which Buecheler wished it to have contained.

We arrive at evening upon a field of battle, where lie 200 corpses. 197 of them have no beards ; the 198th has a beard on the chin ; the 199th has a false beard slewed round under the left ear ; the 200th has been decapitated and the head is nowhere to be found. Problem : had it a beard, a false beard, or no beard at all ? Buecheler can tell you : it had a beard, a beard on the chin.*

This belief was accepted by scholars whose analytical faculty did not enable them to detect any error in this reasoning.† But Mr Duff in 1898 quietly ignored the whole fuss, and I in 1905 dismissed it in a few derisive words (p. xxviii) which echo for ever in the memory of Mr W. M. Lindsay. Four years passed, and the imposture collapsed in the land of its origin. Buecheler died in 1908, and the troop of little dogs which trotted at his heels was scattered abroad in quest of other heels to trot at. These were soon found : in the very next year (Hermes XLIV p. 617) Leo, who undertook the fourth edition of Jahn, gave Buecheler's theory up : 'Die Handschriften des Nicaeus und Epicarpus waren keine Ausgaben (so verbreitet auch dieser Irrtum immer noch ist), sondern "emendirte" Exemplare.' Everybody turned like one weathercock. Skutsch Teuff. gesch. d. Röm. lit. ed. 6 bd. III p. 9 'Für die Textgeschichte haben diese auf emendirte Privatexemplare zurückgehenden

* Another of the vulgar manuscripts, Par. 9345 saec. XI, has at the beginning of sat. VII a different subscriptio, *incipit lib. III legente Aepicarpio scribentis Exuperantio seruo* : hereupon Buecheler declares that Epicarpus produced a recension later than Nicaeus, and that P and all our manuscripts are descendants of this as well. Laur. and G and U have at sat. IX 37 the scholium *unus pes deest uersui Graeco, quem magister Hiericus scire non potuit* : hereupon Buecheler declares that Heiric of Auxerre is the source of the vulgar class.

† One editor, thinking that such exploits were quite within his own capacity, made an essay in imitation : 'Iuuenalis saturas quarto fere saeculo recensuit Nicaeus, . . . quem etiam creditote commentarium istud composuisse quod scholiis melioribus, quae dicuntur Pithoeana, subiacet.' His fiction was not a whit more impudent than Buecheler's, but he neglected a needful precaution. It was long ago shown by Galileo that in order to boil eggs by whirling them round your head in a sling, as the Babylonians did, it is necessary to be a Babylonian ; and Friedlaender accordingly, who would have asked no questions if Buecheler had been the romancer, was at liberty to use his brains and to say 'aus welchem Grunde O. Nicaeus für den Verfasser des den Scholien zugrunde liegenden Kommentars hält, weiss ich nicht'.

Unterschriften keinen Wert; weder ω noch gar alle Hss. (wie Bücheler in Friedländers Ausg. S. 117) darf man als "Nicaeus-recension" ansehen'. Schanz gesch. d. Röm. litt. ed. 3 teil II ii p. 215 'Buecheler (bei Friedländer, Ausg. p. 117) behauptet wohl mit Unrecht, dass alle unsere Handschriften auf die Nicaeusrecension zurückgehen, da sich eine scharfe Scheidung der Handschriften nicht durchführen lasse und in der einen Familie nur durch Zufall die Subscriptio verloren gegangen sei. F. Leo (Hermes 44 (1909) p. 617 Anm. 2) macht darauf aufmerksam, dass die Recensionen des Nicaeus und Epicarpus nicht als Ausgaben aufzufassen sind, sondern als emendierte Exemplare.'

The names of Nicaeus and Paulus make an ugly smear across the scholarship of half a century, and posterity should titter a good deal at the solemn coxcombries of the age which I have had to live through.

My next subject is the omission of genuine and the intrusion of spurious verses.

The verses omitted by one or more of the principal manuscripts are the following. I do not here speak of verses omitted by all (I 436-40, IV 251, VI 152, 442 A-E, 479 A-D, VIII 124, X 8), and I exclude such a case as the loss of two pages of **M** at v 638.

Z: I 37, II 5, 31, 316, 446-8, 466, 727, III 211, V 113, 729, VI 22-4, 296, 418, 804, VII 826, VIII 117, 306, 502 sq. *magni . . . erit*, IX 35, 201 sq. *numquam . . . uenerabile*, 256, 305-8 *profundi . . . terra*, 362, 365-7, 375, 386, 477, 579, 608, 612, 697, 849, 1014, X 25.

M: II 571, 732 sq., VII 209, VIII 375, IX 352 sq. *-git . . . posui-*, X 312 sq., 396-8 *ueneri . . . tribuent*.

ZM: II 463 sq., III 146, 608, IV 171, V 810, VII 90, 607, 725.

P: I 346, 394, 470-2, 612, II 176 sq., III 648-50, 723, IV 722, V 401-4, 658-60 *mortem . . . magna*, VI 186 sq., 404, 641, VII 127 sq., 138 sq., 147 sq., 194 sq., 256-9, 456, 582, IX 24, 43, 377, 384, 467-81, 1022.

MP: IX 99, 485-7, 499, 805.

G: I 322, II 368, 580, III 462, VII 189, VIII 18, 336, IX 913, X 510.

U: II 416, III 413, IV 34, 260, 383, 696, V 335, 406, VI 828, VII 4 sq., 72, 734, 833-5, IX 732.

V: IX 497.

ZG: X 296.

ZMP: VI 816, VII 154, 200, IX 100, 615.

ZMG: IX 83.

ZMPG : IX 253 sq.

ZMPU : III 167 sq., IV 677 sq. *semper* . . . *equo*, V 795 sq. *neuter-que* . . . *uale*, VI 188, VII 103, IX 87, 924.

ZMPV : IV 78.

ZMPGU : VII 796, IX 997A.

ZMPGV : V 321A, VII 820-2.

ZMPUV : VI 207, VII 257 sq., 747, IX 494, 664.

Π : VI 29.

N : VI 556, 684 sq.

NP : V 53.

From what I have said on pp. x-xiii it follows that no suspicion falls upon any verse because it is omitted by **Z** singly in I 483-IX 85, by **M** singly in I 483-x 107, or by **P** singly in IX 86-x 107. But omissions by **Z** in I 1-482 and IX 86-x 546, by **M** in I 1-482 (if there were any) and x 108-546, by **P** in I 1-IX 85, and by **G** or **U** or **V** or either of the palimpsests anywhere and everywhere, require consideration and may indicate spuriousness.

In such consideration there is an initial precaution to be taken. About two-fifths of the omissions are explicable by the palaeographical causes of homoeoteuton, homoearchon, and what I may call homoeomeson, similarity within the verse.* In enquiring

* This is of two kinds, one of which is too little recognised. Everybody knows and understands such cases as V 658-60 'intrepidus quaecumque datis mihi numina [mortem | accipiam licet ingentes abruperit actus | festinata dies fatis sat magna] peregi', where the scribe of **P** has slipped from *na* to *na* and omitted a verse and parts of two verses. But not everybody knows that an entire verse may be omitted because it contains within it a sequence of letters contained also in an adjacent verse. This is the explanation of these omissions,

VII 90 om. **ZM** :

[sitque hominum *magnae* lux ista nouissima parti]
testor roma tamen *magnum* quo cuncta perirent.

IX 24 om. **P** :

at post thessalicas clades iam pectore toto
[pompeianus erat patriam tutore carentem].

IX 362 om. **Z** :

diuitiisque graues et fuluo germine rami
[uirgineusque chorus nitidi custodia luci].

IX 384 om. **P** :

qua nimius titan et rarae in fontibus undae
[siccaeque letiferis squalent serpentibus arua].

VI 22-4 om. **Z** :

cedere uel bellis uel cuncta mouentibus annis
[sed munimen habet nullo quassabile ferro
naturam sedemque loci nam clausa profundo
undique praecipiti scopulis reuouentibus aequor].

whether an omitted verse is genuine or spurious it must be laid down as a principle that omission which can be assigned to any palaeographical cause affords no reason for suspecting the verse omitted. And further, when two or more manuscripts agree in an omission which can be thus explained, it does not necessarily follow that the omission is derived from any common source of those manuscripts: the palaeographical cause is universally operative, and manuscripts not akin to one another may independently be affected by it.

For some two dozen of the omissions a cause may be suggested which, if not obvious, is not therefore to be set aside. They are cases where the missing verse is not necessary either to grammar or to sense: this might somewhat facilitate omission, and would certainly diminish the chance of restoration when omission, for this cause or another, had taken place; for readers and scribes would not be warned by the text itself that anything was lacking.

After these subtractions there are left more than 50 cases where omission can only be assigned to sheer carelessness, unless of course the verses are spurious.

In my judgment only eight of the whole 132 of omitted pieces (by which I mean verses or portions or sequences of verses), namely iv 171, v 321A, vi 207, 556, vii 154, 257 sq., ix 494, 997A, are certainly spurious,* though two or three more, such as v 53, ix 497, x 296, are not certainly genuine. Mr Hosius ejects as many as sixteen, half of them for no other reason than that *M* is among the manuscripts which omit them.†

Of the four pieces found only in *G*, three, vi 207, vii 257 sq.,

And it is the cause why *U* transposes vi 389, which had fallen out thus:

aspera te pholoes frangentem monyche saxa

[teque sub oetaeo torquentem uertice uolsas].

See also my note on ix 533-43.

I take occasion to add that this cause accounts for the disappearance from all manuscripts but the Oxoniensis of the two verses preceding *lun.* vi 374,

[mangonum pueros uera ac miserabilis urit

debilitas follisque pudet cicerisque relict]

conspicius longe cunctisque notabilis intrat,

and that the omission, being thus palaeographically explicable, can furnish no support for the theory resuscitated by Leo in 1909 that our manuscripts show traces of a double recension by Juvenal himself.

* vii 747, omitted by all but *G*, is a case apart. It is spurious, but the surrounding matter is spurious too, and *G* has preserved something which the others have failed to preserve.

† Steinhart de emend. *Luc.* p. 13 frankly professed that he condemned fourteen verses simply because they were absent from *MU*, not for any fault of their own.

ix 494, can be pronounced spurious on internal grounds; but the omission of VII 257 sq. by the other manuscripts casts no weight into the scale, since it can be explained by homoeoteleuton. The fourth, ix 664, is ejected by Cortius, Oudendorp, and most subsequent editors. It is superfluous, like many hundreds of Lucan's verses; but that very fact, as I have said above, would impair its chance of restoration if once it were omitted, as it easily might be, through homoeoteleuton.

Of the two pieces found only in **V**, ix 997A is plainly spurious and is discarded by all editors. The other, VII 796, is a good verse, but there is no clear reason why, if genuine, it should be missing from the other manuscripts; for the homoeomeson campos—suos seems barely sufficient.

Of the two pieces found only in **U**, v 321A is spurious and recognised as such. The other, VII 820–2, is good, apt, and almost indispensable. There is no palaeographical cause to account for its absence from the other manuscripts, but, as it is less necessary in appearance than in reality, it might be omitted through negligence—almost the commonest cause of omission—and would then easily escape restoration.

Among the seven pieces found only in **GV** there are two which Mr Hosius ejects. One of these is ejected by Cortius and most editors, v 795 sq. *neuterque . . . uale*; but it has no intrinsic fault, and its omission may possibly be due to homoeomeson. The other, ix 87, is appropriate and even desirable, and its omission is clearly due to homoeoteleuton.

The one piece found only in **GU**, rv 78, though condemned by many editors from Grotius to Hosius, is almost indispensable, and there is homoeomeson to account for its loss.

The one piece found only in **UV**, ix 253 sq., ejected by Hosius and Francken, contains no offence, and its omission can be explained by homoearchon.

Of the five pieces found in **GUV** and omitted by **ZMP**, one, VII 154, is certainly spurious, and there is no palaeographical reason why it should have been lost if genuine. VII 200 has been suspected, but can hardly be dispensed with.

The one piece found in **PUV** and omitted by **ZMG**, ix 83, stands in **V** after 82, where it is out of place, and in **PU** after 79, where it destroys sense and grammar; and most editors from Cortius and Oudendorp onwards eject it. But the scholiast of the adnotationes found it standing, where some manuscripts still present it, between

77 and 78 ; and in that place it is downright necessary : so necessary, that its absence has provoked interpolation in manuscripts and conjecture in editions. I have explained in my note how it may have gone astray.

The one piece omitted both by **P** and by **N**, v 53, is transposed in **ZM**. It is not in itself open to objection, but it is the sort of verse which might have been interpolated, and the agreement of the palimpsest has weight.

The one piece omitted only by **ZG**, x 296, interposes a slight check, which however can be removed, if necessary, by transposition.

Of the four pieces omitted only by **MP**, one, ix 805, is condemned by Bentley, but it is appropriate, if superfluous.

Of the eight pieces omitted only by **ZM**, one, iv 171, is certainly spurious, and there is no visible reason why, if genuine, it should have disappeared. vii 90, though suspected, is not only innocent but admirable, and I have explained above the cause of its loss.

The one piece omitted only by **V**, ix 497, is not necessary, but there is nothing positive against it.

The pieces omitted only by **U** or **G** or **P** or **M** or **Z** are not suspected and most of them are indispensable.

It is seen therefore that manifest examples of verses interpolated in the several manuscripts are few, but that a few are manifest, and that one spurious verse is presented by four manuscripts of the six. The question next arises whether spurious verses are presented by all six together ; and the answer is that they are.

In one case there is external confirmation. The verse vi 556, offered by **Ω** and accepted by all editors, is omitted by the palimpsest **N**. That is not why I have expelled it, but that ought to help its expulsion. Its removal rids the passage of all its embarrassment, and I have explained in my note how it came to be inserted.

Another verse, vi 187, is generally and rightly ejected by editors even without such confirmation, and cause for its intrusion can be assigned. I have given in my notes the reasons and justifications for condemning also i 74 sq. *omnia . . . concurrent* with Bentley, i 282 and v 650 sq. *non litora . . . pauent* with Guetus, ix 160 with Bentley, and x 518 with Heinsius ; and I will now state the case against three interpolations which I am the first to expel.

vii 160-164

aetherioque nocens fumauit sulphure ferrum ;

161 nec non innumero cooperta examine signa

uixque reuolsa solo maiori pondere pressum
signiferi mersere caput rorantia fletu
usque ad Thessaliam Romana et publica signa.

The verse 161 corrupts both the form and the thought of Lucan's sentence, and its removal restores them. *signa* contends with the *signa* of 164 for the possession of the single verb *mersere*. This they flatter with the name of anaphora; but the only similar 'anaphora' that I know of is Lucr. VI 623 sq. 'tum porro *uenti* quoque magnam tollere partem | umoris possunt uerrentes aequora *uenti*', which only Wakefields tolerate. Then there is the sense. Other narrators of these events, Florus II 13 45, Valerius Maximus I 6 12, Cassius Dio XLI 61 2, Iulius Obsequens 65, mention the portent of bees swarming on the ensigns: Lucan mentions a different and supernatural portent, which they do not mention; and he was not such a bungler as to mix the two, festooning his sentient and prescient standards with clusters of hymenoptera, and setting their miraculous tears to trickle through the interstices of the insects. The words even suggest the ludicrous idea that what bowed the standard-bearer's head was the added weight of the bees,* and some editors have actually understood them so, though the scholiasts rightly say 'pondere suo' and 'ut et qui eadem signa portabant, eis grauiora solito uiderentur, nec ferre sufficerent'. The interpolator seems to have missed in Lucan a detail which he found in other accounts and to have inserted it regardless of consequences. And his speech bewrays him. *coopertus* belongs to the vocabulary of prose: after Lucretius, who uses prosaic words indifferently, the only place in classical poetry where I have found it is in satire, Hor. serm. II 1 68.

VII 387-389

hae facient dextrae, quidquid non expleat aetas
388 ulla nec humanum reparet genus omnibus annis,
ut uacet a ferro.

'tantum hominum peribit hoc proelio, quantum non possint saecula multa'—he shirks *ulla*—'reparare' schol. adn., 'hae dextrae tantum occident hominum, quantum nulla aetas poterit reparare' Weise. I pass over the hyperbole, monstrous and incredible though it is; I only say that the gentlest changes by which the text can be made to yield that sense are these: 'hae *rapient*

* 40,000 bees, an average hive, weigh about eight pounds, which a Roman soldier would carry like a feather.

(*Jundent* Bentley) *dextrae, quantum* (Bentley) *non expleat aetas | ulla*’. As it stands, it means this: ‘these hands will do (create, bring about) everything which no future age would make good, nor the race of man repair in all time to come, even though it should never take the sword.’ It therefore means nothing: *facient quidquid nulla aetas expleat* is gibberish, not human speech; and Usener’s transposition (opusc. II p. 58) ‘*hae facient quidquid dextrae, non expleat*’ is futile, because both the verb *facere* and the indefinite relative pronoun are contrary in sense to what the context demands.

The verse 388 was inserted by a reader who had before him

*hae facient dextrae, quidquid non expleat aetas,
ut uacet a ferro,*

and who thought *aetas* insufficient, as indeed it was: *omnibus annis* he borrowed from 421 or 426, and *ulla nec* perhaps from 321. But instead of *expleat* the lemma of the comm. Bern., which also at II 263, IX 648, 973, X 312 preserves what Ω have corrupted, gives *explicat*; and from this the truth can be restored by less than the change of a letter. *e* is written not merely for the diphthong *ae* but also for *a* and *e* when they are two syllables, as in *Pasiphe* for *Pasiphae*, and even when they are not parts of the same word. Thus in Liu. XXVI 18 2 P has *cur erat* for *cura erat*, in Man. IV 476 L²M have *non et* for *nona et*, and here the reading latent is

*hae facient dextrae, quidquid nona explicat aetas,
ut uacet a ferro;*

‘these hands will bring it to pass that, whatever the ninth century unfolds, it shall be free from warfare’. The metaphor, as in VII 201 sq. ‘*dissimilem certe cunctis, quos explicat, egit | Thessalicam natura diem*’, is the unrolling of a scroll. The eighth century of the city had been closed with secular games by Claudius when Lucan was a boy; he was now living in the ninth, and it is that century’s lack of men which he depicts in 391–407, concluding ‘*Pharsalia tanti | causa mali*’. From war at least, says he, it will be free, because the men who might have fought were never born, and those who might have been their forefathers were slain at Pharsalia. Juvenal XIII 28, about A.D. 128, writes *nona* (al. *non*, al. *nunc*) *aetas agitur*, and Censorinus de d. nat. 17 15, in A.D. 238, says that this year is *in decimo saeculo*. The words *aevi uenientis in orbem* in 390 will now mean ‘the next age’, and the *tunc* of 391 will have something definite to refer to: this was lacking so long as those words

appeared to signify futurity, and Bentley wished to substitute *quin*. The interpolation is much like G's interpolation of ix 494 :

iamque iter omne latet, nec sunt discrimina terrae
[ulla, nisi aetheriae, medio uelut aequore, flammae] :
sideribus nouere uiam.

vii 743-750

' tot regum fortuna simul Magnique coacta
expectat dominos : propera praecedere, miles,
quos sequeris ; quascumque tuas Pharsalia fecit,
746 a uictis rapiuntur opes.' nec plura locutus
747 inpulit amentes aurique cupidine caecos
748 ire super gladios supraque cadauera patrum
749 et caesos calcare duces. quae fossa, quis agger
sustineat pretium belli scelerumque petentes ?

Between 746 *a uictis rapiuntur opes* and 749 sq. *quae fossa . . . sustineat pretium belli . . . petentes ?* not only is nothing lacking to the sense but nothing could be inserted without spoiling it. It was said in 736 sq. that the soldiers needed little incitement to loot. That incitement follows in 737-46 : ' yonder are your wages ; help yourselves to what is your own '. Then, in 749 sq., we read ' with this prospect before them they were irresistible '. The verses which now intervene are those of a reader too dull to see how good and artful this brevity was. The original form of the interpolation was the longest, *nec plura locutus | inpulit** etc. as above. But, as its native place was the margin, it did not always force its way into the text without loss. Verse 747 disappeared, and with it the construction of the sentence ; and *sic milite iusso* was then substituted for *nec plura locutus* that the passage might stand thus :

sic milite iusso
ire super gladios supraque cadauera patrum
et caesos calcare duces, quae fossa . . . ?

This form, though grammatically the worse, in that *milite iusso* suits awkwardly with *petentes*, is the better for being rid of such superfluity as *amentes aurique cupidine caecos*. But what detects and damns the interpolation is not either of its variants but the element common to both, and in chief the manifold absurdity of verse 748. Its meaningless change of preposition, *super gladios* and

* These words were suggested by viii 453 sq. *non plura locutus | inpulit huc animos* : see too ii 490 sq. *nec plura locutus | deuoluit . . . agmen*.

then *supra cadauera*, is the writing of a prentice, but let that pass *ire super gladios* is a foolish detail in itself, and becomes more foolish when *gladios* is co-ordinated with *cadauera patrum*, as if the swords as well as the bodies of senators were too sacred to be trodden on ; but let that pass too. The worst is to come. Where were these *cadauera patrum* and these *caesi duces* ? In any case, after killing them, to tread on them would be only a trifle more ; but how was it to happen ? What dead bodies could be lying between the Caesarians, now victoriously advanced, and the camp of the routed enemy ? They had used no missiles, except their *pila* in the first moments of the battle ; they had won their victory with the sword ; and all this fuss is made about corpses which were lying behind them and had been trodden on already, and which would be trodden on again, not if the victors pressed forward to the enemy's camp, but if they turned back to their own.

That spurious verses are present in the tradition common to all manuscripts is not willingly granted ; but even less willingly is it granted that genuine verses are missing. Yet it would be strange if they were not. The causes which have filched as many as 120 genuine verses from one or other of our six manuscripts are not causes which came into operation late or began to exist at a certain epoch : they are inherent in the very essence of transcription. There are several places where difficulties, recognised or unrecognised, are more simply and satisfactorily removed by the assumption that a verse has perished than by alterations of the words and letters remaining in the text. This assumption I have accordingly made at II 703, V 535, IX 674, X 122, 473, and I suspect it should be made also at IX 774. In one place, X 8, I think it likely that a verse missing from the six manuscripts is preserved in others of less authority ; at VI 444 this is more doubtful.

Here we pass from recension to emendation ; and that is a thing which encounters much ill will. Any attempt to demonstrate and correct an error is likely to evoke the irrelevant proposition that the text of Lucan is good. The text of Lucan contains about 48,000 words ; and an editor who sees cause to alter only 60 or so, 1 in 800, professes thereby that he thinks it good. But even folk who are willing to acknowledge in general terms that there are and must be corruptions in the text, are ready to take up arms in defence of any particular reading which incurs suspicion. The fact that it is

suspected enlists them on its side ; and one is left to infer that the only corrupt readings are those which show no sign of being wrong.

It would not be true to say that all conservative scholars are stupid, but it is very near the truth to say that all stupid scholars are conservative. Defenders of corruptions are therefore assured beforehand of wide approval ; and this is demoralising. They need not seriously consider what they say, because they are addressing an audience whose intelligence is despicable and whose hearts are won already ; and they use pretexts which nobody would venture to put forward in any other cause. Emendators should thank their stars that they have the multitude against them and must address the judicious few, and that moral integrity and intellectual vigilance are for them not merely duties but necessities.

I will give an example, not from Lucan, of the unconscientious levity with which defence is conducted and the perfect impunity which such conduct enjoys.

Ouid. met. i 52 sq.

inminet his aer, qui, quanto est pondere terrae,
pondere aquae leuior, tanto est onerosior igni.

‘ Above these (the zones of the earth) is the air, which is as much heavier than fire (or ether) as it is lighter than the weight of earth, than the weight of water.’

If the sense were faultless, the mere form would distress any one accustomed to literature, because the anaphora is so inappropriately emphatic. But the faults of the sense are two.

1. To say that air is as much heavier than ether as it is lighter than earth *and* water must imply that earth and water have the same weight. But everybody knows and always knew that earth is the heavier* ; and therefore, if the difference in weight between air and ether is equal to that between air and water, it must be less than that between air and earth ; while if it is equal to that between air and earth, it must be greater than that between air and water.

2. It is ridiculous, and always was so, to say that the weight of air is half-way between the weight of ether and the weight of water or earth, whichever you please.† The ancients classed earth and water together as heavy elements, air and ether together as light ones : οἱ Στωικοί Stob. ecl. i 14 1 δύο μὲν ἐκ τῶν τεσσάρων

* The specific gravity of the terrestrial globe is 5 times that of water.

† Water is 770 times as heavy as air, whereas air is only $14\frac{1}{2}$ times as heavy as hydrogen, which is so nearly weightless that the buoyant power of a totally weightless gas would be to that of hydrogen as $15\frac{1}{2}$ to $14\frac{1}{2}$.

στοιχείων κοῦφα, πῦρ καὶ ἀέρα· δύο δὲ βαρέα, ὕδωρ καὶ γῆν, Ovid himself met. xv 240-3 *duo sunt onerosa, suoque | pondere in inferius, tellus atque unda, feruntur; | et totidem gravitate carent, nulloque premente | alta petunt, aer atque aere purior ignis.*

Yet this is the text of the two last editors Magnus and Ehwald. Ehwald has also written a commentary; but it passes over these two verses without remark, as if all were well; only in his critical note he refers to Magnus in Fleck. annal. 1891 pp. 692 sq., whither I now betake myself. Magnus said not a word about the second difficulty, which clearly had never occurred to him: the first had been pointed out by Constantius Fanensis, and he therefore knew of it and tried to deal with it; but in his attempt to meet the one objection he unwittingly admitted and emphasised the other. To weaken the argument that earth and water are not equally heavy, he quoted such passages as I have given above, and urged that the ancients put the two in one class as heavy elements, contrasted with the two light elements, air and ether. They did; and that very fact, as I have pointed out, makes it absurd to say that air is as much heavier than ether as it is lighter than water; for, on Magnus' own showing, the difference between air and ether is small, between air and water great. But the truth is that Magnus could not so much as construe the text which he undertook to defend, for he translated it thus: 'die luft ist einerseits leichter als die beiden schweren elemente, anderseits nicht so leicht wie der klare äther'; he mistook *quanto . . . tanto* for *ut . . . sic*. And these proceedings deceived and satisfied Ehwald.

That is how corruptions are maintained: now see how corrections are resisted. Constantius Fanensis, followed by most editors, wrote

*inminet his aer, qui, quanto est pondere terrae
pondus aquae leuius, tanto est onerosior igni;*

'the air, which is as much heavier than ether as water is lighter than earth'. *pondere* in 53 will have come from 52, and *leuius* will then have become *leuior* because of *qui* and *onerosior*; though this confusion is frequent even without such cause (Heraeus on Mart. III 38 3 and XI 90 3). The sense is obviously perfect: hear Magnus try to pretend that it is not. 'Die vulgata steht im widerspruch mit der von Ov. sonst durchweg beliebten anordnung der elemente.' He can only mean that Ovid does not elsewhere allude to the notorious fact that water is lighter than earth; but Ovid does: met. xv 245 sq. *resolutaque tellus | in liquidas rarescit aquas.* 'Sie ist auch

hier durch nichts in seiner darstellung begründet : denn ob erde und wasser wirklich genau die gleiche specifische schwere haben, ist hier wahrlich gleichgültig.' This is to me obscure, especially the inferential particle 'denn'; but when he adds the footnote 'wo ist denn auch je im altertum behauptet worden, die erde verhalte sich ihrer schwere nach zum wasser wie die luft zum äther?' the answer is prompt and the retort inevitable: the answer is 'if nowhere, what of that?' and the retort is 'wo ist behauptet worden, das wasser verhalte sich seiner schwere nach zur luft wie die luft zum äther?' Finally 'sie nimt dem satze *qui . . . igni* inhalt und bedeutung'. A simple falsehood, and a fresh indication that Magnus did not understand what he read.

At least a dozen emendations in the text of Lucan have been afterwards confirmed by the discovery or collation of manuscripts: II 13 *habet* Cortius and Bentley, 556 *en* Heinsius, III 410 *ulli . . . aurae* Dorville, 510 *maris* Dorville and Bentley, 564 *percussae* Rutgersius, IV 562 *iuguli . . . manum* Gronovius, V 210 *locutae* Burman, 372 *tenet* Bentley, VI 293 *Hennaeis* Heinsius, 330 *condixit* Heinsius, VII 780 *desisset* Grotius, VIII 311 *fallent* Heinsius. But nothing of this will be learnt from conservative editors. They reject emendation as long as they can, and when they can reject it no longer they take their revenge upon the emendator by concealing his good action, lest it should breed others. The most annoying of all conjectures is the true conjecture which cannot any more be called false.

The false conjecture is tolerable in comparison, and the right sort of false conjecture may even be welcome. Menand. peric. 123-7 (282-6) was first printed by Mr G. Lefebvre in 1907 as follows:

πολλῶν γεγονότων <δὴ> [ξ]ένων κατὰ τὸν χρόνον
τὸν νῦν (φορὰ γὰρ γέγονε τοῦτου νῦν καλῇ
ἐν ἅπασιν τοῖς Ἑλλήσι δι' οὗτι δὴ ποτε)
οὐδένα νομίζω τῶν τοσούτων ἄθλιον
ἄνθρωπον οὕτως ὥς ἑμαυτὸν ζῆν ἐγώ.

The metre was soon more neatly restored in Germany: <γε> γεγονότων Leo, γεγονότων <τῶν> Wilamowitz. But these purely palaeographical conjectures did nothing for the meaning. The speaker is in no sense a ξένος: he is neither a stranger to the town nor a mercenary soldier. Moreover the form of the sentence admits neither ξένων nor any other word but one. Remembering such passages as frag. 488 K πολλῶν κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν θηρίων |

ὄντων, μέγιστόν ἐστι θηρίον γυνή I published in April 1908 the emendation [ἀ]θλίων. The next edition which appeared was Sudhaus' of 1909, where of course no notice was taken of it, and Leo's <γε> γεγονότων was printed instead. In the next, Mr Koerte's of 1910, and in Sudhaus' second edition of 1914, though my name was still absent from the note, ἀθλίων was present in the text; not however because it was true and necessary and certain, but for a very different reason. Mr Seymour de Ricci had been to Cairo and had brought back word that ἀθλίων is in fact the reading of the papyrus. But if the papyrus had been lost in the meantime, or had proved indecipherable, editors would have gone on for years and centuries printing either <γε> or <τῶν> and never mentioning ἀθλίων, because of the false but ineradicable opinion that the probability of a conjecture depends on its nearness to the text. Editors of Lucan are ready enough to corrupt VII 419 by writing *quo latius*, but not to correct II 387 by writing *unicus*.

To protect faults from amendment, and shift the blame of them from the scribes to the poet, it is sometimes urged that this poem is unfinished, and that books IV–X, not published by Lucan himself, must be expected to contain blemishes due to lack of revision. Such blemishes should be distinguishable by their nature, and in the last two books I do seem to find them, IX 490–2, 833–8, X 210–8, 290 sq.; but not elsewhere. No perceptible increase of faults takes place when we pass from the books published by Lucan to the others: IV and V and VIII at any rate offer no more difficulties than I–III. The most corrupt book is VII, because it was the most read.

Of the editors and commentators of the fifteenth and sixteenth centuries, among whom Sulpitius appears to deserve most respect and Glareanus least, I know little beyond the extracts printed by Oudendorp and occasional notices in Cortius. The earliest whom I have regularly consulted is Grotius, whose three editions appeared in 1614, 1626, and 1639, and whose text immediately drove all others out of the field. This is not one of the works which ensure his celebrity, and, though Lucan is said to have been his favourite author, neither interpretation nor emendation owes him very much; his notes are few and brief, most of them merely correcting the errors of his predecessor Bersmannus; and of the authority for his text we are told no more than that it is 'concinatus ex lectissimis lectionibus' and that for his second edition he had the use of four

Parisian manuscripts. But his exercise of choice and judgment was serious and steady; he is the greatest critic, excepting Bentley, who ever edited Lucan; and even now it is often necessary to abandon Cortius and Oudendorp and the rest of his successors and return to the text of Grotius.

This was soon provided with a worthy commentary by the excellent and indefatigable Farnaby, the educator of his age, whose editions were the favourite reading of the seventeenth century and whose name is not to be found in Sandys' history of classical scholarship. It first appeared in 1618 and was often reprinted at home and abroad in the next hundred years. His chief aim is historical illustration, but grammatical interpretation is not neglected; he makes free use of his predecessors but is no mere compiler; the notes, while full of matter, are succinct and practical, and the poem has even now no better commentary.

The most solid and valuable, though not in all respects the most important, among the editions of Lucan was produced in 1728 by Oudendorp. It supplies collations, not full nor exact, of six Leyden manuscripts from the library of Isaac Voss, among which are **U** and **V**, and excerpts from **M** and from two Parisian manuscripts, one of which is 7900^A; and this is virtually all the apparatus criticus possessed by Lucan down to the year 1892. Then follow the ancient scholia of **U** and **V**, belonging to the body called *adnotationes super Lucanum*; then selections from the notes of Grotius' predecessors and Grotius' own notes entire; and then the usually much superior notes of Oudendorp himself, who in common sense, sobriety of judgment, and fairness of temper, is the best of Lucan's annotators. But the whole constitutes no regular commentary, and interpretation apart from recension, though sometimes furnished, is not professed.

Gottlieb Kortte, better known as Cortius, had already issued in 1726 a text with the briefest critical notes, and before his death in 1731 he had brought to the end of book VIII the fullest and most elaborate commentary on Lucan which anywhere exists. This finally came into the hands of C. F. Weber and was published by him in 1828. It gives no continuous exposition of the poem, but it aims at dealing with all difficulties of interpretation whether the text is concerned or no. Cortius exhibits more learning than Oudendorp, and had a more vigilant and penetrating mind, but his judgment was less stable and was much disturbed by egotism. His notes, though profitable, are tediously discursive, and a propensity

to lay down laws for the arrangement of words in the hexameter* is oddly sorted with much ignorance of prosody. Lections are cited from 60 or 70 manuscripts, one of which may be **U**.

An edition of much less value than either of the foregoing was put forth in 1740, near the end of his long life, by the elder Burman. The notes are desultory, diffuse, and often trivial, and many of them are only meant to spite his predecessors. But his familiarity with Latin poets was great, and his native acuteness considerable, so that he resolved some difficulties which had baffled others, and achieved at v 137 one most admirable emendation.

In the middle of 1722 Bentley set to work on an edition of Lucan which he expected, sanguine as usual, to publish 'sequente hieme'; but in 1724 we hear that 'nouorum typorum inopia diu morata est et adhuc moratur', and it was never finished. So much of the notes as he had completed was brought out in 1760, eighteen years after his death, by his grandson Richard Cumberland; the text which they accompany is that of Grotius, modified only by misprints. The lections extant in the margin of his books have been collected by Mr E. Hedicke in part vi of his *studia Bentleiana*; and it is from the many and minute annotations in his copy of the ed. Mairiana of 1627, not from Cumberland, that his recension of Lucan is best known to us. He used six English manuscripts and collations of three Parisian, among which were **P** and 7900^A.

For the emendation of Lucan Bentley did much more than any one else, but less than he ought to have done. The characteristic which Napoleon so much admired in Turenne, that he grew bolder as he grew older, was not for Bentley a fortunate endowment. His judgment ripened early and reached perfection before he was forty: from that time onward the vices of his temper began to invade his intellect, and confidence usurped the place of consideration. Already in the Horace of 1711 he is seen aiming in haste at wrong targets; and by the time he came to Lucan he had acquired the worst habits of deity,

ut in deserta recedens
saeuiat exercens telum quod saepe nocentes
praeterit exanimatque indignos inque merentes.

* One of his hobbies (i 110, 589, ii 150, 172, 245, 653, iii 15, 234, 329, iv 234, 362, 476, v 12, 273, vi 280, 332, vii 15, 560, 619, viii 648, 827, ix 1108) is what modern Germans call 'lex Marxii', because they never heard of it before 1922. Mr Marx's true merit is to have collected exceptions and to have tried, with partial success, to classify them.

He conceived the design of expelling from the text those repetitions of the same word at a brief interval which are commoner in this poet than in any other; and, though he did his worst and waded knee-deep in carnage, he failed. They were too many for him; more than he could remove, more even than he could detect. I think it pertinent to add that there are modern editors who understand this matter no better than Bentley, and who defend repetitions, as he assailed them, without discrimination. Each author has his own principles and practice. Horace was as sensitive to iteration as any modern; and those who choose to believe that he wrote *tutus bos etenim rura perambulat, nutrit rura Ceres*, which not even Lucan could have written, are as blind to truth as to beauty. Virgil was less sensitive, Ovid much less; Lucan was almost insensible, but not, like the scholars I speak of, quite. Some repetitions have been expelled from his text, not by the conjectures of Bentley, but by the collation of better manuscripts; and if we had better manuscripts still, more still would be expelled.

I pass over C. F. Weber's perfectly useless* edition of 1821 and come to the handy text and notes produced in 1835 by C. H. Weise. His recension is ludicrous: he takes for his chief authority no manuscript, not even a bad one, but an edition of the year 1509. But he read his ill-assembled text with continuous and minute attention, and of all Lucan's editors he is the most careful and consistent. He will often be mentioned in my notes as the first to punctuate or interpret the poet's words correctly: much oftener than Francken, who slights and flouts him; very much oftener than Mr Hosius, who ignores him. Weise's text, obsolete from its very birth and conception, was reproduced half a century later, in 1887, by C. E. Haskins as the peg on which to hang an English commentary, superficial indeed and unlearned, but helpful to beginners and not wanting in common sense.

The text of Lucan which has now been in general use for more than thirty years was first issued by Mr C. Hosius in 1892 and was reprinted without very much change in 1905 and 1913. This work was a public benefit, and gratitude can never be denied it, though it did more for students and the study of Lucan than directly for Lucan himself. Nothing fit to be called an apparatus criticus had ever been put together before. The manuscripts collated in his first edition were indeed too few, and the collations in his second were often inexact; but his notes now seem to provide almost all

* The appendix 'de spuriis et male suspectis versibus' is not useless, though its utility is not great.

that is needed in these respects, and his collection of testimonia is very industrious and accurate. The assignment of emendations and conjectures to their authors is a province in which few editors think themselves obliged to exercise care or to observe veracity, and Mr Hosius makes more than a hundred false ascriptions. The text is the sort of text which satisfies the general reader, and therefore is not good. A certain number of true or probable readings neglected by earlier editors are introduced from those manuscripts which Mr Hosius regards with most favour; but these are balanced by an equal number of new false readings admitted with no less hospitality from the same source. Corruptions are usually preferred to corrections, and the punctuation lays bare so many misunderstandings that many more must be supposed to lie concealed. All the good that Mr Hosius has done to the text—not only any improvement in punctuation, but the introduction of new truth from the manuscripts where the gain is anything appreciable,—I have recorded in my notes with scrupulous care.* This is more than any editor of any author has ever done before for any of his predecessors; and yet complaint will be made of my injustice.

The recension of Lucan by Mr W. E. Heitland which appeared in 1900 as part of Postgate's corpus poetarum Latinorum is mainly founded on Mr Hosius' first edition and adheres to it with undue fidelity: where he asserts independence he is usually right.

An elaborate edition with apparatus criticus and commentary was produced in 1896 and 1897 by C. M. Francken. Hardly a page of it can be read without anger and disgust. Francken was a born blunderer, marked cross from the womb and perverse; and he had not the shrewdness or modesty to suspect that others saw clearer than he did, nor the prudence and decency to acquaint himself with what he might have learnt from those whom he preferred to contradict. IV 52 '*non . . . pruinae* continent ampliatiōem subiecti', VI 304 '*maiozem quam qui Thessalico arcu configi possit*', IX 653 '*angues in uniuersum, non Gorgonis*', 1105 '*fletus talia fatus (sic) inuenit comitem*': he would rather advertise such errors by the score and the hundred than take any steps to be rid of them. I often comment in my notes on the mistakes of other editors; but Francken's are too many to mention and too naked to need exposure. The width and variety of his ignorance are wonderful; it embraces mythology, palaeography, prosody, and astronomy, and he cannot

* Unless I ought to have mentioned IV 489 *permixtas* or IX 512 *sortiger*. VI 650 *admittere* and VII 303 *parata* had been approved by Oudendorp.

keep it to himself : III 205 ' Marsyae fabula cum Pallade nihil commune habet ', VI 712 ' *aiām = aliquam* ', VIII 229 *Persis* ' quam Persae ', X 212 ' sol est in Sirio 1° Iulio, in Cancro 1° Augusti '. His text is full of things which have got there without his knowledge, because what he sent to his printer was a copy of Weise corrected, of course inefficiently, by his own helpless hand. For stupidity of plan and slovenliness of execution his apparatus criticus is worse than Breiter's apparatus to Manilius; and I never saw another of which that could be said. And yet he has rendered more service to Lucan than Mr Hosius. He had a sincere desire, not always frustrate, to find out what Lucan really wrote; and his perception of the difference between one Latin word and another, *consertus* and *confertus* for instance, was such as enabled him to choose the more appropriate of two variants instead of having to print whichever might happen to be given by M.

My reports of the manuscripts are selected from the apparatus criticus of Mr Hosius' third edition, except in a few places, such as III 126 and 286, where I chance to have independent information. Merely orthographical variants I generally omit, even when the rejected form is given by most manuscripts, as in I 198 *Latialis*, 246 *diriguere*, 554 *Thetis*. Readings in which a single manuscript contradicts the united witness of the rest I do not mention unless they are either true or specially noteworthy, except that I record a certain number of the many peculiar to V, and a smaller number of the many peculiar to G, which, though probably interpolated, are not clearly or necessarily so. Readings in which two * manuscripts agree I generally do mention, unless the variation is trivial, as III 488 *fronde PV* for *fronte*. In stating collective testimony, where clearness and brevity may be worth more than exactness, I often ignore minute or insignificant discrepancies, especially where I use the sign Ω: thus at I 255 I say ' *libyes Ω* ' when in fact the manuscripts have *lybies* and *libies*. Emendations I assign to those who made them, not to those who have afterwards added orthographical improvements or palaeographical embellishments, as for example at VIII 259. When I say ' editores ' I generally mean Grotius, Cortius, Oudendorp, Burman, Bentley, Weise, Hosius, and Francken; and when I attribute a punctuation to Grotius I do not necessarily imply that it is no older.

* **ZM** in I 483-IX 85 are virtually one manuscript, and I treat them as such,

- Z** : Parisinus bibl. publ. Lat. 10314, saec. ix. protraxit Leiayus an. 1894
sed iusto minoris aestimauit, rectius F. Beckius an. 1900
- M** : Montepessulanus bibl. med. H 113, saec. ix-x. Oudendorpio ex
excerptis notum protraxit G. Steinhartius an. 1864
- P** : Parisinus bibl. publ. Lat. 7502, saec. x. Benteleio notum protraxit
Leiayus an. 1894
- G** : Gemblacensis, Bruxellensis bibl. Burgund. 5330, saec. x-xi. protraxit
Hosius an. 1892
- U** : Leidensis Vossianus Lat. xix f. 63, saec. x. adhibuit Oudendorpius,
plus notitiae dedit Steinhartius an. 1854
- V** : Leidensis Vossianus Lat. xix f. 51, saec. x. a Nicolao Heinsio medio
saec. xvii editoribus commendatum adhibuit Oudendorpius
- Ω** : codices **ZMPGU** uel eorum plures
- ζ : alii codices, praesertim recentiores
- c** : commenta quae ex cod. Bernensi litt. 370, saec. x, egregie emendata
editit Vsenerus an. 1869
- C** : eorundem scholiorum lemmata haud raro ab interpretatione discre-
pantia
- a** : adnotationes super Lucanum in **GU** multisque aliis codicibus seruatae,
editae ab I. Endtio an. 1909
- Π** : fragmenta librorum vi et vii in cod. Palatino Vaticano 24, saec. iv-v,
extantia, edita a Detlefseno in Philologi xv pp. 526-38
- N** : fragmenta librorum v et vi in cod. Bobiensi saec. iv-v extantia, cuius
discerpti particulae sunt cod. Vindobonensis 16 et Neapolitanus iv
A 8, edita a Detlefseno in Philologi xiii pp. 313-57 et xxvi
pp. 173-84, Vindobonensia etiam ab I. Bickio in sitzungsb. d.
kais. akad. d. wissensch. in Wien, phil.-hist. kl., 159 bd., 7 abh.
- Seruius Priscianus etc. : certa grammaticorum testimonia
- Seru. Prisc. etc. : lectiones in eorum codicibus traditae
- () : significat codicum quorum signa inclusa sunt lectiones aut paulum
diuersas aut non plane certas esse
- * : editoris coniecturae

M. ANNAEI LVCANI
BELLI CIVILIS
LIBER PRIMVS

- BELLA per Emathios plus quam ciuilia campos
iusque datum sceleri canimus, populumque potentem
in sua uictrici conuersum uiscera dextra
cognatasque acies, et rupto foedere regni
5 certatum totis concussi uiribus orbis
in commune nefas, infestisque obuia signis
signa, pares aquilas et pila minantia pilis.
quis furor, o ciues, quae tanta licentia ferri ?
gentibus inuisis Latium praebere cruorem
10 cumque superba foret Babylon spolianda tropaeis
Ausoniis umbraque erraret Crassus inulta
bella geri placuit nullos habitura triumphos ?
heu, quantum terrae potuit pelagique parari
hoc quem ciuiles hauserunt sanguine dextrae,
15 unde uenit Titan et nox ubi sidera condit
quaque dies medius flagrantibus aestuat horis

8-10 distinxit Cortius. *praebere* et *bella geri* sic coniunguntur ut I 589-91 *monstra rapi et urere*, II 442-5 *intrare et arua premi*, 598 sq. *placuit referri signa nec mittere*, IX 687 sq. *laedere et parci*, X 347 sq. *ferire et socerum iungi*; adde V 409 sq. 14-19 dist. Weisius. nec Seres nec Araxes nec Nili nascentis accolae ibi sub iuga ituri fuerunt ubi nox sidera condit aut bruma glaciale pontum astringit 16 horis etiam schol. Stat. Theb. I 157, *auris* Oudendorpius non sine ratione, nam *dies medius* hic ut IX 606 et Sen. H. f. 236 regio est, non tempus, quod etiam in Italia aestuosum est, cum Aegyptus primo quoque sole calere dicatur X 435; pro utroque autem uocabulo scribitur *oris*

- et qua bruma rigens ac nescia uere remitti
 astringit Scythico glaciale frigore pontum !
 sub iuga iam Seres, iam barbarus isset Araxes
 20 et gens siqua iacet nascenti conscia Nilo.
 tum, si tantus amor belli tibi, Roma, nefandi,
 totum sub Latias leges cum miseris orbem,
 in te uerte manus : nondum tibi defuit hostis.
 at nunc semirutis pendent quod moenia tectis
 25 urbibus Italiae lapsisque ingentia muris
 saxa iacent nulloque domus custode tenentur
 rarus et antiquis habitator in urbibus errat,
 horrida quod dumis multosque inarata per annos
 Hesperia est desuntque manus poscentibus aruis,
 30 non tu, Pyrrhe ferox, nec tantis cladibus auctor
 Poenus erit : nulli penitus descendere ferro
 contigit ; alta sedent ciuilis uulnera dextrae.
 quod si non aliam uenturo fata Neroni
 inuenere uiam magnoque aeterna parantur
 35 regna deis caelumque suo seruire Tonanti
 non nisi saeuorum potuit post bella gigantum,
 iam nihil, o superi, querimur ; scelera ipsa nefasque
 hac mercede placent. diros Pharsalia campos
 impleat et Poeni saturentur sanguine manes,
 40 ultima funesta concurrant proelia Munda,
 his, Caesar, Perusina fames Mutinaeque labores
 accedant fatis et quas premit aspera classes
 Leucas et ardenti seruilia bella sub Aetna,
 multum Roma tamen debet ciuilibus armis
 45 quod tibi res acta est. te, cum statione peracta
 astra petes serus, praelati regia caeli

18 scythico glaciale Ω, -um -li V 25 urbibus qui propter 27 mutarunt
 minus aptas uoces substituerunt 26 tenentur ZMGC, -etur PUV : nihil
 interest 31 erit ΩC, -at V descendere ZP, disc- M, discind- GUV 37
 ipsa GUV, ista MP, uersum om. Z. Barthius attulit Arator, act. apost. I 62 sq.
scelera ipsa nefasque | hac potius mercede placent 38-44 protasi concessinae
diros . . . Aetna redditur apodosis tamen debet 41 Caesar Burmannus et
 Hosius pro nominatio acceperunt, quasi aut mactatum C. Iulium Lucanus
 inter elades Romanas numeraturus fuerit aut abesse possit Neronis compellatio

- excipiet gaudente polo : seu sceptrā tenere
 seu te flammīgeros Phoebi conscendere currus
 telluremque nihil mutato sole timentem
 50 igne uago lustrare iuuēt, tibi numine ab omni
 cedetur, iurisque tui natura relinquet
 quis deus esse uelis, ubi regnum ponere mundi.
 sed neque in Arctoo sedem tibi legeris orbe
 nec polus auersi calidus qua uergitur Austri,
 55 unde tuam uideas obliquo sidere Romam.
 aetheris immensi partem si presseris unam,
 sentiet axis onus. librati pondera caeli
 orbe tene medio ; pars aetheris illa sereni
 tota uacet nullaeque obstent a Caesare nubes.
 60 tum genus humanum positis sibi consulat armis
 inque uicem gens omnis amet ; pax missa per orbem
 ferrea belligeri conpescat limina Iani.
 sed mihi iam numen ; nec, si te pectore uates
 accipio, Cirrhaea uelim secreta mouentem
 65 sollicitare deum Bacchumque auertere Nysa :
 tu satis ad uires Romana in carmina dandas.
 fert animus causas tantarum expromere rerum,
 immensumque aperitur opus, quid in arma furem
 inpulerit populum, quid pacem excusserit orbi.
 70 inuida fatorum series summisque negatum
 stare diu nimioque graues sub pondere lapsus
 nec se Roma ferens. sic, cum conpage soluta
 saecula tot mundi suprema coegerit hora
 antiquum repetens iterum chaos, [omnia mixtis
 75 sidera sideribus concurrent,] ignea pontum

50 iuuēt Ω, -at PVc Prisc. G.L.K. II p. 345 54 auersi Ω Prisc.
 G.L.K. II p. 394, adu- UV uergitur etiam C et Priscianus 64 accipio
 MPV Seru. Aen. I 8 Priscianus G.L.K. III p. 244, -am ZGU 74 repetens,
 renocans ; aliter Val. Fl. v 95 74 75 omnia . . . concurrent deleuit
 Bentleius. optime dictum *sidera sideribus concurrent* (nempe alia aliis,
 quemadmodum Seneca dial. VI 26 6 *utribus ista se suis caedent* inquit *et sidera*
sideribus incurrent, ben. VI 22 *subita confusione rerum sidera sideribus incur-*
rant) absurdum reddunt praemissa *omnia et mixtis* ; nulla enim omnibus
 sideribus mixta esse possunt sidera, quibus illa concurrant. deinde mire et

- astra petent, tellus extendere litora nolet
 excutietque fretum, fratri contraria Phoebe
 ibit et obliquum bigas agitare per orbem
 indignata diem poscet sibi, totaque discors
 80 machina diuolsi turbabit foedera mundi.
 in se magna ruunt : laetis hunc numina rebus
 crescendi posuere modum. nec gentibus ullis
 commodat in populum terrae pelagique potentem
 inuidiam Fortuna suam. tu causa malorum
 85 facta tribus dominis communis, Roma, nec umquam
 in turbam missi feralia foedera regni.
 o male concordēs nimiaque cupidine caeci,
 quid miscere iuuat uires orbemque tenere
 in medio ? dum terra fretum terramque leuabit
 90 aer et longi uoluent Titana labores
 noxque diem caelo totidem per signa sequetur,
 nulla fides regni sociis, omnisque potestas
 inpatiens consortis erit. nec gentibus ullis
 credite nec longe fatorum exempla petantur :
 95 fraterno primi maduerunt sanguine muri.
 nec pretium tanti tellus pontusque furoris
 tunc erat : exiguum dominos commisit asylum.
 temporis angustī mansit concordia discors
 paxque fuit non sponte ducum ; nam sola futuri
 100 Crassus erat belli medius mora. qualiter undas
 qui secat et geminum gracilis mare separat Isthmos

pernerse res pontum petiturae, cum sint eadem illa concurrentia sidera, tamen,
 proinde quasi diuersae sint, nouo nomine *ignea astra* appellantur. ac tolera-
 bilem quidem orationem mutatione non sane probabilī efficiat qui scribat *anti-*
quum repetent (Rutgersius) *iterum chaos omnia mixta* (Vat. 3284), | *sidera*
sideribus concurrent, ignea pontum | *Plaustra petent*. sed aliud insuper uitium
 detexit observatio a Trampio Luc. art. metr. p. 69 facta, Lucanum sententiam
 post quartum pedem non distinguere nisi is dactylus sit ; quod una cum reliquis
 offensionibus Bentleius remouerat. interpolatio ex Senecae uerbis *sidera sideri-*
bis incurrent ab aliquo adscriptis nasci potuit 76 *extendere nolet*, desinet in
 planitiem porrigere, erigere incipiet 78 *obliquum*, ut enim eclipticus ab
 aequatore sic orbita lunaris etiam ab ecliptico declinat 89 medio Ω , -um UV
 propter orbem, sicut orbe propter medio alii quos commemorat c ; utrumque c.
 recte iudicauit Vassanius 101 geminum Ω c, medium P schol. Stat. Theb.

- nec patitur conferre fretum, si terra recedat,
 Ionium Aegaeo frangat mare, sic, ubi saeua
 arma ducum dirimens miserando funere Crassus
 105 Assyrias Latio maculauit sanguine Carrhas,
 Parthica Romanos soluerunt damna furores.
 plus illa uobis acie, quam creditis, actum est,
 Arsacidae : bellum uictis ciuile dedistis.
 diuiditur ferro regnum, populique potentis,
 110 quae mare, quae terras, quae totum possidet orbem,
 non cepit fortuna duos. nam pignora iuncti
 sanguinis et diro ferales omine taedas
 abstulit ad manes Parcarum Iulia saeua
 intercepta manu. quod si tibi fata dedissent
 115 maiores in luce moras, tu sola furem
 inde uirum poterat atque hinc retinere parentem
 armatasque manus excusso iungere ferro,
 ut generos soceris mediae iunxere Sabinae.
 morte tua discussa fides bellumque mouere
 120 permissum ducibus. stimulos dedit aemula uirtus.
 tu, noua ne ueteres obscurent acta triumphos
 et uictis cedat piratica laurea Gallis,
 Magne, times ; te iam series ususque laborum
 erigit inpatiensque loci fortuna secundi ;
 125 nec quemquam iam ferre potest Caesarue priorem
 Pompeiusue parem. quis iustius induit arma

I 120 102 103 dist. Leiyas. ordo est *qualiter Isthmos, si terra recedat, frangat mare, sic, ubi Crassus maculauit Carrhas, soluerunt damna furores*
 102 Isthmos duo maria separat nec patitur ea fretum, hoc est sese, conferre ;
 quam loquendi rationem ad Man. I 539 et IV 472 et 644 exemplis illustraui.
 similiter Lucanus III 642 sq. *pars ultima trunci | tradidit in letum uacuos*
uitalibus artus (qui artus sunt trunci pars ultima), 658 *eiecat sanie per-*
mixtus uiscere sanguis, IV 737 sq. *leti fortuna propinqui | tradiderat fati*
iuuenem, VI 134 *nimbus agens tot tela*, VII 198 sq. *aethera seu totum discordi*
obsistere caelo | perspexitque polos, IX 800 sq. *tumidos iam non capit artus |*
informis globus et confuso pondere truncus 103 *frangat ZPVca, -et MGU.*
 Isthmos sublatus Ionium mare Aegaeo frangat, hoc est frangi sinat, quemad-
 modum dicitur Iuu. VII 26 *positos linea pertunde libellos* ; δ γὰρ παρὸν αὐτῶν
 τοῦδε, τοῦτο καὶ ἀπὸν αὐτῶν μεθὰ ἐν ὅρῳ τοῦ ἐναντίου ait Aristoteles 126 induit
 etiam C. frustra induat ζ, Heinsius *quis iustius induit arma ? | scire nefas* ; nam
 IX 568 *est in sit* mutari nequit et inepte sic uerba distinguerentur, *quaere 'quid*

- scire nefas : magno se iudice quisque tuetur ;
 uictrix causa deis placuit sed uicta Catoni.
 nec coiere pares. alter uergentibus annis
 130 in senium longoque togae tranquillior usu
 dedidicit iam pace ducem, famaеque petitor
 multa dare in uolgu, totus popularibus auris
 inPELLI plausuque sui gaudere theatri,
 nec reparare nouas uires, multumque priori
 135 credere fortunae. stat magni nominis umbra,
 qualis frugifero quercus sublimis in agro
 exuuias ueteris populi sacrataque gestans
 dona ducum nec iam ualidis radicibus haerens
 pondere fixa suo est, nudosque per aera ramos
 140 effundens trunco, non frondibus, efficit umbram,
 et quamuis primo nutet casura sub Euro,
 tot circum siluae firmo se robore tollant,
 sola tamen colitur. sed non in Caesare tantum
 nomen erat nec fama ducis, sed nescia uirtus
 145 stare loco, solusque pudor non uincere bello.
 acer et indomitus, quo spes quoque ira uocasset,
 ferre manum et numquam temerando parcere ferro,
 successus urgere suos, instare fauori
 numinis, inPELLENS quidquid sibi summa petenti
 150 obstaret gaudensque uiam fecisse ruina,
 qualiter expressum uentis per nubila fulmen
 aetheris impulsu sonitu mundique fragore
 emicuit rupitque diem populosque pauentes
 terruit obliqua praestringens lumina flamma :

est uirtus? 141 et MPV, sed ZG(U) 145 non uincere bello, 'sine bello uincere' c, 'ut erubesceret, si sine proelio quod cupiebat implesset, id est uel deditione uel foedere' a. v 814 non superi tam laeta parabant, VII 393 puluere uix tectae poterunt monstrare, Varr. Atac. fr. 20 Baelr. Indica non magna minor arbore crescit harundo, Gell. III 16 21 negotio non rei tunc paruae postulante. Luc. II 439-46, III 51 sq. nec uincere tanti, | ut bellum differret, erat, 360-6, VII 96 metuunt ne non cum sanguine uincant 147 temerando recte c, praue a explicauit. temerat ferrum qui sine iusta causa stringit: idem fere est ferrum lacessere Verg. Aen. x 10 153 rupit diem, hoc est caelum diurnum, ignea rima: Sil. I 135 ruptoque polo micat igneus aether

- 155 in sua templa furit, nullaque exire uetante
 materia magnamque cadens magnamque reuertens
 dat stragem late sparsosque recolligit ignes.
 hae ducibus causae ; suberant sed publica belli
 semina, quae populos semper mersere potentis.
- 160 namque, ut opes nimias mundo fortuna subacto
 intulit et rebus mores cessere secundis
 praedaeque et hostiles luxum suasere rapinae,
 non auro tectisque modus, mensasque priores
 aspernata fames ; cultus gestare decoros
- 165 uix nuribus rapuere mares ; fecunda uirorum
 paupertas fugitur totoque accersitur orbe
 quo gens quaeque perit ; tum longos iungere fines
 agrorum, et quondam duro sulcata Camilli
 uomere et antiquos Curiorum passa ligones
- 170 longa sub ignotis extendere rura colonis.
 non erat is populus quem pax tranquilla iuaret,
 quem sua libertas inmotis pasceret armis.
 inde irae faciles et, quod suasisset egestas,
 uile nefas, magnumque decus ferroque petendum
- 175 plus patria potuisse sua, mensuraque iuris
 uis erat : hinc leges et plebis scita coactae
 et cum consulibus turbantes iura tribuni ;
 hinc rapti fasces pretio sectorque fauoris
 ipse sui populus letalisque ambitus urbi

154 praestringens Ω, per- PG 155 templa, 'uox sumpta ab auguribus' Curtius ; nam inepti sunt qui Iouis templa fulmini non ab Ioue misso sed uentis per nubila expresso dedicant consecrantque. notabant Etrusci qua de parte caeli fulmen in terras caderet et quo deinde reuenteretur : Cic. de diu. II 42-5, Lucr. VI 86-9, Plin. n.h. II 142-4 158 dist. Burmannus cum V 169 curiorum Ωc, -onum GV 170 ignotis, aduenis, ut Ouid. fast. I 157 *ignotaque prodiit hirundo* ; uide quae ad Man. III 4 adnotauī. recte Lipsius elect. II c. 15 et Bentleius collatis Sen. dial. IX 8 5 *alieno colono rura pretiosa* et Colum. I 7 3 *felicissimum fundum esse qui colonos indigenas haberet* 176 'coactae ad leges rettulit, non ad plebis scita' a. C.I.L. I 200 41 (p. 82) *si quae lex plebeu scitum est, quae magistratum, quem ex hac lege . . .*, Cic. legg. I 1 *lucus quidem ille et haec Arpinatium quercus agnoscitur saepe a me lectus in Mario*. absurde faciunt qui *plebis coactae* coniungunt, ut leges corrupta demum ciuitate natae esse dicantur ; neque enim facile hic probari potest ordo,

- 180 annua uenali referens certamina Campo ;
 hinc usura uorax audumque in tempora fenus
 et concussa fides et multis utile bellum.
 iam gelidas Caesar cursu superauerat Alpes
 ingentisque animo motus bellumque futurum
 185 ceperat. ut uentum est parui Rubiconis ad undas,
 ingens uisa duci patriae trepidantis imago
 clara per obscuram uoltu maestissima noctem
 turrihero canos effundens uertice crines
 caesarie lacera nudisque adstare lacertis
 190 et gemitu permixta loqui : ‘ quo tenditis ultra ?
 quo fertis mea signa, uiri ? si iure uenitis,
 si ciues, huc usque licet.’ tum perculit horror
 membra ducis, riguere comae gressumque coercens
 languor in extrema tenuit uestigia ripa.
 195 mox ait ‘ o magnae qui moenia prospicis urbis
 Tarpeia de rupe Tonans Phrygiique penates
 gentis Iuleae et rapti secreta Quirini
 et residens celsa Latiaris Iuppiter Alba
 Vestalesque foci summique o numinis instar
 200 Roma, faue coeptis. non te furialibus armis
 persequor : en, adsum uictor terraque marique
 Caesar, ubique tuus (liceat modo, nunc quoque) miles.
 ille erit ille nocens, qui me tibi fecerit hostem.’
 inde moras soluit belli tumidumque per annem
 205 signa tulit propere : sicut squalentibus aruis
 aestiferae Libyes uiso leo comminus hoste
 subsedit dubius, totam dum colligit iram ;
 mox, ubi se saeuae stimulauit uerbere caudae
 erexitque iubam et uasto graue murmur hiatu
 210 infremuit, tum torta leuis si lancea Mauri
 haereat aut latum subeant uenabula pectus,

hinc tribuni cum consulibus leges et plebis scita coactae et iura turbantes 206
 libyes ter testatur Probus G.L.K. iv pp. 7 et 228 209 iubam et uasto graue
 ZG, iubas et uasto MUV, iubas et graue P, iubas uasto et graue ed. princ.,
 quod ob et in quarti pedis initio postpositum uituperat Trampius Luc. art.
 metr. p. 49. illa murmur (id est fremitum) infremuit epitheton requirere

per ferrum tanti securus uolneris exit.

fonte cadit modico paruisque inpellitur undis
puniceus Rubicon, cum feruida canduit aestas,

- 215 perque imas serpit ualles et Gallica certus
limes ab Ausoniis disternat arua colonis.
tum uires praebebat hiemps atque auxerat undas
tertia iam grauido pluuialis Cynthia cornu
et madidis Euri resolutae flatibus Alpes.

- 220 primus in obliquum sonipes opponitur amnem
excepturus aquas; molli tum cetera rumpit
turba uado faciles iam fracti fluminis undas.

Caesar, ut aduersam superato gurgite ripam
attigit, Hesperiae uetitis et constitit aruis,

- 225 'hic' ait 'hic pacem temerataque iura relinquo;
te, Fortuna, sequor. procul hinc iam foedera sunt;
credidimus satis *his*, utendum est iudice bello.'
sic fatus noctis tenebris rapit agmina ductor
inpiger, et torto Balearis uerbere fundae

uidentur 218 tres iam noctes pluebat, ut intellexit Farnabius: ita Ouidius fast. vi 235 sq. *tertia post Nonas remouere Lycaona Phoebe | fertur*. quae Aratus 778-98 de tertio quartoue lunae ortu imbres aut serenum aut uentos significante tradit hinc alienissima sunt, quamuis Auienus ea uertens *tertia Cynthia* posuerit 1465 219 Hor. epod. 16 54 *aqueus Euris*, Luc. ii 459 *nubifero Euro*, adde iv 61-77, nequis cum Schradero *Austri* requirat; etsi hoc legisse uideri potest a, 'bene madidis, quia ipsi concitant pluuias, ut Virgilius (georg. iii 428 sq.) et dum | uere madent uelo terrae et pluuiialibus Austris', et codices v 569 partim *austros* partim *euros* exhibent 220 in obliquum amnem ut Stat. silu. i 3 66 *per obliquum amnem* (hoc est *obliquum per amnem*), Theb. xi 58 *obliquo ab aere*, Ouid. met. v 132 *in obliquo inguine*, Luc. ii 213 *transuersos per imbris*, ix 694 sq. *per recta signa*, Man. i 606 *rectum in axem*. *obliquus* autem hic et iii 562, 628, iv 422, viii 671 pro transuerso positum uidetur 227 satis *his**, *fatis* ΩC, *credimus en fatis* Heinsius. non credidisse *fatis* Caesar sed aut credere dicendus erat aut sese *fatis* credidisse; itaque c 'deest nos'. sed ne tale quidem aliquid apte interponeretur duabus sententiis se inuicem respicientibus *procul hinc iam foedera sunt* et *utendum est iudice bello*. neque enim, si quis *fatis* confidit, continuo ei ad bellum potius decurrendum est quam sedendum eisque permittendum ut ipsa uiam inueniant. in Sen. H. O. 275 *haec ira satis est*, cum *satis* uisum esset *fatis*, metri causa *fati* fecit E; contrarius error habetur Mart. i 42 4 *credideram fatis hoc docuisse patrem*, ubi *fatis* pauci, *satis* plerique, alii *satis hoc te*, *satis hoc uos*, *satis hoc sic*, *satis hoc edocuisse*. Luc. i 673 eadem uersus sede *satis haec* 229 et Z(M)GUa, it PV. hoc, quod plerisque placuit, mihi minus concinnum uidetur, etsi facilius in alterum abiturum fuit et commendari putatur Sillii loco x 10-2

- 230 ocior et missa Parthi post terga sagitta,
uicinumque minax inuadit Ariminum, et ignes
solis Lucifero fugiebant astra relicto.
iamque dies primos belli uisura tumultus
exoritur; sed sponte deum, seu turbidus Auster
235 inpulerat, maestam tenuerunt nubila lucem.
constitit ut capto iussus deponere miles
signa foro, stridor lituum clangorque tubarum
non pia concinuit cum rauco classica cornu.
rupta quies populi, stratisque excita iuuentus
240 deripuit sacris adfixa penatibus arma
quae pax longa dabat: nuda iam crate fluentis
inuadunt clipeos curuataque cuspide pila
et scabros nigrae morsu robiginis enses.
ut notae fulsere aquilae Romanaeque signa
245 et celsus medio conspectus in agmine Caesar,
deriguere metu, gelidos pauor occupat artus,
et tacito mutos uoluunt in pectore questus.
'o male uicinis haec moenia condita Gallis,
o tristi damnata loco! pax alta per omnes

quem Oudendorpius adscripsit 231 *et*, quod ut tueantur Oudendorpius et Burmannus aliena conferunt, sic positum est ut Ouid. fast. vi 383 sq. *fratris uirgo Saturnia iussis | paruit, et mediae tempora noctis erant* 234 *sed** (ad Man. i 657), *seu* Ω oratione uaste hianti, *iamque dies oritur: tenuerunt nubila lucem. sed* necessarium est (dies exoritur illa quidem sed nubibus obscurata): prius *seu* in hac membrorum inaequalitate (*sponte deum et Auster inpulerat*) non minus recte aut usitate abest quam adest; nam ut Tib. iii 1 6 *seu mea, seu fallor* et Stat. Theb. ii 20 *seu Iouis imperio, seu maior adegit Erinys*, ita dicitur Lucr. iii 132 sq. *alto delatum Heliconi, | siue aliunde ipsi porro traxere*, Hor. carm. i 32 6-8 *inter arma, | siue iactatam religarat udo | litore nauim*, denique Verg. Aen. xii 685 sq. *auulsum uento, seu turbidus imber | proluit*, quem locum Lucanus imitatus uidetur. quod autem *seu* particula nisi geminata apud hunc poetam non extat, codicum lectio, *seu sponte seu Auster inpulerat*, et ipsa singularis est. *sed* iuxta *siue* in *seu* mutauit C ad ii 12, estque ea confusio peruagata. ceterum haec non eis scripsi quos illa *seu sponte deum* defensuros praesentio collato v 136 *seu sponte deorum* 240 *deripuit* PGV, di- ZMU 246 *gelidos* M, -us Ω, utrumque a: *gelidos artus* iv 153 sq., ix 56 247 *tacito* (-ti Z) *mutos* ZMU, -tos -to PGV 248 *moe- con- Ω, con- moe- V* 249 *tristi loco* ablatiuus, *damnata*, damno adfecta, ut Ouid. met. iii 335 *aeterna damnauit lumina nocte*, Stat. Theb. ii 695 sq. *uita miserundus inerti | damnatur*; item Lucr. ii 733 *Phariae busto damnantur harenae*, vii 452 *subitis damnauit noctibus Argos*, quod interpretatur Claudianus b. Gild,

- 250 et tranquilla quies populos : nos praeda furentum
 primaque castra sumus. melius, Fortuna, dedisses
 orbe sub Eoo sedem gelidaque sub Arcto
 errantisque domos, Latii quam claustra tueri.
 nos primi Senonum motus Cimbrumque ruentem
 255 uidimus et Martem Libyes cursumque furoris
 Teutonici : quotiens Romam fortuna lacessit,
 hac iter est bellis.' gemitu sic quisque latenti,
 non ausus timuisse palam : uox nulla dolori
 credita, sed quantum, uolucres cum bruma coercet,
 260 rura silent, mediusque tacet sine murmure pontus,
 tanta quies. noctis gelidas lux soluerat umbras :
 ecce, faces belli dubiaeque in proelia menti
 urgentes addunt stimulos cunctasque pudoris
 rumpunt fata moras : iustos Fortuna laborat
 265 esse ducis motus et causas inuenit armis.

399 *hoc facinus refugo damnauit sole Mycenae* 254 ruentem G, furentem Ω, praecedente 250 *furentum*, sequente statim *furoris*; quamquam etiam alibi ea uerba commutantur, uelut Verg. Aen. XII 505. *ruentem* si quis coniectura ductus restituisset, quantus fieret concursus hoc Lucano familiarissimum esse clamtantum, ut eandem uocem intra paucorum uerborum ambitum iteratam ponat : nunc uni eique interpolato codici facile cedunt qui peritorum iudicio confidenter repugnaturi erant 255 libyes Ω, -ae M. Graeca genetiu formae metro munita est IX 377 et 624 (ut III 441 *Dodones*, V 101 *Inarimes*, IX 659 *Danaes*) et grammatici testimonio comprobata I 206; Latinam cum nusquam metrum requirat, libri paulo saepius praebent, quorum inconstantiae eo minus grauatae obsecutus sum quod Silium certe utraque huius nominis declinatione usum esse ad Man. IV 469 ostendi. idem in accusatiui formas cadit; nam nominatiuus nisi Graecus nusquam extat 259-261 tanta fuit quies, quantum rura aubus hieme obmutescentibus silent, quantumque medius tacet pontus. altum mari medio silentium esse solere et uulgus nouit et significauit Valerius Flaccus II 585 *ubi iam medii tenuere silentia ponti*. hoc eorum causa dico qui, cum illa *uolucres cum bruma coercet* ad prius tantum enuntiati membrum pertinere non intellegant, medio mari tum fieri silentium cum aues canere desierint aut negant aut, nam ne hi quidem defuere, aiunt 260 tacet Ω, iacet P, quod qui recipiunt, receperunt autem plerique, ostendere debebant Latine dici *quantum iacet sine murmure*. *tacet sine murmure* ut Ouid. met. IV 433 *muta silentia*, Petr. 126 18 *fabula muta taces*, Auson. 168 15 (Peip. p. 35) *muta domus silet*, cons. Liu. 185 *iura silent mutaeque tacent sine uindice leges*, ubi Heinsii coniecturam *iacent*, non quia falsa, sed quia coniectura est, reiciunt idem qui hic P sequuntur editores 262 263 ordinem esse in *proelia urgentes* scholiastae adnotarunt. plus alieni interpositum habent, quae tamen coniungenda sunt, 311 sq. *ueniat . . . in bella*, II 175 *inferias . . . nolentibus*, 306 sq. *deis . . . damnatum*, IV 726 sq. *serpentis . . . guttura*, VII 856 sq. *radice uetusta . . . uicibus*, IX 74 sq. *aliquid*

- expulit ancipiti discordes urbe tribunos
 uicto iure minax iactatis curia Gracchis.
 hos iam mota ducis uicinaque signa petentes
 audax uenali comitatur Curio lingua,
 270 uox quondam populi libertatemque tueri
 ausus et armatos plebi miscere potentes.
 utque ducem uarias uoluentem pectore curas
 conspexit 'dum uoce tuae potuere iuuari,
 Caesar,' ait 'partes, quamuis nolente senatu
 275 traximus imperium, tum cum mihi rostra tenere
 ius erat et dubios in te transferre Quirites.
 at postquam leges bello siluere coactae
 pellimur e patriis laribus patimurque uolentes
 exilium: tua nos faciet uictoria ciues.
 280 dum trepidant nullo firmatae robore partes,
 tolle moras: semper nocuit differre paratis.
 [par labor atque metus pretio maiore petuntur.]
 bellantem geminis tenuit te Gallia lustris,
 pars quota terrarum! facili si proelia pauca
 285 gesseris euentu, tibi Roma subegerit orbem.
 nunc neque te longi remeantem pompa triumphi
 excipit aut sacras poscunt Capitolia laurus:
 liuor edax tibi cuncta negat, gentesque subactas
 uix inpune feres. socerum depellere regno
 290 decretum genero est: partiri non potes orbem,
 solus habere potes.' sic postquam fatus, et ipsi
 in bellum prono tantum tamen addidit irae
 accenditque ducem, quantum clamore iuuatur

. . . *tui* 267 expl. a. curia tribunis ita minata est ut Gracchorum necem
 gloriose commemoraret 271 Farnabio praeunte expl. Oudendorpius 282
 del. Guietus, quem uersum ita fere accipiunt quasi scriptum sit *patri labore ac*
metu maius petitur pretium; ac ne parem quidem laborem sed multo minorem
 futurum esse statim 283-5 confirmatur. neque minus praua Cortii inter-
 pretatio est, ut, qui parati differant, parem laborem metumque maiore cum
 damno adire dicantur; quasi damnum maius minusue certum sit, praemium
 nullum, labor ac metus sua causa petantur 285 tibi res acta erit quod
 Roma orbem subegit: recte Haskinsius, perperam Cortius 290 genero
 est Ω , est genero PV 291 et ipsi expl. Cortius, neque praeter Haskinsium
 et Leiaum quemquam errasse puto 293 ad accendit auditur tantum

- Eleus sonipes, quamuis iam carcere clauso
 295 inmineat foribus pronusque repagula laxet.
 conuocat armatos extemplo ad signa maniplos,
 utque satis trepidum turba coeunte tumultum
 composuit uoltu dextraque silentia iussit
 ' bellorum o socii, qui mille pericula Martis
 300 mecum ' ait ' experti decimo iam uincitis anno,
 hoc cruor Arctoïs meruit diffusus in aruis
 uulneraque et mortes hiemesque sub Alpihus actae ?
 non secus ingenti bellorum Roma tumultu
 concutitur, quam si Poenus transcenderit Alpes
 305 Hannibal : implentur ualidae tirone cohortes,
 in classem cadit omne nemus, terraque marique
 iussus Caesar agi. quid, si mihi signa iacerent
 Marte sub aduerso ruerentque in terga feroces
 Gallorum populi ? nunc, cum fortuna secundis
 310 mecum rebus agat superique ad summa uocantes,
 temptamur. ueniat longa dux pace solutus
 milite cum subito partesque in bella togatae
 Marcellusque loquax et nomina uana Catones.
 scilicet extremi Pompeium emptique clientes
 315 continuo per tot satiabunt tempora regno ?
 ille reget currus nondum patientibus annis,
 ille semel raptos numquam dimittet honores ?
 quid iam rura querar totum suppressa per orbem
 ac iussam seruire famem ? quis castra timenti

aduerbium ex substantiuo 292 posito, ut Man. 1 784 ex gerundio participium gerundium; uide etiam Luc. v 374 sq. *ducem* poeta pro *eum* pronomine dixit, quemadmodum multi *uirum*, quod propter Bentleyum moneo: ita III 9, VII 670, IX 216 295 *pronus*: Ouid. trist. v 9 29 sq. *fores nondum reserati carceris acer* | *nunc pede nunc ipsa fronte lacessit equus* 297-300 ordo est ut *tumultum uoltu composuit dextraque silentia iussit*, ait. aberrarunt Burmannus et Weisius 302 *mortes* commilitonum desideratorum quod meriti loco numerent superstites communibus perfuncti periculis Bentleyo mirum uideri non debuit 304 *transcenderit* ZMU G.L.K. iv p. 224, -ret PGV 305 *ualidae* Ω, -do GU 313 *catones* Ω, -is GC, -um M², *respicere ad phaleras et nomina uana Catonum* Lucano non nominato Hier. epist. 58 7 2 (C.S.E. LIV p. 537) 314 *extremi*, infimi: Farnabius contulit Petr. 122 165 sq. *mercedibus emptae* | *ac uiles operae* de isdem dictum; significatur enim id uulgi cui multa dare Pompeius dicitur Luc. 1 132 316 *reget* ΩC, -it MU 317 *dimittet* Ω, -it ZM

- 320 nescit mixta foro, gladii cum triste micantes
iudicium insolita trepidum cinxere corona
atque auso medias perrumpere milite leges
Pompeiana reum clausurunt signa Milonem ?
nunc quoque, ne lassum teneat priuata senectus,
325 bella nefanda parat suetus ciuilibus armis
et docilis Sullam scelerum uicisse magistrum.
utque ferae tigres numquam posuere furorem,
quas, nemore Hyrcano matrum dum lustra secuntur,
altus caesorum pauit cruor armentorum,
330 sic et Sullanum solito tibi lambere ferrum
durat, Magne, sitis. nullus semel ore receptus
pollutas patitur sanguis mansuescere fauces.
quem tamen inueniet tam longa potentia finem ?
quis scelerum modus est ? ex hoc iam te, inprobe, regno
335 ille tuus saltem doceat descendere Sulla.
post Cilicasne uagos et lassi Pontica regis
proelia barbarico uix consummata ueneno

320 micantes ZP, minantes Ω: Stat. Theb. iv 153 sq. *enses* | *triste*
micant attulit Cortius 322 auso Ωc, -um M, uersum om. G. Hosium,
qui anno 1892 primus et ultimus ex dilecto codice *ausum* recepit, peruersitate
uicit Franckenius a Clodiano nescioquo milite perruptas leges interpre-
tatus 333 *tamen*, quamuis *tam longa*. hoc Cortius intellexit, se non
intelligere ostenderunt Hortensius Oudendorpius Bentleius Franckenius, ceteri
non ostenderunt. omittitur *quamuis* ut i 378 et iii 251, sed praeterea ante-
ponitur *tamen*, quod fit Verg. Aen. iii 341 *ecqua tamen puero est amissae*
cura parentis (quamuis amissae), Ouid. amor. i 8 20 *nec tamen eloquio linguu*
nocente caret, Cic. Phil. i 7 *quae tamen urbs mihi coniunctissima plus*
una me nocte cupiens retinere non potuit, pro Sest. 140 *tamen flagrantem*
inuidia, ii Verr. iv 122 *tamen in bello*, de r. p. vi 21 *tamen tanto nomine*, fam.
ii 16 7 *tamen in stomacho*, Sall. Cat. 39 5 *tamen extra coniurationem*, Plaut.
Stich. 99 *tamen apsentis*, Ter. eun. 170 *tamen contemptus abs te* (quod mutauit
Fleckeisenus), Lucr. iii 553 *tamen in paruo liquuntur tempore tate*, Prop. ii
5 5 *tamen e multis fallacibus*, iii 24 30 *tamen irata*, Ouid. met. ii 337 *tamen*
peregrina condita ripa (quod interpungendo corrumpunt), trist. i 1 96 *tamen*
pauca, Stat. silu. ii 3 65 *tamen cum pondere*; apud ipsum Lucanum v 102 sq.
hoc tamen expositum cunctis . . . numen . . . se . . . undicat, vii 786-9
tamen omnia passo . . . nulla loci facies reuocat . . . oculos, viii 229 sq.
tamen omnia uincens | *sustinui nostris uos tantum desse triumphis*. talia
passim fallunt interpretes, qui interdum admoniti repugnant, ut Meinekio
Peerlkampius ad Hor. carm. i 15 19 337 *uix*, 'quia diu pugnatum est
quippe a tot ducibus' a. eodem pertinet quo *lassi*, 'ut ostendat nihil fecisse
Pompeium'; nam altera scholiastae explicatio inepta est 346 om. P, adfert

- ultima Pompeio dabitur prouincia Caesar,
 quod non uictrices aquilas deponere iussus
 340 paruerim ? mihi si merces erepta laborum est,
 his saltem longi non cum duce praemia belli
 reddantur ; miles sub quolibet iste triumphet.
 conferet exanguis quo se post bella senectus ?
 quae sedes erit emeritis ? quae rura dabuntur
 345 quae noster ueteranus aret, quae moenia fessis ?
 an melius fient piratae, Magne, coloni ?
 tollite iam pridem uictricia tollite signa :
 uiribus utendum est quas fecimus. arma tenenti
 omnia dat, qui iusta negat. nec numina derunt ;
 350 nam neque praeda meis neque regnum quaeritur armis :
 detrahimus dominos urbi seruire paratae.’
 dixerat ; at dubium non claro murmure uolgens
 secum incerta fremit. pietas patrique penates
 quamquam caede feras mentes animosque tumentes
 355 frangunt ; sed diro ferri reuocantur amore
 ductorisque metu. summi tum munera pili
 Laelius emeritique gerens insignia doni,
 seruati ciuis referentem praemia quercum,
 ‘ si licet,’ exclamat ‘ Romani maxime rector
 360 nominis, et ius est ueras expromere uoces,
 quod tam lenta tuas tenuit patientia uires
 conquerimur. deratne tibi fiducia nostri ?
 dum mouet haec calidus spirantia corpora sanguis
 et dum pila ualent fortes torquere lacerti,
 365 degenerem patiere togam regnumque senatus ?

Seruius georg. iv 127 et Aen. xii 359 349 nec ZG, neque Ω, qua particula
 quotiens altera secundi aut terti aut quarti pedis pars constat, Lucanus, si
 libris fides, formam ponere solet monosyllabam (uide i 138, ii 638 ; i 30, 63,
 486, ii 23, 106, 228, 320, 444, 637 ; i 82, 93, 507, ii 164, 217, 261, 368, 378,
 490, 660), quam in codicum dissensione teneo ; consensu alteram tradentibus
 cedo, ut uersu hunc insequenti et ii 283 derunt ZM, deerunt UV, desunt PG
 350 nam neque ZM, nam nec Ω. ii 283 nunc neque Pompei Brutum
 neque Caesaris hostem, ix 376 ut neque sole uiam nec (neque G) duro frigore
 saeuum, x 471 sed neque ius mundi ualuit nec (neque Z) foedera sancta 356
 munera ZUV, -re MPG 360 expromere Ω, de- V 365 sustinebis sumpta

- usque adeo miserum est civili uincere bello ?
 duc age per Scythiae populos, per inhospita Syrtis
 litora, per calidas Libyae sitientis harenas :
 haec manus, ut uictum post terga relinqueret orbem,
 370 Oceani tumidas remo conpescuit undas
 fregit et Arctoo spumantem uertice Rhenum :
 iussa sequi tam posse mihi quam uelle necesse est.
 nec ciuis meus est, in quem tua classica, Caesar,
 audiero. per signa decem felicia castris
 375 perque tuos iuro quocumque ex hoste triumphos,
 pectore si fratris gladium iuguloque parentis
 condere me iubeas plенаeque in uiscera partu
 coniugis, inuita peragam tamen omnia dextra ;
 si spoliare deos ignemque inmittere templis,
 380 numina miscebit castrensis flamma monetae ;
 castra super Tusci si ponere Thybridis undas,
 Hesperios audax ueniam metator in agros.
 tu quoscumque uoles in planum effundere muros,
 his aries actus disperget saxa lacertis,
 385 illa licet, penitus tolli quam iusseris urbem,

toga degener fieri senatuique seruire ? uide x 441 *degeneres passus lutebras*, ix 4 *degenerem rogam*, iii 367 *dimissis degener armis*, ii 522 sq. *Romamne petes pacisque recessus* | *degener*? errant scholiastae et quotquot non tacent interpretes 367–372 distinxi, quibus uersibus exponitur cur 366 *uincere* positum sit, non pugnare; nempe de uictoria non posse dubitari. protasi uersibus 367 sq. *elatae, duc age per . . . harenas*, apodosis redditur 372, *iussa sequi . . . posse mihi . . . necesse est*: his medii interiecti 369–71, *haec manus . . . fregit . . . Rhenum*, eo spectant ut uerum esse confirmetur quod gloriosius dictum uideatur. itaque hoc miles dicit: etiamsi per uastissimas Scythiae Libyaeue regiones ducas, iussa ista non uelle tantum me sed etiam posse exequi necesse est, quippe qui Oceanum ipsum Rhenumque iam debellauerim. deinde uersu 373 ad inuidiam belli ciuilis 366 commemorati remouendam pergit, quod sibi ciuile uideri negat. partem ueri uidit Oudendorpius 367 *Syrtis*, ut *Scythiae* et *Libyae*, pro genetiuo habeo, quam formam et Seneca Thy. 292 et Silius posuerunt, Lucanus ix 710 *Syrtidos*, sed idem testante praeter codices Prisciano *Syrtim*; pro accusatiuo Franckenius, ut similia sint iii 295 *usque Paratoniae Eoa ad litora Syrtis* et Verg. georg. iv 168 *ignauom fucus pecus* 369 *manus*, χείρ, non πλεθός, nam errari uideo 378 *tamen*, quamuis inuita: uide iii 251 *non totam mergi tamen aspicit Arcton* et simillimum locum Stat. Theb. i 202 *placido quatiens tamen omnia uultu* 380 expl. Bentleius collatis Sen. exc. contr. iv 4 et Stat. silu. iii 3 105: adde Luc. vi 404 sq. 381 *castra Na*, signa Z: eadem uarietas ii 519 et ix 379

Roma sit.' his cunctae simul adsensere cohortes
 elatasque alte, quaecumque ad bella uocaret,
 promiserere manus. it tantus ad aethera clamor,
 quantus, piniferae Boreas cum Thracius Ossae
 390 rupibus incubuit, curuato robore pressae
 fit sonus aut rursus redeuntis in aethera siluae.

Caesar, ut acceptum tam prono milite bellum
 fataque ferre uidet, nequo languore moretur
 fortunam, sparsas per Gallica rura cohortes
 395 euocat et Romam motis petit undique signis.
 deseruere cauo tentoria fixa Lemanno
 castraque quae Vosegi curuam super ardua ripam
 pugnaces pictis cohibebant Lingonas armis.
 hi uada liquerunt Isarae, qui, gurgite ductus
 400 per tam multa suo, famae maioris in amnem
 lapsus ad aequoreas nomen non pertulit undas.
 soluuntur flauī longa statione Ruteni ;
 mitis Atax Latias gaudet non ferre carinas
 finis et Hesperiae, promotō limite, Varus ;
 405 quaque sub Herculeo sacratus nomine portus
 urguet rupe caua pelagus : non Corus in illum
 ius habet aut Zephyrus, solus sua litora turbat
 Circius et tuta prohibet statione Monoeci :
 quaque iacet litus dubium quod terra fretumque
 410 uindicat alternis uicibus, cum funditur ingens
 Oceanus uel cum refugis se fluctibus aufert.
 uentus ab extremo pelagus sic axe uolutet

388 ad Ω, in PV fortasse ex 391 389 piniferae ZMU, nubiferae PGV 394
 om. P 397 uosegi G²(U), uogesi ΩC 398 lingonas Pa, lingones Ωc, quod
 si nominatiuus est, sententiam, sin accusatiuus, metrum peruertit. Lingonas
 pictis armis pugnaces cohibebant castra Romana: uide Liu. xxii 37 8 *Mauros*
pugnacesque alias missili telo gentes 400 *tam multa uada*, ut recte Weisius :
 uide Tib. i 7 14 (Cydnē) *placilis per uada serpis aquis* 404 *limite Ωca*,
 milite PU 405 *quaque*, isque locus ubi, item 409 : uide 432-4, iii 84-7, 256,
 271 sq., 277, vi 355-7, viii 437 nomine MPG, numine ZUVC. numini
 Herculeo sacratus erat, sed sub Herculeo nomine 406-408 dist. Guil. E.
 Weberus 408 *monoeci c, menoeci* peioraue ΩC. 'prohibet quoscumque ne
 illic habeant tutam stationem' Oudendorpius 409 aestuaria Belgicae potis-
 simum orae significantur; nam quod Cluuerius probante Bentleio τὰ καλούμενα

- destituatque ferens, an sidere mota secundo
 Tethyos unda uagae lunaribus aestuet horis,
 415 flammiger an Titan, ut alentes hauriat undas,
 erigat Oceanum fluctusque ad sidera ducat,
 quaerite, quos agitat mundi labor; at mihi semper
 tu, quaecumque moues tam crebros causa meatus,
 ut superi uoluere, late. tum rura Nemetis
 420 qui tenet et ripas Atyri, qua litore curuo
 molliter admissum claudit Tarbellicus aequor,
 signa mouet, gaudetque amoto Santonus hoste
 et Biturix longisque leues Suessones in armis,
 optimus excusso Leucus Remusque lacerto,
 425 optima gens flexis in gyrum Sequana frenis,
 et docilis rector monstrati Belga couinni,
 Aruernique, ausi Latio se fingere fratres
 sanguine ab Iliaco populi, nimiumque rebellis
 Neruius et caesi pollutus foedere Cottae,
 430 et qui te laxis imitantur, Sarmata, bracis

Σαβάρων οὐάδα intellegit, miror Liguribus adfusus Oceanum 413 secundo, δευτέρω: recte c 416 ducat MPV, tollat ZGU Bed. mund. const. Mign. xc p. 906 fortasse ex Verg. Aen. i 103 fluctusque ad sidera tollit, utrumque c et Seru. georg. ii 479: similiter Pers. v 176 ducit AB, tollit P, Mart. ix 18 4 tollit β (recte, agitur enim de tollenone), ducit γ 419 late (Z) MP Dion. G.L.K. i p. 434, -es GUV 421 Tarbellicus pro Tarbello, ut Λακωνικὸι pro Laconibus Aristophanes et Xenophon, Threiciος Vergilius Aen. x 350 pro Thracibus, Argolicis Ouidius Ib. 576, si libris credimus, pro Argiuis; gens autem pro terra posita est ut Man. iv 602 caedunt Hispanas aequora gentes, ubi plura collegi 426 expl. Sulpitius et Benteleus. Belgas couinnum ab alia gente monstratum (quod quid sit ostendit Verg. georg. i 19 monstrator aratri) regere didicisse ait. hoc ex polymathia Stoicorum est 427 428 distinxit Haskinsium ex parte secutus; quamquam populos Bentelei coniecturam legisse uidetur Sidonius ep. vii 7 2 Aruernorum . . . qui . . . audiebant se quondam fratres Latio dicere et sanguine ab Iliaco populos computare 427 latio ZM, -os PV, -is GU 429 foedere M(G)Uc, sanguine ZPV. o factum male quod in parte librorum seruato uero bellissima perit repetitio quamque quouis pignore editores a poeta profectam esse contendere parati fuerint. qui, si quis coniectura capta foedere pro sanguine reposuisset, quantos clamores sustulissent ob immanem mutandi licentiam, quam in dactylicis uocibus nullam esse post Marklandum ostendi ad Man. i 416 430-435 debebat Schraderus, quos suspectos faciunt et Batāui, qui Silio Martiali Iuuenali Batāui sunt sextoque demum saeculo apud Venantium paenultimam corripunt, et Cinga, quod Hispaniae flumen et est et a Lucano esse dicitur iv 21, in Gallia uagatus, et pererrandi uerbum absolute positum. florente litteris Latinis Gallia hic locus interpolationi expositus erat,

- Vangiones, Batauique truces, quos aere recuruo
 stridentes acuere tubae ; qua Cinga pererrat
 gurgite, qua Rhodanus raptum uelocibus undis
 in mare fert Ararim, qua montibus ardua summis
 435 gens habitat cana pendentes rupe Cebennas.
 441 tu quoque laetatus conuerti proelia, Treuir,
 et nunc tonse Ligur, quondam per colla decore
 crinibus effusis toti praelate Comatae,
 et quibus inmitis placatur sanguine diro
 445 Teutates horrensque feris altaribus Esus
 et Taranis Scythicae non mitior ara Dianae.
 uos quoque, qui fortes animas belloque peremptas
 laudibus in longum uates dimittitis aeuum,
 plurima securi fudistis carmina, Bardi.
 450 et uos barbaricos ritus moremque sinistrum
 sacrorum, Dryadae, positis repetistis ab armis.
 solis nosse deos et caeli numina uobis
 aut solis nescire datum ; nemora alta remotis
 incolitis lucis ; uobis auctoribus umbrae
 455 non tacitas Erebi sedes Ditisque profundi
 pallida regna petunt : regit idem spiritus artus
 orbe alio ; longae, canitis si cognita, uitae
 mors media est. certe populi quos despicit Arctos

uersus interpretantur c et a : accedit uetus scholiastes ad Iuu. viii 51 '*Vataui*, gens Galliarum : Lucanus *Vatubique truces*' 435 441 numerationem perturbarunt ueteres, non ueterrimi, editores recipiendo quattuor uersiculos circa annum 1100 uni et alteri codici insertos et quintum renascentibus demum litteris prolatum 441 *laetatus* es, ut vi 616 *contentus*, Verg. Aen. i 237 *pollicitus*, v 687 *exosus*, x 827 *laetatus*, Hor. serm. ii 8 2 *dictus* ; adde Verg. Aen. v 192 *usi* estis, Hor. serm. ii 5 54 *coheres* sis. sententiam distinguendo corruptit Burmannus, quem Hosius et Leiyus secuti sunt, tamquam si, quemadmodum tonsus Ligur et Neruius pollutus dicitur, sic Treuir *laetatus* epitheto ornatur 443 *comatae* Ωc, *cometae* GVCa 453 datum PG, datum est ZV, datur MU 453 454 *nemora* . . . *lucis* expl. Burmannus collatis Ouid. met. iii 175 sq. *per nemus* . . . *errans* | *peruenit in lucum* similibusque 455 *profundi* Ω, *profundo* P, quod paene probo (*pallida regna* in Ditis profundo sita), cum Lucanus antiquissimorum poetarum exemplo *profundus* adiectiuo abstinuisset uideatur ; nam de iii 509 suo loco dicam. uide tamen Aetn. 78 *Ditis pallentia regna* 458 *quos despicit*. regulae a Lachmanno ad Lucr. iv 418 propositae, *despicere* cum *accusatio* non coniungi nisi in significatione contemptus, *repugnancia* neque correctionem recipientia exempla collegi ad Man. ii 837 ;

- felices errore suo, quos ille timorum
 460 maximus haut urguet leti metus. inde ruendi
 in ferrum mens prona uiris animaeque capaces
 mortis, et ignauum rediturae parcere uitae.
 et uos, crinigeros Belgis arcere Caycos
 oppositi, petitis Romam Rhenique feroces
 465 deseritis ripas et apertum gentibus orbem.
- Caesar, ut immensae conlecto robore uires
 audendi maiora fidem fecere, per omnem
 spargitur Italiam uicinaque moenia conplet.
 uana quoque ad ueros accessit fama timores
 470 inrupitque animos populi clademque futuram
 intulit et uelox properantis nuntia belli
 innumeras soluit falsa in praeconia linguas.
 est qui tauriferis ubi se Meuania campis
 explicat audaces ruere in certamina turmas
 475 adferat, et qua Nar Tiberino inlabitur amni
 barbaricas saeui discurrere Caesaris alas ;
 ipsum omnes aquilas conlataque signa ferentem
 agmine non uno densisque incedere castris.
 nec qualem meminere uident : maiorque ferusque

quibus thesaurus ling. Lat., diuersa ut solet confundens, quaedam tamen adiecit uol. v p. 744 460 461 *ruendi mens*, nisi fallor, ut vi 1 *pugnae mente*, ix 226 *mente fugae*, Vell. ii 4 4 *occupandae rei publicae animum* ; nam *pronus* cum genetiuo Claudianus posuit, potuit Silius ponere, Statius Theb. ii 558 non posuit, Lucanus ut posuerit non est ueri simile 461 *capaces* etiam Porph. ad Hor. carm. iv 14 49, *rapaces* Barthius, ut iv 345 *fortis rapiendo (capiendo PU) dextera leto*, 147 *mortis amore feros*, viii 364 *indomitus bellis et mortis amator* ; alterum tuetur Gronouius obs. i c. 17 463 *belgis* Bentleius, *bellis* Ω. neque bellorum ope Romani, sed castrorum praesidiiorumque, Caycos arcebant, neque a bellis gerendis prohibebant (uide Tac. Germ. 33), sed a bello Gallis finitimis inferendo, id est Belgis. Bentleius attulit Claud. Stil. i 225 sq. *trans fluvium non indignante Charco | pascat Belga pncus*, ubi unus codex *bella*, sicut Verg. georg. iii 204 *bellica* MP pro *Belgica*, Sil. x 77 *bellicus* C pro *Belgicus* ; ad hunc autem Lucani locum Claudianus respexisse uidetur etiam uersu 203 *crinigero flauentes uertice reges*. adde Spart. Did. i 7 *Belgicam (bellicam BPM) sancte ac diu rexit. ibi Cruchis, Germaniae populus, qui Albini fluvium adcolebant, erumpentibus restitit*, Plin. n.h. iv 101 in *Rheno* . . . *ipso . . . Batavorum insula . . . et aliae Frisiorum, Chaucorum* 464 *feroces* Ω, *ferocis* 2 probantibus Bentleio et Cortio, sed uide Ouid. ex Pont. iv 9 76 *ripa ferox Histri* 465 expl. Bersmannus et Cortius. *apertum gentibus exteris* (ii 47, vii 233) *orbem Romanum* (i 110, 285, x 456) 470-472 om. P 475 *adferat*

- 480 mentibus occurrit uictoque inmanior hoste.
 hunc inter Rhenum populos Albimque iacentes
 finibus Arctoïs patriaque a sede reuolsos
 pone sequi, iussamque feris a gentibus urbem
 Romano spectante rapi. sic quisque pauendo
 485 dat uires famae, nulloque auctore malorum
 quae finxere timent. nec solum uolgus inani
 percussum terrore pauet, sed curia et ipsi
 sedibus exiluiere patres, inuisaque belli
 consulibus fugiens mandat decreta senatus.
 490 tum, quae tuta petant et quae metuenda relinquant
 incerti, quo quemque fugae tulit impetus urgent
 praecipitem populum, serieque haerentia longa
 agmina prorumpunt. credas aut tecta nefandas
 corripuisse faces aut iam quatiente ruina
 495 nutantes pendere domos, sic turba per urbem
 praecipiti lymphata gradu, uelut unica rebus

Ωca schol. Stat. Theb. iv 370, asserat V 480 uicto hoste, quam is, quem uicerat, hostis: recte Oudendorpius 481 hunc GU, nunc MP, tunc ZVC Prisc. G.L.K. II p. 328. certum et metro stabilitum exemplum eius quod est tunc pro praeterea positi, quae Oudendorpii interpretatio est, adhuc quaero, nam aliter accipi potest VII 140. uide I 569, III 411, IV 678, X 127 albin Ienerus apud C. F. Weberum, alpin Ωa Priscianus, alpes CZ². siqui inter Rhenum Alpesque populi iacebant, Heluetii erant, numero pauci et ante nouem annos a Caesare deuicti; at perspicuum est significari Germanos. Tac. ann. I 59 6 Germanos numquam satis excusaturos quod inter Albin et Rhenum uirgas et secures et togam uiderint, II 22 1 debellatis inter Rhenum Albimque nationibus, Luc. II 51 sq. fundat ab extremo flauos Aquilone (hoc est finibus Arctoïs) Suebos | Albis et indomitum Rheni caput, Claud. nupt. Hon. 278 iam Rhenus et Albis (Alpis cod. unus) | seruiet, Sen. Med. 374, Tac. ann. II 14 6 490 tum (et cum) a, tunc ΩC, quod ante gutturalem rarissime optimi optimorum poetarum codices, nostri libri totiens fere quotiens tum habent; uniuersi quater tum, I 221, 552, II 20, IX 324 (cum Z), quater tunc, praeter hunc uersum III 155, 187, V 589; circiter uiginti locis ita uariant ut tunc saepius V, tum P praebeat. equidem, quoniam comparatis antiquioribus recentioribusque Vergilii exemplaribus scribae tum in tunc mutare consuesse deprehenduntur, ubique illud ponendum puto. etiam ante consonantem quae gutturalis non sit discrepantibus libris uetustiore partem praetuli, quibus in tunc consentientibus ut parum confido ita non repugno. sed nequis numquam tum pro tunc suppositum esse credat, id mendum metro conuincitur in G V 49 et in Palatino Verg. Aen. VIII 423 491 urgent ζ, urguet Ω propter impetus, quo fit ut pendeat incerti 493 agmina nominatiuum esse iam Sulpitius intellexerat, quod ne nunc quidem negari desitum est 493-495 dist. Grotius

- spes foret adflctis patrios excedere muros,
 inconsulta ruit. qualis, cum turbidus Auster
 reppulit a Libycis inmensum Syrtibus aequor
 500 fractaque ueliferi sonuerunt pondera mali,
 desilit in fluctus deserta puppe magister
 nauitaeque et nondum sparsa conpage carinae
 naufragium sibi quisque facit, sic urbe relicta
 in bellum fugitur. nullum iam languidus aevo
 505 eualuit reuocare parens coniunxue maritum
 fletibus, aut patrii, dubiae dum uota salutis
 conciperent, tenuere lares; nec limine quisquam
 haesit et extremo tunc forsitan urbis amatae
 plenus abit uisu: ruit inreuocabile uolgu.
 510 o faciles dare summa deos eademque tueri
 difficiles! urbem populis uictisque frequentem
 gentibus et generis, coeat si turba, capacem
 humani facilem uenturo Caesare praedam
 ignauae liquere manus. cum pressus ab hoste
 515 clauditur externis miles Romanus in oris,
 effugit exiguo nocturna pericula uallo,
 et subitus rapti munimine caespitis agger
 praebet securos intra tentoria somnos:
 tu tantum audito bellorum nomine, Roma,
 520 desereris; nox una tuis non credita muris.
 danda tamen uenia est tantorum danda pauorum:
 Pompeio fugiente timent. tum, nequa futuri
 spes saltem trepidas mentes leuet, addita fati
 peioris manifesta fides, superique minaces
 525 prodigiis terras inplerunt, aethera, pontum.

499 pro *inmensum* multo significantius Benteius *inuersum* collato Hor. epod. 10
 5 sq. *niger rudentis Eurys inuerso mari | fractosque remos differat* 505 ue PGV,
 que ZMU 507 conciperent Ω, -et rectius ζ, quod ob uicina pluralia mutari
 potuit; sed alterum defendit Liu. iv 35 9 *neminem se plebeium contempturum*,
ubi contemni desissent, Ter. And. 626 sq. *tanta uerordia innata quoquam ut sist*,
 | *ut malis gaudeant*, similia 511 *populis* Italicis ciuitate Romana donatis,
 ut II 312, 314, 730, III 83, VII 28, VIII 420, IX 560, quo nomine interdum Ro-
 mani ipsi comprehenduntur atque etiam praecipue significantur. Mart. XII 6 5

- ignota obscurae uiderunt sidera noctes
ardentemque polum flammis caeloque uolantes
obliquas per inane faces crinemque timendi
sideris et terris mutantem regna cometen.
- 530 fulgura fallaci micuerunt crebra sereno,
et uarias ignis denso dedit aere formas,
nunc iaculum longo, nunc sparso lumine lampas.
emicuit caelo tacitum sine nubibus ullis
fulmen et Arctois rapiens de partibus ignem
- 535 percussit Latiare caput, stellaeque minores
per uacuum solitae noctis decurrere tempus
in medium uenere diem, cornuque coacto
iam Phoebe toto fratrem cum redderet orbe
terrarum subita percussa expalluit umbra.
- 540 ipse caput medio Titan cum ferret Olympo
condidit ardentis atra caligine currus
inuoluitque orbem tenebris gentesque coegit
desperare diem ; qualem fugiente per ortus
sole Thyesteae noctem duxere Mycenae.

populi gentesque tuae, pia Roma 530 *fulgora* hic et v 630 et vii 157 Hosius cum ZM, idem ii 491 *nequicquam*, x 236 *auctumnus*, ubique *soboles* et *litus*, quasi harum uocum orthographia ex medii aevi codicibus quantumuis gratis acceptisque discatur 531 *denso* GV, *tenso* ΩC Priscianus G.L.K. ii p. 520 et iii p. 473 : *tenso* P pro *denso* iv 73. *tenso* nemo dum explicauit, nam quod c 'sereno' (quasi *terso* legerit), Hosius 'extenuato' interpretatur, eae explicationes non sunt. *intendi* quidem aer dicitur Sen. n.q. ii 6-9, Gell. v 16 2, Appul. apol. 15, et *τελευτα* Epict. diss. ii 23 4, sed sensu hinc alieno; neque huc pertinent *τόνοι ἀερώδεις* similiaque in locis ab Arnimio Stoic. uet. frag. ii pp. 144-51 collectis. *denso* tuetur Oudendorpius adlato Sen. n.q. vii 21 1 *cometas, sicut faces, sicut tubas trabesque et alia ostenta caeli, denso aere creari*, 20 2 *compresso aere et in ardorem coacto*, quibus locis in praefatione ad Man. i, p. xxxix, adieci Arist. meteor. p. 342^a 28-30 *τούτων αἰτίον . . . ἡ τοῦ ἀέρος συγκρινομένου πῆξις*, Diog. Laert. vii 152 *κομήτας. τε καὶ πωγωνίας καὶ λαμπαδίας πυρὰ εἶναι ὑπεστώτα πάχυνος ἀέρος εἰς τὸν αἰθερώδη τόπον ἀνευχθέντος*, schol. Arat. 1091 *ἀρχὴν γενέσεώς φησιν ἴσχειν τοὺς κομήτας ὅταν τι τοῦ ἀέρος παχυμερέστερον εἰς τὸν αἰθέρα ἐκθλίβεν τῇ τοῦ αἰθέρος δυνάμει ἐνδεσθῇ* 531-533 dist. Turnebus et Bentleius : i 151-3 *fulmen . . . emicuit*. ignis uarias formas praebens nunc iaculum nunc lampas fit 534 de ZM, e Ω 538 orbe Ω Isid. n.r. 21 2, ore V 542 orbem 'suum' a 544 *ducere*, sibi induxere, ut recte Rileyus posteaque Heitlandus et Lundquistius, qui conferunt vi 828 *caelo lucis ducente colorem*, Val. Fl. i 307 *si nubila duxerit aether*, Stat. Ach. ii 307 sq. *ardua ducere nubes | incipit et*

- 545 ora ferox Siculae laxauit Mulciber Aetnae,
nec tulit in caelum flammās sed uertice prono
ignīs in Hesperium cecidit latus. atra Charybdis
sanguineum fundo torsit mare; flebile saeui
latrauerē canes. Vestali raptus ab ara
550 ignis, et ostendens confectas flamma Latinas
scinditur in partes geminoque cacumine surgit
Thebanos imitata rogos. tum cardine tellus
subsedit, ueteremque iugis nutantibus Alpes
discussere niuem. Tethys maioribus undis
555 Hesperiam Calpen summumque inpleuit Atlanta.
indigetes fleuisse deos, urbisque laborem
testatos sudore Lares, delapsaque templis
dona suis, dirasque diem foedasse uolucres
accipimus, siluisque feras sub nocte relictis
560 audaces media posuisse cubilia Roma.
tum pecudum faciles humana ad murmura linguae,
monstrosique hominum partus numeroque modoque
membrorum, matremque suos contreruit infans;
diraque per populum Cumanae carmina uatis
565 uolgantur. tum, quos sectis Bellona lacertis
saeua mouet, cecinere deos, crinemque rotantes

longo Scyros discedere ponto, alia. falso Cortius *eduxere* interpretatur, neque enim fugiente sole nox peragitur; neque eo similitudo continetur quod longae tenebrae sed quod subitae fuerunt. ceterum in c scribendum est 'illum contrarium signis omnibus ascendere, quod et (et quod *cod.*) ceterae uagae stellae facere dicuntur' 548 dist. Grotius. *canes* Scyllaei sunt, inepte enim genus uniuersum saeuum diceretur. Ouid. met. vii 64 sq. *cinctaque saeuis* | *Scylla rapax canibus Siculo latrare profundo*, Prop. iv 4 40 *candidaque in saeuos inguina uersa canes* 549 raptus est, ut 245 *conspectus*; quod ne intellegeretur ueritus Hosius ed. 2 uirgulum post *ignis* sustulit 552 553 *cardine subsedit*, uide vi 481 sq. 555 summum etiam Prisc. G.L.K. ii p. 291 Isid. or. xiv 8 17. *summum Atlanta* (hoc est extremum, ut iv 72 sq. *ubi iam Zephyri fines, et summus Olympi* | *cardo tenet Tethyn*, ii 211, 714, iv 155, vi 46) appellat Ampelusiā promunturium in eoque specum Herculi sacrum (Mel. i 26) quem mare intrat (The Times an. 1920 die Iulii vii p. 17). eadem regio describitur iv 589 sq. *exesas undique rupes* | *Antaei quas regna uocat . . . uelustas* et 672 *uicinus Gadibus Atlas*; uide etiam Sil. vii 555 *Atlantem et Calpen extrema habitabimus antra*. nam Calpen ab occasu concauam Oceanum in se recipere tradunt Mela ii 95 et Silius v 395-400. ceterum ioculari errore *postremus Atlas* ex Sil. xvi 378 et 401 relatus est in thes. ling. Lat. ii p. 1043 8 sq. 566

- sanguineum populis ulularunt tristia Galli.
 compositis plenae gemuerunt ossibus urnae.
 tum fragor armorum magnaeque per aua uoces
 570 auditae nemorum et uenientes comminus umbrae.
 quique colunt iunctos extremis moenibus agros
 diffugiunt : ingens urbem cingebat Erinyes
 excutiens pronam flagranti uertice pinum
 stridentisque comas, Thebanam qualis Agauen
 575 inpulit aut saeui contorsit tela Lycurgi
 Eumenis, aut qualem iussu Iunonis iniquae
 horruit Alcides uiso iam Dite Megaeram.
 insonuere tubae et, quanto clamore cohortes
 miscentur, tantum nox atra silentibus auris
 580 edidit. e medio uisi consurgere Campo
 tristia Sullani cecinere oracula manes,
 tollentemque caput gelidas Anienis ad undas
 agricolae fracto Marium fugere sepulchro.
 haec propter placuit Tuscos de more uetusto
 585 acciri uates. quorum qui maximus aeuo
 Arruns incoluit desertae moenia Lucae,
 fulminis edoctus motus uenasque calentis
 fibrarum et monitus errantis in aere pinnae,
 monstra iubet primum quae nullo semine discors
 590 protulerat natura rapi sterilique nefandos

mouet Ω, monet PG. deos, deorum mentem, ut Prop. iv 1 104 *sibi commissos fibra locuta deos* 567 sanguineum ZMV, -ei PGU et pars librorum Seru. Aen. x 220, ubi plures finem uocis omittunt. Stat. Theb. x 173 *sanguineosque rotat crines* (Phryx cruentus) et Claud. rapt. Pros. ii 269 *sanguineis ululancia Dindyma Gallis* Oudendorpius attulit 569 tum ζ, tunc Ω, uide ad 481 magnae Ω, uariae PU 570 *uenientes comminus* expl. Haskinsius 571 572 qua ratione cohaerent cum docuisset Weisius, inepte Hosius distinctionem mutauit 577 recte opinor Cortius *Megaeran*; fortasse etiam x 350 *Achillan* scribi debebat 578 insonuere Ω, intonuere PU 579 auris ZMG, umbris PUV 583 fra- mar- PGU, mar- fra- ZMV minus bene, nisi eis qui ex Montepessulano sapiunt; neque enim agricolae fugientes sed Marius caput tollens sepulcrum fregerat 587 588 motus et monitus cum ζ transponenda censuit Graeuus, fortasse uere, cum monitus utrique loco conueniat, motus autem fulminis minus apte dici uideantur quam pinnarum. Cortius attulit Prop. iv 1 105 *siquis motas cornicis senserit alas* 588 errantis ΩC, uolitantis ZM, uulgare uerbum pro exquisito. Pers. iv 26 *quantum non*

- ex utero fetus infaustis urere flammis.
 mox iubet et totam pauidis a ciuibus urbem
 ambiri et festo purgantes moenia lustro
 longa per extremos pomeria cingere fines
 593 pontifices, sacri quibus est permissa potestas.
 turba minor ritu sequitur succincta Gabino,
 Vestalemque chorum ducit uittata sacerdos
 Troianam soli cui fas uidisse Mineruam.
 tum, qui fata deum secretaque carmina seruant
 600 et lotam paruo reuocant Almone Cybeben,
 et doctus uolucres augur seruare sinistras
 septemuirque epulis festus Titiiue sodales
 et Salius laeto portans ancilia collo
 et tollens apicem generoso uertice flamen.
 605 dumque illi effusam longis anfractibus urbem
 circumeunt Arruns dispersos fulminis ignes
 colligit et terrae maesto cum murmure condit
 datque locis numen ; sacris tunc admouet aris
 electa ceruice marem. iam fundere Bacchum
 610 coeperat obliquoque molas inducere cultro,
 inpatiensque diu non grati uictima sacri,
 cornua succincti premerent cum torua ministri,
 deposito uictum praebebat poplite collum.
 nec cruor emicuit solitus, sed uolnere laxo
 615 diffusum rutilo dirum pro sanguine uirus.
 palluit attonitus sacris feralibus Arruns
 atque iram superum raptis quaesiuit in extis.
 terruit ipse color uatem ; nam pallida taetris
 uiscera tincta notis gelidoque infecta cruore

mitius errat 600 reuocant testatur c, *renouant* Burmannus cybeben ZM, cybelen Ω 602 festus etiam Augustin. regul. G.L.K. v p. 524, *festis* ζ et omnes paene editores, quo pacto aut *curandis* requiri uidetur aut pro datiuo genetiuus. *epulis* (abl.) *festus* pro epulone ponitur 603 *laeto* expl. Burmannus adlato Val. Fl. i 109 *umeris gaudentibus*, nec tamen effecit ut praeae interpretationes coniecturaeque proferri desinerent 605 *effusam* expl. Cortius. 608 dist. pars codicum, item scholia Iuu. vi 587 et Stat. Theb. iii 451 numen ZMP, nomen GUVa schol. Iuu. 612 om. P 614 laxo Ωc, largo ZM 615 *diffusum* pro *diffusum est*. quod ipsum habet U ; stulte enim c et a *emittit*

- 620 plurimus asperso uariabat sanguine liuor.
cernit tabe iecur madidum, uenasque minaces
hostili de parte uidet. pulmonis anhelī
fibra latet, paruusque secat uititalia limes.
cor iacet, et saniem per hiantis uiscera rimas
625 emittunt, produntque suas omenta latebras.
quodque nefas nullis inpune apparuit extis,
ecce, uidet capiti fibrarum increescere molem
alterius capitis. pars aegra et marcida pendet,
pars micat et celeri uenas mouet improba pulsus.
630 his ubi concepit magnorum fata malorum
exclamat 'uix fas, superi, quaecumque mouetis,
prodere me populis; nec enim tibi, summe, litauī,
Iuppiter, hoc sacrum, caesique in pectora tauri
infernī uenere dei. non fanda timemus,
635 sed uenient maiora metu. di uisa secudent,
et fibris sit nulla fides, sed conditor artis
finxerit ista Tages.' flexa sic omina Tuscus
inuoluens multaque tegens ambage canebat.
at Figulus, cui cura deos secretaque caeli
640 nosse fuit, quem non stellarum Aegyptia Memphis
aequaret uisu numerisque sequentibus astra,

repeti iubent dirum ZMV, nigrum PGUC fortasse ob *rutilo* 630 *fata*
malorum ut Plin. n.h. xxviii 14 *magnarum rerum fata et ostenta* 631
mouetis Ω, monetis V 633 pectora PUV, pectore ZM, uiscera Gea et multi
editores fortasse recte; uide tamen Ouid. met. xv 136 sq. *erectas uiuenti pectore*
fibras | inspiciunt, Man. iv 912, Sen. Oed. 391, Luc. vi 752 637 *omina*
PGU, omnia ZMV flexa inuoluens (ambage) multaque tegens ambage ut
Lucr. v 375 *patet inmani ac vasto respectat hiatus*, Sil. v 5 sq. *lacus umectabat*
inerti | et late multo foedabat proxima limo; nequis aut hic flexu a ζ aut
uersu Lucretiano a Benteio *immane* aut apud Silium *effigiem in pelagi* . . .
inertis a Liuineio accipiat. flexa ambage Sen. Oed. 214, Stat. Theb. iv 645
639–672 quot quantisque nugis referti sint in appendice exposui, pp. 325–7
639 at GUV, ad PC, quod idem est, aut ZM 641 sequentibus Benteius,
mouentibus Ω. numeri siue calculi astrologorum non mouent astra (quod in
efficto caeli simulacro astrologi ipsi facere dicuntur Prop. iv 1 75 sq.) sed
sequuntur, hoc est motus eorum accurate exprimunt. Benteius contulit Stat.
Theb. iv 411 *tripode implicito numerisque sequentibus astra*: adde Cic.
de diu. i 36 *qui e Caucasio caeli signa seruantes numeris stellarum cursus*
persecuntur, ii 17 *qui siderum motus numeris persecuntur*. de genere
mendi dixi ad Man. iv 796 collato Verg. georg. i 106, ubi R *riuosque fluentes*

- ‘ aut hic errat ’ ait ‘ nulla cum lege per aeuum
mundus et incerto discurrunt sidera motu,
aut, si fata mouent, urbi generique paratur
645 humano matura lues. terraene dehiscent
subsidentque urbes, an tollet feruidus aer
temperiem ? segetes tellus infida negabit,
omnis an infusis miscebitur unda uenenis ?
quod cladis genus, o superi, qua peste paratis
650 saeuitiam ? extremi multorum tempus in unum
conuenere dies. summo si frigida caelo
stella nocens nigros Saturni accenderet ignis,
Deucaliones fudisset Aquarius imbres
totaque diffuso latuisset in aequore tellus.
655 si saeuum radiis Nemeaeum, Phoebe, Leonem
nunc premeres, toto fluerent incendia mundo
succensusque tuis flagrasset curribus aether.
hi cessant ignes. tu, qui flagrante minacem
Scorpion incendis cauda chelasque peruris,
660 quid tantum, Gradiue, paras ? nam mitis in alto
Iuppiter occasu premitur, Venerisque salubre

pro sequentes : similiter Luc. III 366, cum per haplographiam scriptum esse. *potuerebellant*, in ZM factum est *bellantes* 642 cum ZMV, sine PGUC Priscianus G.L.K. III p. 337, *sub* ζ. Val. Fl. III 732 *iacet cum flatibus aequor* V, sine interpolate C 644 urbi ΩC, orbi PU 646 an tollet Ω (an etiam C, tollet a), attollet ZM, quod Hosius demum magno Montepessulani flammatus amore recepit, explicauit ne ille quidem. quaerit Figulus num calor temperiem sublaturus sit, id est extincturus κρᾶσιν illam inter glaciem ignemque mediam cui homines uitam debent ac salutem. uide IX 435 *temperies uitalis abest* 648 infusis ΩC, eff. ZM et recentes editores, qui non utrum aptius sit quaerunt sed utrum in eis codicibus quos ceteris anteferre constituerunt reperiatur 649 650 quaesita inaequalitate imitatur Verg. georg. IV 505 *quo fletu manis, quae numina uoce moueret?* uide etiam O.I.L. VI 27852 (carm. epigr. Buech. 1225) 7 sq. *quos non ille prius, qua non ego uoce rogavi | infelix superos?* 652 nigros, quod Ieuerus in pigros mutabat, ceteri autem non recte accipiunt, respicit ad mathematicorum de planetarum coloribus placita, qui Saturnum nigrum esse uolebant. Vett. Val. VI 2 (pp. 248 sq.) εἰκότως οἱ παλαιοὶ τοῖς χρώμασι τοὺς ἀστέρας ἀπέκασαν. τὸν μὲν οὖν τοῦ Κρόνου μέλανα (idem p. 2 τῇ μὲν χρώμα καστορίῳ), Maneth. V 384 *δνοφερὴν ἀκτίνα Κρόνοιο*, catal. cod. astr. Graec. VII p. 214 11 ὁ Κρόνος . . . σκοτεινοῦ εἶδους. uanae opinionis uana causa reddita est C.C.A.G. V II p. 132 26–8, quem locum attuli ad Man. IV 531 655 nemeaeum siue nemeum Ω ut solent codices 659 chelas, brachia eius, non Chelas, Librae sidus, quasi duobus in signis simul adesse Mars possit

- sidus hebet, motuque celer Cyllenius haeret,
 et caelum Mars solus habet. cur signa meatus
 deseruere suos mundoque obscura feruntur,
 665 ensiferi nimium fulget latus Orionis ?
 imminet armorum rabies, ferrique potestas
 confundet ius omne manu, scelerique nefando
 nomen erit uirtus, multosque exhibit in annos
 hic furor. et superos quid prodest poscere finem ?
 670 cum domino pax ista uenit. duc, Roma, malorum
 continuam seriem clademque in tempora multa
 extrahe ciuili tantum iam libera bello.'

- terruerant satis haec pauidam praesagia plebem,
 sed maiora premunt. nam, qualis uertice Pindi
 675 Edonis Ogygio decurrit plena Lyaeo,
 talis et attonitam rapitur matrona per urbem
 uocibus his prodens urgulentem pectora Phoebum :
 'quo feror, o Paean ? qua me super aethera raptam
 constituis terra ? uideo Pangaea niuosis
 680 cana iugis latosque Haemi sub rupe Philippos.
 quis furor hic, o Phoebe, doce, quo tela manusque
 Romanae miscent acies bellumque sine hoste est.
 quo diuersa feror ? primos me ducis in ortus,
 qua mare Lagei mutatur gurgite Nili :
 685 hunc ego, fluminea deformis truncus harena
 qui iacet, agnosco. dubiam super aequora Syrtim
 arentemque feror Libyen, quo tristis Enyo
 transtulit Emathias acies. nunc desuper Alpīs
 nubiferae colles atque aeriam Pyrenen
 690 abripimur. patriae sedes remeamus in urbis,

664 665 Hosius interpunctionem corripit. duplici interrogationi, cur cetera signa obscura sint, Orion autem nimium fulgeat, respondetur *imminet armorum rabies* 667 manu Ω, manus C, quod cum recte Cortius improbasset, recepit Franckenius 681 dist. Grotius in adnotatione quo PG, quae uel quae Ω, quod G² et Grotius non male. male quo pro aduerbio et pro interrogatio accipitur, quod alio sensu habetur uersibus 678 et 683 ; melius ζ et Cortius quid. quae nihil significat quod non significetur illis Romanae et miscent 686 aequora etiam C et Prisc. G.L.K. II p. 329 687 enyo PVC, erynis Ω fortasse ex Verg. Aen. II 337, quamquam etiam alibi notius nomen pro minus

in piaque in medio peraguntur bella senatu.
 consurgunt partes iterum, totumque per orbem
 rursus eo. noua da mihi cernere litora ponti
 telluremque nouam : uidi iam, Phoebe, Philippos.'

695 haec ait, et lasso iacuit deserta furore.

noto summutatum est, Ouid. her. xv 139, Sil. x 202 691 *in pia peraguntur*
bella, conficitur bellum ciuile : expl. Cortius collato x 391 694 *iam*, uersibus
 679 sq. : recte Haskinsius

LIBER SECVNDVS

- IAMQVE irae patuere deum manifestaue belli
 signa dedit mundus legesque et foedera rerum
 praescia monstri ferro uertit natura tumultu
 indixitque nefas. cur hanc tibi, rector Olympi,
 5 sollicitis uisum mortalibus addere curam,
 noscant uenturas ut dira per omina clades ?
 siue parens rerum, cum primum informia regna
 materiamque rudem flamma cedente recepit,
 fixit in aeternum causas, qua cuncta coercet
 10 se quoque lege tenens, et saecula iussa ferentem
 fatorum inmoto diuisit limite mundum,
 siue nihil positum est, sed fors incerta uagatur
 fertque refertque uices et habet mortalia casus,
 sit subitum quodcumque paras ; sit caeca futuri
 15 mens hominum fati ; liceat sperare timenti.
 ergo, ubi concipiunt quantis sit cladibus orbi
 constatura fides superum, ferale per urbem
 iustitium ; latuit plebeio tectus amictu
 omnis honos, nullos comitata est purpura fasces.
 20 tum questus tenuere suos magnusque per omnis
 errauit sine uoce dolor. sic funere primo
 attonitae tacuere domus, cum corpora nondum
 conclamata iacent nec mater crine soluto
 exigit ad saeuos famularum bracchia planctus,

5 om. Z 13 habet ZM sicut coni. Cortius, habent ΩC casus Ω, -um
 PGc 15 *fati*, calamitatis, non τοῦ πεπωμένου, quod post 12 sq. absurdum
 fore Bentleius intellexit. futurum fatum idem est quod uersu 6 uenturae
 clades timenti ΩC Augustin. enchir. 8 (Mign. xl p. 234) Acr. Hor.

- 25 sed cum membra premit fugiente rigentia uita
uoltusque exanimes oculosque in morte minaces,
necdum est ille dolor nec iam metus : incubat amens
miraturque malum. cultus matrona priores
deposuit maestaeque tenent delubra cateruae :
- 30 hae lacrimis sparsere deos, hae pectora duro
adfixere solo, lacerasque in limine sacro
attonitae fudere comas uotisque uocari
adsuetas crebris feriunt ululatibus aures.
nec cunctae summi templo iacuere Tonantis :
- 35 diuisere deos, et nullis defuit aris
inuidiam factura parens. quarum una madentis
scissa genas, planctu liuentis atra lacertos,
' nunc ', ait ' o miserae, contundite pectora, matres,
nunc laniate comas neuē hunc differte dolorem
- 40 et summis seruante malis. nunc flere potestas
dum pendet fortuna ducum : cum uicerit alter
gaudendum est.' his se stimulis dolor ipse lacessit.
nec non bella uiri diuersaque castra petentes
effundunt iustas in numina saeua querellas.
- 45 ' o miserae sortis, quod non in Punica nati
tempora Cannarum fuimus Trebiaequē iuuentus.
non pacem petimus, superi : date gentibus iras,
nunc urbes excite feras ; coniuret in arma
mundus, Achaemeniis decurrant Medica Susis
- 50 agmina, Massageten Scythicus non adliget Hister,

carm. II 16 31 Isid. or. I 34 4, -es Pa. 26 minaces morientium aut recens mortuorum oculi non sunt, nisi siquis pugnans occumbat, ut loco a Burmanno adlato Flor. I 13 17 *relictas in uoltibus minae et in ipsa morte ira uiuebat*. nec minus inepte Oudendorpius *micantes*, quasi de capite a ceruice reuulso sermo sit, ut in Ennii uerbis apud Seruium ad Aen. x 396 *semianimesque micant oculi*. apte Grotius ex 2 *iacentes*, quemadmodum Ouidius met. iv 144-6 *'exaudi uultusque attolle iacentis'*. | ad nomen *Thisbes oculos a morte grauatos* | *Pyramus erexit*, x 194 *uultus moriens iacet*, xi 618 sq. *tardaque deus grauitate iacentes* | *uix oculos tollens* 27 nec (et tam) ZM, etiam c male intellegens, 'ita malis obtorpuīt ut nec dolorem nec metum sentiat', sed QC et editores, non recte, ut ostendunt quae sequuntur. timere iam desiit, utpote mortuo homine, nec tamen adhuc dolere coepit ; stupet tantum attonita 31 **affixere PU, adfixere MGV**, uersum om. Z : hoc Gronouius obs. iv c. 8, illud Bentleius ad Hor. serm. II 2 79 tuetur 48 **coniuret GUV, -at ZM, -iurget P**

- fundat ab extremo flauos Aquilone Suebos
 Albis et indomitum Rheni caput ; omnibus hostes
 reddite nos populis : ciuile auertite bellum.
 hinc Dacus, premat inde Getes ; occurrat Hiberis
 55 alter, ad Eoas hic uertat signa pharetras ;
 nulla uacet tibi, Roma, manus. uel, perdere nomen
 si placet Hesperium, superi, conlatus in ignes
 plurimus ad terram per fulmina decidat aether.
 saeue parens, utrasque simul partesque ducesque,
 60 dum nondum meruere, feri. tantone nouorum
 prouentu scelerum quaerunt uter imperet urbi ?
 uix tanti fuerat ciuilia bella mouere
 ut neuter.' talis pietas peritura querellas
 egerit. at miseros angit sua cura parentes,
 65 oderuntque grauis uiuacia fata senectae
 seruatosque iterum bellis ciuilibus annos.
 atque aliquis magno quaerens exempla timori
 ' non alios ' inquit ' motus tum fata parabant
 cum post Teutonicos uictor Libycosque triumphos
 70 exul limosa Marius caput abdidit ulua.
 stagna auidi texere soli laxaeque paludes
 depositum, Fortuna, tuum ; mox uincola ferri
 exedere senem longusque in carcere paedor.
 consul et euersa felix moriturus in urbe
 75 poenas ante dabat scelerum. mors ipsa refugit
 saepe uirum, frustraue hosti concessa potestas
 sanguinis inuisi, primo qui caedis in actu
 deriguit ferrumque manu torpente remisit.

52 *caput* ostium esse uidit Burmannus : III 202, Caes. b. G. iv 10 4, Liu. xxxvii 18 6 54 ita ob numeros dist. Trampius Luc. art. metr. p. 72 57 *conlatus* ZMP(C), *collapsus* GUV 61 *urbi* cod. Laur. S. Crucis saec. xi aliique, item a ('imperet Romae', 'urbi imperaret'), 'Lucanus quo sunt uter imperit urbi' cod. Par. saec. viii uel ix C.G.L. v p. 255, orbi Ω(C), quod quanto minus aptum sit nostra demum aetate non intellegi coeptum est 62 *mouere* ΩC, -ri PVa nihilo deterius 71 *auidi* ZMPca, *audi* G, *uidi* U, *humidi* V 73-75 nemo ante Weisium recte distinxisse uidetur, quamquam ordinem esse *euersa in urbe consul et felix moriturus* plerosque sensisse puto 77-79 dist. Weisius 77 *actu* ZMP, *ictu* GUV. nullus fuit ictus

- uiderat immensam tenebroso in carcere lucem
 80 terribilisque deos scelerum Mariumque futurum,
 audieratque pauens " fas haec contingere non est
 colla tibi ; debet multas hic legibus aevi
 ante suam mortes : uanum depone furorem."
- si libet ulcisci deletae funera gentis,
 85 hunc, Cimbri, seruate senem. non ille fauore
 numinis, ingenti superum protectus ab ira,
 uir ferus et Romam cupienti perdere fato
 sufficiens. idem pelago delatus iniquo
 hostilem in terram uacuisque mapalibus actus
 90 nuda triumphati iacuit per regna Iugurthae
 et Poenos pressit cineres. solacia fati
 Carthago Mariusque tulit, pariterque iacentes
 ignouere deis. Libycas ibi colligit iras.
 ut primum fortuna redit, seruilia soluit
 95 agmina, conflato saeuas ergastula ferro
 exeruere manus. nulli gestanda dabantur
 signa ducis, nisi qui scelerum iam fecerat usum
 adtuleratque in castra nefas. pro fata, quis ille,
 quis fuit ille dies, Marius quo moenia uictor
 100 corripuit, quantoque gradu mors saeua cucurrit !
 nobilitas cum plebe perit, lateque uagatus
 ensis, et a nullo reuocatum pectore ferrum.
 stat cruor in templis multaque rubentia caede
 lubrica saxa madent. nulli sua profuit aetas :
 105 non senis extremum piguit uergentibus annis
 praecepisse diem, nec primo in limine uitae
 infantis miseri nascentia rumpere fata.
 crimine quo parui caedem potuere mereri ?
 sed satis est iam posse mori. trahit ipse furoris

81-83 uerba Cimbro audita sunt *fas . . . furorem*, in quam orationem alii editores
 plura, alii pauciora includunt, alii quid senserint non apparet 85 cimbri
 GUV, cimbris ZMP 93 94 dist. Cortius 93 libycas ibi GUV, libyca sibi
 ZMP 101 uagatus Ω, -ur GV 102 reuocatum Ω, -um est VC 106 prae-
 cepisse PVA, praecipisse ZM, praecipitasse GU Acr. Hor. epod. 3 2.
 praecipitantur uergentes anni, ut VII 353 senecta : extremus dies praecipitur

- 110 impetus, et uisum lenti quaesisse nocentem.
 in numerum pars magna perit, rapuitque cruentus
 uictor ab ignota uoltus ceruice recisos
 dum uacua pudet ire manu. spes una salutis
 oscula pollutae fixisse trementia dextrae.
- 115 mille licet gladii mortis noua signa sequantur,
 degener o populus, uix saecula longa decorum
 sic meruisse uiris, nedum breue dedecus aeu
 et uitam dum Sulla redit. cui funera uolgi
 flere uacet ? uix te sparsum per viscera, Baebi,
- 120 innumeras inter carpentis membra coronae
 discessisse manus, aut te, praesage malorum
 Antoni, cuius laceris pendentia canis
 ora ferens miles festae rorantia mensae
 inposuit. truncos lacerauit Fimbria Crassos ;
- 125 saeua tribunicio maduerunt robora tabo.
 te quoque neglectum uiolatae, Scaeuola, Vestae
 ante ipsum penetrale deae semperque calentis
 mactauere focos ; paruom set fessa senectus
 sanguinis effudit iugulo flammisque pepercit.
- 130 septimus haec sequitur repetitis fascibus annus.
 ille fuit uitae Mario modus, omnia passo
 quae peior fortuna potest, atque omnibus uso
 quae melior, mensoque hominis quid fata paterent.
 iam quot apud Sacri cecidere cadauera Portum
- 135 aut Collina tulit stratas quot porta cateruas,
 tum cum paene caput mundi rerumque potestas

110 lenti Ω, -te U, -tum V 121 discessisse c (ZM), discerpsisse Ωa
 sine sensu, *disperisse* Heinsius, quod quid habeat uitiosi docet Trampus Luc.
 art. metr. pp. 10-2 125 expl. c: uide Val. Max. vi 3 1d 126 uestae Par.
 Lat. n.a. 1626 saec. ix alique, om. Z, dextrae Ω (in ras. M) ob Scaeuolae
 nomen. uersum expl. Bentleius. Vesta a militibus Marianis uiolata Scaeuolam
 neglexit, Pont. Max. in uestibulo aedis suae occidi passa. x 177 *non neglecte*
deis, Sil. ii 657 *iniustis neglecta deis*, Stat. silu. v 3 164 sq. *neglectaque tellus* |
Alcidae, qui Herculaneum a Vesuuio non uindicauit 128 paruum etiam Prisc.
 G.L.K. ii p. 509: uide Maduigium emend. Liu. p. 696 ed. 2 133 expl.
 Grotius paterent PGU, parerent Z(M), pararent V 134 hic editores
 excepto Oudendorpio nouam paragraphen instituunt in media oratione eius
 qui a uersu 68 usque ad 232 queri fingitur 134-138 dist. Weisius

- mutauit translata locum, Romanaque Samnis
 ultra Caudinas sperauit uolnera Furcas !
 Sulla quoque inmensis accessit cladibus ultor.
- 140 ille quod exiguum restabat sanguinis urbi
 hausit ; dumque nimis iam putria membra recidit
 excessit medicina modum, nimiumque secuta est,
 qua morbi duxere, manus. periere nocentes,
 sed cum iam soli possent superesse nocentes.
- 145 tum data libertas odiis, resolutaque legum
 frenis ira ruit. non uni cuncta dabantur
 sed fecit sibi quisque nefas : semel omnia uictor
 iusserat. infandum domini per uiscera ferrum
 exegit famulus, nati maduere paterno
- 150 sanguine, certatum est cui ceruix caesa parentis
 cederet, in fratrum ceciderunt praemia fratres.
 busta repleta fuga, permixtaque uiua sepultis
 corpora, nec populum latebrae cepere ferarum.
 hic laqueo fauces elisaque guttura fregit,
- 155 hic se praecipiti iaculatus pondere dura
 dissiluit percussus humo, mortesque cruento
 uictori rapuere suas ; hic robora busti
 exstruit ipse sui necdum omni sanguine fuso
 desilit in flammam et, dum licet, occupat ignes.
- 160 colla ducum pilo trepidam gestata per urbem
 et medio congesta foro : cognoscitur illic
 quidquid ubique iacet. scelerum non Thracia tantum
 uidit Bistonii stabulis pendere tyranni,
 postibus Antaei Libye, nec Graecia maerens
- 165 tot laceros artus Pisaea fleuit in aula.
 cum iam tabe fluunt confusaque tempore multo
 amisere notas, miserorum dextra parentum
 colligit et pauido subducit cognita furto.
 meque ipsum memini, caesi deformia fratris

162 iacet Ω et nisi fallor c, latet Va et edd. plerique. iacet, occisum est 165
 tot U et corr. ex tos P, tam Ω, iam G, sed 'uictos plurimos interficiebat' c. tot
 laceros artus respondet ad 162 scelerum tantum : quam laceri fuerint, quid ad rem ?

- 170 ora rogo cupidum uetitisque inponere flammis,
omnia Sullanae lustrasse cadauera pacis
perque omnis truncos, cum qua ceruice recisum
conueniat, quaesisse, caput. quid sanguine manes
placatos Catuli referam? cum uictima tristis
- 175 inferias Marius forsan nolentibus umbris
pendit inexpleto non fanda piacula busto,
cum laceros artus aequataque uolnera membris
uidimus et toto quamuis in corpore caeso
nil animae letale datum, moremque nefandae
- 180 dirum saeuitiae, pereuntis parcere morti.
auolsae cecidere manus exsectaque lingua
palpitat et muto uacuum ferit aera motu.
hic aures, alius spiramina naris aduncae
amputat, ille cauis euoluit sedibus orbes
- 185 ultimaque effodit spectatis lumina membris.
uix erit ulla fides tam saeui criminis, unum
tot poenas cepisse caput. sic mole ruinae
fracta sub ingenti miscentur pondere membra,
nec magis informes ueniunt ad litora trunci
- 190 qui medio periire freto. quid perdere fructum
iuuit et, ut uilem, Marii confundere uoltum?
ut scelus hoc Sullae caedesque ostensa placeret
agnoscendus erat. uidit Fortuna colonos
Praenestina suos cunctos simul ense recepto
- 195 unius populum pereuntem tempore mortis.
tum flos Hesperiae, Latii iam sola iuuentus,
concidit et miserae maculauit ouilia Romae.
tot simul infesto iuuenes occumbere leto

174 cum Ω, cui V 175 176 et Bentlei et ceterorum interpunctiones cum Haskinsio sustuli, qui tamen ordinem uerborum non cepit; is est enim cum uictima Marius, umbris (abl.) forsan tristes inferias nolentibus, pendit piacula busto. uide ad I 262 176 177 om. P 185 effodit Ω, effudit ZM. effossi huius Marii oculi commemorantur Sallustii loco (hist. frag. I 44 Maur.) ab a ad 174 adlato, item Liu. perioch. lib. 88, Flor. II 9 26: Oros. v 21 7 uariatur. effudisse G pro effodisse VI 542 186 dist. Omnibonus cum codd.

194 recepto Ω, -os PU 195 prorsus recte c 'ut singuli singulos tam celeriter occiderent quam solet unus occidi', quae prae mutauit Vsenerus. pereuntem pro pereuntis quia proxime praecessit populum mortis Ω(C),

- saepe fames pelagique furor subitaeque ruinae
 200 aut terrae caelique lues aut bellica clades,
 numquam poena fuit. densi uix agmina uolgi
 inter et exangues inmissa morte cateruas
 uictores mouere manus ; uix caede peracta
 procumbunt, dubiaque labant ceruice ; sed illos
 205 magna premit strages peraguntque cadauera partem
 caedis : uiua graues elidunt corpora trunci.
 intrepidus tanti sedit securus ab alto
 spectator sceleris : miseri tot milia uolgi
 non timuit iussisse mori. congesta recepit
 210 omnia Tyrrhenus Sullana cadauera gurgis.
 in fluuium primi cecidere, in corpora summi.
 praecipites haesere rates, et strage cruenta
 interruptus aquae fluxit prior amnis in aequor,
 ad molem stetit unda sequens. iam sanguinis alti
 215 uis sibi fecit iter campumque effusa per omnem
 praecipitique ruens Tiberina in flumina riuo
 haerentis adiuuit aquas ; nec iam alueus amnem
 nec retinent ripae, redditque cadauera campo.
 tandem Tyrrhenas uix eluctatus in undas
 220 sanguine caeruleum torrenti diuidit aequor.
 hisne salus rerum, felix his Sulla uocari,
 his meruit tumultum medio sibi tollere Campo ?
 haec rursus patienda manent, hoc ordine belli
 ibitur, hic stabit ciuilibus exitus armis.
 225 quamquam agitant grauiora metus, multumque coitur
 humani generis maiore in proelia damno.
 exulibus Mariis bellorum maxima merces

noctis V 203 manus Ωc, -um ZMa 204 'procumbunt qui occisi sunt. sed illos uiuentes' a. multitudo locique angustiae faciunt ut uix procumbant etiam quorum caedes peracta est, tantum labent ac nutent (attulit Oudendorpius Sil. iv 558 *nec artatis locus est in morte cadendi*, ix 321 sq. *nec, morte peracta, | artatis cecidisse licet*) ; alios uero non uictorum manus sed caesorum corporum pondus interimit 213 aquae MPVa, aqua ZC, aqui U, aquis G, aquas J 214 iam V, nam Ω 218 reddit Ωa, -unt ZM propter *retinent ripae*. reddit et diuidit (220) amnis (217) 222 tum- med- Ω, med- tum- G 225 multum falsa interpretatione testatur Priscianus G.L.K. II p. 395

- Roma recepta fuit, nec plus uictoria Sullae
 praestitit inuisas penitus quam tollere partes :
 230 hos alio, Fortuna, uocas, olimque potentes
 concurrunt. neuter ciuilia bella moueret
 contentus quo Sulla fuit.' sic maesta senectus
 praeteritique memor flebat metuensque futuri.
 at non magnanimi percussit pectora Bruti
 235 terror et in tanta pauidi formidine motus
 pars populi lugentis erat, set nocte sopora,
 Parrhasis obliquos Helice cum uerteret axes,
 atria cognati pulsat non ampla Catonis.
 inuenit insomni uoluentem publica cura
 240 fata uirum casusque urbis cunctisque timentem
 securumque sui, farique his uocibus orsus :
 ' omnibus expulsae terris olimque fugatae
 uirtutis iam sola fides, quam turbine nullo
 excutiet fortuna tibi, tu mente labantem
 245 derige me, dubium certo tu robore firma.
 namque alii Magnum uel Caesaris arma sequantur,
 dux Bruto Cato solus erit. pacemne tueris
 inconcussa tenens dubio uestigia mundo,
 an placuit ducibus scelerum populique furentis
 250 cladibus inmixtum ciuile absoluere bellum ?
 quemque suae rapiunt scelerata in proelia causae :
 hos polluta domus legesque in pace timendae,
 hos ferro fugienda fames mundiue ruinae
 permiscenda fides. nullum furor egit in arma ;
 255 castra petunt magna uicti mercede : tibi uni
 per se bella placent ? quid tot durare per annos
 profuit immunem corrupti moribus aevi ?

232 quo V, quod Ωc. *contentus* eo quo Sulla contentus fuit. quod Oudendorpio
 eleganter et fortasse uerius dici uidetur 'contentus (eo) quod Sulla fuit', non
 usitate eo omittitur nisi eodem relatiui casu sequente 249 pro *ducibus*
 Bentleius *uicibus*, quia 'non placet *ducibus* et *cladibus*, ut una et personae
 et res commisceantur'. id uero non fit, habetur enim *ducibus scelerum*
 et *populi furentis cladibus* 250 *absoluere* expl. ca : uide vii 870, Sil. xv
 656, Mart. xii 52 10. ridicule erratur in thes. ling. Lat. i p. 176 14 256
durare Ωc, -asse V et ut uidetur c 257 *corrupti* MPV, -is ZGU

- hoc solum longae pretium uirtutis habebis :
accipient alios, facient te bella nocentem.
- 260 ne tantum, o superi, liceat feralibus armis,
has etiam mouisse manus. nec pila lacertis
missa tuis caeca telorum in nube ferentur :
ne tanta in cassum uirtus eat, ingeret omnis
se belli fortuna tibi. quis nolet in isto
- 265 ense mori, quamuis alieno uolnere labens,
et scelus esse tuum ? melius tranquilla sine armis
otia solus ages, sicut caelestia semper
inconcussa suo uoluuntur sidera lapsu.
fulminibus propior terrae succenditur aer,
- 270 imaque telluris uentos tractusque coruscus
flammarum accipiunt ; nubes excedit Olympus.
lege deum minimas rerum discordia turbat,
pacem magna tenent. quam laetae Caesaris aures
accipient tantum uenisse in proelia ciuem !
- 275 nam praelata suis numquam diuersa dolebit
castra ducis Magni. nimium placet ipse Catoni,
si bellum ciuile placet. pars magna senatus
et duce priuato gesturus proelia consul
sollicitant procuresque alii ; quibus adde Catonem
- 280 sub iuga Pompei, toto iam liber in orbe
solus Caesar erit. quod si pro legibus arma

261 dist. Bentleius 262 ferentur, *ferantur Ω propter *liceat* et *eat*, ferantur G
263 dist. Bentleius ne G² G.L.K. iv p. 227 (cod. saec. VIII), nec
Ω in uulgata lectione, ne . . . *liceat feralibus armis | has etiam mouisse
manus, nec pila lacertis | missa tuis caeca telorum in nube ferantur | nec tanta
incassum uirtus eat*, duo habentur optata nihil inter se cohaerentia, quorum
alterum et inimicum est et ineptum. neque enim fieri potuit ut tantus uir in
pugna lateret, neque, si posset, deprecandum, uerum expetendum fuit. uitium
qui primus ac solus perspexit Bentleius sic sustulit, *ne pila lacertis | missa tuis
caeca telorum in nube ferantur | neu tanta incassum uirtus eat, ingeret* : ipse
una mutatione defunctus sum ingeret GVC, -it ZMU, -at P 264 nolet P,
nollet GUV, nollet ZMC 273 magna ΩC Augustin. de genes. ad litt. III 2
(C.S.E. xxviii iii 2 p. 64), summa cod. Pal. 869 saec. x Seruius Aen. i 58 et
VIII 454, quam notionem satis expresserunt superiora 276 277 expl. a,
'*placet ipse Catoni scilicet Caesar, si bellum ciuile placet* quippe quod ipse
commouit', similiter c. praua distinctione sententiam corruerunt Grotius
eumque secuti paucis exceptis editores 279 sollicitant ceteros homines, hoc

- ferre iuuat patriis libertatenque tueri
 nunc neque Pompei Brutum neque Caesaris hostem,
 post bellum uictoris habes.' sic fatur ; at illi
 285 arcano sacras reddit Cato pectore uoces.
 ' summum, Brute, nefas ciuilia bella fatemur,
 sed quo fata trahunt uirtus secura sequetur.
 crimen erit superis et me fecisse nocentem.
 sidera quis mundumque uelit spectare cadentem
 290 expers ipse metus ? quis, cum ruat arduus aether,
 terra labet mixto coeuntis pondere mundi,
 complossas tenuisse manus ? gentesne furorem
 Hesperium ignotae Romanaque bella sequentur
 diductique fretis alio sub sidere reges,
 295 otia solus agam ? procul hunc arcete furorem,
 o superi, motura Dahas ut clade Getasque
 securo me Roma cadat. ceu morte parentem
 natorum orbatum longum producere funus
 ad tumulos iubet ipse dolor, iuuat ignibus atris
 300 inseruisse manus constructoque aggere busti
 ipsum atras tenuisse faces, non ante reuellar
 exanimem quam te conplectar, Roma ; tuumque
 nomen, Libertas, et inanem persequar umbram.

est alliciunt, inuitant, ut Plin. ep. III 19 1 sq. *in his me multa sollicitant, alia nec minora deterrent. sollicitat primum ipsa pulchritudo iungendi* etc. recte iam Micyllus, item Oud. Cort. quod ipsi consules cum proceribus aliis et magna parte senatus sub Pompeio bellaturi sunt, ea res homines ad illas partes trahit ; quibus si Cato uir tantae auctoritatis accesserit, iam omnes eodem se conferre properabunt, ut praeter solum Caesarem nemo futurus sit quin Pompeio seruiat 282 patriis GUV, patris ZMP 289 uelit ΩCa, ualet U et Cort. Weis. Franck. male : non possitne hoc capere consilium Cato, potest enim utrumque, sed debeatne quaerit. et ualere quidem mundum cadentem expers metus spectare putabatur uir quiuis iustus et propositi tenax 292 complo*sas M, complosas Z, compressas Ω et edd. plerique, non apte, compressas enim manus tenet qui opem ferre potest nec uult. *complosas* participium, ut Lucr. I 140 *sperata* (quam spero), sine praeteriti temporis notatione ponitur, ut sit *complosionem manuum tenuisse*, id est cohibuisse, abstinuisse a manibus complodendis. receperunt Grot. Hos. Franck. 293 bella Ω, signa GV sequentur GUV, -untur ZMP 294 interrogationem post *reges*, qua sententia obscuratur, sustulit Weisius : uide v 328-30, VIII 269-71 296 dahas ZMPCa, dacas GU, dacos V interpolate 299 iubet GUV, iuuat ZMP 303 persequar ΩCa probante Bentleio, prosequar GV et edd. non tam

- sic eat : inmites Romana piacula diui
 305 plena ferant, nullo fraudemus sanguine bellum.
 o utinam caelique deis Erebiq̄ue liceret
 hoc caput in cunctas damnatum exponere poenas !
 deuotum hostiles Decium pressere cateruae :
 me geminae figant acies, me barbara telis
 310 Rheni turba petat, cunctis ego peruius hastis
 excipiam medius totius uolnera belli.
 hic redimat sanguis populos, hac caede luatur
 quidquid Romani meruerunt pendere mores.
 ad iuga cur faciles populi, cur saeua uolentes
 315 regna pati pereunt ? me solum inuadite ferro,
 me frustra leges et inania iura tuentem.
 hic dabit hic pacem iugulus finemque malorum
 gentibus Hesperiiis : post me regnare uolenti
 non opus est bello. quin publica signa ducemque
 320 Pompeium sequimur ? nec, si fortuna fauebit,
 hunc quoque totius sibi ius promittere mundi
 non bene conpertum est : ideo me milite uincat
 ne sibi se uicisse putet.' sic fatur, et acris
 irarum mouit stimulos iuuenisque calorem
 325 excitat in nimios belli ciuilis amores.
 interea Phoebo gelidas pellente tenebras
 pulsatae sonuere fores, quas sancta relicto
 Hortensi maerens inrupit Marcia busto.
 quondam uirgo toris melioris iuncta mariti,
 330 mox, ubi conubii pretium mercesque soluta est
 tertia iam suboles, alios fecunda penates

idoneo uerbo. 'persequar in bono posuit, ut Virgilius (Aen. ix 217 sq.) *quas te sola, puer, multis e matribus ausa | persequitur*' a : uide Donat. Ter. And. 935 '*persequens dixit perseuerationem sequentis ostendens, persequitur enim qui non desinit sequi*'. ceterum futurum est indicatiui, cum *reuellat*, non cum *complectat* coniungendum 306 307 ordinem esse *utinam* mihi *liceret caput deis damnatum exponere in poenas* intellexit Haskinsius 312 caede luatur Ω, clade leuatur ZM 313 pendere UC et ex corr. MP, pondere antea P, perdere GV et in ras. Z Gelasius i papa adu. Andr. contr. Lup. C.S.E. xxxv p. 458 316 om. Z 317 malorum Ω, laborum G et multi editores, quod aptius uidetur 323 fatur Ω, -us PU, item 284 U 336 cineres ingesta,

inpletura datur geminas et sanguine matris
permixtura domos ; sed, postquam condidit urna
supremos cineres, miserando concita uoltu.

335 effusas laniata comas contusaque pectus
uerberibus crebris cineresque ingesta sepulchri,
non aliter placitura uiro, sic maesta profatur :
' dum sanguis inerat, dum uis materna, peregi
iussa, Cato, et geminos excepi feta maritos :

340 uisceribus lassis partuque exhausta reuertor
iam nulli tradenda uiro. da foedera prisci
inlibata tori, da tantum nomen inane
conubii ; liceat tumulto scripsisse " Catonis
Marcia ", nec dubium longo quaeratur in aeuo

345 mutarim primas expulsa an tradita taedas.
non me laetorum sociam rebusque secundis
accipis : in curas uenio partemque laborum.
da mihi castra sequi : cur tuta in pace relinquer
et sit ciuili propior Cornelia bello ? '

350 hae flexere uirum uoces, et, tempora quamquam
sint aliena toris iam fato in bella uocante,
foedera sola tamen uanaque carentia pompa
iura placent sacrisque deos admittere testes.
festa coronato non pendent limine sorta,

355 infulaque in geminos discurrit candida postes,
legitimaque faces, gradibusque adclinis eburnis
stat torus et picto uestes discriminat auro,
turritaque premens frontem matrona corona
translata uitat contingere limina planta ;

ingestos habens, ut Hor. serm. I 6 74 *suspensi loculos* ; quod non tam Bentlei
causa adnoto quam, qui stulte aduersus eum disputat, Franckenii 344 nec
Ω, ne UV nihilo deterius, ne dubium longo quaeratur in euo *carm. epigr. Buech.*
678 I 346 sociam ZM(C), comitem Ω : nihil interest 348 relinquer G,
-or Ω 349 sit Ω, fit G². *relinquor et sit solus Hosius edere sustinuit, qualia*
aut defendi debebant aut non recipi, quod tamen nuper factum est in Ouid.
trist. II 19-21 forsitan . . . res . . . ferat Musaque . . . leniet 352 quam
quam tempora aliena sint, tamen placent foedera iuraque, sola quidem et
pompa carentia. hoc quoque propter diuersos Bentlei et Franckenii errores
353 'deos non homines' c 359 uitat ΩC, que uetat G, utrumque ac

- 360 non timidum nuptae leuiter tectura pudorem
 lutea demissos uelarunt flammea uoltus,
 balteus aut fluxos gemmis astrinxit amictus,
 colla monile decens umerisque haerentia primis
 suppara nudatos cingunt angusta lacertos.
- 365 sicut erat, maesti seruat lugubria cultus
 quoque modo natos hoc est amplexa maritum.
 obsita funerea celatur purpura lana,
 non soliti lusere sales, nec more Sabino
 excepit tristis conuicia festa maritus.
- 370 pignora nulla domus, nulli coiere propinqui :
 iunguntur taciti contentique auspice Bruto.
 ille nec horrificam sancto dimouit ab ore
 caesariem duroque admisit gaudia uoltu
 (ut primum tolli feralia uiderat arma,
- 375 intonsos rigidam in frontem descendere canos
 passus erat maestamque genis increscere barbam :
 uni quippe uacat studiis odiisque carenti
 humanum lugere genus), nec foedera prisci
 sunt temptata tori : iusto quoque robur amoris
- 380 restitit. hi mores, haec duri inmoti Catonis
 secta fuit, seruare modum finemque tenere
 naturamque sequi patriaeque inpendere uitam
 nec sibi sed toti genitum se credere mundo.
 huic epulae uicisse famem, magnique penates
- 385 summouisse hiemem tecto, pretiosaque uestis
 hirtam membra super Romani more Quiritis
 induxisse togam, Venerisque hic *unicus* usus,

praeterea uetat Seru. Aen. II 469, *ueluit* edd. uett. 365 *seruat* ZMP, -ans
 GUVV 367 ante 366 Cortius, ante 365 Burmannus traiecit, deleuit Bentleius
 obsita GUVV, obsuta ZM, non hic (hic in ras.) P 368 om. G 373-
 378 dist. Grotius 377 studiisque G et fortasse c 381 finemque tenere Ω
 schol. Pers. I 48, finesque teneri ZM, unde Franckenius *tucri*, atque eo spectare
 uideri potest a 'rerum exitus et terminos cogitare', quae tamen minus apta
 sententia est 383 toti UVC, itio (*seditio*) P, toto ZMG, ut III 398 U 387
 unicus Bentleius, maximus Ω, cum librarius ab hic ad hic transiluisset, ut
 restaret *hicus* deessentque uersui duae syllabae; 'ut uenerem scierit sola
 cupidine liberorum' a, 'ut post liberos non quaereret uenerem' c ad 381.
maximus non sufficit praecedente *nec foedera prisci sunt temptata tori*,

- progenies : urbi pater est urbique maritus,
iustitiae cultor, rigidi seruator honesti,
390 in commune bonus ; nullosque Catonis in actus
subrepsit partemque tulit sibi nata uoluptas.
interea trepido discedens agmine Magnus
moenia Dardanii tenuit Campana coloni.
haec placuit belli sedes, hinc summa mouentem
395 hostis in occursum sparsas extendere partis,
umbrosis mediam qua collibus Appenninus
erigit Italiam nulloque a uertice tellus
altius intumuit propiusque accessit Olympo.
mons inter geminas medius se porrigit undas
400 inferni superique maris, collesque coercent
hinc Tyrrhena uado frangentes aequora Pisae,
illinc Dalmaticis obnoxia fluctibus Ancon.
fontibus hic uastis inmensos concipit amnes
fluminaque in gemini spargit diuortia ponti
405 (in laeuum cecidere latus ueloxque Metaurus

sequentibus 390 sq. 388 urbique Ωc Seruius Aen. XI 472 Priscianus G.L.K. III p. 218, patriasque Ga 389 rigidi Ω et ad 380 c, -us V 392 discedens Ω, descendens ZMC uulgari errore, ut VI 771 iterum ZM et IX 785 P, descendens G² et, qui praef. p. xv falso Montepessulani auctoritatem obtendit, Hosius. descendit qui bellum infert, ut III 286 et Stat. Theb. IV 347, non qui fugit 394 hinc Ω, hic V mouentem ZMP, -ti GUV 395 partis Ω(C), uires pro uar. scr. GUV 397 que a GC Seru. Aen. XII 702, qua Ωc fortasse ex 396, om. Z, quo M². qua et quo ablatiui erunt comparationis, diciturque tellus nullo uertice altius quam Italia uel quam Appenninus intumuisse; quorum hoc oratione, illud sententia minus commendatur. plus prima facie difficultatis habet que a, quam lectionem nemo adhuc subtili cura interpretatus est. tellus nullo a uertice (uide Ouid. fast. I 215 intumuit suffusa uenter ab unda) altius intumuit idem est ac si dixisset nullus uertex altius tellurem erexit, ut paulo ante Appenninus erigit Italiam. sed obstare uidetur qua aduerbium uersu 396 positum cum uniuersae negationis circumscriptione locali a nostro loquendi sentiendique more aliena, de quo genere dicam ad V 166. nobis hoc potius dici debuisse uidetur, qua tellus non minus alte quam ab ullo uertice intumuit; hoc enim poeta uoluit. ingens quod omnes tres lectiones continent mendacium uereor ne frustra Sulpitius remouere uoluerit facili ac paene probabili coniectura Italiam, nullo quae uertice tellus | altius intumuit; nam quod 408 sq. de Pado habetur, quamuis paulo credibilis, uerius non est, et Silium certe non puduit dicere II 314 Alpibus aequatum attollens caput Appenninus tellus ΩC Seru., terrae ZM, terra tellus Seruii cod. Floriacensis 398 altius Ω Seru., latius c Seruii cod. Fl. propius Ω(C), -or Seru. 403 hic ZUV, hinc

- Crustumiumque rapax et iuncto Sapis Isauro
 Senaque et Hadriacas qui uerberat Aufidus undas ;
 quoque magis nullum tellus se soluit in amnem
 Eridanus fractas deuoluit in aequora siluas
 410 Hesperiamque exhaurit aquis. hunc fabula primum
 populea fluuium ripas umbrasse corona,
 cumque diem pronum transuerso limite ducens
 succendit Phaethon flagrantibus aethera loris,
 gurgitibus raptis penitus tellure perusta,
 415 hunc habuisse pares Phoebeis ignibus undas.
 non minor hic Nilo, si non per plana iacentis
 Aegypti Libycas Nilus stagnaret harenas ;
 non minor hic Histro, nisi quod, dum permeat orbem,
 Hister casuros in quaelibet aequora fontes
 420 accipit et Scythicas exit non solus in undas.
 dexteriores petens montis decliua Thybrim
 unda facit Rutubamque cauum. delabitur inde
 Vulturusque celer nocturnaeque editor aurae
 Sarnus et umbrosae Liris per regna Maricae
 425 Vestinis impulsus aquis radensque Salerni
 tesca Siler nullasque uado qui Macra moratus
 alnos uicinae procurrit in aequora Lunae).
 longior educto qua surgit in aera dorso,
 Gallica rura uidet deuexasque excipit Alpes.
 430 tunc Vmbris Marsisque ferax domitusque Sabello
 uomere, piniferis amplexus rupibus omnis
 indigenas Latii populos, non deserit ante

MPGC 406 rapax Ω, capax ZMC 416 om. U 417 libycas . . .
 harenas G Seru. georg. I 482, -is . . . -is Ω, utrumque C 425 'an rad.
Alburni?' Hosius numeris Lucilianis, quales coniecturas proferre consueuerunt
 qui peritorum emendationes procul habent 426 tesca Heinsius, tecta ΩCa,
 dexta P, culta M² et edd. tantum non omnes. tecta Salerni longe distant a
 Silaro: tesca poetae subieciisse potest locus Vergilianus georg. III 146 sq. *lucos*
Silari circa ilicibusque uiuentem . . . *Alburnum*. uide Luc. VI 41 sq. *saltus*
memorosaque tesqua | et *siluas*, ubi *testa* ZM, 'legitur et *tecta*' a; Stat. silu. II 3
 14 tesca pro tecta restituit Marklandus 428 longior pro latitudine quam in
 media Italia (uide 400-2 et 431 sq.), ut idem sit fere atque angustior. ita *longi*
digiti, *longae manus* 429 excipit ZMG, aspicit PUV 432-434 ordinem esse

Hesperiam, quam cum Scyllaeis clauditur undis,
 extenditque suas in templa Lacinia rupes,
 435 longior Italia, donec confinia pontus
 scueret incumbens terrasque repelleret aequor,
 at, postquam gemino tellus elisa profundo est,
 extremi colles Siculo cessere Peloro.

Caesar in arma furens nullas nisi sanguine fuso
 440 gaudet habere uias, quod non terat hoste uacantis
 Hesperiae fines uacuosque inrumpat in agros
 atque ipsum non perdat iter consertaque bellis
 bella gerat. non tam portas intrare patentis
 quam fregisse iuuat, nec tam patiente colono
 445 arua premi quam si ferro populetur et igni.
 concessa pudet ire uia ciuemque uideri.
 tunc urbes Latii dubiae uarioque fauore
 ancipites, quamquam primo terrore ruentis
 cessurae belli, denso tamen aggere firmant
 450 moenia et abrupto circumdant undique uallo,
 saxorumque orbes et quae super eminus hostem
 tela petant altis murorum turribus aptant.
 pronior in Magnum populus, pugnatque minaci
 cum terrore fides, ut, cum mare possidet Auster
 455 flatibus horrisonis, hunc aequora tota secuntur,
 si rursus tellus pulsu laxata tridentis
 Aeolii tumidis inmittat fluctibus Eurum,
 quamuis icta nouo, uentum tenuere priorem
 aequora, nubiferoque polus cum cesserit Euro
 460 uindicat unda Notum. facilis sed uertere mentes
 terror erat, dubiamque fidem fortuna ferebat.

gens Etrusca fuga trepidi nudata Libonis,
 iusque sui pulso iam perdidit Vmbria Thermo.
 nec gerit auspiciis ciuilia bella paternis
 465 Caesaris audito conuersus nomine Sulla.

non deserit extenditque Hosius primus non sensit 435 pontus Ω, montis pro
 uar. scr. U²G²a, idque c interpretari uidetur 446-448 om. Z 450 abrupto Ω,
 obducto pro uar. scr. a 459 cum cesserit P, concesserit Ω 463 464 om. ZM

- Varus, ut admotae pulsarunt Auximon alae,
 per diuersa ruens neclecto moenia tergo,
 qua siluae, qua saxa, fugit. depellitur arce
 Lentulus Asculea; uictor cedentibus instat
 470 deuertitque acies, solusque ex agmine tanto
 dux fugit et nullas ducentia signa cohortes.
 tu quoque nudatam commissae deseris arcem,
 Scipio, Nuceriae, quamquam firmissima pubes
 his sedeat castris, iam pridem Caesaris armis
 475 Parthorum seducta metu, qua Gallica damna
 suppleuit Magnus, dumque ipse ad bella uocaret
 donauit socero Romani sanguinis usum.
 at te Corfini ualidis circumdata muris
 tecta tenent, pugnax Domiti; tua classica seruat
 480 oppositus quondam polluto tiro Miloni.
 ut procul immensam campo consurgere nubem
 ardentisque acies percussis sole corusco
 conspexit telis, 'socii, decurrite' dixit
 'fluminis ad ripas undaeque inmergite pontem.
 485 et tu montanis totus nunc fontibus exi
 atque omnis trahe, gurgēs, aquas, ut spumeus alnos
 discussa conpage feras. hoc limite bellum
 haereat, hac hostis lentus terat otia ripa.
 praecipitem cohibete ducem: uictoria nobis
 490 hic primum stans Caesar erit.' nec plura locutus
 deuoluit rapidum nequiquam moenibus agmen.
 nam prior e campis ut conspicit amne soluto
 rumpi Caesar iter calida proclamat ab ira

466 om. Z 467 *neclecto tergo*, cum alae Caesarianae anersam urbis
 partem non interclusissent 473 *nuceriae* Ω, *luceriae* PVc 474
 iampridem Ω, nec pridem Z³ et pro uar. scr. a 475 *seducta* ΩC, sub- V
 476 *uocaret* ZMGa, *uacaret* PUVc 481 *campo* ZMG, -is PUV
 495 *proclamat* Bentleius, *prolatus* Ω, quod iam Heinsius obelo notauerat.
 efferunt hominem affectus, non proferunt; nam in Cic. pro Sull. 64 meliores libri
propulisset, neque satis simile est Sen. contr. VII praef. I *incipiebat sedens et*,
siquando illum produxerat calor, exurgere audebat. neque sic, ut hoc loco
Caesar, pendere solet nomen eius cuius sequitur oratio, nullo aut uerbo aut alio
 uocabulo, unde uerbum intellegatur, adiecto, quod fit uelut in 522 *et secum*,

- ' non satis est muris latebras quaesisse pauori ?
 495 obstruitis campos fluuiisque arcere paratis,
 ignaui ? non, si tumido me gurgite Ganges
 summoueat, stabit iam flumine Caesar in ullo
 post Rubiconis aquas. equitum properate cateruae,
 ite simul pedites, ruiturum ascendite pontem.'
 500 haec ubi dicta, leuis totas accepit habenas
 in campum sonipes, crebroque simillima nimbo
 trans ripam ualidi torserunt tela lacerti.
 ingreditur pulsa fluuium statione uacantem
 Caesar, et ad tutas hostis compellitur arces.
 505 et iam moturas ingentia pondera turris
 erigit, et mediis subrepat uinea muris :
 ecce, nefas belli, reseratis agmina portis
 captiuum traxere ducem, cuiusque superbi
 constitit ante pedes. uoltu tamen alta minaci
 510 nobilitas recta ferrum ceruice poposcit.
 scit Caesar poenamque peti ueniamque timeri.
 ' uiue, licet nolis, et nostro munere ' dixit
 ' cerne diem. uictis iam spes bona partibus esto
 exemplumque mei. uel, si libet, arma retempta,
 515 et nihil hac uenia, si uiceris, ipse paciscor.'
 fatur et astrictis laxari uincula palmis
 imperat. heu, quanto melius uel caede peracta
 parcere Romano potuit fortuna pudori !
 poenarum extremum cui, quod castra secutus
 520 sit patriae Magnumque ducem totumque senatum,

v 539 *tum pauper Amyclas*. frustra enim Cortius iv 843 (ubi *poscit*) similiaque
 adscripsit, neque eiusdem generis sunt viii 583 et ix 122, nedum viii 579-82,
 quem locum recte Cortius interpunxit. *ex proclamat* fieri potuit *prolat*, deinde
prolatus. Bentleius attulit Sil. vi 699 *lenta proclamat ab ira*, xi 99 *fulminea*
. . . exclamat . . . ab ira 499 *ascendite* Ω, *esc* P(C), minus uulgare
 uerbum et in alterum mutari solitum, sed quod ponti uix tam bene conuenire
 uideatur 509 Cortii in hoc uersu et v 213 errorem non commemorarem
 nisi C. F. G. Muellerum traxisset, qui synt. nom. et acc. p. 80 'das Adjekt.
minax' ait 'hat Lucan ii 509 mit *alta*, v 213 mit *torua* verbunden'
 511 *timeri* PUVC, -re ZM, tenere G 515 dist. Bentleius 517 *quanto*
 Ω, -um PU 519 *castra* Z(M)GC, *signa* PUV: uide ad i 381

- ignosci. premit ille grauis interritus iras,
 et secum ' Romamne petes pacisque recessus
 degener ? in medios belli non ire furores
 iam dudum moriture paras ? rue certus et omnis
 525 lucis rumpe moras et Caesaris effuge munus.'
 nescius interea capti ducis arma parabat
 Magnus, ut inmixto firmaret robore partis.
 iamque secuturo iussurus classica Phoebo
 temptandasque ratus moturi militis iras
 530 adloquitur tacitas ueneranda uoce cohortes.
 ' o scelerum ultores melioraque signa secuti,
 o uere Romana manus, quibus arma senatus
 non priuata dedit, uotis deposcite pugnam.
 ardent Hesperii saeuis populatibus agri,
 535 Gallica per gelidas rabies effunditur Alpes,
 iam tetigit sanguis pollutos Caesaris enses.
 di melius, belli tulinus quod damna priores :
 coeperit inde nefas, iam iam me praeside Roma
 supplicium poenamque petat. neque enim ista uocari
 540 proelia iusta decet, patriae sed uindictis iram ;
 nec magis hoc bellum est, quam quom Catilina parauit
 arsuras in tecta faces sociusque furoris
 Lentulus exertique manus uaesana Cethegi.
 o rabies miseranda ducis ! cum fata Camillis
 545 te, Caesar, magnisque uelint miscere Metellis,
 ad Cinnae Mariosque uenis. sternere profecto
 ut Catulo iacuit Lepidus, nostrasque securis
 passus Sicanio tegitur qui Carbo sepulchro,
 quique feros mouit Sertorius exul Hiberos.
 550 quamquam, siqua fides, his te quoque iungere, Caesar,
 inuideo nostrasque manus quod Roma furenti
 opposuit. Parthorum utinam post proelia sospes

525 munus GUV, manus P, minas ZM 529 moturi etiam Probus qui dicitur
 G.L.K. IV p. 261. Liu. xxxvii 28 4 *mouisse a Samo Romanos audiunt* 535
 effunditur GUV, exf. P, perf. ZM 537 priores PUVa, -is ZMG 538 uirgulam
 posui ubi plena fieri solet distinctio, quia haec inter se referuntur 541 cum
 PGU, quod ZMV, *quo* Heinsius, quod recte Franckenius improbat. Mart. ix

- et Scythicis Crassus uictor remeasset ab oris,
 ut simili causa caderes, quoi Spartacus, hosti.
- 555 te quoque si superi titulis accedere nostris
 iusserunt, ualet, en, torquendo dextera pilo,
 feruidus haec iterum circa praecordia sanguis
 incaluit; disces non esse ad bella fugaces
 qui pacem potuere pati. licet ille solutum
- 560 defectumque uocet, ne uos mea terreat aetas:
 dux sit in his castris senior, dum miles in illis.
 quo potuit ciuem populus perducere liber
 ascendi, supraque nihil nisi regna reliqui.
 non priuata cupis, Romana quisquis in urbe
- 565 Pompeium transire paras. hinc consul uterque,
 hinc acies statura ducum est. Caesarne senatus
 uictor erit? non tam caeco trahis omnia cursu
 teque nihil, Fortuna, pudet. multisne rebellis
 Gallia iam lustris aetasque inpensa labori
- 570 dant animos? Rheni gelidis quod fugit ab undis

86 1 *cum* β, *quod* γ: subest, quod hic subesse uidit Franckenius, *quom* 553 *cra-*
uic- ZMV, *uic-* cra- PGU oris ZMGC, aruis PUV 554 *quoi**, quod ZM, qua
 ΩC Acr. Hor. carm. III 14 19 hosti ZM, hostis ΩC Acr., *illi* Schraderus,
quo . . . ense Franckenius, neque diu deerit qui *qua* . . . hasta coniciat ut,
 quoniam causa tua similis est, ab eodem quo Spartacus hoste prosternerere.
 Gratt. 315 *cecidisti*, *Lydia*, *Cyros*, Sil. IV 543 *huic cecidit infelix niueis Varenus in*
armis, Luc. II 547 *Catulo iacuit Lepidus*, V 602 *dubium pendet, uento cui*
concidat, aequor; Tac. hist. IV 46 *neu pari causa disparem fortunam paterentur*.
 inepte editur *ut simili causa caderes, qua Spartacus, hostis*, neque enim, ut
 hostis fieret Caesar et simili ac Spartacus causa caderet, Crasso reduce opus
 erat; nequid de *simili qua* pro *simili eius causae qua* posito dicam. ceterum
 in a scribendum est 'ipse te similiter superaret ut Hispartacum' 556 *en G*
 sicut coni. Heinsius, in ΩC, quales caesuras qua condicione Lucanus adhibuerit
 docet Trampius Luc. art. metr. pp. 52 sq. 557 circa Ω, -um V fortasse ex
 Verg. georg. II 484, quod Lucanum propter iterum mutasse credibile est
 558 *disces* VZ², -et PUC, -ent ZMG 564 565 *cupis* . . . *paras* Ω, -it
 . . . -at PV, breui contra Lucani usum producta 566 *ducum*, qui ipsi
 exercitus duxerunt: ita recte Franckenius, nam alii Farnabium secuti
 aberrarunt 568 *multis*. *geminis* uel *binis* propter historiam Benteleus
 collato I 283 *bellantem geminis tenuit te Gallia lustris*; neque enim, si *Phoebi*
lustra Seneca pro annuo solis circuitu dixit Ag. 42, ideo hic *lustra* pro annis
 accipi licet. potuit citra mendacium inuidiose dici *iunctis*, hoc est continuis, ut
 Plin. ep. I 9 1 *mirum est, quam singulis diebus in urbe ratio aut constet aut constare*
videatur, pluribus iunctisque non constet. *multis* . . . *castris* Hosius collato
 I 374 *signa decem felicia castris* 570 quod ZM, quos Ω fugit Ω, fudit GV

- Oceanumque uocans incerti stagna profundi
 territa quaesitis ostendit terga Britannis ?
 an uanae tumuere minae quod fama furoris
 expulit armatam patriis e sedibus urbem ?
 575 heu demens, non te fugiunt, me cuncta secuntur.
 qui cum signa tuli toto fulgentia ponto,
 ante bis exactum quam Cynthia conderet orbem,
 omne fretum metuens pelagi pirata reliquit
 angustaque domum terrarum in sede poposcit.
 580 idem per Scythici profugum diuortia ponti
 indomitum regem Romanaque fata morantem
 ad mortem Sulla feliciore ire coegi.
 pars mundi mihi nulla uacat, sed tota tenetur
 terra meis, quocumque iacet sub sole, tropaeis :
 585 hinc me uictorem gelidas ad Phasidos undas
 Arcetos habet, calida medius mihi cognitus axis
 Aegypto atque umbras nusquam flectente Syene,
 occasus mea iura timent Tethynque fugacem
 qui ferit Hesperius post omnia flumina Baetis,
 590 me domitus cognouit Arabs, me Marte feroces
 Heniochi notique erepto uellere Colchi,

571 om. **M** *incerti*, quod utrum mare an terra sit ambigitur. I 409 sq. *litus dubium, quod terra fretumque* | *uindicat alternis uicibus*, IX 303 sq. *Syrtes . . . in dubio pelagi terraeque*, Stat. Theb. IX 493 *undarum ac terrae dubio*
 579 *angusta* **ZMU**, -am **PGV** 580 om. **G**. *Scythici diuortia ponti*, linguam terrae Euxinum a Maeote dirimentem, per quam Mithridates Phnagoriam et Panticapaeum profugit ibique mortuus est. II 404 *gemi* . . . *diuortia ponti*, Solin. 7 15 (Peloponnesos) *diuortium facit inter Ionium et Aegaeum mare* 583 *mihi uacat*, a me cessare sinitur 585 *hinc*, ab una parte; cui cum reddi debeat *illinc*, supponitur *calida Aegypto*. simile est VI 465-9 *nunc . . . uocibus isdem* 587 *nusquam* **V**, *numquam* **Ωc**, a ad x 234, Prisc. G.L.K. II p. 511, etiam Macrobius somn. Scip. II 7 16, qui poetae uitio dat scribarum errorem. is autem uulgaris est, uelut Verg. georg. IV 185 Palatinus, Aen. II 620 Mediceus, v 633 Romanus *numquam* pro *nusquam* exhibent: raro in contrariam partem peccatur. *nusquam*, nullam in partem, ut VII 515, ubi iterum **U** *numquam*. hoc, ut umbrae nusquam flectantur sed ut ait IX 530 in medium compellantur, fit Syenae circa solstitium aestiuum hora diei sexta. nullo iure Palmerius apud Oudendorpium pp. 918 sq. *numquam* ita defendit ut ad *flectente* intellegat *in Austrum* 588 *timent* **ZMG**, a et hic et ad 642, -et **PVVC**. *occasus* pro occidente plurali numero aut omnes aut plures libri VI 361, IX 421, x 39, 276, 290 591 *noti erepto*

- Cappadoces mea signa timent et dedita sacris
 incerti Iudaea dei mollisque Sophene,
 Armenios Cilicasque feros Taurumque subegi :
 595 quod socero bellum praeter ciuile reliqui ?
 uerba ducis nullo partes clamore secuntur
 nec matura petunt promissae classica pugnae.
 sensit et ipse metum Magnus, placuitque referri
 signa nec in tantae discrimina mittere pugnae
 600 iam uictum fama non uisi Caesaris agmen.
 pulsus ut armentis primo certamine taurus
 siluarum secreta petit uacuosque per agros
 exul in aduersis explorat cornua truncis
 nec redit in pastus, nisi cum ceruice recepta
 605 excussi placuere tori, mox reddita uictor
 quoslibet in saltus comitantibus agmina tauris
 inuito pastore trahit, sic uiribus impar
 tradidit Hesperiam profugusque per Apula rura
 Brundisii tutas concessit Magnus in arces.
 610 urbs est Dictaeis olim possessa colonis,
 quos Creta profugos uexere per aequora puppes
 Cecropiae uictum mentitis Thesea uelis.
 hinc latus angustum iam se cogentis in artum
 Hesperiae tenuem producit in aequora linguam,
 615 Hadriacas flexis claudit quae cornibus undas.
 nec tamen hoc artis inmissum faucibus aequor.
 portus erat, si non uiolentos insula Coros
 exciperet saxis lassasque refunderet undas.

uellere, ante Iasonem ignoti: recte a. 593 mollis Ω, -es ZM, unde *Sophenoe* Oudendorpius; singulare et femininum tuentur ca. 594 armenios UV, -as ZM(G) et corr. ex -a P. *Armenias* etsi collato 638 sq. *utraque* . . . *Armenia* defendi potest, uidetur tamen errore ortum propter *Cilicas*: alterum commendat VII 542 *Armenii, Cilices* tauron Guetus, *tauros* Ω propter *feros* et cetera pluralia; *Taurum* legisse uidetur a, 'Taurus mons in Cilicia; pro hominibus autem posuit montis nomen'. *Tauros*, gentem longe a Cilicibus remotam, Pompeius non subegerat 606 *tauris* iam Iulio Scaligero dubitationem mouerat; *paruis*, id est uitulis, Bentleius collatis Sen. Phaed. 18-20 et Tro. 537 609 concessit ΩC, conscendit GV 613 hinc V et (c in ras.) U, hanc Ωc, hac Z¹ 614 linguam Ωca, sulcum ZM fortasse ex 703 618 lassas ZPU

- hinc illinc montes scopulosae rupis aperto
 620 opposuit natura mari flatusque remouit,
 ut tremulo starent contentae fune carinae.
 hinc late patet omne fretum, seu uela ferantur
 in portus, Coreyra, tuos, seu laeua petatur
 Illyris Ionias uergens Epidamnos in undas.
 625 hoc fuga nautarum, cum totas Hadria uires
 mouit et in nubes abiere Ceraunia cumque
 spumoso Calaber perfunditur aequore Sason.
 ergo, ubi nulla fides rebus post terga relictis
 nec licet ad duros Martem conuertere Hiberos,
 630 cum mediae iaceant immensis tractibus Alpes,
 tum subole e tanta natum cui firmior aetas
 adfatur. 'mundi iubeo temptare recessus :
 Euphraten Nilumque moue, quo nominis usque
 nostri fama uenit, quas est uolgata per urbes
 635 post me Roma ducem. sparsos per rura colonos
 redde mari Cilicas ; Pharios hinc concute reges
 Tigranemque meum ; nec Pharnacis arma relinquis
 admoneo nec tu populos utraque uagantis
 Armenia Pontique feras per litora gentis
 640 Riphaeasque manus et quas tenet aequore denso
 pigra palus Scythici patiens Maeotia plaustri
 et—quid plura moror ? totos mea, nate, per ortus
 bella feres totoque urbes agitabis in orbe
 perdomitas ; omnes redeant in castra triumphi.
 645 at uos, qui Latios signatis nomine fastos,

lasas M, laxas GV 619 pro *montes* amicus Oudendorpii *moles* 620
 opposuit Ω, composuit ZM, quod Montepessulani amatoribus non placuisse
 miror ; item III 533 *compositum* 621 'ut ancorae non quaererentur' a
 625 hoc ZMPCa, qua aduerbii forma praeter alios Seneca usus est, huc GV,
 hunc U 635 *ducem*. huc usque in uniuersum praecipitur : sequuntur singula
 636 *hinc*, deinde 637 638 *nec relinquis admoneo*, et admoneo ne
 relinquis 640 *quas* etiam a, quos Heinsius ; et melius post *arma*, *populos*,
gentis, *manus* quintum adicitur quam repetitur quartum 641 *maeotia* ZMC
 et ad v 436 c, -ica Ω thes. gloss. emend. I p. 668, atque ita Graeci : alterum
 bis Vergilius, quod hic propter *Scythici* magis placet 642 Stat. Theb. ix
 799 *et—quid plura loquar ?* attulit Oudendorpius 645 at V, et Ω, et et ut C
 latios ζ, latio ΩCa. consules adloquitur, quibus non id magnificum erat,

primus in Epirum Boreas agat ; inde per arua
Graiorum Macetumque nouas adquirite uires
dum paci dat tempus hiemps.' sic fatur, et omnes
iussa gerunt soluuntque cauas a litore puppes.

- 650 at numquam patiens pacis longaeque quietis
armorum, nequid fatis mutare liceret,
adsequitur generique premit uestigia Caesar.
sufficerent aliis primo tot moenia cursu
rapta, tot oppressae depulsis hostibus arces,
655 ipsa, caput mundi, bellorum maxima merces,
Roma capi facilis ; sed Caesar in omnia praeceps,
nil actum credens cum quid superesset agendum,
instat atrox et adhuc, quamuis possederit omnem
Italiam, extremo sedeat quod litore Magnus,
660 communem tamen esse dolet ; nec rursus aperto
uult hostes errare freto, sed molibus undas
obstruit et latum deiectis rupibus aequor.
cedit in immensum cassus labor ; omnia pontus
haurit saxa uorax montesque inmiscet harenis,
665 ut, maris Aeolii medias si celsus in undas

quod Latio ac non peregrino nomine fastos signarent, sed quod suo : Plin. pan. 58 3 *seruitus pulsa priuata fastis nomina induxit*. Sil. xvi 181 *adiungit Latiis tua nomina fastis*, Claud. Manl. Theod. 267 *turpia non Latio inestant nomina fastos*, Eutr. i 151 *quem Latiis poscant adnectere fastis*, O.I.L. x 1688 (carm. epigr. Buech. 888) 1 sq. [*dedit*] *Aeneadum fastis ex ordine consul [nomi]na*, Val. Fl. ii 245 *Latiis . . . fastis*, Luc. vii 409 *Romanis . . . fastis fastos* Ω, -us ZM, quam declinationem metrum comprobat x 187 *fastibus* ; alteram v 5, vii 409, viii 270 *fastis*, 818 *fastorum* 650 *pacis* U et edd., *segnis* Ωa, ut langueat adiectum *longaeque* ; neque segnis quietis impatientem esse Caesaris magis quam cuiusuis boni ducis proprium fuit. puto fuisse *pacis patiens*, sic enim facilius excidere potuit quod omissum interpolationis causam dedit 651 *actorum nequid* Bentleius 653 *aliis* GUVa, *alis* Z(M), *alii* P primo tot ZM, tot primo Ω, non 'contra sonum poeticum' ut ait Cortius, qui v 12 *tot strictas* ut multa alia mutauit, vi 443 *tot surdas* ut multa alia mutare oblitus est, sed minus usitatis numeris, qui tamen anaphora defendi possunt. similiter uariatur in libris iii 234, iv 362, vii 648, ix 125, 638, x 334, 449 654 *oppressae* ZMG, *infestae* PUV, ut audiendum sit *raptae*. Flor. ii 13 18 *arces leuibus praesidiis Pompeius insederat ; sed omnia Caesaris impetu oppressa sunt* 657 cum etiam Ca, dum Rutgersius ex cod. Iustin. vi 35 11 3 *nihil etenim actum esse credimus, dum aliquid addendum superest* 658-661 expl. Weisius 665 *aeolii* Bentleius, *aegi* U, *aegaei* Ω, *Aegatum* Cortius parum Latine, neque melius Rossbachius *Aeguli*. ABOLII

- depellatur Eryx, nullae tamen aequore rupes
 emineant, uel si conuolso uertice Gaurus
 decidat in fundum penitus stagnantis Auerni.
 ergo, ubi nulla uado tenuit sua pondera moles,
 670 tunc placuit caesis innectere uincula siluis
 roboraque immensis late religare catenis.
 talis fama canit tumidum super aequora Persen
 construxisse uias, multum cum pontibus ausis
 Europamque Asiae Sestonque admouit Abydo
 675 incessitque fretum rapidi super Hellesponti,
 non Eurum Zephyrumque timens, cum uela ratisque
 in medium deferret Athon. sic ora profundī
 artantur casu nemorum; tunc aggere multo
 surgit opus longaeque tremunt super aequora turres.
 680 Pompeius tellure noua compressa profundī
 ora uidens curis animum mordacibus angit,
 ut reseret pelagus spargatque per aequora bellum.
 saepe Noto plenae tensisque rudentibus actae
 ipsa maris per claustra rates fastigia molis
 685 discussere salo spatiumque dedere carinis
 tortaque per tenebras ualidis ballista lacertis
 multifidas iaculata faces. ut tempora tandem
 furtiuae placuere fugae, ne litora clamor
 nauticus exagitet neu bucina diuidat horas
 690 neu tuba praemonitos perducatur ad aequora nautas
 praecepit sociis. iam coeperat ultima Virgo

uisum fuerat AEGIII: contulit Bentleius Sil. XIV 233 sq. *qua mergitur Himera ponto | Aeolio*. mire Eryx in Aegaeum mare idque medium depulsus fingeretur, etiamsi non requireretur quod item Eryci conueniret quemadmodum Gauro Auernus 672 persem P, sersen ZMC, xerssem UV, xersen G. Lucanum aequora Xerxen posuisse neque ex x 121 *distincta smaragdo* credibile fit et credi uetat v 118 *quippe stimulo* 673 ausis ZMP, ausus GUVa et edd., quod mihi minus poeticum uidetur, quamuis apud Melam sit II 26 *Persarum exercitus diuisas spatio pelagoque terras ausus pontibus iungere*. audere tubae et rudentes dicuntur VII 477 et IX 325 677 deferret GV, diff- PU, differet ZM sic ut uersibus 669-71 dictum est 689 neu PUV, ne ZMG. neu utpote rarius in ne mutauit M² x 232, Vergilii codices aliquot Aen. I 413, VIII 582, IX 216 690 neu GUV, ne ZMP praemonitos GU, per- PV, ter monitus ZM perducatur Ω, de- GV 691 692 dicit Virginem pedibus tenuis ortam

- Phoebum laturas ortu praecedere Chelas,
 cum tacitas soluere rates. non anchora uoces
 mouit, dum spissis auellitur uncus haronis ;
 695 dum iuga curuantur mali dumque ardua pinus
 erigitur, pauidi classis siluere magistri,
 strictaque pendentes deducunt carbasa nautae
 nec quatiant ualidos, ne sibilet aura, rudentes.
 dux etiam uotis hoc te, Fortuna, precatur,
 700 quam retinere uetas, liceat sibi perdere saltem
 Italiam. uix fata sinunt ; nam murmure uasto
 impulsus rostris sonuit mare, fluctuat unda,
 totque carinarum permixtis aequora sulcis
 703a *eruta feruescunt litusque frementia pulsant.*
 ergo hostes portis, quas omnis soluerat urbis
 705 cum fato conuersa fides, murisque recepti
 praecipiti cursu flexi per cornua portus
 ora petunt pelagusque dolent contingere classi.
 heu pudor, exigua est fugiens uictoria Magnus.
 angustus puppes mittebat in aequora limes
 710 artior Euboica, qua Chalcida uerberat, unda.
 hic haesere rates geminae, classique paratae

esse solemque cum proximo Libra signo (nam imperite *Chelas* pro *Scorpio* accipiunt) oriturum, errore manifesto. profectus est enim Pompeius, ut ex Cic. ad Att. ix 15 6 constat, a.d. xvi kal. Apr., hoc est, si annus ciuilis ad solis cursum reuocatus esset, Ianuarii die xxvi, non Libram sidus aequinoctiale tenente sole sed recens ingresso Aquarium; et ipse poeta hieme haec acta esse significauit uersu 648. neque appropinquante luce Pompeius naues soluit, uerum teste Caesare b.c. i 28 3 *sub noctem*. inani commento nuper *Phoeben* Phoebo substitutam uidi, quae tum Geminos tenebat et nona hora diei orta erat

701 702 in c scribendum est 'pene (pone *cod.*) erat ut sono fluctuum proderetur' 702 703 haec *fluctuat unda aequoraeque* quouis poeta indigna esse plerosque ne admonitos quidem sensuros scio, sicut patienter ferunt quod Iuuenali ex codice Pithoeano suppositum est XIII 28 sq. *nunc aetas agitur peioraque saecula ferri | temporibus*. senserunt quamuis obscure Guietus Burmannus Bentleius, qui uerba immutabant: mihi uersus exoidisse uidetur qualem finxi. sed erit qui in numero uerbi me offendi putet adscribatque i 217-9 similiaue 705 recepti Ωc, -is GU 707 classi M, -is ZPG, -es UV 710 qua V, quae ΩCa 711 paratae ca et corr. ex parates P, paratas Ω, ut pro *excepere* requiratur uelut *inuenerere*. 'duas naues excepere manus classibus paratae, hoc est quae totam classem expugnare possent, si cepissent' c, quae Vsenerus corripit; 'hostium manus, quae cunctis erant nauibus praeparatae, has duas naues, quae haeserant, peremerunt' a. Caes. b.c.

- excepere manus, tractoque in litora bello
 hic primum rubuit civili sanguine Nereus,
 cetera classis ab it summis spoliata carinis :
 715 ut, Pagasaea ratis peteret cum Phasidos undas,
 Cyaneas tellus emisit in aequora cautes ;
 rapta puppe minor subducta est montibus Argo
 uanaque percussit pontum Symplegas inanem
 et statura redit. iam Phoebum urgere monebat
 720 non idem Eoi color aetheris, albaque nondum
 lux rubet et flammas propioribus eripit astris,
 et iam Plias hebet, flexi iam plaustra Bootae
 in faciem puri redeunt languentia caeli,
 maioresque latent stellae, calidumque refugit
 725 Lucifer ipse diem. pelagus iam, Magne, tenebas
 non ea fata ferens quae cum super aequora toto
 praedonem sequerere mari : lassata triumphis
 desciiuit Fortuna tuis. cum coniuge pulsus
 et natis tolosque trahens in bella penates
 730 uadis adhuc ingens populis comitantibus exul.
 quaeritur indignae sedes longinqua ruinae.
 non quia te superi patrio priuare sepulchro
 maluerint Phariae busto damnantur harenae :
 parcitur Hesperiae. procul hoc et in orbe remoto
 735 abscondat Fortuna nefas, Romanaque tellus
 immaculata sui seruetur sanguine Magni.

I 28 4 duas . . . nauis . . . , quae ad moles Caesaris adhaeserant, scaphis
 lintribusque reprehendunt, reprehensas excipiunt. peruerse manus plerique
 interpretantur ferreas, quasi id omitti potuerit 714 'summis, nouissimis'
 a : uide ad I 555 715-719 similitudo ad totam uersum 709-14 complexionem
 pertinet, non ad solum 714 ; ne cum Benteio aliisque in 716 haereas 716
 dist. Weisius 720 721 ordinem esse lux, nondum alba, rubet intellexit
 Cortius. IV 125 noctes uentura luce rubebant 726 aequora UV et corr. ex
 -ris Z, -re MPG 727 om. Z 732 733 om. M 733 busto ablatius : uide
 ad I 249 735 736 abscondat et seruetur subiunctiuis non iubetur sed sub
 iubendi forma probatur factum, ut in fuge VII 689 et auertite x 341

LIBER TERTIVS

- PROPVLT ut classem uelis cedentibus Auster
 incumbens mediumque rates mouere profundum,
 omnis in Ionios spectabat nauita fluctus :
 solus ab Hesperia non flexit lumina terra
- 6 Magnus, dum patrios portus, dum litora numquam
 ad uisus reditura suos tectumque cacumen
 nubibus et dubios cernit uanescere montis.
 inde soporifero cesserunt languida somno
 membra ducis ; diri tum plena horroris imago
- 10 uisa caput maestum per hiantis Iulia terras
 tollere et accenso furialis stare sepulchro.
 ‘ sedibus Elysiis campoque expulsa piorum
 ad Stygias ’ inquit ‘ tenebras manesque nocentis
 post bellum ciuile trahor. uidi ipsa tenentis
- 15 Eumenidas quaterent quas uestris lampadas armis ;
 praeparat innumeras puppes Acherontis adusti
 portitor ; in multas laxantur Tartara poenas ;
 uix operi cunctae dextra properante sorores
 sufficiunt, lassant rumpentis stamina Parcas.
- 20 coniuge me laetos duxisti, Magne, triumphos :
 fortuna est mutata toris, semperque potentis

2 mouere Ω, tenuere c ζ, erasus G 8 *soporifero somno*, Lucr. IV 453 sq.
suauis deuinxit membra sopore | somnus 14 *tenentis* Ω, ‘legitur et furentis’
 a, atque ita ζ et fortasse V ante corr. ; quod scripsit aliquis qui ordinem esse
Eumenidas tenentis lampadas quas quaterent non intellegebat, eo consilio ut
 sensus esset *uidi Eumenidas, quas (quales) lampadas quaterent* 18 *cunctae*
 de tribus dicitur etiam IV 430-2 *ratīs . . . et geminae comites. cunctas super*
ardua turris | eminet, Sen. H.f. 803 *cuncta lassus capita summisit canis*, quae
terna fuerunt 784 19 *lassant* ΩC schol. Stat. Theb. III 642 et VIII 27, *laxant*
 Vat. 3284 saec. XI et Prisc. G.L.K. II p. 124 *parcas* Ω Prisc. schol. St. Th.

- detrahere in cladem fato damnata maritos
innupsit tepido paelex Cornelia busto.
haereat illa tuis per bella per aequora signis,
25 dum non securos liceat mihi rumpere somnos
et nullum uestro uacuum sit tempus amori
sed teneat Caesarque dies et Iulia noctes.
me non Lethaeae, coniunx, obliuia ripae
inmemorem fecere tui, regesque silentum
30 permisere sequi. ueniam te bella gerente
in medias acies. numquam tibi, Magne, per umbras
perque meos manes genero non esse licebit ;
abscidis frustra ferro tua pignora : bellum
te faciet ciuile meum.' sic fata refugit
35 umbra per amplexus trepidi dilapsa mariti.

- ille, dei quamuis cladem manesque minentur,
maior in arma ruit certa cum mente malorum,
et ' quid ' ait ' uani terremur imagine uisus ?
aut nihil est sensus animis a morte relictum
40 aut mors ipsa nihil.' Titan iam pronus in undas
ibat et igniferi tantum demerserat orbis
quantum desse solet lunae, seu plena futura est
seu iam plena fuit : tunc obtulit hospita tellus
puppibus accessus faciles ; legere rudentes
45 et posito remis petierunt litora malo.

- Caesar, ut emissas uenti rapuere carinas,
absconditque fretum classes, et litore solus
dux stetit Hesperio, non illum gloria pulsi
laetificat Magni : queritur quod tuta per aequor
50 terga ferant hostes. neque enim iam sufficit ulla
praecipiti fortuna uiro, nec uincere tanti,
ut bellum differret, erat. tum pectore curas
expulit armorum pacique intentus agebat

VIII 27, parcae ZM schol. St. Th. III 642

23 innupsit Ωc, en nupsit GV

39 40 ' si non sentiunt umbrae, uana sunt quae uidi et non timenda ; si uero sentiunt, mortem timere non debeo, quoniam nihil est mors si habet sensum sicut uita ' : sic fere ca, alterum ex altero corrigenda 41 demerserat GUV, di- ZM, dimiserat P, demiserat Q ut VIII 159 51 52 ' malebat iam dimicare

- quoque modo uanos populi conciret amores,
 55 gnarus et irarum causas et summa fauoris
 annona momenta trahi. namque adserit urbes
 sola fames, emiturque metus, cum segne potentes
 uolgens alunt: nescit plebes ieiuna timere.
 Curio Sicanias transcendere iussus in urbes,
 60 qua mare tellurem subitis aut obruit undis
 aut scidit, et medias fecit sibi litora terras:
 uis illic ingens pelagi, semperque laborant
 aequora ne rupti repetant confinia montes.
 bellaque Sardoas etiam sparguntur in oras.
 65 utraque frugiferis est insula nobilis aruis,
 nec prius Hesperiam longinquis messibus ullae
 nec Romana magis conplerunt horrea terrae.
 ubere uix glaebae superat, cessantibus Austris
 cum medium nubes Borea cogente sub axem
 70 effusis magnum Libye tulit imbribus annum.
 haec ubi sunt prouisa duci, tunc agmina uictor
 non armata trahens sed pacis habentia uoltum
 tecta petit patriae. pro, si remeasset in urbem
 Gallorum tantum populis Arctoque subacta,
 75 quam seriem rerum longa praemittere pompa,
 quas potuit belli facies! ut uincula Rheno
 Oceanoque daret, celsos ut Gallia currus
 nobilis et flauis sequeretur mixta Britannis.
 perdidit o qualem uincendo plura triumphum!
 80 non illum laetis uadentem coetibus urbes

quam uincere' a. 54 intentus paci intentusque quo modo conciret: ita Weisius, aliter dist. et expl. Heinsius apud Burmannum. multo licentius Ouidius trist. II 373 sq. *quid prius est illi flamma Briseidos utque | fecerit iratos raptam puella duces*, ubi in altero membro deest et ex ablatiuo adsumenda est quam particula 56 *adserit* expl. ca, ut uenia careat Burmannus cum adseculis

66 prius Ωc, plus V 70 libye GVe schol. Stat. Theb. IV 709, lybiae Ω

71 uictor V et ad 143 a, ductor Ω ut 133 G, satis, tunc . . . ductor Bentleius. uictor pars praedicati est, subiectum sententiae dux 76-78 dist. Cortius: apud plerosque inepte sic exclamatur, *ut Gallia currus sequeretur!* quasi modus sequendi mirationem facturus fuerit 77 78 prorsus prae et particula copulantur nobilis et mixta Britannis. tolerabile esset et Gallia currus | nobilis ut, optimum non esset. quod autem recte obseruauit Bentleius

sed tacitae uidere metu, nec constitit usquam
 obuia turba duci. gaudet tamen esse timori
 tam magno populis et se non mallet amari.

- iamque et praecipitis superauerat Anxuris arces,
 85 et qua Pomptinas uia diuidit uda paludes,
 qua sublime nemus, Scythicae qua regna Dianae,
 quaque iter est Latiis ad summam fascibus Albam;
 excelsa de rupe procul iam conspiciit urbem
 Arctoi toto non uisam tempore belli
 90 miratusque suae sic fatur moenia Romae:
 'tene, deum sedes, non ullo Marte coacti
 deseruere uiri? pro qua pugnabitur urbe?
 di melius, quod non Latias Eous in oras
 nunc furor incubuit nec iuncto Sarmata uelox
 95 Pannonio Dacisque Getes admixtus: habenti
 tam pauidum tibi, Roma, ducem fortuna pepercit,
 quod bellum ciuile fuit.' sic fatur et urbem
 attonitam terrore subit. namque ignibus atris
 creditur, ut captae, rapturus moenia Romae
 100 sparsurusque deos. fuit haec mensura timoris:
 uelle putant quodcumque potest. non omina festa,
 non fictas laeto uoces simulare tumultu,
 uix odisse uacat. Phoebea Palatia conplet
 turba patrum nullo cogendi iure senatus
 105 e latebris educta suis; non consule sacrae
 fulserunt sedes, non, proxima lege potestas,

captiuos currum triumphantis praecedere solitos esse, non sequi, ipse e contrario
 adscripsit Sen. Tro. 150-6 *non Argolici praeda triumphi | subiecta feret collu
 tropaeis, | non adsuetas ad sceptrum manus | post terga dabit currus que sequens
 | Agamemnonis aurea dextra | uincula gestans latis fiet | pompa Mycenis*

84 praecipitis ZMU(C), -es PGV arces Ω, -em ZM 96 tam PUV, iam ZM,
 non G 101 festa ΩC, fausta ζ probabiliter; nam Tac. ann. v 4 3 uerba
 parum apta *festis in Carsarem omnibus* corrigunt ex i 35 3 *faustis in Germani-
 cum omnibus* (adde thes. ling. Lat. vi p. 388 57-63): accedit ut c 'felicia'
 interpretetur, quod usitatum eius quod est *fausta* glossema est. alterum
 quodam modo adiuvant Tac. ann. xii 69 1 *festis uocibus exceptus*, Amm. Marc.
 xvii 13 33 *uocibus festis in laudem imperatoris adsurgens* 103 *Phoebea
 Palatia*, Iuu. ix 23 *aduectae secreta Palatia Matris*. poeta errorem, quem
 dissimulat a, uitare potuit si Ascon. in Cic. or. in tog. canf. 80 sq. legisset

- praetor adest, uacuaeque loco cessere curules.
omnia Caesar erat : priuatae curia uocis
testis adest. sedere patres censere parati,
110 si regnum, si templa sibi iugulumque senatus
exiliumque petat. melius, quod plura iubere
erubuit quam Roma pati. tamen exit in iram,
uiribus an possint obsistere iura, per unum
Libertas experta uirum ; pugnaxque Metellus,
115 ut uidet ingenti Saturnia templa reuelli
mole, rapit gressus et Caesaris agmina rumpens
ante fores nondum reseratae constitit aedis
(usque adeo solus ferrum mortemque timere
auri nescit amor, pereunt discrimine nullo
120 amissae leges set, pars uilissima rerum,
certamen mouistis, opes), prohibensque rapina
uictorem clara testatur uoce tribunus.
' non nisi per nostrum uobis percussa patebunt
templa latus, nullasque feres nisi sanguine sacro
125 sparsas, raptor, opes. certe uiolata potestas
inuenit ista deos ; Crassumque in bella secutae
saeva tribuniciae uouerunt proelia dirae.
detege iam ferrum ; neque enim tibi turba uerenda est
spectatrix scelerum : deserta stamus in urbe.

106 107 ideo distinxi nequem praeter Hosium Burmannus deciperet. uide
etiam iv 809 sq., ix 357 sq., x 136 sq., quae omnia Hosius praua interpunctione
corruptit, non item, quod consequens erat, i 313, iv 268 sq., vii 408 sq.; viii
405 112 113 dist. Grotius, quam interpunctionem peruerse mutauit Bur-
mannus, nullo, quod quidem appareat, consilio, nam sententiam recte ceperat.
exit, hoc est procedit, in iram Libertas Metello interprete 113 possint GV,
-ent PU, -it ZM 114 *que* explicantis est, ut 126 119 ita distinxi ut *usque*
adeo ad insequentia spectare, sicut ix 898 et x 427 *tantum*, appareret *dis-*
crimine nullo, nam id omnes susque deque habent 120 *sed* ZM, et ΩC
124 *sacro* Z(M)ca, *nostro* Ω 126 127 clades ad Carrhas accepta eo incidit
quia eam uouerunt, hoc est imprecatae sunt, Atei Capitonis execrationes, quae
non ilico euauerunt sed imperatorem proficiscentem secutae sunt. quod dirae
uouisse dicuntur (id quod diras precatus fecit tribunus), similia sunt Ouid. Ib.
93 sq. *factum execrantia nomen* | *uota*, Soph. O.C. 658 πολλὰ δ' ἀπειλά . . .
κατηρελῆσαν. saeua improspera sunt, ut Tac. ann. ii 5 2 *quae sibi . . . bellige-*
ranti saeua uel prospera euenissent, Cic. ap. Amin. Marc. xv 5 23 *cum ex saeuis*
et perditis rebus ul meliorem statum fortunae reuocatur 128 129 non uereu-

- 130 non feret e nostro sceleratus praemia miles :
sunt quos prosternas populi, quae moenia dones.
pacis ad exutae spoliū non cogit egestas :
bellum, Caesar, habes.' his magnam uictor in iram
uocibus accensus ' uanam spem mortis honestae
135 concipis : haud ' inquit ' iugulo se polluet isto
nostra, Metelle, manus ; dignum te Caesaris ira
nullus honor faciet. te uindice tuta relicta est
libertas ? non usque adeo permiscuit imis
longus summa dies ut non, si uoce Metelli
140 seruantur leges, malint a Caesare tolli.'
dixerat, et nondum foribus cedente tribuno
acrior ira subit : saeuos circumspicit enses
oblitus simulare togam ; cum Cotta Metellum
compulit audaci nimium desistere coepto.
145 ' libertas ' inquit ' populi quem regna coercent
libertate perit ; cuius seruaueris umbram,
si quidquid iubeare uelis. tot rebus iniquis
paruimus uicti ; uenia est haec sola pudoris
degenerisque metus, nullam potuisse negari.
150 ocius auertat diri mala semina belli.
damna mouent populos siquos sua iura tuentur :
non sibi sed domino grauis est quae seruit egestas.'

dum est tibi ne multi sint qui spectent 132 *exutae* temere ac fortuito
Heinsius apud Cortium *spoliatae* interpretatus, *exustae* U (scilicet scriptum
fuerat *exsutae* ut Verg. Aen. VIII 567 in M *exsui*), *exhaustae* Ω(C) absurde in
aerario eis diuitiis referto quae 155-67 describuntur ; quamquam facile se
expedit Weisius, '*exhaustae*, praeteritum pro futuro'. hoc dicitur : 'non
egestate cogeris pacem, quam deposuisti, spoliare ; habes enim, unde locuple-
tere, bellum' : uide Tac. ann. IV 72 1 *Frisii* . . . *pacem exuere*. ceterum *pacis*
spoliū dicit quia intra pomerium aedes Saturni sita erat 140 *seruantur* V
Prisc. G.L.K. II p. 159, -entur Ω 143 cum Bentleius, tum Ω. non quid
deinde factum sit narratur sed quid Caesarem a caede retinuerit. uide etiam
373 145 146 Oudendorpius contulit Sen. dial. IX 5 3 *eius* (Socratis) *liber-*
tatem libertas non tulit. ceterum *cuius* ad *libertas*, non ad propius positum
libertate, refertur 146 om. ZM 147 IV 487 *cupias, quodcumque necesse est*
148 *uicti*, ideo quia uicti eramus, a Mario Sulla aliisque quibus oboeditum
est. apparet quam non recte Bentleius cum 2 post *paruimus* interpunxerit
149 nullam a, nil iam Ω, non iam ZM, quorum in utroque progressus signi-
ficatio aliena est. *nullam* ex tot rebus iniquis 150 *auertat* ZMG, -ant P,
-et UV 152 *grauis*, oneri, ut ex superiore uersu intellegitur. 'qui dominum

- protinus abducto patuerunt templa Metello.
 tunc rupes Tarpeia sonat magnoque reclusas
 155 testatur stridore fores ; tum conditus imo
 eruitur templo multis non tactus ab annis
 Romani census populi, quem Punica bella,
 quem dederat Perses, quem uicti praeda Philippi,
 quod tibi, Roma, fuga Gallus trepidante reliquit,
 160 quo te Fabricius regi non uendidit auro,
 quidquid parcorum mores seruastis auorum,
 quod dites Asiae populi misere tributum
 uictorique dedit Minoia Creta Metello,
 quod Cato longinqua uexit super aequora Cypro.
 165 tunc Orientis opes captorumque ultima regum
 quae Pompeianis praelata est gaza triumphis
 egeritur ; tristi spoliantur templa rapina,
 pauperiorque fuit tum primum Caesare Roma.
 interea totum Magni fortuna per orbem
 170 secum casuras in proelia mouerat urbes.
 proxima uicino uires dat Graecia bello.
 Phocaicas Amphissa manus scopulosaque Cirrha
 Parnasosque iugo misit desertus utroque.

habent, si egerint, periculo eius laborant, id est ei moriuntur et pereunt' c

153 ordo est *abducto Metello protinus patuerunt*, statim post abductum a Cotta Metellum 155 tum ꝑ ut 154 G, tunc ΩC : uide, praeter ea quae ad I 490 dicta sunt, IV 624 sq. quaeque ad Iuu. VII 96 adnotaui 159 gallus* (ad Man. IV 75), *pyrrhus Ωca*, *Brennus* Franckenius. fuga trepidans tam Gallis conuenit quam a Pyrrho abhorret : uide Liu. V 49 5 *Galli noua re trepidi*, Sulp. sat. 41 sq. *turbante Camillo | ensibus et trutina Galli fugere relicta*. cum scriptum esset *fugallus*, Pyrrhum subiecit uersus insequens, qui tum deleri debuit, sicut uolebat Schraderus ; inepte enim in hac serie per anaphoram post Pyrrhum rex inducitur, hoc est idem ille Pyrrhus. similes errores collegi in praefatione ad Man. lib. I pp. lix-lxix ; uide etiam Luc. I 641 ibique adnotata quod aurum, ex 160 audiendum 160 quo Ω Acr. Hor. carm. I 12 35, quod ZMC regi Ωa Acr., regni MP (ut *regnum* pro *regum* idem VIII 554, ZM VII 548 et VIII 405, U x 277), quod recipere sustinuit Hosius auro Ω Acr., aurum U fortasse recte : eadem dubitatio VI 683 165 ultima expl. c 167 168 habent GV, om. Ω neque interpretantur ca ; imitatum uideri Tacitum ann. xv 45 2 *spoliatis in urbe templis egestoque auro quod triumphis . . . omnis populi Romani aetas . . . sacrauerat* obseruauit Vssanius 167 rapina G, ruina V 168 Caesare. non C. Iulium dicit sed significat suis temporibus fieri consuesse ut Caesares, id est principes, Roma ditiores essent. recte Cortius

- Boeoti coiere duces, quos impiger ambit
 175 fatidica Cephisos aqua Cadmeaque Dirce,
 Pisaeaeque manus populisque per aequora mittens
 Sicaniis Alpheos aquas. tum Maenala liquit
 Arcas et Herculeam miles Trachinius Oeten.
 Thesproti Dryopesque ruunt, quercusque silentis
 180 Chaonio ueteres liquerunt uertice Selloe.
 exhaustit totas quamuis dilectus Athenas,
 exiguae Phoebea tenent naualia puppes
 tresque petunt ueram credi Salamina carinae.
 iam dilecta Ioui centenis uenit in arma
 185 Creta uetus populis Cnososque agitare pharetras
 docta nec Eois peior Gortyna sagittis;
 tunc qui Dardanium tenet Oricon et uagus altis
 dispersus siluis Athaman et nomine prisco
 Encheliae uersi testantes funera Cadmi,

177 liquit Ω, linquit PU 181-183 'Liuius in primo libro belli ciuilib (οix) ait nam Athenienses de tanta maritima gloria uix diuis naues efficere' c. de hi- uersibus multo ceteris et acutius et prudentius disseruit Burmannus. tenere *naualia* quid sit ostendunt III 755 sq. *naualia paucae* | *praecipiti tenere fuga*, III 516, IV 586, V 720, VIII 463. Ouid. met. VIII 5 ante *expectatum portus tenere petitos*; ut superuacanea sit docta Gronouii obs. I c. 3 disputatio negantis Atheniensium *naualia* proprie *Phoebea* uocari potuisse (sicut ne *Phoebaea* quidem multo aptius dicerentur, etsi Dianam Munychiam nouimus). requiritur locus quo peruenisse dicantur exiguae illae naues Atticae. ac Rhodum quidem, quam *Phoebeam* Ouidius met. VII 365, *Phoebeiam* ipse Lucanus V 50 appellauit, eis uerbis demonstrari potuisse, quae Heinsii interpretatio fuit adu. p. 258, nemo negabit; sed nullus sic exitus inuenitur. recte igitur aut Gronouium, quamuis de summa re ualde errarit, Actium (uide VIII 37 sq.) aut Burmannum Apolloniam agnouisse puto, cuius urbis ciues monumento Olympiae posito haec carmina incidenda curasse refert Pausanias V 22 3, *μνάμαρ* 'Απολλωνίας ἀνα- κείμεθα, τὰν ἐνὶ πόντῳ | Ἴονίῳ Φοῖβος ἕκισ' ἀκερσεκέμας; Apolloniae enim et Dyrrachii Pompeium hiemare constituisse Caesar scribit b.c. III 5 2 et II 2. itaque hoc dicitur: Athenae quamquam dilectu habito omnem eduxerunt inuentutem, tamen non plus tres naves ad Pompeium mittere potuerunt, quibus uix precario petentibus creditum est de uictoria Salamina. ita *Salamina* usurpauit Florus I 24 13 *ne sibi placeant Athenae*, . . . *Epheso Salamina pen- sauimus*, quem locum comparauit recte 183 interpretatus Palmerius ap. Oud. p. 939 185 *agitare pharetras*. contulit Barthius Claud. IV cons. Hon. 538 sq. *Alcides pharetras* . . . *solebat* | *praetemptare feris* 187 *tunc*, puto *tum*: uide ad I 490 188 *athaman* Bentleius, *athamas* Ω, cum illud pro accusatio habitum esset: ita Stat. Ach. I 418 *Acarnum* cod. opt., *Acarnas* ceteri. Athamanes fuerunt, non Athamantes. sed Diehl's thes. ling. Lat. II p. 1025 13 Athamas Aeoli filius anno ante Christum 49 siluis dispersus fuisse

- 190 Colchis et Hadriaca spumans Apsyrτος in unda ;
 Penei qui rura colunt, quorumque labore
 Thessalus Haemoniam uomer proscindit Iolcon.
 inde lacessitum primo mare, cum rudis Argo
 miscuit ignotas temerato litore gentes
- 195 primumque cum uentis pelagique furentibus undis
 composuit mortale genus, fatisque per illam
 accessit mors una ratem. tum linquitur Haemus
 Thracius et populum Pholoe mentita biformem.
 deseritur Strymon tepido committere Nilo
- 200 Bistonias consuetus aues et barbara Cone,
 Sarmaticas ubi perdit aquas sparsamque profundo
 multifidi Peucen unum caput adluit Histri,
 Mysiaque et gelido tellus perfusa Caico
 Idalis et nimium glaebis exilis Arisbe,
- 205 quique colunt Pitane, et quae tua munera, Pallas,
 lugent damnatae Phoebus uictore Celaenae,
 qua celer et rectis descendens Marsyas ripis
 errantem Maeandron adit mixtusque refertur,
 passaque ab auriferis tellus exire metallis
- 210 Pactolon, qua culta secatur non uilior Hermus.
 Iliacae quoque signa manus perituraque castra
 omnibus petiere suis, nec fabula Troiae

uidetur neque eo segnius in arma uenisse 189 *enchelidae* Ω, -idae V.
Encheleae sunt apud Melam, Plinium, Stephanum Byzantium 190 *adriaca*
 Z(M), -as ΩC unda Franckenius, undas Ω, absirtidos u. C: 572 sq. in unda
 | spumat Ω, undas ζ in undas maris spumare non potest nisi fluuius, in
 quem non quadrat *Colchis* femininum: τὴν Ἀψυρτον νῆσον commemorat
 Stephanus Byzantius s.u. Φλάνων, idem cum aliis Ἀψυρτίδων νῆσοι πρὸς τῇ
 Ἀδρία, ἀπὸ Ἀψυρτον παιδὸς Ἀλῆτρον, Mela II 114 in *Hadria* . . . *Absyrtis*, quam
 formam hic reponere Micyllus. uide VIII 245 sq. *spumantia paruae* . . . *saxa*
Sanni 194 temerantur litus Argonautae finem illum a natura constitutum
 transgrediendo. non eodem modo dicitur Val. Fl. I 801 *indignatos temerato*
litore (suo) *reges*, eodem Sil. xv 529 de Hannibale *temeratis Alpibus*
 203 *misia* V, *moesia* Ω, ut Verg. georg. I 102 codex omnium uetustissimus
 probante Seruio 205 *quique colunt Pitane*. negligentiam orationis
 (deserunt enim Pitane cultores, non ipsi deseruntur) notauit ad Man. iv 602
 205 206 expl. Parnabius, satis bene etiam a, ne cum Hosio et Franckenio
 mendaciis scholiastae Bernensis auferare. uide Stat. Theb. iv 185 sq., Claud.
 Entr. II 255-8 207 *qua* ad Celaenas referri neque eius esse generis
 de quo ad I 405 dixi patet e Xen. anab. I 2 7 sq. 211 om. Z

- continuit Phrygiique ferens se Caesar Iuli.
accedunt Syriae populi; desertus Orontes
215 et felix, sic fama, Ninos, uentosa Damascos
Gazaque et arbusto palmarum diues Idume
et Tyros instabilis pretiosaque murice Sidon.
has ad bella rates non flexo limite ponti
certior haud ullis duxit Cynosura carinis.
220 (Phoenices primi, famae si creditur, ausi
mansuram rudibus uocem signare figuris:
nondum flumineas Memphis contexere biblos
nouerat, et saxis tantum uolucresque feraeque
sculptaque seruabant magicas animalia linguas.)
225 deseritur Taurique nemus Perseaue Tarsos
Coryciumque patens exesis rupibus antrum;
Mallos et extremae resonant naualibus Aegae,
itque Cilix iusta iam non pirata carina.
mouit et Eoos bellorum fama recessus,
230 qua colitur Ganges, toto qui solus in orbe
ostia nascenti contraria soluere Phoebo
audet et aduersum fluctus inpellit in Eurum,

215 hic nihil curantibus aut sentientibus ceteris (uelut 'Ninos Ninive, caput Assyriae' Hosius) iure haesit Bentleius. mire enim in dirutae urbis felicitate praedicanda omittitur, quae neque abesse potest et adest in Arr. h. Ind. 42 3 *πὸ λιν Νίνον πάλαι ποτὲ μεγάλην καὶ εὐδαίμονα*, Plin. n.h. vi 42 *fuit et Ninos . . . quondam clarissima*, Luc. vi 355 *olim Larisa potens*, praeteriti temporis notatio; magis mire inter Syriae populos commemoratur et Pompeio auxilia misisse dicitur urbs in sinu regni Parthici posita, quos neutri parti fauisse ipse poeta uere tradit 264-6. sed salua res est, significatur enim *ἡ Βαυβύκη ἦν καὶ . . . Ἱερὰν πόλιν καλοῦσιν* (Strab. p. 748, Plin. n.h. v 81), de qua Ammianus xiv 8 7 *Commagena . . . Hierapolí, uetere Nino, et Samosata, ciuitatibus amplis, illustribus*. hanc Ninon, quam ad Euphraten conditam Diodorus narrat ii 3, Apollonium Tyanea Antiochia relicta prius quam Zeugma uenisse memorat Philostratus uitae eius i 19. ceterum *sic fama ad desertus* (est) pertinet, propterea additum quia haec remotiora loca sunt **uentosa Ω, uentura** Prob. G.L.K. iv p. 20 cod. saec. viii. 'obiecta uentis, quippe campestris est' **a**, 'posita in campo ad Antilibanum montem, unde ad eam procellae influunt' **c**, quorum ut neutri credi posse apparet (praesertim cum apud Arabas diuersa urbis laus sit, 'le vent des vergers y est sain, quoique faible'), ita uere anni 1919 uentosam Damascum fuisse ex militibus ibi stipendia meritis cognoui **220-224** parenthesis loco esse Burmannus adnotauit, quibus inepte Hosius adiecit 218 sq. **226 227** dist. add. uett. **227** *extremae* expl. Bentleius **228** it GUVG, id P, et ZM **233** de *hic ubi* uide Ouid. fast. i 258, 464, 582,

- hic ubi Pellaeus post Tethyos aequora ductor
constitit et magno uinci se fassus ab orbe est ;
235 quaque ferens rapidum diuiso gurgite fontem
uastis Indus aquis mixtum non sentit Hydaspen ;
quique bibunt tenera dulcis ab harundine sucos,
et qui tinguentes croceo medicamine crinem
fluxa coloratis astringunt carbasa gemmis,
240 quique suas struxere pyras uiuique calentis
conscendere rogos. pro, quanta est gloria genti
iniecissem manum fatis uitaque repletos
quod superest donasse deis ! uenere feroces
Cappadoces, duri populus non cultor Amani,
245 Armeniusque tenens uoluentem saxa Niphaten.
aethera tangentis siluas liquere Choatrae.
ignotum uobis, Arabes, uenistis in orbem
umbras mirati nemorum non ire sinistras.
tum furor extremos mouit Romanus Orestas
250 Carmanosque duces, quorum iam flexus in Austrum

II 194, praesertim III 836, ubi similiter ei quod est *qua* subicitur *post Tethyos aequora*, terris emensis Oceanum ante se habens. Curtius IV 11 19 *quae post Euphraten sunt, liberaliter donat: ubi igitur me adeatis obliti estis, nempe ultra Euphraten.* contraria ratione Seneca suas. I I *ita est, Alexander, rerum natura: post omnia Oceanus, post Oceanum nihil* 234 uinci se Ω, se uinci V 235 diuiso Ω, diuerso GV, utrumque probum: Mel. III 69 *rectus solidusque descendit donec ad laeuam dextramque se diducens duobus ostiis longe distantibus exeat fontem* ZMGC, pontum PUV, quorum cum neutrum satis proprie ponatur eo sensu quo dicitur Sen. H.O. 501 *Euenos altum gurgitem in pontum ferens*, adscribam tamen quae non dissimilia uideantur. Lucanus igitur II 419 *casuros in quaelibet aequora fontes* (nam IV 117 *obliquent flumina fontes* de urnis interpretor), V 337 *si cuncta minentur | flumina, quos miscent pelago, subducere fontes*, Silius IV 348 sq. *Liris . . . qui fonte quieto* (sed fronte *quieta* Thilo) | *dissimulat cursum*, 639 (Trebia) *ferox totum propellit gurgite fontem*, neque genere diuersum est Luc. IX 960 *Euxinumque ferens paruo ruat ore Propontis*, hoc est aquam ex Euxino redundantem. ab altera parte proferri possunt Verg. Aen. I 246 de Timaeo *mare prorupit . . . pelago premit arua sonanti*, Sil. VI 12 sq. de Trasumenno *fluitantia summo . . . cadauera ponto*; adde Curt. VIII 9 4 *Indus . . . aquas uehit a colore maris haud multum abhorrentes.* coniecturis quibus *rapidum* mutetur obstat Dion. perieg. 1090 *λαβρότατον ῥέον ὡκύν ἐνι νότον ὁρῶν ἐλαύνων* 237 *quique*, eosque bellorum fama mouit qui; quam orationem editores interpunctione corrumpunt, plerique etiam 252 sq. et 255 sq. 244 expl. Grotius *non Ωa, nunc Vc* 248 expl. Palmerius apud Oudendorpium pp. 916 sq. 250 pro *duces* Bentleius

- aether non totam mergi tamen aspicit Arcton
 lucet et exigua uelox ibi nocte Bootes,
 Aethiopumque solum, quod non premeretur ab ulla
 signiferi regione poli, nisi poplite lapsa
 255 ultima curuati procederet ungula Tauri,
 quaque caput rapido tollit cum Tigride magnus
 Euphrates, quos non diuersis fontibus edit
 Persis, et incertum, tellus si misceat amnes,
 quod potius sit nomen aquis. sed sparsus in agros
 260 fertilis Euphrates Phariae uice fungitur undae ;
 at Tigrim subito tellus absorbet hiatu
 occultosque tegit cursus rursusque renatum
 fonte nouo flumen pelagi non abnegat undis.
 inter Caesareas acies diuersaque signa
 265 pugnaces dubium Parthi tenuere fauorem
 contenti fecisse duos. tinxere sagittas
 errantes Scythiae populi, quos gurgite Bactros
 includit gelido uastisque Hyrcania siluis ;
 hinc Lacedaemonii, moto gens aspera freno,
 270 Heniochi saeuisque adfinis Sarmata Moschis ;
 Colchorum qua rura secat ditissima Phasis,
 qua Croeso fatalis Halys, qua uertice lapsus
 Rhiphaeo Tanais diuersi nomina mundi
 inposuit ripis Asiaeque et terminus idem
 275 Europae, mediae dirimens confinia terrae,
 nunc hunc nunc illum, qua flectitur, ampliat orbem ;

truces collatis I 431, VII 231, Strab. p. 727 252 celerius apud Carmanos Booten quam in Italia occidere uerum est, noctem propterea breuiorem esse poetae error inde ortus quod Booten totam noctem occidendo consumere et oriente demum sole lucere desinere cum uulgo credidit. nam qui, ut *prima, media, suprema nocte*, sic *exigua nocte* pro exigua noctis parte Latine dici putant, et in grammaticis plumbei sunt neque culpa Lucanum liberant ; saepe enim tota nocte Bootes apud Carmanos lucet 253-255 de hoc loco dixi in appendice, pp. 327-9 256 *quaque*, mouitque furor Romanus regionem qua : uide ad I 405

258 incertum Ω, -um est GV 269 hic et 280 et 281 scholiastae (nam editores talia non curant) audiri iubent *tinxere sagittas* ex 266 : potius latioris significationis uerbum supponitur, uelut *commoti sunt*. uide IX 715-23 276 hunc ZMV, huc PGU illum V, illuc Ω de hoc uersu dixi ad Man. IV 677 *Tanain Scythicis dirimentem fluctibus orbes* 277-279 *fretum torrens accusa-*

- quaque, fretum torrens, Maeotidos egerit undas
 Pontus, et Herculeis aufertur gloria metis,
 Oceanumque negant solas admittere Gadis ;
 280 hinc Essedoniae gentes auroque ligatas
 substringens Arimaspe comas ; hinc fortis Arius
 longaque Sarmatici soluens ieiunia belli
 Massagetes, quo fugit, equo uolucresque Geloni.
 non, cum Memnoniis deducens agmina regnis
 285 Cyrus et effusis numerato milite telis
 descendit Perses, fraternique ultor amoris
 aequora cum tantis percussit classibus, unum
 tot reges habuere ducem, coiere nec umquam
 tam uariae cultu gentes, tam dissona uolgi
 290 ora. tot immensae comites missura ruinae
 exciuit populos et dignas funere Magni
 exequias Fortuna dedit. non corniger Hammon
 mittere Marmaricas cessauit in arma cateruas,
 quidquid ab occiduis Libye patet arida Mauris
 295 usque Paraetonias Eoa ad litora Syrtis.
 acciperet felix ne non semel omnia Caesar,
 uincendum pariter Pharsalia praestitit orbem.
 ille ubi deseruit trepidantis moenia Romae
 agmine nubiferam rapto super euolat Alpem ;
 300 cumque alii famae populi terrore pauerent
 Phocais in dubiis ausa est seruare iuuentus
 non Graia leuitate fidem signataque iura,

tius. egerit atque exhaurit Pontus Maeotidos aquam, quae artante Bosporo
 Cimmerico (nam de illa regione sermo est) fretum fit torrens. nequis autem
 collato v 464, ubi Hapsus fluuius paludem egerere dicitur, lacum potius quam
 undas eius egeri existimet, uideat quae ad VII 625 adnotauimus. quid his tribus
 uersibus diceretur iam Beroaldus intellexerat ; attulit Bentleius Plin. n.h.
 II 168 ; adde IV 93 *non est omittenda multorum opinio, priusquam digredimur*
a Ponto, qui maria omnia interiora illo capite nasci, non Gaditano freto, existi-
mauere, peripl. mar. Erythr. 64 (geogr. Gr. min. Muell. I p. 304) *Ἀπὸ τῆς Μαίωτις*
εἰς τὸν Ὠκεανὸν συναναστομοῦσα, Orph. Arg. 1059-82, Mart. Cap. 619 279
 negant ΩC, -at G. negant homines 280 essedoniae P, es sidoniae (Z)M, et
 si- GUVc 286 perses GUV, singulare pro plurali, Cyri exercitus, ut paulo
 ante *Massagetes*, perse P, persis ZM fortasse melius, minus bene c *xerses*,
 ut duo Persae cum uno Agamemnone componantur. 295 ordo est usqu-

- et causas, non fata, sequi. tamen ante furorem
indomitum duramque uiri deflectere mentem
305 pacifico sermone parant hostemque propinquum
orant Cecropiae praelata fronde Mineruae.
‘semper in externis populo communia uestro
Massiliam bellis testatur fata tulisse
conpressa est Latiis quaecumque annalibus aetas.
310 et nunc, ignoto siquos petis orbe triumphos,
accipe deuotas externa in proelia dexteras.
at, si funestas acies, si dira paratis
proelia discordes, lacrimas ciuilibus armis
secretumque damus. tractentur uulnera nulla
315 sacra manu. si caelicolis furor arma dedisset
aut si terrigenae temptarent astra gigantes,
non tamen auderet pietas humana uel armis
uel uotis prodesse Ioui, sortisque deorum
ignarum mortale genus per fulmina tantum
320 sciret adhuc caelo solum regnare Tonantem.
adde quod innumerae concurrunt undique gentes,
nec sic horret iners scelerum contagia mundus
ut gladiis egeant ciuilia bella coactis.
sit mens ista quidem cunctis, ut uestra recusent
325 fata, nec haec alius committat proelia miles.
cui non conspecto languebit dextra parente
telaque diuersi prohibebunt spargere fratres ?
finis adest scelerum, si non committitis ullis

ad Paraetonias Syrtis, Eoa litora : uide culic. 51 (capellae) *scrupae desertas haerebant ad cana rupes* 305 pacifico Ω, -fero GU 314 secretum Ω, -us ZM. ‘secernimus nos a uobis’ schol. Voss., cum adhuc uterque populus communia fata tulerit; huc enim, non ad secessum qualis uersu 333 ostenditur, pertinent quae statim subiciuntur. nam celare quidem bellum ciuile, quo sensu dicitur *dari* . . . *secretum uitiiis* Claud. iv cons. Hon. 272 sq., nec Massilienses nec quisquam potuit 314 315 *tractentur* . . . *manu* expl. post Burmannum Weisius 322 *iners* expl. Cortius 325 *committat* ZPG, *commitat* M, *comitat* C, *commitetur* U, *comitetur* V, quod tuetur Cortius adlatris ix 21 *comes issei in arma*, Val. Fl. vi 558 *uenali comitantem sanguine pugnas* 326 327 dist. Franckenius secundum Farnabii enarrationem. ‘cui (Romano) non languebit conspecto parente dextra eumque tela spargere prohibebunt fratres sui in altera acie stantes?’ *diuersi* ut 264 et 548, non ut ii 43 328 *scelerum* Schraderus, *rerum* Ω, quod mendum ab *sc* litteris post &l

- arma quibus fas est. nobis haec summa precandi :
- 330 terribilis aquilas infestaque signa relinquo
 urbe procul nostrisque uelis te credere muris
 excludique sinas admisso Caesare bellum.
 sit locus exceptus sceleri, Magnoque tibi
 tutus, ut, inuictae fatum si consulat urbi,
- 335 foedera si placeant, sit quo ueniat inermes.
 uel, cum tanta uocent discrimina Martis Hiberi,
 quid rapidum deflectis iter ? non pondera rerum
 nec momenta sumus, numquam felicibus armis
 usa manus, patriae primis a sedibus exul,
- 340 et post translatae exustae Phocidos arces
 moenibus exiguis alieno in litore tuti,
 inlustrat quos sola fides. si claudere muros
 obsidione paras et ui perfringere portas,
 excepisse faces tectis et tela parati,
- 345 undarum raptos auersis fontibus haustus
 quaerere et effossam sitientes lambere terram
 et, desit si larga Ceres, tunc horrida cerni
 foedaque contingi maculato attingere morsu.
 nec pauet hic populus pro libertate subire
- 350 obsessum Poeno gessit quae Marte Saguntum.
 pectoribus rapti matrum frustra trahentes
 ubera sicca fame medios mittentur in ignis
 uxor et a caro poscet sibi fata marito,
 uolnera miscebunt fratres bellumque coacti

omissis initium duxit non Ω , nunc ZM ullis Ω , illis UV et editores, quod minus argutum est non *rerum*, mundi imperiue Romani, sed *scelerum*, belli ciuilis, finem futurum Massilienses aiunt si nullis praeterquam ciuibus arma committantur ; hos enim, ne pugnent, prohibeturam consanguinitatem. editores aut, ut Grotius, bellum ciuile Latine *res* appellari putant, aut, ut Cortius, fas habent ciuibus in se arma dari, exteris nefas, aut Massilienses belli societatem detrectando exitium rebus humanis molientes inducunt. *rerum* sic seruare possit aliquis ut pro non recipiat *nunc*, parum illud quidem accommodatum sed non plane abhorrens 338-342 dist. Grotius et Weisius. momenta rerum non sumus, utpote infelices et exules 339 a Ω , e PU 344 '*parati* id est sumus' a : uide ad 1 441 348 attingere Ω C probante Benteleio, corpora V idemque uersu superiore cernes constructione uerborum non intellecta, *carpere* et Grotio auctore multi editores 350 quae Ω a schol. Iuu. xv 93, quod

- 355 hoc potius ciuile gerent.' sic Graia iuuentus
finierat, cum turbato iam prodita uoltu
ira ducis tandem testata est uoce dolorem.
' uana mouet Graios nostri fiducia cursus.
quamuis Hesperium mundi properemus ad axem
- 360 Massiliam delere uacat. gaudete, cohortes :
obuia praebentur fatorum munere bella.
uentus ut amittit uires, nisi robore densae
occurrunt siluae, spatio diffusus inani,
utque perit magnus nullis obstantibus ignis,
- 365 sic hostes mihi desse nocet, damnumque putamus
armorum, nisi qui uinci potuere rebellant.
sed, si solus eam dimissis degener armis,
tunc mihi tecta patent. iam non excludere tantum,
inclusisse uolunt. at enim contagia belli
- 370 dira fugant. dabitis poenas pro pace petita,
et nihil esse meo discetis tutius aeuo
quam duce me bellum.' sic postquam fatus, ad urbem
haud trepidam conuertit iter ; cum moenia clausa
conspicit et densa iuuenum uallata corona.
- 375 haut procul a muris tumulus surgentis in altum
telluris paruum diffuso uertice campum
explicat : haec patiens longo munimine cingi
uisa duci rupes tutisque aptissima castris.
proxima pars urbis celsam consurgit in arcem
- 380 par tumulo, mediisque sedent conuallibus arua.
tunc res inmenso placuit statura labore,
aggere diuersos uasto committere colles.
sed prius, ut totam, qua terra cingitur, urbem
clauderet, a summis perduxit ad aequora castris

UV 362 robore Ω, -ra GVa densae Ωa, -so M, dentur Z 363 occurrant
et 366 rebellent V 367 368 haec sed . . . patent, quibus ad 330-2 respicitur,
Hosius et Franckenius per interrogationem efferunt: cur non etiam illa at
enim . . . fugant? neque, si dubium esset, paterent tecta necne, subici potuit
inclusisse uolunt 373 cum Benteius, tunc Ω: uide ad 143. tolerabile fieret
tunc sic distincta oratione, sic postquam fatus ad urbem | haut trepidum
conuertit iter, tunc, hoc est postquam, sic fatus, conuertit, tunc conspicit, cui
rationi obstat 1 291 379 consurgit Ω, conscendit ZM 382 diuersos ZMG.

- 385 longum Caesar opus, fontesque et pabula campi
 amplexus fossa densas tollentia pinnas
 caespitibus crudaque extruxit bracchia terra.
 iam satis hoc Graiae memorandum contigit urbi
 aeternumque decus, quod non impulsu nec ipso
 390 strata metu tenuit flagrantis in omnia belli
 praecipitem cursum, raptisque a Caesare cunctis
 uincitur una mora. quantum est quod fata tenentur
 quodque uirum toti properans inponere mundo
 hos perdit Fortuna dies ! tunc omnia late
 395 procumbunt nemora et spoliantur robore siluae,
 ut, cum terra leuis mediam uirgultaque molem
 suspendant, structa laterum conpage ligatam
 artet humum, pressus ne cedat turribus agger.
 lucus erat longo numquam uiolatus ab aeuo
 400 obscurum cingens conexis aera ramis
 et gelidas alte summotis solibus umbras.
 hunc non ruricolae Panes nemorumque potentes
 Siluani Nymphaeque tenent, sed barbara ritu
 sacra deum ; structae diris altaribus arae
 405 omnisque humanis lustrata cruoribus arbor.
 siqua fidem meruit superos mirata uetustas,
 illis et uolucres metuunt insistere ramis
 et lustris recubare ferae ; nec uentus in illas
 incubuit siluas excussaue nubibus atris
 410 fulgura : non ulli frondem praebentibus aurae
 arboribus suus horror inest. tum plurima nigris

-so PUV uasto MG, -tos NC 389 *impulsa* expl. Cortius nec ZMG, neque
 V, neque in PU : uide ad IX 424 398 *artet humum* robur, ut recte Weisius
 405 *omnisque*. isdem numeris VII 864 *nullusque* et VIII 231 *solusque*, cum
 multo saepius dactyli efficiendi causa postponatur *et*, ut I 27, 371, 404 406
 ‘*siqua* uetustas ? hocce tam diu et tam patienter ? quot quaeso sunt
 uetustates ?’ Bentleius, eo nomine laudandus quod solus ex omnibus elitoribus
 attendit. sed recte a ‘*siqua* pro *si* posuit . . . ut Virgilius (Aen. I 181) *Anthea*
siquem et alibi (X 861) *diu, res siqua diu mortalibus ulla est*, id est si ulla est’
 410 ulli (nuli Z) . . . aurae (corr. in aures) ZM sicut coni. Doruillius, ullis
 (nullis P) . . . auris Na codem sensu sed oratione quae multos editores trans-
 uersos egerit 411 *horror* expl. Oudendorpius, nam Seruius ad Aen. I 165

- fontibus unda cadit, simulacraque maesta deorum
 arte carent caesisque extant informia truncis.
 ipse situs putrique facit iam robore pallor
- 415 attonitos ; non uolgatis sacrata figuris
 numina sic metuunt : tantum terroribus addit,
 quos timeant, non nosse, deos. iam fama ferebat
 saepe cauas motu terrae mugire cauernas,
 et procumbentis iterum consurgere taxos,
- 420 et non ardentis fulgere incendia siluae,
 roboraque amplexos circum fluxisse dracones.
 non illum cultu populi propiore frequentant
 sed cessere deis. medio cum Phoebus in axe est
 aut caelum nox atra tenet, pauet ipse sacerdos
- 425 accessus dominumque timet deprendere luci.
 hanc iubet inmisso siluam procumbere ferro ;
 nam uicina operi belloque intacta priore
 inter nudatos stabat densissima montis.
 sed fortes tremuere manus, motique uerenda
- 430 maiestate loci, si robora sacra ferirent,
 in sua credebant redituras membra securis.
 implicitas magno Caesar torpore cohortes
 ut uidit, primus raptam librare bipennem
 ausus et aeriam ferro proscindere quercum
- 435 effatur merso uiolata in robora ferro
 ‘ iam nequis uestrum dubitet subuertere siluam
 credite me fecisse nefas ’. tum paruit omnis
 imperiis non sublato secura pauore
 turba, sed expensa superiorum et Caesaris ira.
- 440 procumbunt orni, nodosa inpellitur ilex,
 siluaque Dodones et fluctibus aptior alnus

errauit tum PGVC, tunc ZMU: uide ad I 481 413 om. U 419
 ‘utrumque miraculum est: et procumbunt sponte et surgunt’ c: uide Plin.
 n.h. xvi 132, Tac. hist. ii 78, Suet. Vesp. 5 4 421 amplexos . . . dracones
 Ω, -us . . . -is ZM 422 cul- pop- ZMGC, pop- cul- PUV 427 priore Ωc,
 -ri Z et multi editores 432 torpore etiam Prisc. G.L.K. ii p. 473 433
 librare Ω, uiprere ZM, uibrare M² 435 effatur Ω, et fatur G, unde haec
 Bentleius, sed uide VIII 728 ferro ne Lucanum quidem sic iterasse puto,
 sed altero loco telo posuisse: uide VI 219, ubi ferrum PUV pro telum, et Ouid,

- et non plebeios luctus testata cupressus
tum primum posuere comas et fronde carentes
admisere diem, propulsaque robore denso
445 sustinuit se silua cadens. gemuere uidentes
Gallorum populi, muris sed clausa iuuentus
exultat; quis enim laesos inpune putaret
esse deos? seruat multos fortuna nocentis
et tantum miseris irasci numina possunt.
- 450 utque satis caesi nemoris, quaesita per agros
plaustra ferunt, curuoque soli cessantis aratro
agricolae raptis annum fleuere iuuenis.
- dux tamen inpatiens haesuri ad moenia Martis
uersus ad Hispanas acies extremaque mundi
- 455 iussit bella geri. stellatis axibus agger
erigitur geminasque aequantis moenia turris
accipit; hae nullo fixerunt robore terram
sed per iter longum causa repere latenti.
cum tantum nutaret onus, telluris inanis
- 460 concussisse sinus quaerentem erumpere uentum
credidit et muros mirata est stare iuuentus.
illinc tela cadunt excelsas urbis in arces.
sed maior Graio Romana in corpora ferro
uis inerat. neque enim solis excussa lacertis
- 465 lancea, sed tenso ballistae turbine rapta,
haut unum contenta latus transire quiescit,
sed pandens perque arma uiam perque ossa relictā
morte fugit: superest telo post uulnera cursus.
at saxum quotiens ingenti uerberis actu
- 470 excutitur, qualis rupes quam uertice montis
abscidit impulsu uentorum adiuta uetustas,
frangit cuncta ruens, nec tantum corpora pressa

met. VIII 757 *obliquos dum telum (securim) librat in ictus* 448 *multos.*
'sensus omnino postulat *magnos*: patet hoc ex opposito *'miseris'* Marklandus
ad Stat. silu. III 3 68. at opposita sunt inter se *miseris* et *fortuna*, quae hoc
loco non *τύχη* est uerum *εὐδαιμονία*, ut Verg. Aen. III 16 *dum fortuna fuit*, qua
qui fruuntur fortunati nocantur 451 452 expl. Weisius 459-461 expl.
Farnabius 462 om. G 469 actu ΩC, ictu U Phoc. G.L.K. v. p. 428 (sed

- exanimat, totos cum sanguine dissipat artus.
 ut tamen hostiles densa testudine muros
 475 tecta subit uirtus, armisque innexa priores
 arma ferunt, galeamque extensus protegit umbo,
 quae prius ex longo nocuerunt missa recessu
 iam post terga cadunt. nec Graiis flectere iactum
 aut facilis labor est longinqua ad tela parati
 480 tormenti mutare modum; sed pondere solo
 contenti nudis euoluunt saxa lacertis.
 dum fuit armorum series, ut grandine tecta
 innocua percussa sonant, sic omnia tela
 respuit; at postquam uirtus incerta uirorum
 485 perpetuam rupit defesso milite cratem
 singula continuis cesserunt ictibus arma.
 tunc adoperta leui procedit uinea terra,
 sub cuius pluteis et tecta fronte latentes
 moliri nunc ima parant et uertere ferro
 490 moenia; nunc aries suspenso fortior ictu
 incussus densi compagem soluere muri
 temptat et inpositis unum subducere saxis.
 sed super et flammis et magnae fragmine molis
 et sudibus crebris et adusti roboris ictu
 495 percussae cedunt crates, frustra que labore
 exhausto fessus repetit tentoria miles.
 summa fuit Graiis, starent ut moenia, uoti:
 ultro acies inferre parant, armisque coruscas
 nocturni texere faces, audaxque iuuentus
 500 erupit. non hasta uiris, non letifer arcus,
 telum flamma fuit, rapiensque incendia uentus
 per Romana tulit celeri munimina cursu.

noceam om. cod. opt.) 475 innexa ZMG, innixa PUV priores Romanorum,
 non eorum qui testulinem faciunt 476 ferunt Ω, gerunt V 479 aut
 M² U², haut uel haud Ω parati UV, -is Ω 484 incerta ΩC Seru.
 Aen. ix 515, incensa V: illud commendauit Heinsius adu. p. 387 485
 rupit, rumpi passa est, ut i 103 frangat 492 unum ubi singula ex-
 pectaueris positum a nunc particula excusationem habet; nam uno subducto
 saxo omnia ruere scholiastarum nugae sunt 493 magnae molis gen. qualitatis

- nec, quamuis uiridi luctetur robore, lentas
 ignis agit uires, taeda sed raptus ab omni
 505 consequitur nigri spatiosa uolumina fumi,
 nec solum siluas sed saxa ingentia soluit,
 et crudae putri fluxerunt puluere cautes.
 procubuit maiorque iacens apparuit agger.
 spes uictis telluris abit, placuitque profundo
 510 fortunam temptare maris. non robore picto
 ornatas decuit fulgens tutela carinas,
 sed rudis et qualis procumbit montibus arbor
 conseritur, stabilis naualibus area bellis.
 et iam turrigeram Bruti comitata carinam
 515 uenerat in fluctus Rhodani cum gurgite classis
 Stoechados arua tenens. nec non et Graia iuuentus
 omne suum fatis uoluit committere robur
 grandaeuosque senes mixtis armauit ephebis.
 accepit non sola uiros, quae stabat in undis,
 520 classis : et emeritas repetunt naualibus alnos.
 ut matutinos spargens super aequora Phoebus
 fregit aquis radios et liber nubibus aether
 et posito Borea pacemque tenentibus Austris
 seruatum bello iacuit mare, mouit ab omni
 525 quisque suam statione ratem, paribusque lacertis
 Caesaris hinc puppes, hinc Graio remige classis
 tollitur : impulsae tonsis tremuere carinae
 crebraque sublimes conuellunt uerbera puppes.
 cornua Romanae classis ualidaeque triremes
 530 quasque quater surgens extructi remigis ordo

499 nocturni GV, -is Ω propter armis 510 maris Z sicut coni. Bentleius
 et Doruillius, mari Ω. Iust. II 11 19 *Xerxes duobus uulneribus terrestri proelio
 acceptis experiri maris fortunam statuit. profundus* adiectiuum, de quo uide
 ad I 455 adnotata, certe hoc loco ineptum est: *profundum* et *mare* iuxta
 ponuntur ut 651 sq. 516 *tenere* quid sit dixi ad 182 524 bel- iac- ZMG,
 iac- bel- PUV 525 suam PGV, sua ZMUC 527 torsis ΩCa, contis ZM
 528 *conuellunt*, commouent: Seru. Aen. XI 19 *alii 'uellere' mouere
 accipiunt: Ennius 'rex deinde citatus | conuellit sese'* 529 532 '*ordo cornua
 Romanae classis multiplicis cinxere rates'* c: rectius Cortius '*multiplicis rates*
 adpositio est'. cornua cineta sunt triremibus quadriremibus quinqueremibus,

- commouet et plures quae mergunt aequore pinus
multiplices cinxere rates. hoc robur aperto
oppositum pelago : lunata classe recedunt
ordine contentae gemino creuisse Liburnae.
- 535 celsior at cunctis Bruti praetoria puppis
uerberibus senis agitur molemque profundo
inuehit et summis longe petit aequora remis.
ut tantum medii fuerat maris, utraque classis
quod semel excussis posset transcurrere tonsis,
- 540 innumerae uasto miscentur in aethere uoces,
remorumque sonus premitur clamore, nec ullae
audiri potuere tubae. tum caerula uerrunt
atque in transtra cadunt et remis pectora pulsant.
ut primum rostris crepuerunt obuia rostra,
- 545 in puppem rediere rates, emissaque tela
aera texerunt uacuumque cadentia pontum.
et iam diductis extendunt cornua proris
diuersaeque rates laxata classe receptae.
ut, quotiens aestus Zephyris Eurisque repugnat,
- 550 huc abeunt fluctus, illo mare, sic, ubi puppes
sulcato uarios duxerunt gurgite tractus,
quod tulit illa ratis remis, haec rettulit aequor.
sed Grai habiles pugnamque lacessere pinus
et temptare fugam nec longo frangere gyro
- 555 cursum nec tarde flectenti cedere clauo ;
at Romana ratis stabilem praebere carinam

multiplicibus ratibus 531 *pinus*, ἐλάττω, remos, quo sensu *abiete* Petr. 89 34
positum esse Woelfflinii error est thes. ling. Lat. I p. 94 6 532 *cinxere* expl. c

537 *summ*is expl. Cortius. summus remorum ordo longe petit aequor et
uix attingit 539 posset MPG, -it ZUV 545 puppem PV Priscianus
G.L.K. II p. 330, qui iterum p. 336 diserte hanc formam testatur in Luc. IV
132, puppim ΩC Prisc. III p. 53, atque ita pluribus locis plures Lucani codices,
bis, III 732 et VIII 194, uniuersi : *puppe* ablatiuus passim metro munitus est,
nusquam *puppi*, quam formam raro libri exhibent 547 diductis Ω, de- PVC

proris ZMGC, rostris PUV fortasse ex 544 548 *diuersae*, 'hostium' a
549 que ΩC Seru. Aen. V 2, ne G eadem (uide e.g. I 252) sententia, quam recte
ceperunt c et Cortius; falluntur Seruius et Weisius, cui fraudi fuerunt loci
hinc alieni II 454-60 et V 569-72 repugnat Ω Seru., -ant PV 550 illo ΩC,
illuc V Seru. 552 haec PUV, hoc ZMG 553 lacessere ZM, capessere Ω

- certior et terrae similem bellantibus usum.
 tunc in signifera residenti puppe magistro
 Brutus ait ' paterisne acies errare profundo
 560 artibus et certas pelagi ? iam consere bellum,
 Phocaicis medias rostris oppone carinas.'
 paruit, obliquas et praebuit hostibus alnos.
 tum quaecumque ratis temptauit robora Bruti
 ictu uicta suo percussae capta cohaesit ;
 565 ast alias manicaeque ligant teretesque catenae,
 seque tenent remis : tecto stetit aequore bellum.

- iam non excussis torquentur tela lacertis
 nec longinqua cadunt iaculato uolnera ferro,
 miscenturque manus. nauali plurima bello
 570 ensis agit. stat quisque suae de robore puppis
 pronus in aduersos ictus, nullique perempti
 in ratibus cecidere suis. cruor altus in unda
 spumat, et obducti concreto sanguine fluctus.
 et, quas inmissi traxerunt uincula ferri,
 575 has prohibent iungi conferta cadauera puppes.
 semianimes alii uastum subiere profundum
 hauseruntque suo permixtum sanguine pontum ;
 hi luctantem animam lenta cum morte trahentes
 fractarum subita ratiū periere ruina.
 580 inrita tela suas peragunt in gurgite caedes,

555 tarde Ω, -ae GU molestissime, cum *cedere* ab *habiles* suspensum sit
 564 percussae ZM sicut coni. Rutgersius, percussa ē P, percussa et UV,
 percussaque G 566 remis Ωc, remi PC 571 aduersos ictus expl. Cortius :
 uide Verg. Aen. x 586 *pronus pendens in uerbera* nulli ZM, multi Ω
 572 in unda, super, quod ostendunt *altus* et *obducti* 573 concreto Ω (sed U
 in ras.), conrescunt PV. obducti sunt 575 conferta Ω, conserta MU, quod
 quid sonet disci potest ex IV 31 *prope consertis obduxit castra manipulis*, v 708
coit consertis puppibus aymen. cadauera conserere nemo curabat, quae conferta
 erant : uide IV 490 *conferta (conserta V) iacent cum corpora campo*, Lucr. vi 1263
confertos ita acruatim mors accumulabat, Val. Fl. III 274 *confertae (consertes*
cod.) caedis acruos, Iuu. x 186 *tarda per densa cadauera prora*. quamquam
 quid hac hominum aetate de uerborum significatione disputo, qui Latine dici
pigra . . . tellus | conserta in solidum Aetn. 180 sq. codicibus credunt, neque,
 si eandem labem passa essent ibid. 156 sq. *tellus | pigra . . . et in pondus*
conferta et Plin. n.h. II 160 (terra) *solida ac conferta*, non itidem credituri
 erant ? 578 ducentes spiritum lenta cum morte luctantem : recte Haskinsius

et quodcumque cadit frustrato pondere ferrum
exceptum mediis inuenit uolnus in undis.

- Phocaeis Romana ratis uallata carinis
robore diducto dextrum laeuumque tuetur
585 aequo Marte latus ; cuius dum pugnat ab alta
puppe Catus Graiumque audax aplustre retentat,
terga simul pariter missis et pectora telis
transigitur : medio concurrit corpore ferrum,
et stetit incertus, flueret quo uolnere, sanguis,
590 donec utrasque simul largus cruor expulit hastas
diuisitque animam sparsitque in uolnera letum.
derigit huc puppem miseri quoque dextra Telonis,
qua nullam melius pelago turbante carinae
audiuere manum, nec lux est notior ulli
595 crastina, seu Phoebum uideat seu cornua lunae,
semper uenturis componere carbasa uentis.
hic Latiae rostro compagem ruperat alni,
pila sed in medium uenere trementia pectus
auertitque ratem morientis dextra magistri.
600 dum cupit in sociam Gyareus erepere puppem,
excipit inmissum suspensa per ilia ferrum
adfixusque rati telo retinente pependit.
stant gemini fratres, fecundae gloria matris,

582 *exceptum* ferrum, ut 601 : recte Weisius 584 '*robore diducto*, distributa per duo latera <ui> iuuenum' c 587 '*propter Burmannum moneo simul pertinere ad et pectora, pariter ad missis*' Franckenius 588 corpore Ieuerus, pectore Ω errore et peruagato, sicut IX 793 pectore cod. coll. Trin. Camb. pro corpore, et hic ob antecedens pectora procliui, sicut IV 632 robore V ex 633 ; uide etiam ad IX 797 adnotata. peruerse medium pectus appellatur locus inter pectora et terga medius, praesertim cum eadem uerba statim 598 aliud sonent, ut IX 658 : recte contra Silius IV 569 sq. *it stridens per utrumque latus Maurusia taxus, | obuia tum medio sonuerunt spicula corde* 593 pelago GUV schol. Stat. Theb. v 412, -gi ZMP 594 595 post 599 U 596 componere infinitiui expl. Weisius 597 Latiae alni, quae Romana ratis est 588 commemorata et 592 huc aduerbio significata, compagem ruperat, hoc est, ut Burmannus intellexit, rupisset, nisi uenissent pila in pectus, quae fecerunt ut dextra ratem auerteret. recte a ad 599 'soluere . . . temptauerat'. uide 636 sq. et IX 253-5 *actum Romanis fuerat de rebus . . . erupere ducis sacro de pectore uoces*, id est actum fuisset nisi erupissent 598 pila ZM, tela Ω 600 sententiam cepit schol. Voss., 'ut pro illo' hoc est Telone

- quos eadem uariis genuerunt uiscera fatis :
 605 discreuit mors saeua uiros, unumque relictum
 agnorunt miseri sublato errore parentes,
 aeternis causam lacrimis ; tenet ille dolorem
 semper et amissum fratrem lugentibus offert.
 quorum alter mixtis obliquo pectine remis
 610 ausus Romanae Graia de puppe carinae
 iniectare manum ; sed eam grauis insuper ictus
 amputat ; illa tamen nisu, quo prenderat, haesit
 deriguitque tenens strictis inmortua neruis.
 creuit in aduersis uirtus : plus nobilis irae
 615 truncus habet fortique instaurat proelia laeua
 rapturusque suam procumbit in aequora dextram.
 haec quoque cum toto manus est abscisa lacerto.
 iam clipeo telisque carens, non conditus ima
 puppe sed expositus fraternaue pectore nudo
 620 arma tegens, crebra confixus cuspidē perstat
 telaque multorum leto casura suorum
 emerita iam morte tenet. tum uolnere multo
 effugientem animam lassos collegit in artus
 membraque contendit toto, quicumque manebat,
 625 sanguine et hostilem defectis robore neruis

‘nauem gubernaret’ erepere Heinsius ex ζ, ae repere Z(M), et repere U, eripere P, erumpere GV 605-608 pro parentesi esse Grotius sensit
 607 aeternis PGVC, alternis ZM, aeternam Uc 608 om. ZM, adferunt Seruius Aen. x 392 et schol. Stat. Theb. ix 295 609 adscripsit Heinsius Ouid. met. ix 299 *digitis inter se pectine iunctis* 612 Cortius contulit Sil. iv 386-9
 613 *strictis neruis* ablatiuus, ad *inmortua* auditur *carinae* datiuus ex 610 : recte Cortius 615 *truncus* adiectiuum esse Farnabius intellexit 617 *abscisa* Ω *abscissa* ZP 618 *conditus*. *conditur* ζ, quod facile ob *expositus* mutari potuit ; ‘et sic tamen nimis multa hic iunguntur particippia’ Oudendorpius : uide ix 171-3 620 *tegens* . . . *perstat* Ωa, *ferens* . . . *perstant* Z(M), hoc est *perstans*, ut ex insequenti uersu patet 621 *que multorum* Ω, *tot in puppim* Z(M) 622 *emerita iam morte*, ‘quippe tam saepe confixus’ a, quamquam tot uolneribus mortem iam ante emeruit neque amplius ei nocitura sunt quae intercipit tela et ab aliis auertit : vi 231 *conlatura meae nil sunt iam uolnere morti* 624 manebat GUV, -it P, tenebat Z(M), unde *quemcumque tenebat* ed. pr. 625 *neruis* Ω, *membris* ZM, quod si omnes libros occupasset, quotusquisque uerum reponere auderet ? quis autem reponenti non obiceret quod mihi ad 588 obicietur de uerborum apud Lucanum iteratione, adscriberetque, tamquam rem conficeret, iv 600 *defecta uigent renouato robore*

- insiluit solo nociturus pondere puppem.
 strage uirum cumulata ratis multoque cruore
 plena per obliquum crebros latus accipit ictus
 et, postquam ruptis pelagus conpagibus hausit,
 630 ad summos repleta foros descendit in undas
 uicinum inuoluens contorto uertice pontum.
 aequora discedunt mersa diducta carina
 inque locum puppis cecidit mare. multaque ponto
 praebuit ille dies uarii miracula fati.
- 635 ferrea dum puppi rapidos manus inserit uncas
 adfixit Lycidan. mersus foret ille profundo,
 sed prohibent socii suspensaque crura retentant.
 scinditur auolsus, nec, sicut uolnere, sanguis
 emicuit lentus : ruptis cadit undique uenis,
 640 discursusque animae diuersa in membra meantis
 interceptus aquis. nullius uita perempti
 est tanta dimissa uia. pars ultima trunci
 tradidit in letum uacuos uitalibus artus ;
 at tumidus qua pulmo iacet, qua uiscera feruent,
 645 haeserunt ibi fata diu, luctataque multum
 hac cum parte uiri uix omnia membra tulerunt.
- dum nimium pugnax unius turba carinae
 incumbit prono lateri uacuamque relinquit,
 qua caret hoste, ratem, congesto pondere puppis
 650 uersa caua textit pelagus nautasque carina,
 bracchia nec licuit uasto iactare profundo
 sed clauso periire mari. tunc unica diri
 conspecta est leti facies, cum forte natantem
 diuersae rostris iuuenem fixere carinae.
- 655 discessit medium tam uastos pectus ad ictus,

membra ? nunc uide IV 372 sq. *robora neruis . . . rediere* 626 accusatiuum testatur Priscianus G.L.K. III p. 325 629 et Z(M), sed Ω 633 *ponto* si uerum est, datius est casus, ut ait Weisius. *porro* Quietus teste Franckenio, Bentleius, Withofius, quod habetur IX 69 639 *lentus* cum eo quod est *emicuit* pugnare contendit Bentleius collatis Sen. Oed. 345 sq. ; sed multo minus ad insequentia trahi potest, et, cum sanguinis ex uolnere emissio aliquantum temporis consumat, recte is *lentus* dicitur ex comparatione illius qui homine medio diuulso semel profunditur 646-650 om. P. 648

- nec prohibere ualent obtritis ossibus artus
 quo minus aera sonent ; eliso uentre per ora
 eiectat saniem permixtus uiscere sanguis.
 postquam inhibent remis puppes ac rostra reducunt,
 660 deiectum in pelagus perfosso pectore corpus
 uolneribus transmisit aquas. pars maxima turbae
 naufraga iactatis morti obluctata lacertis
 puppis ad auxilium sociae concurrit ; at illis,
 robora cum uetitis prensarent altius ulnis
 665 nutaretque ratis populo peritura recepto,
 in pia turba super medios ferit ense lacertos.
 bracchia linquentes Graia pendentia puppe
 a manibus cecidere suis : non amplius undae
 sustinuerunt graues in summo gurgite truncos.
 670 iamque omni fuis nudato milite telis
 inuenit arma furor : remum contorsit in hostem
 alter, at hi totum ualidis aplustre lacertis
 auolsasque rotant expulso remige sedes.
 in pugnam fregerunt rates. sidentia pectus
 675 corpora caesa tenent spoliantque cadauera ferro.
 multi inopes teli iaculum letale reuolsum
 uolneribus traxere suis et uiscera laeua
 oppressere manu, ualidos dum praebeat ictus
 sanguis et, hostilem cum torserit, exeat, hastam.
 680 nulla tamen plures hoc edidit aequore clades

incumbit Ω, incubuit UV relinquit ZMP, reliquit GUV 658 uiscere
 PUV Seruius georg. I 139, qui Lucretium pro Lucano appellat, uiscera ZMG,
 utrumque ca; frustra Bentleius sanie (ita M) . . . uiscera. saniem et
 permixtus uiscere sanguis duo unius eiusdemque rei nomina sunt, neque
 quicquam dicitur nisi hoc, sanies eiectatur; qua de perissologia dixi ad I
 102 659 remis ZMV, -mos PGUc, -mi G² puppes nominatiuus reducunt
 Ω, recedunt ZM 661 turbae, nautarum et classicorum nauis cuiusdam,
 quos Massilienses fuisse uersu demum 667 docemur 663 illis MP, illi Ω
 670 omni G ex corr., omnis (s in ras. M) Ω, praeterea fusus ZU: adhaeserat f
 672 hi ζ, hic Ω propter alter, multo minus concinna in sequentibus
 oratione. singulari plurale subicitur ut 687 sq., adde Ouid. trist. II 486-8 ille
 . . . aliis . . . hic totum Ω, tortum V. neque optime tortum post contorsit
 ponitur et totum illi ualidis accommodatissimum est 675 ferro expl.
 Weisius 677 uisceribus . . . uulnera duo codd. saec. XI 679 hastam

- quam pelago diuersa lues. nam pinguibus ignis
adfixus taedis et tecto sulphure uiuax
spargitur ; at faciles praebere alimenta carinae
nunc pice, nunc liquida rapuere incendia cera.
- 685 nec flammās superant undae, sparsisque per aequor
iam ratibus fragmenta ferus sibi uindicat ignis.
hic recipit fluctus, extinguat ut aequore flammās,
hi, ne mergantur, tabulis ardentibus haerent.
mille modos inter leti mors una timori est
- 690 qua coepere mori. nec cessat naufraga uirtus :
tela legunt deiecta mari ratibusque ministrant
incertaeque manus ictu languente per undas
exercent ; nunc, rara datur si copia ferri,
utuntur pelago : saeuus conplectitur hostem
- 695 hostis, et implicitis gaudent subsidere membris
mergentesque mori. pugna fuit unus in illa
eximius Phoeus animam seruare sub undis
scrutarique fretum, siquid mersisset harenis,
et nimis adfixos unci conuellere morsus,
- 700 adductum quotiens non senserat anchora funem.
hic, ubi comprehensum penitus deduxerat hostem,
uictor et incolumis summas remeabat in undas ;
sed, se per uacuos credit dum surgere fluctus,
puppibus occurrit tandemque sub aequore mansit.
- 705 hi super hostiles iecerunt brachia remos
et ratium tenuere fugam. non perdere letum
maxima cura fuit : multus sua uulnera puppi
adfixit moriens et rostris abstulit ictus.

GUVca schol. Stat. Theb. VIII 727, *hostem* ZMP 682 *tecto* nemo explicauit, nam summis inlitum taedis sulphur erat. *tecto* Quietus, *tectis* Franckenius 683 *faciles* PGV, -is ZMU *carinae* Ω, -as ZM, 'fortasse recte' ait Hosius, quasi incendia carinas pice aut cera rapiant 687 *flammās* ZU, -is M, *fauces* PG et in ras. V, item ut puto a. *recipit fluctus* nauarchus in nauem ardentem qualis 683 sq. describitur 697 *Phoeus* non proprium sed gentile nomen esse Cortius intellexit, pro Φωκαεύς positum eodem errore quo *Phocidos* IV 256 pro *Phocaidos* 701 *comprehensum* U, *compressum* Ω, qui error reedit VII 363 et VIII 681. nisi comprehensum non poterat deducere : cur comprimeret non erat 702 *summas* Ω, *superas* V in Ω, ad U, ab P 708

- stantem sublimi Tyrrhenum culmine prorae
 710 Lygdamus excussa Balearis tortor habenae
 glande petens solido fregit caua tempora plumbo.
 sedibus expulsi, postquam eror omnia rupit
 uincula, procurrunt oculi; stat lumine raptō
 attonitus mortisque illas putat esse tenebras.
 715 at postquam membris sensit constare uigorem
 'uos', ait 'o socii, sicut tormenta soletis,
 me quoque mittendis rectum componite telis.
 egere quod superest animae, Tyrrhene, per omnis
 bellorum casus. ingentem militis usum
 720 hoc habet ex magna defunctum parte cadauer:
 uiuentis feriere loco.' sic fatus in hostem
 caeca tela manu sed non tamen inrita mittit.
 excipit haec iuuenis generosi sanguinis Argus
 qua iam non medius descendit in ilia uenter,
 725 adiuuitque suo procumbens pondere ferrum.
 stabat diuersa uictae iam parte carinae
 infelix Argi genitor, non ille iuuentae
 tempore Phocaicis ulli cessurus in armis:
 uictum aeuo robur cecidit, fessusque senecta
 730 exemplum, non miles erat; qui funere uiso
 saepe cadens longae senior per transtra carinae
 peruenit ad puppim spirantisque inuenit artus.
 non lacrimae cecidere genis, non pectora tundit,
 distentis toto riguit sed corpore palmis.
 735 nox subit atque oculos uastae obduxere tenebrae,
 et miserum cernens agnoscere desinit Argum.
 ille caput labens et iam languentia colla
 uiso patre leuat; uox faucis nulla solutas
 prosequitur, tacito tantum petit oscula uoltu
 740 inuitatque patris claudenda ad lumina dextram.

moriens substantiuum, ut Iuu. III 232 *aeger*; nequis utro loco ad Hor. carm. I 78
 abutatur 710 *excussa* M², -ae Ω propter *habenae*, ut 694 *saerum* V propter
hostem 712 *expulsi* Ω, *exclusi* U²G², utrumque a 723 om. P 724
descendit PU Prisc. G.L.K. II p. 103, *discedit* Ω 735 *oculos* GUV, -is

- ut torpore senex caruit uiresque cruentus
 coepit habere dolor, ' non perdam tempora ' dixit
 ' a saeuis permissa deis, iugulumque senilem
 confodiam. ueniam misero concede parenti,
 745 Arge, quod amplexus, extrema quod oscula fugi.
 nondum destituit calidus tua uulnera sanguis,
 semianimisque iaces et adhuc potes esse superstes.'
 sic fatus, quamuis capulum per uiscera missi
 polluerit gladii, tamen alta sub aequora tendit
 750 praecipiti saltu : letum praecedere nati
 festinantem animam morti non credidit uni.
 inclinant iam fata ducum, nec iam amplius anceps
 belli casus erat. Graiae pars maxima classis
 mergitur, ast aliae mutato remige puppes
 755 uictores uexere suos ; naualia paucae
 praecipiti tenuere fuga. quis in urbe parentum
 fletus erat, quanti matrum per litora planctus !
 coniunx saepe sui confusis uoltibus unda
 credidit ora uiri Romanum amplexa cadauer,
 760 accensisque rogis miseri de corpore trunco
 certauere patres. at Brutus in aequore uictor
 primus Caesareis pelagi decus addidit armis.

Z(M)P 742 743 expl. Cortius 748 quam- cap- Ω, cap- quam- **V** fortasse
 recte missi **V**, -um **ZM**, mersi **PGU** 749 polluerit Ω, -at **V** 752 anceps
 Ω, ullus **Z(M)**

LIBER QVARTVS

- AT procul extremis terrarum Caesar in oris
 Martem saeuus agit non multa caede nocentem
 maxima sed fati ducibus momenta daturum.
 iure pari rector castris Afranius illis
 5 ac Petreius erat ; concordia duxit in aequas
 imperium commune uices, tutelaque ualli
 peruigil alterno paret custodia signo.
 his praeter Latias acies erat inpiger Astur
 Vettonesque leues profugique a gente uetusta
 10 Gallorum Celtae miscentes nomen Hiberis.
 colle tumet modico lenique excreuit in altum
 pingue solum tumulo ; super hunc fundata uetusta
 surgit Ilerda manu ; placidis praelabitur undis
 Hesperios inter Sicoris non ultimus amnis,
 15 saxeus ingenti quem pons amplexitur arcu
 hibernas passurus aquas. at proxima rupes
 signa tenet Magni, nec Caesar colle minore
 castra leuat ; medius dirimit tentoria gurges.
 explicat hinc tellus campos effusa patentis
 20 uix oculo prendente modum, camposque coerces,
 Cinga rapax, uetitus fluctus et litora cursu
 Oceani pepulisse tuo ; nam gurgite mixto
 qui praestat terris aufert tibi nomen Hiberus.
 prima dies belli cessauit Marte cruento

4 *illis* tam recte et usitate dicitur quam Prop. iv 4 14 *illo fonte* : prorsus
 sine causa Marklandus *unis*, Schraderus *illuc* 13 placidis Ω, blandis V
 14 amnis ZMG, -es PUV : certe accusatiuus est 20 coerces ζ, -ens Ω,
 -ent U, -et M²U² 22 tuo ζ, suo Ωc, utrumque a. cum aequae a traditis

- 25 spectandasque ducum uires numerosaque signa
exposuit. piguit sceleris ; pudor arma furentum
continuit, patriaeque et ruptis legibus unum
donauere diem ; prono cum Caesar Olympo
in noctem subita circumdedit agmina fossa,
30 dum primae perstant acies, hostemque fefellit
et prope consortis obduxit castra manipulis.
luce noua collem subito conscendere cursu,
qui medius tutam castris dirimebat Ilerdam,
imperat. huc hostem pariter terrorque pudorque
35 inpulit, et raptu tumulum prior agmine cepit.
his uirtus ferrumque locum promittit, at illis
ipse locus. miles rupes oneratus in altas
nititur, aduersoque acies in monte supina
haeret et in tergum casura umbone sequentis
40 erigitur. nulli telum uibrare uacauit,
dum labat et fixo firmat uestigia pilo,
dum scopulos stirpesque tenent atque hoste relicto
caedunt ense uiam. uidit lapsura ruina
agmina dux equitemque iubet succedere bello
45 munitumque latus laeuo praeducere gyro.
sic pedes ex facili nulloque urgente receptus,
inritus et uictor subducto Marte pependit.
hactenus armorum discrimina : cetera bello
fata dedit uariis incertus motibus aer.
50 pigro bruma gelu siccisque Aquilonibus haerens
aethere constricto pluuias in nube tenebat.
urebant montana niues camposque iacentis
non duraturae conspecto sole pruinae,
atque omnis propior mergenti sidera caelo
55 aruerat tellus hiberno dura sereno.

distant *coerces* . . . *suo* et *coerces* . . . *tuo*, utrum alteri praeoptandum sit
ex 23 discere nolle cuius est peruersitatis! cuius autem imperitiae *uelitus*
pro uocatio positum putare! 30 perstant ZMGC, prae- PUV 34 huc
PGV, hunc ZM, uersum om. U 40 uacauit PU, -bit ZM, -bat GV et ad 43
ca 45 expl. c et Weisius praeducere MUVc, pro- ZPG 47 expl. a
48 aruorum GV ex Verg. georg. II l 56-61 aequinoctium uernum anni

- sed postquam uernus calidum Titana recepit
sidera respiciens delapsae portitor Helles,
atque iterum aequatis ad iustae pondera Librae
temporibus uicere dies, tum sole relicto
- 60 Cynthia, quo primum cornu dubitanda refulsit,
exclusit Borean flammisque accepit in Euro.
ille suo nubes quascumque inuenit in axe
torsit in occiduum Nabataeis flatibus orbem,
et quas sentit Arabs et quas Gangetica tellus
- 65 exhalat nebulas, quidquid concreescere primus
sol patitur, quidquid caeli fuscator Eoi
inpulerat Corus, quidquid defenderat Indos.
incendere diem nubes oriente remotae
nec medio potuere graues incumbere mundo
- 70 sed nimbos rapuere fuga. uacat imbribus Arctos
et Notos, in solam Calpen fluit umidus aer.
hic, ubi iam Zephyri fines, et summus Olympi
cardo tenet Tethyn, uetitae transcurrere densos
inuoluere globos, congestumque aeris atri
- 75 uix recipit spatium quod separat aethere terram.

49 in prid. id. Mai. incidit, proxima autem luna noua vii id. Iun. conspici coepta est; tempestatem uero quam tum poeta extitisse uult reapse exeunte demum mense coortam esse colligitur ex Caes. b.c. i 48 57 delapsae U, di-Ω portitor Helles Mart. ix 71 7 in αγ, sed β proditor, atque ita hoc loco Scriuerius, cui ad-tipulantur Gronouius obs. iii c. 20 et Heinsius ad Ouid fast. iv 715 collatis praeter illum Ouidii uersum Germ. phaen. 533 et anth. Lat. Ries. 616 l. aliquatenus certe Hellen tulit, etsi ut ait Ouidius trist. iii 12 3 non bene pertulit. sed audi Hosii defensionem p. xxviii: 'portitor patronos accipit Columellam x 155 portitor Helles Anthol. lat. 621 l nubigenae inuenis uector.' nempe nubigenae pro feminino habet, Columellae autem locum non legit, qui Arietem Helles portitorem fuisse negat 61 in ΩC, ab V. expl. Cortius: Burmannus contulit Val. Fl. ii 57 sq.

64 quas sentit nebulas, non nubes; et . . . et inter se referuntur 67 inpulerat Ua, intulerat Ω 68 expl. Oudendorpius 69 medio mundo, terris interiacentibus 70 nimbos ΩC, -bi Z(M), quod Franckenio praeunte Hosius recepit. non nimbi, qui nondum extiterant, nubes rapuerunt, sed Eurus: nubes nimbos rapuisse dicuntur eadem ratione qua 50 sq. bruma pluuias (id est umorem unde sunt pluuias) in nube tenuisse. recte c 'quos emissurae erant si in Hispaniam agerentur' 71 notos ZGC, -us Ω, atque ita codd. v 571 et 714 72 dist. Grotius hic GUV, hinc ZMP fines, terminus unde oritur 73 cardo hic ut 672, v' 72, vii 381, ix 528, κέντρον est, quae caelum quattuor habet, ἀνατολήν δύση μεσουράνημα ὑπόγειον.

- iamque polo pressae largos densantur in imbres
 spissataeque fluunt; nec seruant fulmina flammās
 quamuis crebra micent: extingunt fulgura nimbi.
 hinc imperfecto conplectitur aera gyro
- 80 arcus uix ulla uariatus luce colorem
 Oceanumque bibit raptosque ad nubila fluctus
 pertulit et caelo defusum reddidit aequor.
 iamque Pyrenaeae, quas numquam soluere Titan
 eualuit, fluxere niues, fractoque madescunt
- 85 saxa gelu. tum quae solitis e fontibus exit
 non habet unda uias, tam largas alueus omnis
 a ripis accepit aquas. iam naufraga campo
 Caesaris arma natant, impulsaque gurgite multo
 castra labant; alto restagnant flumina uallo.
- 90 non pecorum raptus faciles, non pabula mersi
 ulla ferunt sulci; tectarum errore uiarum
 fallitur occultis sparsus populator in agris.
 iamque comes semper magnorum prima malorum
 saeua fames aderat, nulloque obsessus ab hoste
- 95 miles eget: toto censu non prodigus emit
 exiguam Cererem. pro lucri pallida tabes!
 non dest prolato ieiunus uenditor auro.
 iam tumuli collesque latent, iam flumina cuncta
 condidit una palus uastaque uoragine mersit,
- 100 absorpsit penitus rupes ac tecta ferarum
 detulit atque ipsas hausit, subitisque frementis
 uerticibus contorsit aquas et reppulit aestus

summus pro extremo siue occiduo ponitur ut I 555, *supremus* Mart. spect. 3 6 et anth. Lat. Ries. 409 15 sq. *Corduba* . . . *te natura supremo* | *adluit Oceano*: contra Luc. IX 528 *cardo summus* meridianus est 76 expl. c
 78 habet G et in pagina XXXII uersuum tricensimum tertium U, om.
 Ω: et 77 et 79 in ras. M. abesse uersus uix potest; potuit ob *fulmina fulgura* excidere, ut simili de causa ex P IX 24 et 384, ex Z VI 22-4 *extinguunt* . . . *nimbi* G, -it . . . -us U. *fulgura* fulminum flammæ sunt, non ipsa fulmina 79 '*hinc, dehinc*' a 82 *defusum* Pca, diff. GUV, *fusum* de caelo ZM, *rusum* Bentleius. *caelo* ablatiuum esse intellexit a: absurde aequor caelo reddi dicitur, tamquam initio inde defusum sit. ceterum uersiculus a c adlatus sic fere restituendus uidetur, *iam <madet> adducta saesrugine nubibus aether (adducata sal seginonubibus aetere cod.)* 86 *omnis* V, *amnis* Ω 90 *faciles* ΩC, -is PU 100 ac PGU, at ZM, et V Prisc. G. L. K. II p. 491 102

- fortior Oceani. nec Phoebum surgere sentit
 nox subtexta polo : rerum discrimina miscet
 105 deformis caeli facies iunctaeque tenebrae.
 sic mundi pars ima iacet, quam zona nivalis
 perpetuaeque premunt hiemes : non sidera caelo
 ulla uidet, sterili non quicquam frigore gignit
 sed glacie medios signorum temperat ignes.
 110 sic, o summe parens mundi, sic, sorte secunda
 aequorei rector, facias, Neptune tridentis,
 et tu perpetuis inpendas aera nimbis,
 tu remeare uetes quoscumque emiseric aestus.
 non habeant amnes decliuem ad litora cursum
 115 sed pelagi referantur aquis, concussaue tellus
 laxet iter fluuiis : hos campos Rhenus inundet,
 hos Rhodanus ; uastos obliquent flumina fontes.
 Rhiphaeas huc solue niues, huc stagna lacusque
 et pigras, ubicumque iacent, effunde paludes
 120 et miseras bellis ciuilibus eripe terras.
 sed paruo Fortuna uiri contenta pauore
 plena redit, solitoque magis fauere secundi
 et ueniam meruere dei. iam rarior aer,
 et par Phoebus aquis densas in uellera nubes
 125 sparserat, et noctes uentura luce rubebant,
 seruatoque loco rerum discessit ab astris
 umor, et ima petit quidquid pendebat aquarum.
 tollere silua comas, stagnis emergere colles
 incipiunt uisoque die durescere ualles.

palus reppulit aestus Oceani, ipsa eis fortior. recte c, perperam Priscianus G. L. K. III p. 175 104 subtexta Ω, subiecta GV 105 iunctae tenebrae, nox nocti exempto die continuata : uide 125 106 mundi partem imam non facile aliam esse posse quam plagam antarcticam (uide e.g. Verg. georg. I 240-3) Burmannus sensit ; sed cur illa potius quam septentrionalis, quam significari aiunt c et Isidorus orig. III 41 et n. r. IX 3, commemoretur non apparet 109 signorum zodiaci inter tropicos positorum, ut IX 532 medium signorum . . . orbem, qui proprie signifer appellatur 118 huc (hoc P) . . . huc Ω, hic . . . hic ZM obsequente Hosio, etsi sic ineptum fit Rhiphaeas. his huc . . . huc, sicut illis hos . . . hos, significatur Hispania. Verg. georg. II 187 huc summis liquuntur rupibus amnes 125 noctium centinuarum seriei succedebat

- 130 utque habuit ripas Sicoris camposque reliquit
 primum cana salix madefacto uimine paruam
 textitur in puppem caesoque inducta iuueno
 uectoris patiens tumidum super emicat amnem.
 sic Venetus stagnante Pado fusoque Britannus
 135 nauigat Oceano ; sic, cum tenet omnia Nilus,
 conseritur bibula Memphitis cumba papyro.
 his ratibus traiecta manus festinat utrimque
 succisum curuare nemus, fluuiique ferocis
 incrementa timens non primis robora ripis
 140 inposuit, medios pontem distendit in agros.
 ac, nequid Sicoris repetitis audeat undis,
 spargitur in sulcos et scisso gurgite riuis
 dat poenas maioris aquae. postquam omnia fatis
 Caesaris ire uidet, celsam Petreius Ilerdam
 145 deserit et noti diffusus uiribus orbis
 indomitos quaerit populos et semper in arma
 mortis amore feros et tendit in ultima mundi.
 nudatos Caesar colles desertaque castra
 conspiciens capere arma iubet nec quaerere pontem
 150 nec uada, sed duris fluuium superare lacertis.
 paretur, rapuitque ruens in proelia miles
 quod fugiens timuisset iter. mox uia receptis
 membra fouent armis gelidosque a gurgite cursu
 restituunt artus, donec decresceret umbra
 155 in medium surgente die ; iamque agmina summa
 carpit eques, dubiique fugae pugnaeque tenentur.
 attollunt campo geminae iuga saxea rupes
 ualle caua media ; tellus hinc ardua celsos
 continuat colles, tutae quos inter opaco
 160 anfractu latuere uiae ; quibus hoste potito
 faucibus emitti terrarum in deuia Martem
 inque feras gentes Caesar uidet. ' ite sine ullo

diluculum 131 uimine Ω, robore V Prisc. G.L.K. II p. 386 : illud confirmant
 Caes. b.c. I 54 2 et Plin. n.h. VII 206 134 fuso, lato, ut 670 fusior 147
 mortis Ω, martis G 153 cursu, citato agmine 158 caua ZVca, -ae Ω

- ordine ' ait ' raptumque fuga conuertite bellum
et faciem pugnae uoltusque inferte minaces ;
165 nec liceat pauidis ignaua occumbere morte :
excipiant recto fugientes pectore ferrum.'
dixit et ad montis tendentem praeuenit hostem.
illic exiguo paulum distantia uallo
castra locant. postquam spatio languentia nullo
170 mutua conspicuos habuerunt lumina uoltus,
[hic fratres natosque suos uidere patresque]
deprensus est ciuile nefas. tenuere parumper
ora metu, tantum nutu motoque salutant
ense suos. mox, ut stimulis maioribus ardens
175 rupit amor leges, audet transcendere uallum
miles, in amplexus effusas tendere palmas.
hospitis ille ciet nomen, uocat ille propinquum,
admonet hunc studiis consors puerilibus aetas ;
nec Romanus erat, qui non agnouerat hostem.
180 arma rigant lacrimis, singultibus oscula rumpunt,
et quamuis nullo maculatus sanguine miles
quae potuit fecisse timet. quid pectora pulsas ?
quid, uaesane, gemis ? fletus quid fundis inanis
nec te sponte tua sceleri parere fateris ?
185 usque adeone times quem tu facis ipse timendum ?
classica det bello, saeuos tu neclege cantus ;
signa ferat, cessa : iam iam ciuilis Erinys
concidet et Caesar generum priuatus amabit.
nunc ades, aeterno complectens omnia nexu,
190 o rerum mixtique salus Concordia mundi
et sacer orbis amor : magnum nunc saecula nostra
uenturi discrimen habent. periire latebrae

164 pugnae genetius ut pan. Mess. 100 faciem componere pugnae 168 ordo
est exiguo uallo castra locant, paulum inter se distantia : recte Oudendorpius
collato I 516 effugit exiguo nocturna pericula uallo. exiguitas ualli cur com-
memoretur ostendit 175 171 om. ZM, habent Ω, deleuit Oudendorpius, inse-
quentis uersus explicandi causa fictum ex 563 uel VII 464 sq. pro hic M²G² et,
ut saltem cohaereret oratio 173 moto GUV, -tu ZMP 177 propinquum
MG, -qui Ωca 179 expl. Haskinsius 183 gemis Ω, times Ga 186 det Z,
dat MPU, dent G, dant V bello Ω, -um GV 187 ferat Ω, -ant GV

- tot scelerum, populo uenia est erepta nocenti :
 agnouere suos. pro numine fata sinistro
 195 exigua requie tantas augentia clades !
 pax erat, et castris miles permixtus utrisque
 errabat ; duro concordēs caespitē mensas
 instituunt et permixto libamina Baccho ;
 graminei luxere foci, iunctoque cubili
 200 extrahit insomnis bellorum fabula noctes,
 quo primum steterint campo, qua lancea dextra
 exierit. dum quae gesserunt fortia iactant
 et dum multa negant, quod solum fata petebant,
 est miseris renouata fides, atque omne futurum
 205 creuit amore nefas. nam postquam foedera pacis
 cognita Petreio, seque et sua tradita uenum
 castra uidet, famulas scelerata ad proelia dextras
 excitat atque hostis turba stipatus inermis
 praecipitat castris iunctosque amplexibus ense
 210 separat et multo disturbat sanguine pacem.
 addidit ira ferox moturas proelia uoces.
 ‘inmemor o patriae, signorum oblite tuorum,
 non potes hoc causae, miles, praestare, senatus
 adsertor uicto redeas ut Caesare ? certe,
 215 ut uincare, potes. dum ferrum, incertaque fata,
 quique fluat multo non derit uolnere sanguis,
 ibitis ad dominum damnataque signa feretis,
 utque habeat famulos nullo discrimine Caesar
 exorandus erit ? ducibus quoque uita petita est ?

196 cas- mil- Ω, mil- cas- ZM, pro quo ordine aduocari possunt VI 69 et VII 702, pro altero VIII 159 et X 303. similis uarietas et dubitatio IV 623 et VI 61 199 Tib. I 16 *luceat igne focus*, Verg. Aen. XII 118 sq. *focus et dis communibus aras* | *gramineas*, Ouid. met. IV 753 *focus* . . . *de caespite ponit* 200 *insomnis* acc. plur. 201 *steterint* ZG, -ant Ω ‘qua, quali, quam forti’ Cortius : eodem pertinet uersus insequens. Val. Fl. III 336 sq. *quae cuique manus* . . . *fuit* 203 *multa negant* ‘quae erant in scelere’ c 204 *fides* ‘amicitiae et caritatis’ c 213 *causae* ‘ tuae’ a, recte coniungens *senatus adsertor* potes GUV, -est ZMP, P etiam 215 217 *damnata* olim a uobis ipsis *signa* Caesaris : recte Omnibonus. Ouid. trist. II 3 *cur modo damnatas repeto, mea crimina, musas ?* propterea adscribo quia interpretes eius loci sententiam non assequuntur 218 219 expl. Grotius collato Tac. Agr. 31 3 219 *erit* GUV

- 220 numquam nostra salus pretium mercesque nefandae
 proditiōis erit : non hoc ciuilia bella,
 ut uiuamus, agunt. trahimur sub nomine pacis.
 non chalybem gentes penitus fugiente metallo
 eruerent, nulli uallarent oppida muri,
- 225 non sonipes in bella ferox, non iret in aequor
 turrigeras classis pelago sparsura carinas,
 si bene libertas umquam pro pace daretur.
 hostes nempe meos sceleri iurata nefando
 sacramenta tenent ; at uobis uilior hoc est
- 230 uestra fides, quod pro causa pugnantibus aequa
 et ueniam sperare licet. pro dira pudoris
 funera ! nunc toto fatorum ignarus in orbe,
 Magne, paras acies mundique extrema tenentis
 sollicitas reges, cum forsā foedere nostro
- 235 iam tibi sit promissa salus.' sic fatur et omnis
 concussit mentes scelerumque reduxit amorem.
 sic, ubi desuetae siluis in carcere clauso
 mansueuere ferae et uoltus posuere minaces
 atque hominem didicere pati, si torrida paruos
- 240 uenit in ora cruor, redeunt rabiesque furorque
 admonitaeque tument gustato sanguine fauces ;
 feruet et a trepido uix abstinet ira magistro.
 itur in omne nefas, et, quae fortuna deorum

flor. Sang. 870 p. 15, -at ZMP *petita* Ωa Sang., *petenda* V propter *exorandus*,
 quae interpolatio tot editoribus placere non debuit: alterum iure recepit
 Hosius, quod ad Caes. b.c. I 74 3 et 6 respicere Ouidendorpius intellexerat; qui
 quem in illis *uita petita est* uituperat ingratum sonum, aut non habent aut
 habent etiam *matrona corona* II 358, *natura figuram* IX 303, *melioris in oris* ib.
 370: quid quod ipse Ouidius aliorum exemplo *uerba superba* et *bella puella*
 dixit, *genitore Pelore* Silius, *Pallantis ouantis* Statius? 232 *funera* Ω, *foedera*
 (P)G, *uulnera* Heinsius collatis VIII 349 sq. 'pro pudorem extinctum!' Far-
 nabius; adfert Bersmannus Prud. perist. 14 73 *qui me pudoris funere perderet*
 234 *forsan* PGV, *forsitan* ZMU 237 in Ω, et V, et . . . *clausae* 2
 Barm. Benti. Cort., quae usitatio locutio est, sed uide Verg. Aen. I 141 *clauso*
uentorum carcere regnet 243-245 quae si fortuna in caeca bellorum nocte
 tulisset monstra, non sine deorum inuidia tulisset, ea monstra fecit militum
 erga ducem fides: *fides* ut 230 et 498. hanc, quae uirtutis loco numerari solet,
 tantum sceleris fecisse dicit, quantum, si casu et ignorance in proelio factum
 esset, in inuidiam deos adduxisset, qui talia fieri paterentur. *fecit monstra* ut

- inuidia caeca bellorum in nocte tulisset,
 245 fecit monstra fides. inter mensasque torosque
 quae modo complexu fouerunt pectora caedunt;
 et quamuis primo ferrum strinxere gementes,
 ut dextrae iusti gladius dissuasor adhaesit,
 dum feriunt, odere suos, animosque labantis
 250 confirmant ictu. feruent iam castra tumultu,
 252 ac, uelut occultum pereat scelus, omnia monstra
 in facie posuere ducum: iuuat esse nocentis.
 tu, Caesar, quamuis spoliatus milite multo,
 255 agnoscis superos; neque enim tibi maior in aruis
 Emathiis fortuna fuit nec Phocidos undis
 Massiliae, Phario nec tantum est aequore gestum,
 hoc siquidem solo ciuilis crimine belli
 dux causae melioris eris. polluta nefanda
 260 agmina caede duces iunctis committere castris
 non audent, altaeque ad moenia rursus Ilberdae
 intendere fugam. campos eques obuius omnis
 abstulit et siccis inclusit collibus hostem.
 tunc inopes undae praeupta cingere fossa
 265 Caesar auet nec castra pati contingere ripas
 aut circum largos curuari bracchia fontes.
 ut leti uidere uiam, conuersus in iram
 praecipitem timor est. miles non utile clausis
 auxilium mactauit equos, tandemque coactus
 270 spe posita damnare fugam casurus in hostes
 fertur. ut effuso Caesar decurrere passu
 uidit et ad certam deuotos tendere mortem,
 ‘tela tene iam, miles’, ait ‘ferrumque ruenti
 subtrahe: non ullo constet mihi sanguine bellum.

VII 464 *fucturi quae monstra forent*; de deorum inuidia uide II 35 sq. partem ueri uidit Cortius, in fidei nomine aberrans 244 in V, om. Ω 250 252 numerationem turbauit uersus a 2 inculcatus, quem deleuerunt Cortius et Oudendorpius 253 facie (Z)4, -em Ω: in facie ut VI 158 sq. *peterem felicior umbras* | *Caesaris in uultu et passim in ore, in oculis. in conspectu ponere* septiens in thes. ling. Lat. adfertur, nusquam accusatiuus 255 expl. Grotius 260 om. U 265 *patri recte* Oudendorpius ad *ucl* rettulit, peruersum

- 275 uincitur haut gratis iugulo qui pronocat hostem.
 en, sibi uilis adest inuisa luce iuuentus
 iam damno peritura meo ; non sentiet ictus,
 incumbet gladiis, gaudebit sanguine fuso.
 deserat hic feruor mentes, cadat impetus amens,
 280 perdant uelle mori.' sic deflagrare minaces
 in cassum et uetito passus languescere bello,
 substituit merso dum nox sua lumina Phoebo.
 inde, ubi nulla data est miscendae copia mortis,
 paulatim cadit ira ferox mentesque tepescunt,
 285 saucia maiores animos ut pectora gestant,
 dum dolor est ictusque recens et mobile neruis
 conamen calidus praebet cruor ossaque nondum
 adduxere cutem : si conscius ensis adacti
 stat uictor tenuitque manus, tum frigidus artus
 290 alligat atque animum subducto robore torpor,
 postquam sicca rigens astrinxit uulnera sanguis.
 iamque inopes undae primum tellure refossa
 occultos latices abstrusaque flumina quaerunt ;
 nec solum rastris durisque ligonibus arua
 295 sed gladiis fodere suis, puteusque cauati
 montis ad inrigui premitur fastigia campi.
 non se tam penitus, tam longe luce relicta
 merserit Astyrici scrutator pallidus auri.
 non tamen aut tectis sonuerunt cursibus amnes
 300 aut micuere noui percusso pumice fontes,
 antra nec exiguo stillant sudantia rore

Hortensii errorem sequentibus plerisque 275 non gratis moritur Priscianus G.L.K. II p. 501 280 'uoluntatem mortis omittant' c 283 miscendae . . . mortis ZM, -di . . . martis Ω : illud Grotius collatis VII 100 sq., hoc Bentleius probauit 284 cadit ZGV, fugit (M)PU 285-291 'haec metaphora a gladiatoribus translata est, a quibus dicitur *longe a saucio*' a 287 288 expl. Weisius. ceterum noto usu ossa id facere dicuntur quod et eis et cuti euenit, ut v 436 *Scythicas astringens Bosphorus undas* 290 animum ZMGC, -am PUV 294 pro *rastris* Heinsius *rutris*, qui quae adu. p. 135 disputauit lectu dignissima sunt 297 se tam GV, se iam Ω 298 astyrici* (uel -tur-), assyrici P, assirici in ras. M, assyrii uel assirii Ω, asturii Dausqueius et teste Hosio ζ, quod adiectiuum nusquam extare uidetur ; illud ex Silio Floro Plinio rettulit thes. ling. Lat. II p. 982 14-7 299 tectis ζ, tecti Ω, lectis ZM

- aut impulsa leui turbatur glarea uena.
 tunc exhausta super multo sudore inuentus
 extrahitur duris silicum lassata metallis ;
 305 quoque minus possent siccos tolerare uapores
 quaesitae fecistis aquae. nec languida fessi
 corpora sustentant epulis, mensasque perosi
 auxilium fecere famem. si mollius aruum
 prodidit umorem, pinguis manus utraque glaebas
 310 exprimit ora super ; nigro si turbida limo
 conluuies inmota iacet, cadit omnis in haustus
 certatim obscaenos miles moriensque recepit
 quas nollet uicturus aquas ; ritumque ferarum
 distentas siccant pecudes, et lacte negato
 315 sordidus exhausto sorbetur ab ubere sanguis.
 tunc herbas frondesque terunt, et rore madentis
 destringunt ramos et siquos palmite crudo
 arboris aut tenera sucos pressere medulla.
 o fortunati, fugiens quos barbarus hostis
 320 fontibus inmixto strauit per rura ueneno.
 hos licet in fluuios saniem tabemque ferarum,
 pallida Dictaeis, Caesar, nascentia saxis
 infundas aconita palam, Romana iuuentus
 non decepta bibet. torrentur uiscera flamma
 325 oraque sicca rigent squamosis aspera linguis ;
 iam marcent uenae, nulloque umore rigatus
 aeris alternos angustat pulmo meatus,
 rescissoque nocent suspiria dura palato ;

303 *super* ut Verg. Aen. v 697 *implentur* . . . *super puppes* : superiore loco stant qui extrahunt 304 *metallis* Ω, *medullis* V 316-318 destringunt rore madentes ramos et destringunt sucos, siquos palmite aut medulla pressere : illud ut Gratt. 119 *destrictas cortice uirgas*, hoc ut Sen. ep. 122 6 *sudorem* . . . *destringunt*. insigne exemplum uerbi duplici constructione adhibiti praebebat Plinius n.h. vii 121 *matris salus donata filiae pietati est ambaeque perpetuis alimentis* : adde Octaviae fab. 714 sq. *dies | sideribus atris cessit et nocti polus* ; neque ratione diuersum est quod in *tantum* i 292 notauimus 317 destringunt PGV, di. ZMU 318 *tenera* . . . *medulla* Ω, -ae (hoc etiam G) . . . -ae V 322 *Dictaeis*. Theophr. hist. plant. ix 16 4 τὸ δ' ἀκόνιτον γίνεσθαι μέν καὶ ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν Ζακύνθῳ, πλεῖστον δὲ καὶ ἀριστον ἐν Ἑρακλείᾳ τῇ ἐν Πόντῳ

- pandunt ora tamen nociturumque aera captant.
 330 expectant imbres, quorum modo cuncta natabant
 impulsu, et siccis uoltus in nubibus haerent.
 quoque magis miseros undae ieiunia soluant
 non super arentem Meroen Cancrique sub axe,
 qua nudi Garamantes arant, sedere, sed inter
 335 stagnantem Sicorim et rapidum deprensus Hiberum
 spectat uicinos sitiens exercitus amnes.

- iam domiti cessere duces, pacisque petendae
 auctor damnatis supplex Afranius armis
 semianimes in castra trahens hostilia turmas
 340 uictoris stetit ante pedes. seruata precanti
 maiestas non fracta malis, interque priorem
 fortunam casusque nouos gerit omnia uicti,
 sed ducis, et ueniam securo pectore poscit.
 'si me degeneri strauissent fata sub hoste,
 345 non derat fortis rapiendo dextera leto ;
 at nunc causa mihi est orandae sola salutis
 dignum donanda, Caesar, te credere uita.
 non partis studiis agimur nec sumpsimus arma
 consiliis inimica tuis. nos denique bellum
 350 inuenit ciuile duces, causaeque priori,
 dum potuit, seruata fides. nil fata moramur :
 tradimus Hesperias gentes, aperimus Eoas,
 securumque orbis patimur post terga relictī.
 nec cruor effusus campis tibi bella peregit
 355 nec ferrum lassaeque manus : hoc hostibus unum,

329 tamen Ω, siti ZM nociturum Doruillius ap. Oud. et Bentleius,
 nocturnum Ω: 'esto ut frigidior sit: quid agendum erat interdū?' Bentleius.
 uide Ouid. met. vii 556 sq. *aspera lingua tumet tepidisque arentia uenis | ora
 patent aeraeque graues captantur hiatu.* Hosius p. xxix huic emendationi
 ob stare ait quod Corippum sexto saeculo *nocturnum* legisse ex eius Ioh. vi 371
 sqq. appareat; quasi non quinto iam quartoue saeculo ita scriptum fuisse ex
 nostrorum librorum consensu constet 345 rapiendo Ω, cap- PU 346 cau-
 . . . sol- Ω, sol- . . . cau- PU 353 patimur. potuit *facimus* dicere, quae
 Bentlei coniectura fuit; sed *securum patimur*, hoc est 'non intercedimus
 quominus securus sis', eiusdem modi est ac 351 *nil fata moramur* 355 356
 'non ideo nobis ignosce, quia contra te pugnauimus (nam negat factum), sed

quod uincas, ignosce tuis. nec magna petuntur :
 otia des fessis, uitam patiaris inermis
 degere quam tribuis. campis prostrata iacere
 agmina nostra putes ; nec enim felicibus armis
 360 misceri damnata decet, partemque triumphii
 captos ferre tui : turba haec sua fata peregit.
 hoc petimus, uictos ne tecum uincere cogas.'

dixerat ; at Caesar facilis uoltuque serenus
 flectitur atque usus belli poenamque remittit.
 365 ut primum iustae placuerunt foedera pacis,
 incustoditos decurrit miles ad amnes,
 incumbit ripis permissaque flumina turbat.
 continuus multis subitarum tractus aquarum
 aera non passus uacuis discurrere uenis
 370 artauit clausitque animam ; nec feruida pestis
 cedit adhuc, sed morbus egens iam gurgite plenis
 uisceribus sibi poscit aquas. mox robora neruis
 et uires rediere uiris. o prodiga rerum
 luxuries numquam paruo contenta paratis
 375 et quaesitorum terra pelagoque ciborum
 ambitiosa fames et lautae gloria mensae,
 discite quam paruo liceat producere uitam
 et quantum natura petat. non erigit aegros
 nobilis ignoto diffusus consule Bacchus,
 380 non auro murraque bibunt, sed gurgite puro
 uita redit. satis est populis fluuiusque Ceresque.

heu miseri qui bella gerunt ! tunc arma relinquens
 uictori miles spoliato pectore tutus
 innocuusque suas curarum liber in urbes

ideo, quia fuimus, quos uinceres' a. 357 des fessis G(V), defessis Z, da
 fessis M in ras., des uictis PU 362 ne tecum ZMG, tecum ne PUV numeris
 usitatoribus sed minus apta uerborum collocatione : uide etiam III 398 ne cedat
 et VII 102 ne pugnam, ut IV 579 et VIII 764 sq. omittam. neque praeter VII
 671 usquam Lucanus ideo, ne quartus pes uoce spondiaca constaret, hanc
 particulam posteriore loco posuit ; nam in V 398 non potuit aliter facere 364
 usus Ω, -um GC 372 poscit Z²V² et in ras. U, coepit uel cepit ΩC, quaerit
 pro uar. lect. M². lectio incerta est 382 nouam paragraphen institui
 383 om. U 387 frustra expl. Cortius praeuentionibus ca. 389 tot in orbe

- 385 spargitur. o quantum donata pace potitos
excussis umquam ferrum uibrasse lacertis
paenituit, tolerasse sitim frustraue rogasse
prospera bella deos! nempe usis Marte secundo
tot dubiae restant acies, tot in orbe labores;
390 ut numquam fortuna labet successibus anceps,
vincendum totiens; terras fundendus in omnis
est cruor et Caesar per tot sua fata sequendus.
felix qui potuit mundi nutante ruina
quo iaceat iam scire loco. non proelia fessos
395 ulla uocant, certos non rumpunt classica somnos.
iam coniunx natique rudes et sordida tecta
et non deductos recipit sua terra colonos.
hoc quoque securis oneris fortuna remisit,
sollicitus menti quod abest fauor: ille salutis
400 est auctor, dux ille fuit. sic proelia soli
felices nullo spectant ciuilia uoto.

- non eadem belli totum fortuna per orbem
constitit, in partes aliquid sed Caesaris ausa est.
qua maris Hadriaci longas ferit unda Salonas
405 et tepidum in molles Zephyros excurrit Iader,
illic bellaci confusus gente Curictum,
quos alit Hadriaco tellus circumflua ponto,
clauditur extrema residens Antonius ora
cautus ab incursu belli, si sola recedat,
410 expugnat quae tuta, fames. non pabula tellus
pascendis summittit equis, non proserit ullam

labores. dubito utrum orbis terrarum significetur an conferri debeant Verg. georg. II 401 *redit agricolis labor actus in orbem*, Man. II 251 *orbe laborum*, Aetn. 241 *autumnoque obrepit hiemps et in orbe recurrit*, Il. Lat. 869 *in orbe mearet* 398 399 *hoc oneris* quo recte referatur non habet; etenim, quod abest fauor, id onus nullum est uerum oneris remissio, ut dici debuisset uideatur hanc *oneris remissionem fecit*. similem orationis neglegentiam habet v 111-3 *non ullo saecula dono | nostra carent maiore deum, quam Delphica sedes | quod siluit*; neque enim magnum, quo careamus, donum est quod oraculum conticuit, sed doni prius usurpati ademptio: adde *ne* particulae eadem ratione adhibitae exempla vi 248 sq. quaeque ibi adferuntur. talia interpretes non dico silentio transeunt sed ne animaduertunt quidem 399 *fauor Ωa, pauor VC* 406 *Curictum*, Curictarum, ut *Mucetum Arsacidum caelicolum*, ne cum q Cortiq

- flaua Ceres segetem ; spoliarat gramine campum
 miles et attonso miseris iam dentibus aruo
 castrorum siccas de caespite uolserat herbas.
- 415 ut primum aduersae socios in litore terrae
 et Basilum uidere ducem, noua furta per aequor
 exquisita fugae. neque enim de more carinas
 extendunt puppesque leuant, sed firma gerendis
 molibus insolito contextunt robora ductu.
- 420 namque ratem uacuae sustentant undique cupae
 quarum porrectis series constricta catenis
 ordinibus geminis obliquas excipit alnos ;
 nec gerit expositum telis in fronte patenti
 remigium, sed, quod trabibus circumdedit aequor,
- 425 hoc ferit et taciti praebet miracula cursus,
 quod nec uela ferat nec apertas uerberet undas.
 tum freta seruantur, dum se declinibus undis
 aestus agat refluoque mari nudentur harenae.
 iamque relabenti crescebant litora ponto :
- 430 missa ratis prono defertur lapsa profundo
 et geminae comites. cunctas super ardua turris
 eminet et tremulis tabulata minantia pinnis.
 noluit Illyricae custos Octauius undae
 confestim temptare ratem, celeresque carinas
- 435 continuit, cursu crescat dum praeda secundo,
 et temere ingressos repetendum inuitat ad aequor
 pace maris. sic, dum pauidos formidine ceruus
 claudat odoratae metuentis aera pinnae
 aut dum dispositis attollat retia uaris,
- 440 uenator tenet ora leuis clamosa Molossi,
 Spartanos Cretasque ligat, nec creditur ulli

Hosio aberres 412 spoliarat Guietus, spoliabat Ω: uolserat 414 non tam facile deprauare potuerunt. prius spoliavit campum miles quam attonso iam aruo herbas de castrorum caespite uelleret, ut imperfecto tempore locus non sit
 423 patenti Ω, latenti ZM 425 taciti, 'ignorati' c 427 declinibus ΩC, declinibus V et in ras. U, item praeter Cortium edd. habetur sane 114 *declinuum* amnium *cursum*, sed uide Ouid. met. XI 207 sq. *rector maris . . . omnes | inclinauit aquas ad auarae litora Troiae*, uirg. II 11 39 *mare in haec magnus*

- silua cani, nisi qui presso uestigia rostro
 colligit et praeda nescit latrare reperta
 contentus tremulo monstrasse cubilia loro.
- 445 nec mora, complentur moles, auideque petitis
 insula deseritur ratibus, quo tempore primas
 impedit ad noctem iam lux extrema tenebras.
 at Pompeianus fraudes innectere ponto
 antiqua parat arte Cilix, passusque uacare
- 450 summa freti medio suspendit uincula ponto
 et laxa fluitare sinit, religatque catenas
 rupis ab Illyricae scopulis. nec prima nec illam
 quae sequitur tardata ratis, sed tertia moles
 haesit et ad cautes adducto fune secuta est.
- 455 inpendent caua saxa mari, ruituraque semper
 stat, mirum, moles et siluis aequor inumbrat.
 huc fractas Aquilone rates summersaque pontus
 corpora saepe tulit caecisque abscondit in antris ;
 restituit raptus tectum mare, cumque cauernae
- 460 euomuere fretum contorti uerticis undae
 Tauromenitanam uincunt feruore Charybdim.
 hic Opiterginis moles onerata colonis
 constitit ; hanc omni puppes statione solutae
 circumeunt, alii rupes ac litora complent.
- 465 Vulteius tacitas sensit sub gurgite fraudes
 (dux erat ille ratis) ; frustra qui uincula ferro
 rumpere conatus poscit spe proelia nulla
 incertus qua terga daret, qua pectora bello.
 hoc tamen in casu quantum deprensa ualebat

proclinet litora Nereus 447 impedit testantur et c et Priscianus G.L.K. III p. 278. lux iam extrema primis tenebris impedimento est ad noctem efficiendam : recte Weisius. Caes. b.G. I 25 3 *Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod* etc. frustra Gronovius diatr. p. 494 ed. Hand. Lucanum *ad noctem* inxisse uult ad similitudinem illorum *ad meridiem, ad uesperam, ad medium noctis*, quibus temporis puncta partesque exiguae demonstrantur 451 **laxe** ZUV, **laxa** P, **laxas** MGc 452 *illam* ZMP, *illa* GUV et edd., quod in alterum non fuit abiturum 465 *sensit* PGV, -tis Z(M), -tit U 466 *qui*, isque 468 *hostibus undique circumfusus ignorabat quod suae aciei tergum, quae frons esset* : non 'qua dem?' quaerebat uerum 'qua do?', neque enim terga

- 470 effecit uirtus : inter tot milia captae
circumfusa rati et plenam uix inde cohortem
pugna fuit, non longa quidem ; nam condidit umbra
nox lucem dubiam pacemque habuere tenebrae.
tum sic attonitam uenturaque fata pauentem
- 475 rexit magnanima Vultei uoce cohortem :
‘ libera non ultra parua quam nocte iuuentus,
consulite extremis angusto in tempore rebus.
uita brevis nulli superest qui tempus in illa
quaerendae sibi mortis habet ; nec gloria leti
- 480 inferior, iuuenes, admoto occurrere fato.
omnibus incerto uenturae tempore uitae
par animi laus est et, quos speraueris, annos
perdere et extremae momentum abrumpere lucis,
accersas dum fata manu : non cogitur ullus
- 485 uelle mori. fuga nulla patet, stant undique nostris
intenti ciues iugulis : decernite letum,
et metus omnis abest. cupias quodcumque necesse est.
non tamen in caeca bellorum nube cadendum est
aut cum permixtas acies sua tela tenebris
- 490 inuoluent. conferta iacent cum corpora campo,
in medium mors omnis abit, perit obruta uirtus :
nos in conspicua sociis hostique carina
constituere dei ; praebebunt aequora testes,
praebebunt terrae, summis dabit insula saxis,
- 495 spectabunt geminae diuerso litore partes.
nescio quod nostris magnum et memorabile fati
exemplum, Fortuna, paras. quaecumque per aeuum

bello daturus fuit nisi inuitus 471 *inde*, ex ea, ‘de rate’ a 478–485 expl.
a Farnabius Cortius, partim etiam c Grotius, ut excusatione careant diuersi
Bentlei et Weisii errores, quos Haskinsius et Franckenius secuti sunt 480
fato in ras. **MGV** : nempe scriptum fuerat *uitae* 483 perdere Ω , redere **Z(M)**,
prodere **Z²** fortasse melius 486 ciues Ω , -is **ZM**, *Cilices* Rutgersius. Cae-
sariani Opitergini fuerunt ; ex Pompeianis soli Cilices 449, Histri 529, Grai
Liburnique 530 commemorantur 486 487 expl. Cortius 487 abest Ω , abit
Z(M) fortasse ex 491 *cupias, quodcumque necesse est.* sept. sap. sent. 25 (P. L. M.
Baehr. III p. 161, Auson. Peip. p. 407) *facis ut libeat quod est necesse* 489
permixtas **ZMG**, -is **PUV** 490 dist. Grotius inuoluent **ZM**, -unt Ω ,
conuoluent c conferta Ω , conserta **V**, uide ad III 575 495 spectabunt ex

- exhibuit monimenta fides seruataque ferro
 militiae pietas, transisset nostra iuuentus.
- 500 namque suis pro te gladiis incumbere, Caesar,
 esse parum scimus; sed non maiora supersunt
 obsessis tanti quae pignora demus amoris.
 abscidit nostrae multum fors inuida laudi,
 quod non cum senibus capti natisque tenemur.
- 505 indomitos sciat esse uiros timeatque furentis
 et morti faciles animos et gaudeat hostis
 non plures haesisse rates. temptare parabunt
 foederibus turpique uolent corrumpere uita.
 o utinam, quo plus habeat mors unica famae,
- 510 promittant ueniam, iubeant sperare salutem,
 ne nos, cum calido fodiemus uiscera ferro,
 desperasse putent. magna uirtute merendum est.
 Caesar ut amissis inter tot milia paucis
 hoc damnum clademque uocet. dent fata recessum
- 515 emittantque licet, uitare instantia nolim.
 proieci uitam, comites, totusque futurae
 mortis agor stimulis: furor est. agnoscere solis
 permissum, quos iam tangit uicinia fati,
 uicturosque dei celant, ut uiuere durent,
- 520 felix esse mori.' sic cunctas sustulit ardor
 mobilium mentes iuuenum. cum sidera caeli
 ante ducis uoces oculis umentibus omnes
 aspicerent flexoque Vrsae temone pauerent,
 idem, cum fortes animos praecepta subissent,

utroque sinus Flanaticae litore hinc Basilus illinc Octavius 499 transisset
 ZMVc, -ibit PGUa et edd. plures repugnante sententia, quam expl. c: uerum
 primus recepit Oudendorpius 500 *suis* non recte c pro *nostris* accipit, nam
 generalis sententia est, ad omnes milites Caesarianos pertinens, ut x 146-8
pro caecus . . . furor, ciuilia bella gerenti | diuitias aperire suas 503
 fors Ω, sors VC laudi PV, -is Ω 518 permissum Ω, -um est UV fati
 Z(M)Vc, leti PGU 519 uicturos Ωca, uictores PU, eadem uarietas Prisc.
 G.L.K. III p. 342 520 *sic*, hac oratione habita: dico propter Weisium
 521 mobilium Bentleius ad Hor. carm. i 1 7, nobilium Ω. quae uersibus
 474 sq. et 521-5 habentur mobilitatem, non nobilitatem, arguunt. contulit
 Bentleius Verg. georg. III 165 *dum faciles animi iuuenum, dum mobilis aetas*;

- 525 optauere diem. nec seguis uergere ponto
 tunc erat astra polus ; nam sol Ledaea tenebat
 sidera, uicino cum lux altissima Cancro est ;
 nox tum Thessalicas urgebat parua sagittas.
 detegit orta dies stantis in rupibus Histros
- 530 pugnacesque mari Graia cum classe Liburnos.
 temptauere prius suspenso uincere bello
 foederibus, fieret captis si dulcior ipsa
 mortis uita mora. stabat deuota iuuentus
 damnata iam luce ferox securaque pugnae
- 535 promisso sibi fine manu, nullique tumultus
 excussere uiris mentes ad summa paratas ;
 innumerasque simul pauci terraque marique
 sustinuere manus : tanta est fiducia mortis.
 utque satis bello uisum est fluxisse cruoris
- 540 uersus ab hoste furor. primus dux ipse carinae
 Vulteius iugulo poscens iam fata relecto
 ' ecquis ' ait ' iuuenum est cuius sit dextra cruore
 digna meo certaue fide per uolnera nostra
 testetur se uelle mori ? ' nec plura locuto
- 545 uiscera non unus iam dudum transigit ensis.
 conlaudat cunctos, sed eum cui uolnera prima
 debebat grato moriens interficit ictu.
 concurrunt alii totumque in partibus unis
 bellorum fecere nefas. sic semine Cadmi
- 550 emicuit Dircaea cohors ceciditque suorum
 uolneribus, dirum Thebanis fratribus omen ;
 Phasidos et campis insomni dente creati

adde Ouid. art. III 557 *stabilis animos annis uiridemque iuuentam* 525
 uergere Ω, mergere ZM et ad 528 c 526-528 recte expl. ca, nisi quod uterque
 Iulium pro Iunio, ille etiam uno loco Cancerum pro Geminis appellauit ; quo
 loco, ut hoc addam, Vsenerus *diametron* sollicitare non debuit. quid sit
 siderum rationem ignorare uide apud Weisium et Haskinsium 528 tum U,
 cum ΩC, quod *urguet* requirebat *urgebat*, 'premebat' c 535 manu
 GUVa, -us ZMP : uide 484 549 sic Bentleius in ut mutauit, non scribarum
 errorem sed poetae negligentiam corrigens, quam ceteri non animaduertunt
 552 *insomni dente* considerata adnotatione dignatur c, quae sic scribenda
 est. ' Iason sparsit dentes serpentis et arauit eodem modo quo Thebis Cadmus,
 < eo magis quod hi dentes dicuntur ex Boeotia ad Aetam fuisse translati. > hic

- terrigenae missa magicis e cantibus ira
 cognato tantos inplerunt sanguine sulcos,
 555 ipsaque inexpertis quod primum fecerat herbis
 expauit Medea nefas. sic mutua pacti
 fata cadunt iuvenes, minimumque in morte uirorum
 mors uirtutis habet. pariter sternuntque caduntque
 uolnere letali, nec quemquam dextra fefellit
 560 cum feriat moriente manu. nec uolnus adactis
 debetur gladiis: percussum est pectore ferrum
 et iuguli pressere manum. cum sorte cruenta
 fratribus incurrunt fratres natusque parenti,
 haud trepidante tamen toto cum pondere dextra
 565 exegere enses. pietas ferientibus una
 non repetisse fuit. iam latis uiscera lapsa
 semianimes traxere foris multumque cruorem
 infudere mari. despectam cernere lucem
 uictoresque suos uultu spectare superbo
 570 et mortem sentire iuuat. iam strage cruenta
 conspicitur cumulata ratis, bustisque remittunt
 corpora uictores, ducibus mirantibus ulli
 esse ducem tanti. nullam maiore locuta est
 ore ratem totum discurrens Fama per orbem.
 575 non tamen ignauae post haec exempla uirorum
 percipient gentes quam sit non ardua uirtus
 seruitium fugisse manu, sed regna timentur

uidetur Lucanus parhistorian (parem historiam *cod.*) inducere, eius fuisse draconis qui insomnia (*H. I. Muellerus*, iasonis *cod.*) uellus aureum arietis custodiebat. nouissimus enim in Colchis hic labor fuit Iasonis, ut uenenis Medae sopito dracone pellem subduceret. [eo magis . . . translati.] uide Apoll. bibl. I 9 23 4. uniuersum genus uigilantissimum putabatur, et eum cuius hi dentes fuerunt draconem fontis Martii custodem fuisse tradit idem Apollodorus III 4 3 557 558 non tantam moriendo quantam carissimos simul interficiendo uirtutem praestabant. perperam Grotius, quem uulgo sequuntur, 'minima pars fortitudinis erat mortem oppetere: in ipsa morte militariter pugnare, id uero plus erat'; in quo nihil est quod horum Opi-terginorum proprium sit 562 iuguli . . . manum ZM sicut coni. Gronouius, -li . . . -nu P, -lis . . . -num U, -lis . . . -nus V, -los . . . -nus G interpolate 563 incurrunt Ω et ad 503 c, -ant ZM et pars editorum, sed uide e.g. Sall. Cat. 20 12 cum . . . emunt, . . . tamen . . . nequeunt 567 cruorem ZMP, -re U, -ris GV fortasse recte 577 distinxi: sed ad non 575 respicit

ob ferrum et saevis libertas uritur armis,
 ignorantque datos, ne quisquam seruiat, enses.
 580 mors, utinam pavidos uitae subducere nolles,
 sed uirtus te sola daret.

non segnior illo

Marte fuit, qui tum Libycis exarsit in aruis.
 namque rates audax Lilybaeo litore soluit
 Curio, nec forti uelis Aquilone recepto
 585 inter semirutas magnae Carthaginis arces
 et Clipeam tenuit stationis litora notae,
 primaque castra locat cano procul aequore, qua se
 Bagrada lentus agit siccae sulcator harenae.
 inde petit tumulos exesasque undique rupes,
 590 Antaei quas regna uocat non uana uetustas.
 nominis antiqui cupientem noscere causas
 cognita per multos docuit rudis incola patres.

‘ nondum post genitos Tellus ecfeta gigantas
 terribilem Libycis partum concepit in antris.
 595 nec tam iusta fuit terrarum gloria Typhon
 aut Tityos Briareusque ferox ; caeloque pepercit
 quod non Phlegraeis Antaeum sustulit aruis.
 hoc quoque tam uastas cumulauit munere uires
 Terra sui fetus, quod, cum tetigere parentem,
 600 iam defecta uigent renouato robore membra.
 haec illi spelunca domus ; latuisse sub alta
 rupe ferunt, epulas raptos habuisse leones ;
 ad somnos non terga ferae praebere cubile
 adsuerunt, non silua torum, uiresque resumit
 605 in nuda tellure iacens. periire coloni
 aruorum Libyae, pereunt quos appulit aequor ;

578 et om. ZP *uritur* non intellego, catenis enim uritur aliquis, non armis, neque ullo iure *urguetur* aut *uexatur* interpretantur. *angitur* Burnannus, *uincitur* Bentleius 579 ignorant V, -at Ωa propter *uritur* ; neque enim aut Libertas aut liberi animi homines uerum ensium usum ignorant 590 quas ZM, quae Ω : uide x 325 593 ecfeta PGV, effecta U, etfata ZM, est C 595 pro *terrarum* anonymus Burm. obs. misc. crit. II p. 193 *genetricis* ; sed uide 643 *terris*, 650 *terras*, 653 *terris* typhon Ω, python V 603 cubile Ω, -li GU 613 libyci

- auxilioque diu uirtus non usa cadendi
 terrae spernit opes : inuictus robore cunctis,
 quamuis staret, erat. tandem uolgata cruenti
 610 fama mali terras monstris aequorque leuantem
 magnanimum Alciden Libycas exciuit in oras.
 ille Cleonaei proiecit terga leonis,
 Antaeus Libyci ; perfudit membra liquore
 hospes Olympiacae seruato more palaestrae,
 615 ille parum fidens pedibus contingere matrem
 auxilium membris calidas infudit harenas.
 conseruere manus et multo bracchia nexu ;
 colla diu grauibus frustra temptata lacertis,
 inmotumque caput fixa cum fronte tenetur,
 620 miranturque habuisse parem. nec uiribus uti
 Alcides primo uoluit certamine totis,
 exhaustique uirum, quod creber anhelitus illi
 prodidit et gelidus fesso de corpore sudor.
 tum ceruix lassata quati, tum pectore pectus
 625 urgueri, tunc obliqua percussa labare
 crura manu. iam terga uiri cedentia uictor
 alligat et medium conpressis ilibus artat
 inguinaque insertis pedibus distendit et omnem
 explicuit per membra uirum. rapit arida tellus
 630 sudorem ; calido conplentur sanguine uenae,
 intumuere tori, totosque induruit artus
 Herculeosque nouo laxauit corpore nodos.
 constitit Alcides stupefactus robore tanto,
 nec sic Inachiis, quamuis rudis esset, in undis
 635 desectam timuit reparatis anguibus hydram.
 confixere pares, Telluris uiribus ille,
 ille suis. numquam saeuae sperare nouercae
 plus licuit : uidet exhaustos sudoribus artus

Ω schol. Stat. Theb. iv 160, -co Va ob *liquore*, -ae U perfudit PUV, -fundit
 ZMG 616 infudit Ω, -fundit GU 618 gra- fru- Ω, fru- gra- PU 620
 mirantur PGVa, -atur Z(M)U 623 gel- fes- Ω, fes- gel- V: uide ad 196
 624 tum . . . tum U, tunc . . . tum Ω, tunc . . . tunc V et edd. ob *tunc*
 625, quod momentum non facit: uide ad III 155 adnotata 634 undis Ω

- ceruicemque uiri, siccam cum ferret Olympum.
 640 utque iterum fessis iniecit bracchia membris
 non expectatis Antaeus uiribus hostis
 sponte cadit maiorque accepto robore surgit.
 quisquis inest terris in fessos spiritus artus
 egeritur, Tellusque uiro luctante laborat.
 645 ut tandem auxilium tactae prodesse parentis
 Alcides sensit, 'standum est tibi,' dixit 'et ultra
 non credere solo, sternique uetabere terra.
 haerebis pressis intra mea pectora membris :
 huc, Antae, cades.' sic fatus sustulit alte
 650 nitentem in terras iuuenem. morientis in artus
 non potuit nati Tellus permittere uires :
 Alcides medio tenuit iam pectora pigro
 stricta gelu terrisque diu non credidit hostem.
 hinc, aevi ueteris custos, famosa uetustas,
 655 miratrixque sui, signauit nomine terras.
 sed maiora dedit cognomina collibus istis
 Poenum qui Latiis reuocauit ab arcibus hostem
 Scipio ; nam sedes Libyca tellure potito
 haec fuit. en, ueteris cernis uestigia ualli.
 660 Romana hos primum tenuit uictoria campos.'
 Curio laetatus, tamquam fortuna locorum
 bella gerat seruetque ducum sibi fata priorum,
 felici non fausta loco tentoria ponens
 indulsit castris et collibus abstulit omen
 665 sollicitatque feros non aequis uiribus hostis.

aruis Z(M)c 639 expl. a 643 in fessos GUV, infessus P, infossos ZM
 645 tactae PUV, tacitae G, factae Z(M) 647 terra Ω, -ae M² et multi
 add. elegantiam sectati, quae interpolatio redit v 360 *procumbite terra* (-ae M²),
 Ouid. met. II 347 *terra* (-ae 5) *procumbere*, Stat. Theb. VII 755 *sternuntur*
terra (-ae 5), ut dubitandum sit de Ouid. met. v 122 651 *permittere* Ω,
 sum- PU 652 medio ZMG, -um PUV et ad 50 c: illud recte Hosius recepit
 quid tum, si medium tenuit Antaeum? ideo uicit quia medio, hoc est medio
 inter Tellurem et natum loco constitutus, tenuit. intellexit Bentleius, sed
 praeter necessitatem *medius* nouauit 654 655 ordo est *famosa uetustas, aevi*
ueteris custos miratrixque sui 662 *gerat* ZMV(C), *regat* PGU, quod minus
 aptum esse ostendit Cortius 664 *indulsit castris*, nimium permisit priore
 fortuna inuitantibus ad temeritatem, sententia ab hoc loco aliena a 'lata castra

- omnis Romanis quae cesserat Africa signis
tum Vari sub iure fuit ; qui robore quamquam
confisus Latio regis tamen undique uires
exciuit, Libycas gentis, extremaque mundi
670 signa suum comitata Iubam. non fusior ulli
terra fuit domino : qua sunt longissima, regna
cardine ab occiduo uicinus Gadibus Atlans
terminat, a medio confinis Syrtibus Hammon ;
at, qua lata iacet, uasti plaga feruida regni
675 distinet Oceanum zonaque exusta calentis.
sufficiunt spatio populi : tot castra secuntur,
Autololes Numidaeque uagi semperque paratus
inculto Gaetulus equo, tum concolor Indo
Maurus, inops Nasamon, mixti Garamante perusto
680 Marmaridae uolucres, aequaturusque sagittas
Medorum, tremulum cum torsit missile, Mazax,
et gens quae nudo residens Massylia dorso
ora leui flectit frenorum nescia uirga,
et solitus uacuis errare mapalibus Afer
685 uenator ferrique simul fiducia non est
uestibus iratos laxis operire leones.
nec solum studiis ciuilibus arma parabat

ponit' 669 libycas ζ, libycae Ω, libyae ζ et edd. plerique: Bentleius contulit Verg. Aen. iv 320 *Libycae gentes*. *Libycae gentis* genetivum oratio recipit, Lucani ars metrica non item 671 regna MG^v, regni ZP^u ex 674

673 a Z(M)VC, e G, et PU. pro a medio Bentleius et Maduigius requirebant Eoo ; sed *medius cardo* linea est orbis terrae antiquis noti media inter ortum occasumque, ὁ διὰ 'Ρόδου καὶ 'Αλεξανδρείας μεσημβρινός ab Eratosthene constitutus, qui, cum Mauritania tota in occidentali terrae parte iaceat, apte pro Eoo commemoratur : nisi mauult quis Delphorum meridianum intellegere collatis v 71 sq. dicit igitur longitudinem regni Iubae ab Atlante usque ad Hammonem pertinere. recte in uniuersum Franckenius. neque obstat quod alio et usitatior sensu *medius axis* ponitur x 250 et 287, siquidem etiam *summus cardo* aliud iv 72 sq., aliud ix 528 declarat 674 675 latitudo regni a septentrionibus Oceano et, qui eius sinus est, mari interno, a meridie zona torrida terminatur 675 676 dist. Withofius 675 distinet ZMc, destinet peioraue Ω

676 tot populi, castra enim Iubae sunt 677 autololes GZ², autolopes peioraue Ω 677 678 semperque . . . equo habent GV, om. Ω neque interpretantur ca, addunt U³ et Z²M², hi quidem erasis ut uidetur *tum* (*tunc*) *concolor Indo* isdemque uerbis postea adiectis 678 *tum* GZ², *tunc* PUV^m duplici nomine suspectum : uide ad i 481 et 490 686 *laxis* GUV, -os (Z)MP

- priuatae sed bella dabat Iuba concitus irae.
 hunc quoque quo superos humanaque polluit anno
 690 lege tribunicia solio depellere auorum
 Curio temptarat, Libyamque auferre tyranno
 dum regnum te, Roma, facit. memor ille doloris
 hoc bellum sceptri fructum putat esse retenti.
 hac igitur regis trepidat iam Curio fama
 695 et quod Caesareis numquam deuota iuuentus
 illa nimis castris nec Rheni miles in undis
 exploratus erat, Corfini captus in arce,
 infidusque nouis ducibus dubiusque priori
 fas utrumque putat. sed, postquam languida segni
 700 cernit cuncta metu nocturnaue munera ualli
 desolata fuga, trepida sic mente profatur :
 ‘ audendo magnus tegitur timor ; arma capessam
 ipse prior. campum miles descendat in aequum
 dum meus est ; uariam semper dant otia mentem.
 705 eripe consilium pugna : cum dira uoluptas
 ense subit presso, galeae texere pudorem,
 quis conferre duces meminit, quis pendere causas ?
 qua stetit inde fauet ; ueluti fatalis harenae
 muneribus non ira uetus concurrere cogit .
 710 productos, odere pares.’ sic fatus apertis
 instruxit campis acies ; quem blanda futuris
 deceptura malis belli fortuna recepit.
 nam pepulit Varum campo nudataque foeda
 terga fuga, donec uetuerunt castra, cecidit.
 715 tristia sed postquam superati proelia Vari
 sunt audita Iubae, laetus quod gloria belli

694-699 trepidat hac fama et trepidat quod iuuentus numquam deuota erat quodque miles non exploratus erat quodque is utrumque fas putat

696 om. U 700 munera Ω, munia U et ex corr. MV. hoc edd. omnes, atque ita Lucanus v 8 *belli per munia* ; sed rectissime *munera* militum appellantur, uelut Liu. xxxii 16 15 *segius munera belli obeunt*

705 uoluptas ZGV, uoluntas M(P)U 706 omissa coniunctio ambiguum reddit orationem, sed nec probabiliter *et galeae* Sulpitius et praue Schraderus *guleae* et 710 ‘ *pares* est in nominandi casu’ Oudendorpius.

- sit rebus seruata suis, rapit agmina furtim,
 obscuratque suam per iussa silentia famam
 hoc solum incauto metuentis ab hoste, timeri.
- 720 mittitur, exigua qui proelia prima lacesat
 eliciatque manu, Numidis a rege secundus,
 ut sibi commissi simulator Sabbura belli ;
 ipse caua regni uires in ualle retentat :
 aspidas ut Pharias cauda sollertior hostis
- 725 ludit et iratas incerta prouocat umbra
 obliquusque caput uanas serpentis in auras
 effusae tuto comprehendit guttura morsu
 letiferam citra saniem¹ ; tunc inrita pestis
 exprimitur faucesque fluunt pereunte ueneno.
- 730 fraudibus euentum dederat fortuna, feroxque
 non exploratis occulti uiribus hostis
 Curio nocturnum castris erumpere cogit
 ignotisque equitem late decurrere campis.
 ipse sub aurorae primos excedere motus
- 735 signa iubet castris, multum frustraue rogatus
 ut Libycas metuat fraudes infectaque semper
 Punica bella dolis. leti fortuna propinqui
 tradiderat fatis iuuenem, bellumque trahebat

inter se oderunt qui inter se compositi sunt 719 incauto metuentis*,
 metuens incauto (-austo U, -austum P) Ω timeri Ωca, uideri Z(M)
 genetius ad suam 718 refertur, ut Ouid. trist. II 89 sq. *uitamque meam
 moresque probabas | illo, quem dederas, praetereuntis equo.* orationem
 distinxit Bentleius, ante quem ab (ex) hoste timeri coniungebant, ut incauto
 minus aptum esset. metrum restituit Z³ ex pro ab reponendo ; uerum enim uero
 tales mutationes non fiebant. inepte ed. Veneta an. 1477 et postea multae
 incautus, quae et ipsa uis est. cum genetius non intellectus in nominatiuum
 mutatus esset, rudi metri corrigendi conatu uerba transposuit aliquis qui
 quanto opere Lucani ars a Vergiliana hianti licentia abhorreret non tenebat.
 similis errorum series VII 560 *qui toti sanguine manent*, ubi ZMV madent, U ex
 corr. *madeant qui sanguine toti*, qualia multa collegi praef. ad Man. I pp. lxxi sqq.
 ceterum ad sententiam apte conferunt Claud. Stil. I 341 *ne timeare times*, Pacat.
 pan. Theod. 35 2 *nihil magis timuerat quam timeri*, Nazar. pan. Const. 18 2
nihil magis timuisti quam ne timereris 722 om. P 726 obliquus Ω, -at
 PU uanas auras uituperat Bentleius neque aliunde nouit thes. ling. Lat. II
 p. 1478 70, sed uide Catull. 64 111 *nequiquam uanis iactantem cornua uentis*
 733 decurrere ZMV, dis- PGU non male, ut P etiam VIII 224. decurrit

- auctorem ciuile suum. super ardua ducit
 740 saxa, super cautes, abrupto limite signa ;
 cum procul e summis conspecti collibus hostes
 fraude sua cessere parum, dum colle relicto
 effusam patulis aciem committeret aruis.
 ille fugam credens simulatae nescius artis,
 745 ut uictor, mersos aciem deiecit in agros.
 ut primum patuere doli, Numidaeque fugaces
 undique completis clausurunt montibus agmen,
 obstipuit dux ipse simul perituraque turba.
 non timidi petiere fugam, non proelia fortes,
 750 quippe ubi non sonipes motus clangore tubarum
 saxa quatit pulsu rigidos uexantia frenos
 ora terens spargitque iubas et subrigit auris
 incertoque pedum pugnat non stare tumultu :
 fessa iacet ceruix, fumant sudoribus artus
 755 oraque proiecta squalent arentia lingua,
 pectora rauca gemunt, quae creber anhelitus urguet,
 et defecta grauis longe trahit ilia pulsus
 siccaque sanguineis durescit spuma lupatis.
 iamque gradum neque uerberibus stimulisque coacti
 760 nec quamuis crebris iussi calcaribus addunt :
 uolneribus coguntur equi ; nec profuit ulli
 cornipedis rupisse moras, neque enim impetus ille
 incursusque fuit : tantum perfertur ad hostis
 et spatium iaculis oblato uolnere donat.
 765 at, uagus Afer equos ut primum emisit in agmen,

cui currenti nihil obstat 740 limite Ω, milite (V)c cod. Erlangensis 304
 saec. x 741 conspecti Ua, -im ut uidetur ZP, -is MG, conspexit V, in quo
 742 et 743 post 745 collocati sunt, ut in fine uersus 741 interpungendum sit,
 quod in altero ordine et lectione pernerse Hosius fecit 746 ut Ω, cum G,
 tunc Z, ut post 747 distinguatur oratio, quod fecerunt plerique. sed iteratum
 ut eis offensioni esse non debebat qui 741 sq. *collibus* . . . colle retinent. ut
 primum passim habetur, uelut 365, 415, 765 749 petiere GUV, periere ZMP
 752 terens ZMG, tenens PUV, eadem uarietas Prisc. G.L.K. III p. 341 ;
 etiam 782 *tenentur* V aures Ω, artus Prisc. 756 urguet Ω, illis ZM
 causam suppeditante 622 762 cornipedis Ω, -es MV ille MPU, -li ZG
 -lis V 763 hostis Z(M), -es V, -em PGU 765 emisit Ω, misit PU

- tum campi tremuere sono, terraque soluta,
quantus Bistonio torquetur turbine, puluis
aera nube sua texit traxitque tenebras.
ut uero in pedites fatum miserabile belli
770 incubuit, nullo dubii discrimine Martis
ancipites steterunt casus, set tempora pugnae
mors tenuit; neque enim licuit procurrere contra
et miscere manus. sic undique saepta iuuentus
comminus obliquis et rectis eminus hastis
775 obruitur, non uolneribus nec sanguine solum,
telorum nimbo peritura et pondere ferri.
ergo acies tantae paruum spissantur in orbem,
ac, siquis metuens medium correpsit in agmen,
uix inpune suos inter conuertitur enses;
780 densaturque globus, quantum pede prima relato
constrinxit gyros acies. non arma mouendi
iam locus est pressis, stipataque membra teruntur;
frangitur armatum conliso pectore pectus.
non tam laeta tulit uictor spectacula Maurus
785 quam Fortuna dabat; fluuios non ille cruoris
membrorumque uidet lapsum et ferientia terram
corpora: compressum turba stetit omne cadauer.
excitet inuisas dirae Carthaginiis umbras
inferiis Fortuna nouis, ferat ista cruentus
790 Hannibal et Poeni tam dira piacula manes.
Romanam, superi, Libyca tellure ruinam
Pompeio prodesse nefas uotisque senatus.
Africa nos potius uincat sibi. Curio, fusas
ut uidit campis acies et cernere tantas
795 permisit clades compressus sanguine puluis,
non tulit adflictis animam producere rebus

771 steterunt Ω, -ant GV sed Ωca, et PU 775 dist. Oudendorpius cum
libris aliquot 781 constrinxit Ωc, -git Seru. Aen. x 432, adstrinxit codd.
plerique Prisc. G. L. K. II p. 444 786 lapsum Ω, -us P Prisc. G. L. K. III p. 341
propter fluuios et membrorum 793 africa nos GUV, africanus ZMP. quae
a adnotauit sic scribenda sunt: 'sibi bene; nam modo Pompeio nos uicit
(Pompeianos dicit codd.)' 796 tulit producere, sustinuit. huius construc-

aut sperare fugam, ceciditque in strage suorum
inpiger ad letum et fortis uirtute coacta.

- quid nunc rostra tibi prosunt turbata forumque
800 unde tribunicia plebeius signifer arce
arma dabas populis? quid prodita iura senatus
et gener atque socer bello concurrere iussi?
ante iaces quam dira duces Pharsalia confert,
spectandumque tibi bellum ciuile negatum est.
805 has urbi miserae uestro de sanguine poenas
ferre datis, luitis iugulo sic arma, potentes.
felix Roma quidem cuiusque habitura beatos,
si libertatis superis tam cura placeret
quam uindicta placet. Libycas, en, nobile corpus,
810 pascit aues nullo contactus Curio busto.
at tibi nos, quando non proderit ista silere
a quibus omne aevi senium sua fama repellit,
digna damus, iuuenis, meritaæ praeconia uitae.
haut alium tanta ciuem tulit indole Roma
815 aut cui plus leges deberent recta sequenti;
perdita tunc urbi nocuerunt saecula, postquam
ambitus et luxus et opum metuenda facultas
transuerso mentem dubiam torrente tulerunt,
momentumque fuit mutatus Curio rerum
820 Gallorum captus spoliis et Caesaris auro.
ius licet in iugulos nostros sibi fecerit ensis

tionis cetera lexica unum norunt exemplum, Ouid. her. v 12 *seruo nubere
nympha tuli*, thesaurus linguae Latinae ne unum quidem, qui hunc Lucani
uersum inter aliena refert vi p. 538 9; itaque adscribam Cic. leg. agr. ii 93
uoltum Considi uidere ferendum uia erat (actius forma *fero uidere uoltum*);
nam de Val. Max. iv 1 ext. 9 non confido, diuersum est Flor. Verg. or. an poet.
p. 186 19 ed. Rossb., in Prop. iii 7 47 lectio incerta 806 *ferre Ω, nempe V*
809 810 dist. Weisius: uide ad iii 106 sq. 816 *tunc ΩC, nunc P* haud
absurde, modo uersus superior sic accipiatur, 'cui plus leges debiturae fuerint
si recta sequeretur', ut *nunc* reapse aliter factum esse significet. *tunc* si
recipiatur, subiunctius in illis *tanta indole aut cui plus deberent* eiusdem erit
generis atque in Hor. serm. i 5 41 sq. *neque candidiores . . . neque quis me sit
deuinctior alter*, temporale autem *sequenti* participium *urbi nocuerunt*
nocendo Curioni 821 *iugulos PUVc, -lis ZM, -lo G nostros UVc, -ri*
Z(M)P, -ro G ensis PUV, enses Z(M), alterutrum G, ense G²V², quam inter-

Sulla potens Mariusque ferox et Cinna cruentus
 Caesareaeque domus series, cui tanta potestas
 concessa est ? emere omnes, hic uendidit urbem.

polationem edd. amplexi sunt nondum lecto ut uidetur uersu 824, ubi non ense
 uerum donando et largiendo dominatum adepti esse dicuntur omnes; peius
 etiam Oudendorpius *nostri* . . . *ensis* | *Sulla potens*. ius ensis in Romanorum
 iugulos Sullam ceterosque sibi fecisse poeta dicit: uide v 312 *ferri* . . . *ius*,
 387 *ne ferri ius ullum* . . . *abesset*, 61 *saeuum in populos puer accipis ensem*;
 simile est *in aliquem uitae necisque potestatem habere* Cic. dom. 77 et passim

LIBER QVINTVS

- Sic alterna duces bellorum uolnera passos
in Macetum terras miscens aduersa secundis
seruauit fortuna pares. iam sparserat Haemo
bruma niues gelidoque cadens Atlantis Olympo,
5 instabatque dies qui dat noua nomina fastis
quique colit primus ducentem tempora Ianum.
dum tamen emeriti remanet pars ultima iuris
consul uterque uagos belli per munia patres
elicit Epirum. peregrina ac sordida sedes
10 Romanos cepit procures, secretaque rerum
hospes in externis audiuit curia tectis.
nam quis castra uocet tot strictas iure securis,
tot fasces? docuit populos uenerabilis ordo
non Magni partes sed Magnum in partibus esse.
15 ut primum maestum tenuere silentia coetum,
Lentulus e celsa sublimis sede profatur.
‘indole si dignum Latia, si sanguine prisco
robur inest animis, non qua tellure coacti
quamque procul tectis captae sedeamus ab urbis
20 cernite, sed uestrae faciem cognoscite turbae,
cunctaque iussuri primum hoc decernite, patres,
quod regnis populisque liquet, nos esse senatum.
nam uel Hyperboreae plastrum glaciale sub Vrsae
uel plaga qua torrens claususque uaporibus axis

16 sublimis GUV, -mi ZMP 22 nos Ω, non P, uos V fortasse recte:
20 uestrae, 26 nos 24 clausus uaporibus axis, Hor. carm. III 24 36-8
feruidis | pars inclusa caloribus | mundi. uterque Eratosthenis et Polybii
sententiae assentitur a Strabone p. 97 et a Gemino 16 32-8 expositae, de qua
mihi dicendum erit ad IX 538 27 comes neutri generis nomini coniunctum

- 25 nec patitur noctes nec iniquos crescere soles,
 si fortuna ferat, rerum nos summa sequetur
 imperiumque comes. Tarpeia sede perusta
 Gallorum facibus Veiosque habitante Camillo
 illic Roma fuit. non umquam perdidit ordo
- 30 mutato sua iura solo. maerentia tecta
 Caesar habet uacuasque domos legesque silentis
 clausaque iustitio tristi fora ; curia solos
 illa uidet patres plena quos urbe fugauit :
 ordine de tanto quisquis non exulat hic est.
- 35 ignaros scelerum longaue in pace quietos
 bellorum primus sparsit furor : omnia rursus
 membra loco redeunt. en, totis uiribus orbis
 Hesperiam pensant superi : iacet hostis in undis
 obrutus Illyricis, Libyae squalentibus aruis
- 40 Curio Caesarei cecidit pars magna senatus.
 tollite signa, duces, fatorum inpellite cursum,
 spem uestram praestate deis, fortunaque tantos
 det uobis animos quantos fugientibus hostem
 causa dabat. nostrum exhausto ius clauditur anno :
- 45 uos, quorum finem non est sensura potestas,
 consulite in medium, patres, Magnumque iubete
 esse ducem.' laeto nomen clamore senatus
 excipit et Magno fatum patriaeque suumque
 inposuit. tunc in reges populosque merentis
- 50 sparsus honor, pelagique potens Phoebeia donis
 exornata Rhodos gelidique inculta iuuentus
 Taygeti, fama ueteres laudantur Athenae,
 Massiliaeque suae donatur libera Phocis ;

notauit Priscianus G.L.K. II p. 157, non Neuus nec thes. ling. Lat. uix
 puto sentiri genus in Man. II 160, neque enim ultro se offert astri uocabulum
 habeturque ibid. 665 *comitem* 31-91 in N 39 *libyae* NV, *lybaeo* uel -os
 ZM, *lybies* PGU, cui lectioni sibilum non obstare docebunt IV 352 quaeque
 praeterea ad Man. IV 780 attuli 43 uobis M, nobis ΩNc minus bene, cum
nostrum 44 solos consules demonstrat 44 *exhausto* Ω, *exacto* N 50 *pelagi*
 Ω, -go N 52 *fama* ΩN, -ae ZM genetiuu usu ab hoc poeta alieno, ut
 requiratur quod M³ fecit *famae ueteris* ; neque enim paria sunt *aeger morae* VII
 240, *armorum fidens* IX 373 53 om, NP, post 54 collocant ZM, interpretantur

- tum Sadalam fortemque Cotyn fidumque per arma
 55 Deiotarum et gelidae dominum Rhascypolin orae
 conlaudant, Libyamque iubent auctore senatu
 sceptrifero parere Iubae. pro tristia fata!
 et tibi, non fidae gentis dignissime regno,
 fortunae, Ptolemaee, pudor crimenque deorum,
 60 cingere Pellaeo pressos diademate crinis
 permissum. saeuum in populos puer accipis ensem,
 atque utinam in populos! donata est regia Lagi,
 accessit Magni iugulus, regnumque sorori
 ereptum est soceroque nefas. iam turba soluto
 65 arma petit coetu; quae cum populique ducesque
 casibus incertis et caeca sorte pararent,
 solus in ancipites metuit descendere Martis
 Appius euentus, finemque expromere rerum
 sollicitat superos multosque obducta per annos
 70 Delphica fatidici reserat penetralia Phoebi.

Hesperio tantum quantum summotus Eoo
 cardine Parnasos gemino petit aethera colle,
 mons Phoebo Bromioque sacer, cui numine mixto

ca. uide quae ad I 430-5 dixi 56 iunge auctore senatu parere 59
 ptolemaee NZMP, ptolom- GUV. scribendi enuntiandique uitium ne Graecis
 quidem ignotum mature Latinos infecisse docet in inscriptione arae anno ante
 Christum secundo a seruis positae (Bull. com. Rom. 1906 p. 188) lectum
Ptolomaei et in Pompeiana C.I.L. IV suppl. 5278 *Ptolomaeus*; cui uitio deinde
 alia accesserunt, VIII 2562 52 *Ptolomeus* (nam 10488 5 tantum *Ptolom-* superest),
 XIV 256 185 *Ptolomei*, x 3018 *Tolomaidi*: uerae formae exempla sunt VI
 20409, VIII 7389, 9257, (9351 *Ptolemaei*), IX 6079 47, x 1568, 3579,
 XIV 2063, eph. epigr. v 978, 1014, 1017, 1018. ex codicibus saeculo VII
 antiquioribus haec enotauit: Luc. v 59 *Ptolemaee* N; Plin. n.h. XIII 70
Ptolemaei, *Ptolemaeo*, 93 *Ptolemaeo* palimpsestus Moneus; Liu. XLII 29 7, XLIV
 19 6, 8, 12, 14, XLV 11 1, 2, 10, 12 8, 13 4, 7 *Ptolomeus* cod. Vind.; Symm.
 laud. in Grat. 6 *Ptolemaeo* (man. 1, -om- ex corr.) palimps. Bob.: e contrario
 schol. Bob. in Cic. Sest. 144 *Ptolomaeus* idem palimps.; Hyg. gram. Lat. Lach.
 p. 122 17 *Ptolomeus* cod. Arcer.; Liu. XXIII 10 12, XXVII 4 10, 30 4 *Ptolomeus*
 (semel -aeus) cod. Puteaneus. Lucani libri excepto palimpsesto scribendi
 rationem medio aeuo usitatam sequuntur, nisi quod praeter hunc uersum ZM
Ptolemaeorum VIII 696 et U *Ptolemee* x 427 exhibet; cuius aetatis codicibus
 quantum tribuendum sit declarat in Bern. 184 saec. IX scriptum *Neoptolomi*
 Verg. Aen. III 469, quem uirum antiqui libri ibi ut ceteris quinque locis
 Neoptoleum appellant 61 accipis ΩN, -it ZM sicut 78 *extrulerat*. falso
 Burmannus et Franckenius puer pro uocatiuo habent 73 sacer Ω schol. Pers.

Delphica Thebanæ referunt trieterica Bacchæ.

- 75 hoc solum fluctu terras mergente cacumen
eminuit pontoque fuit discrimen et astris.
tu quoque uix summam, seductus ab æquore, rupem
extuleras, unoque iugo, Parnasæ, latebas.
ultor ibi expulsæ, premeret cum uiscera partus,
80 matris adhuc rudibus Pæan Pythona sagittis
explicuit, cum regna Themis tripodasque teneret.
ut uidit Pæan uastos telluris hiatus
diuinam spirare fidem uentosque loquaces
exhalare solum, sacris se condidit antris,
85 incubuitque adyto uates ibi factus Apollo.
quis latet hic superum? quod numen ab æthere pressum
dignatur caecas inclusum habitare cauernas?
quis terram cæli patitur deus, omnia cursus
æterni secreta tenens mundoque futuri
90 conscius, ac populis sese proferre paratus
contactumque ferens hominis, magnusque potensque,
siue canit fatum seu, quod iubet ille canendo,
fit fatum? forsan, terris inserta regendis
aere libratum uacuo quæ sustinet orbem,
95 totius pars magna Iouis Cirrhæa per antra
exit et ætherio trahitur conexas Tonanti.
hoc ubi uirgineo conceptum est pectore numen,
humanam feriens animam sonat oraque uatis
soluit, ceu Siculus flammis urgentibus Aetnam
100 undat apex, Campana fremens ceu saxa uaporat

prol. 2, pater N *cui* deo, nam numine mixto unus est: ita Seruius Aen. vi
78. multo minus recte Schraderus *quis*; ineptissime uero a '*cui*, id est monti'.
Macr. Sat. i 18 6 contulit Guietus 77 ne tu quidem, qui solus extabas, alte
extabas, seduxitque te æquor, altero merso iugo, altero eminente. sine causa
et prae *tunc*, *hanc*, *sic* coniecerunt. seduci biceps mons dicitur ut homines
duo Ouid. fast. iv 385 *seducimur imbre* 82 *Pæan*, post 80 inutile, ne
sequente in eodem uerborum ambitu *Apollo* nominatio plane uitiosum esset,
uirgulam post 84 posuerunt, quam Hosius sustulit. *primum* Bentleyus
85 est in fine N, quo recepto in medio uersu interpungendum erit 88 *cæli*
om. N 89 mundo NZMG, -di UV, de P non liquet 91 *contactumque*
PUV(C), -um ZM, -usque NG. post hunc uersum desinit N 96 *trahitur*
naribus a Pythia pars illa Iouis terris inserta, ita tamen ut *ætherio Tonanti*

conditus Inarimes aeterna mole Typhoeus.

- hoc tamen expositum cunctis nullique negatum
numen ab humani solum se labe furoris
vindicat. haud illic tacito mala uota susurro
105 concipiunt, nam fixa canens mutandaque nulli
mortales optare uetat; iustisque benignus
saepe dedit sedem totas mutantibus urbes,
ut Tyriis, dedit ille minas impellere belli,
ut Salaminia cum meminit mare; sustulit iras
110 telluris sterilis monstrato fine, resoluit
aera tabificum. non ullo saecula dono
nostra carent maiore deum, quam Delphica sedes
quod siluit, postquam reges timuere futura
et superos uetere loqui. nec uoce negata
115 Cirrhaeae maerent uates, templique fruuntur
iustitio. nam, si qua deus sub pectora uenit,
numinis aut poena est mors inmatura recepti
aut pretium; quippe stimulo fluctuque furoris
compages humana labat, pulsusque deorum
120 concutiunt fragiles animas. sic tempore longo
inmotos tripodas uastaeque silentia rupis
Appius Hesperii scrutator ad ultima fati
sollicitat. iussus sedes laxare uerendas
antistes pauidamque deis inmittere uatem
125 Castalios circum latice nemorumque recessus
Phemonoen errore uagam curisque uacantem
corripuit cogitque fores inrumpere templi.
limine terrifico metuens consistere Phoebas
absterrere ducem noscendi ardore futura
130 cassa fraude parat. 'quid spes' ait 'inproba ueri

conexa maneat 102 ordo est *hoc numen*, quamuis *expositum cunctis nullique negatum*, tamen *solum se vindicat*: uide ad I 333 adnotata 105 106 pessime Hosius et Franckenius nec recte ceteri distinguunt. illa *nam . . . uetat* ad antecedentia explicanda pertinent; quae sequuntur non item 107 *totas*, uacuis relictis prioribus sedibus, quod de Tyriis nescio quam uere Iustinus tradit xviii 3 2-5 110 sterilis PUV, -es ZMG 111-113 uide ad iv 398 sq. adnotata 112 maiore GUVc, -ra ZMP 113 cm. Z 120 iunge sic

- te, Romane, trahit ? muto Parnasos hiatu
 conticuit pressitque deum, seu spiritus istas
 destituit fauces mundique in deuia uersum
 duxit iter, seu, barbarica cum lampade Python
 135 arsit, in immensas cineres abihere cauernas
 et Phoebi tenuere uiam, seu sponte deorum
 Cirrha silet farique sat est arcana futuri
 carmina longaeuae uobis conmissa Sibyllae,
 seu Paeon solitus templis arcere nocentis,
 140 ora quibus soluat, nostro non inuenit aeuo.’
 uirginei patuere doli, fecitque negatis
 numinibus metus ipse fidem. tum torta priores
 stringit uitta comas, crinesque in terga solutos
 candida Phocaica complectitur infula lauro.
 145 haerentem dubiamque premens in templa sacerdos
 impulit. illa pauens adyti penetrale remoti
 fatidicum prima templorum in parte resistit
 atque deum simulans sub pectore ficta quieto
 uerba refert, nullo confusae murmure uocis
 150 instinctam sacro mentem testata furore,
 haud aequae laesura ducem cui falsa canebat
 quam tripodas Phoebique fidem. non rupta trementi
 uerba sono nec uox antri complere capacis
 sufficiens spatium nulloque horrore comarum
 155 excussae laurus inmotaque limina templi
 securumque nemus ueritam se credere Phoebō
 prodiderant. sensit tripodas cessare furensque
 Appius ‘et nobis meritas dabis, impia, poenas
 et superis, quos fingis,’ ait ‘nisi mergeris antris
 160 deque orbis trepidi tanto consulta tumultu

inmotos 137-140 in ras. P² 137 fari optime Burmannus, *fati* Ωa, quo
 seruato carmine 138 ζ 140 non inuenit, quibus quaerentibus os suum
 resoluat, innocentes. recte cepit a, non recte Weisius, ut ex praecedentibus
 apparet; Hosii interpunctio quid sibi uelit nescio 143 uitta GUV, uita
 ZMP 152-211 in N 155 limina Ω, culmina NZG, confert a Verg. Aen.
 III 90 sq. tremere omnia uisa repente | liminaque laurusque dei 157
 prodiderant Ω, -at NG 158 impia NPUV, improba ZMG Seru. Aen. VI 662
 fortasse ex Verg. Aen. IV 386 dabis, improbe, poenas 159 fingis NGV, -it P,

- desinis ipsa loqui'. tandem conterrita uirgo
 confugit ad tripodas uastisque adducta cauernis
 haesit et insueto concepit pectore numen,
 quod non exhaustae per tot iam saecula rupis
 165 spiritus ingessit uati; tandemque potitus
 pectore Cirrhaeo non umquam plenior artus
 Phoebados inrupit Paeon mentemque priorem
 expulit atque hominem toto sibi cedere iussit
 pectore. bacchatur demens aliena per antrum
 170 colla ferens, uittasque dei Phoebeaque sorta
 erectis discussa comis per inania templi
 ancipiti ceruice rotat spargitque uaganti
 obstantis tripodas magnoque exaestuat igne
 iratum te, Phoebe, ferens. nec uerbere solo
 175 uteris et stimulis flammisque in uiscera mergis;
 accipit et frenos, nec tantum prodere uati
 quantum scire licet. uenit aetas omnis in unam
 congeriem, miserumque premunt tot saecula pectus,
 tanta patet rerum series, atque omne futurum

-es ZM, fugis U 162 adducta NZMP, ab- GVa, erasus U 163 insueto
 ΩN, inuito ZM: illud expl. Oudendorpius. insuetus dicitur qui nunc primum
 aliquid facit patiturue, ut Verg. Aen. VIII 92 et buc. v 56 166 non umquam
 plenior, aequè plenus atque umquam alias. nobis recte dici uidetur *numquam
 plus feci quam hodie*, recte eodem sensu *hodie tantum feci quantum umquam
 alias*, non recte tertio modo *hodie numquam plus feci*; qua tamen oratione
 utuntur Latini. ita, ut hic Lucanus, Valerius Flaccus III 39 sq. *atque illum
 non ante sopor luctamine tanto | lenit agens diuum imperiis* (maiorè quam ante
 luctamine), VIII 226 sq. *praecipueque sui, siquando, in tempore pulcher | coniugii
 Minyas nunquam magis eminet inter* (tantum quantum umquam), Martialis
 XII 57 20-2 *cui plana summos despicit domus montis, | et rus in urbe est
 uinitorque Romanus | nec in Falerno colle maior autumnus* (et tantus autumnus
 quantus in Falerno colle), in quo loco, ut Luc. II 396-8, ubi uide adnotata, non
 temporalis uerum localis eius quod dicitur circumscriptio est quae difficultatem
 obiciat. non dissimile est quod in VI 648-51 notauimus. ceterum aliqua laude
 digni sunt qui in uno et altero horum locorum haeserunt saltem neque tamquam
 intellegerent transmiserunt 170 uittas NGV, uitas Ω 174 solo ΩN,
 -um G, quod rectius uideri potest, cum ad *flammās mergis* aduerbium audiendum
 sit 175 176 dist. Cortius, expl. iam Farnabius 175 stimulis PGV, -os
 NZMU. melius cum uerbere stimuli quam cum flammis in uiscera mersis
 copulantur: uide IV 759 *uerberibus stimulisque coacti*, Stat. Theb. v 232
stimulisque et uerbere, VI 460 *nec iam sufficiunt stimuli, non uerbera* 178
 recte uirgula tantum in fine dist. Grotius, neque enim diuellenda sunt *tot* et

- 180 nititur in lucem, uocemque petentia fata
luctantur ; non prima dies, non ultima mundi,
non modus Oceani, numerus non derat harenae.
qualis in Euboico uates Cumana recessu
indignata suum multis seruire furorem
- 185 gentibus ex tanta fatorum strage superba
excerpsit Romana manu, sic plena laborat
Phemonoe Phoebos, dum te, consultor operi
Castalia tellure dei, uix inuenit, Appi,
inter fata diu quaerens tam magna latentem.
- 190 spumea tum primum rabies uaesana per ora
effluit et gemitus et anhelus clara meatu
murmura, tum maestus uastis ululatus in antris
extremaeque sonant domita iam uirgine uoces :
' effugis ingentes, tanti discriminis expers,
- 195 bellorum, Romane, minas, solusque quietem
Euboici uasta lateris conualle tenebis '.
cetera suppressit faucesque obstruxit Apollo.
custodes tripodes fatorum arcanaque mundi
tuque, potens ueri Paeon nullumque futuri
- 200 a superis celate diem, suprema ruentis
imperii caesosque duces et funera regum
et tot in Hesperio conlapsas sanguine gentis
cur aperire times ? an nondum numina tantum
decreuere nefas et adhuc dubitantibus astris
- 205 Pompei damnare caput tot fata tenentur ?
uindicis an gladii facinus poenasque furorum
regnaque ad ultores iterum redeuntia Brutos,
ut peragat fortuna, taces ? tum pectore uatis

tanta 182 derat Ωa, deerrat N 183 qualis ζ, talis ΩNa. non ad
antecedentia comparatio refertur sed ad sic 186 185 186 'id est libros
Sibyllinos scripsit ad solos Romanos pertinentes' a 190 *spumea ora*, *rabies*
uaesana coniunxit Oudendorpius in indice ; uide vi 719 *spumantia ora* ; *rabies*
uaesana ut Catull. 63 38 *rabidus furor* 191 *clara* murmura sonora sunt,
quae cur anhelus meatui repugnare uisa et in quaeuis alia mutata sint ignoro
192 *maestus* Ω, *primum* N ex 190 197 *obstruxit* Ω, *obstrinxit* N, quod
alio sensu ponitur vi 494, viii 235 205 *tenentur*, 'incerta sunt atque

- inpactae cessere fores, expulsaque templis
 210 prosiluit; perstat rabies, nec cuncta locutae
 quem non emisit, superest deus. illa feroces
 torquet adhuc oculos totoque uagantia caelo
 lumina, nunc uoltu pauido, nunc torua minaci;
 stat numquam facies; rubor igneus inficit ora
 215 liuentisque genas; nec, qui solet esse timenti,
 terribilis sed pallor inest; nec fessa quiescunt
 corda, sed, ut tumidus Boreae post flamina pontus
 rauca gemit, sic muta leuant suspiria uatem.
 dumque a luce sacra, qua uidit fata, refertur
 220 ad uolgare iubar mediae uenere tenebrae.
 inmisit Stygiam Paeon in uiscera Lethen,
 quae raperet secreta deum. tum pectore uerum
 fugit et ad Phoebi tripodas rediere futura,
 uixque refecta cadit. nec te uicinia leti
 225 territat ambiguis frustratum sortibus, Appi;
 iure sed incerto mundi subsidere regnum
 Chalcidos Euboicae uana spe rapte parabas.
 heu demens, nullum belli sentire fragorem,
 tot mundi caruisse malis, praestare deorum
 230 excepta quis Morte potest? secreta tenebis

suspensa' a 209 *inpactae* etiam Priscianus G.L.K. II p. 525. *impactas* recte dici fores quibus pectus impactum sit, quod negat Burmannus nec ceteri ostendunt, docet Sil. III 657 *turbo impacta* (a uento percussa) *glomeratus harena*. similiter Cicero har. resp. 55 *serpens . . . compressa atque illisa*, Valerius Flaccus v 550 *incussit mentem pauor*; nam *incussae . . . massae* ib. II 339 a eudendo duci potest, ut Verg. georg. I 275 *incussum*: uide Non. p. 523 *massa malleis cuditur* templis Ω, -lo N 210 *locutae* ΩC sicut con. Burmannus, *locuta est* UV, *locutae* N 211 illa edd. nett., ille ΩNa propter *deus*. multo rectius *nunc uoltu pauido nunc torua minaci* ad Phemouoen quam aut ad *lumina* aut ad *facies* referuntur: nam de Cortii in illis *torua minaci* errore dixi ad II 509. post hunc uersum desinit N 216 217 dist. Burmannus 218 *rauca gemit* coniungit a collato Verg. Aen. IX 125 *rauca sonans*: adde Sil. II 245 *raucum gemiere*, Ouid. her. VIII 107 *acerba gementem*. aliter Luc. IV 756 *muta* ZMP, *multa* GUV. Stat. Theb. XI 604 *tandem muta* (P, *multa* w) *dir genitor suspiria soluit* *leuant* uatis pectus ut undae mare: interpretes partim errant, partim tacent 226 *regnum* etiam Seruius Aen. XI 268, *regno* Micyllus usitatore uerbi constructione. ceterum *regnum* dicit praedium, ut IX 458; neque enim erat cur regem se futurum Appius speraret 230 *Morte* initiali maiuscula Oudendorpius, *deam* enim esse significatur

- litoris Euboici memorando condite busto,
 qua maris angustat fauces saxosa Carystos
 et, tumidis infesta colit quae numina, Rhamnus,
 artatus rapido feruet qua gurgite pontus
- 235 Euripusque trahit, cursum mutantibus undis,
 Chalcidicas puppes ad iniquam classibus Aulin.
 interea domitis Caesar remeabat Hiberis
 uictrices aquilas alium laturus in orbem,
 cum prope fatorum tantos per prospera cursus
- 240 auertere dei. nullo nam Marte subactus
 intra castrorum timuit tentoria ductor
 perdere successus scelerum, cum paene fideles
 per tot bella manus satiatae sanguine tandem
 destituere ducem, seu maestis classica paulum
- 245 intermissa sono claususque et frigidus ensis
 expulerat belli furias, seu, praemia miles
 dum maiora petit, damnat causamque ducemque
 et scelere inbutos etiam nunc uenditat enses.
 haud magis expertus discrimine Caesar in ullo est
- 250 quam non e stabili tremulo sed culmine cuncta
 despiceret staretque super titubantia fultus.
 tot raptis truncus manibus gladioque relictus
 paene suo, qui tot gentis in bella trahebat,
 scit non esse ducis strictos sed militis enses.
- 255 non pauidum iam murmur erat nec pectore tecto
 ira latens; nam quae dubias constringere mentes
 causa solet, dum quisque pauet, quibus ipse timori est,
 seque putat solum regnorum iniusta grauari,

233 quae Ω, qua V et usque a Grotio edd., quasi Rhamnunte Appius sepultus sit. ex aequo ponuntur enuntiatum relatiuum *tumidis infesta colit quae numina* et *saxosa* epitheton; ordo est autem *qua angustat fauces Carystos et Rhamnus*, illa marmore, haec Adrasteae cultu nobilis. sepultus est Appius in Euboea ad fretum Carysto et Rhamnunti interfusum, quod fretum usque in Euripum angustatur 239 ordo est *cursus per fatorum prospera*: uide 335 *Caesaris*. . *cursus*, VII 107 *haec tam prospera rerum*, 684 *prospera bellorum*, 420 *per prospera fata cucurrit*. fatorum cursus dei auertere non potuerunt 242-244 *paene destituere, tandem satiatae* 246 *expulerat* Ω, -ant ZU 249 est PUV, om. ZMG 257 *quibus ipse timori est* recte Haskinsius commilitones

- haud retinet. quippe ipsa metus exsoluerat audax
 260 turba suos : quidquid multis peccatur inultum est.
 effudere minas. 'liceat discedere, Caesar,
 a rabie scelerum. quaeris terraque marique
 his ferrum iugulis animasque effundere uiles
 quolibet hoste paras ; partem tibi Gallia nostri
 265 eripuit, partem duris Hispania bellis,
 pars iacet Hesperia, totoque exercitus orbe
 te uincente perit. terris fudisse cruorem
 quid iuuat Arctois Rhodano Rhenoque subactis ?
 tot mihi pro bellis bellum ciuile dedisti.
 270 cepimus expulso patriae cum tecta senatu,
 quos hominum uel quos licuit spoliare deorum ?
 imus in omne nefas manibus ferroque nocentes,
 paupertate pii. finis quis quaeritur armis ?
 quid satis est, si Roma parum est ? iam respice canos
 275 inualidasque manus et inanis cerne lacertos.
 usus abit uitae, bellis consumpsimus aeuum :
 ad mortem dimitte senes. en inproba uota :
 non duro liceat morientia caespite membra
 ponere, non anima galeam fugiente ferire
 280 atque oculos morti clausuram quaerere dextram,
 coniugis inlabi lacrimis, unique paratum
 scire rogam ; liceat morbis finire senectam ;
 sit praeter gladios aliquod sub Caesare fatum.
 quid uelut ignaros ad quae portenta paremur
 285 spe trahis ? usque adeo soli ciuilibus armis
 nescimus cuius sceleris sit maxima merces ?

interpretatur, absurde alii imperatorem, ne numero quidem conueniente 272-
 301 in N 274 parum est QN Hier. ep. 123 (C.S.E. lvi i 3 p. 94, Mign.
 xxii p. 1058), parum G.L.K. iv p. 248 276 usus abit uitae expl. a 279
 anima galeam Ω, -am (hoc etiam ZM) -ea N. minore supralatione clausam
 galeam ferire morientis spiritus quam vii 621 sq. demissum faucibus ense
 expellere dicitur. spiritus inquam ; nam peruerse utrobique animam pro
 cruore accipiunt 280 liceat non quaerere et desiderare dextram quae oculos
 in mortis quietem claudat : quaerere ut viii 394 Crasso quaerente sepulchrum.
 intellexit c, cuius adnotationem 'sine praesentia propinquorum' Vsenerus
 corruptit 282 recte dist. ed. Mediol. 1477 : improba uota (277) usque ad

- nil actum est bellis, si nondum conperit istas
 omnia posse manus. nec fas nec uincula iuris
 hoc audere uetant : Rhēni mihi Caesar in undis
 290 dux erat, hic socius ; facinus quos inquinat aequat.
 adde quod ingrato meritorum iudice uirtus
 nostra perit : quidquid gerimus fortuna uocatur.
 nos fatum sciat esse suum. licet omne deorum
 obsequium speres, irato milite, Caesar,
 295 pax erit.' haec fatus totis discurrere castris
 coeperat infestoque ducem deposcere uoltu.
 sic eat, o superi : quando pietasque fidesque
 destituunt moresque malos sperare relictum est,
 finem ciuili faciat discordia bello.
 300 quem non ille ducem potuit terrere tumultus ?
 fata sed in praeceps solitus demittere Caesar
 fortunamque suam per summa pericula gaudens
 exercere uenit ; nec dum desaeuiat ira
 expectat : medios properat temptare furores.
 305 non illis urbes spoliandaque templa negasset
 Tarpeiamque Iouis sedem matresque senatus
 passurasque infanda nurus. uult omnia certe
 a se saeua peti, uult praemia Martis amari ;
 militis indomiti tantum mens sana timetur.
 310 non pudet, heu, Caesar, soli tibi bella placere
 iam manibus damnata tuis ? hos ante pigebit
 sanguinis ? his ferri graue ius erit, ipse per omne
 fasque nefasque rues ? lassare et disce sine armis
 posse pati ; liceat scelerum tibi ponere finem.

283 pertinent 297-299 dist. Weisius 297 eat o NV et in ras. U, fato
 ZM, fas o P, placeat G 'quando, quoniam' a 300 interrogationem
 Weisius, inconsulte plerique exclamationem faciunt ducem Ω, uirum N
 301 demittere ZM Grot., di- NGV Cort., com- PU Oud. post hunc uersum
 desinit N 309 indomiti, truci 311 tuis UV, suis ΩC: uide 252
 312 313 distinxi. non quaerit num militibus ius ferri graue futurum sit,
 ostendunt enim graue esse, sed num ante illis quam Caesari; ut his pro
 τοῦτο μὲν, ἴπσε pro αὐτὰρ δὲ sit: 'num, cum his ferri graue ius sit, ipse per
 omne fas nefasque rues?'. similis oratio 323-32 recte interpungitur 312 ius
 erit GV, ius erat U, lus erit ZM, iusserit PC 314 tibi ZMG et in ras. U,
 sibi PV, sceleri sibi ζ et Bentleius. ordo est tibi ponere, non liceat tibi

- 315 saeue, quid insequeris ? quid iam nolentibus instas ?
 bellum te ciuile fugit. stetit aggere fulti
 caespitis intrepidus uoltu meruitque timeri
 non metuens, atque haec ira dictante profatur :
 ' qui modo in absentem uoltu dextraque furebas,
 320 miles, habes nudum promptumque ad uolnera pectus.
 hic fuge, si belli finis placet, ense relicto.
 detegit inbelles animas nil fortiter ausa
 seditio tantumque fugam meditata iuuentus
 ac ducis inuicti rebus lassata secundis.
 325 uadite meque meis ad bella relinquitte fatis.
 inuenient haec arma manus, uobisque repulsis
 tot reddet Fortuna uiros quot tela uacabunt.
 anne fugam Magni tanta cum classe secuntur
 Hesperiae gentes, nobis uictoria turbam
 330 non dabit, impulsus tantum quae praemia belli
 auferat et uestri rapta mercede laboris
 lauriferos nullo comitetur uolnere currus ?
 uos despecta senes exhaustaque sanguine turba
 cernetis nostros iam plebs Romana triumphos.
 335 Caesaris an cursus uestrae sentire putatis
 damnum posse fugae ? ueluti, si cuncta minentur
 flumina quos miscent pelago subducere fontes,
 non magis ablatis umquam descenderit aequor,
 quam nunc crescit, aquis. an uos momenta putatis
 340 ulla dedisse mihi ? numquam sic cura deorum
 se premet, ut uestrae morti uestraeque saluti
 fata uacent : procerum motus haec cuncta secuntur ;

315 iunge iam nolentibus 318 metuens, metuendo 321 post hunc uersum extat in U et in N extitisse uidetur insiticius si non feminei uultus linguaeque tumultus 328 secuntur ZMPc, -quentur GUV minus apte 330 quae tantum praemia auferat impulsus iam a uobis ac profligati belli. recte c Farn. Oud. 331-345 initia uersuum in N 332 Prisc. G.L.K. III p. 498 *laurigeus currus* cur hic referatur non est. *laurigeri currus* Statius Theb. VIII 174 ; Lucanus VIII 25 *laurifer*, nusquam *lauriger* 333 *senes*, quod plerique interpungendo uocatiuum faciunt, nominatiuum esse fortasse Oudendorpius intellexit. 335 om. U 338 descenderit ZMCa, -et GV, decreuerit PU. 'uitabat poeta repetitionem, quam boni librarii sectabantur' Bentleyus 340 Graeca a Grotio adlata Euripidea sunt, frag. 974 Nauck.

- humanum paucis uiuit genus. orbis Hiberi
 horror et Arctoi nostro sub nomine miles
 345 Pompeio certe fugeres duce. fortis in armis
 Caesareis Labienus erat: nunc transfuga uilis
 cum duce praelato terras atque aequora lustrat.
 nec melior mihi uestra fides, si bella nec hoste
 nec duce me geritis. quisquis mea signa relinquens
 350 non Pompeianis tradit sua partibus arma,
 hic numquam uult esse meus. sunt ista profecto
 curae castra deis, qui me committere tantis
 non nisi mutato uoluerunt milite bellis.
 heu, quantum Fortuna umeris iam pondere fessis
 355 amolitur onus! sperantis omnia dexteras
 exarmare datur, quibus hic non sufficit orbis:
 iam certe mihi bella geram. discedite castris,
 tradite nostra uiris ignaui signa Quirites.
 at paucos, quibus haec rabies auctoribus arsit,
 360 non Caesar sed poena tenet. procumbite terra
 infidumque caput feriendaque tendite colla.
 et tu, quo solo stabunt iam robore castra,
 tiro rudis, specta poenas et disce ferire,
 disce mori.' tremuit saeua sub uoce minantis
 365 uolgens iners, unumque caput tam magna iuuentus
 priuatum factura timet, uelut ensibus ipsis
 imperet inuito moturus milite ferrum.
 ipse pauet ne tela sibi dextraeque negentur
 ad scelus hoc Caesar: uicit patientia saeui
 370 spem ducis, et iugulos, non tantum praestitit ensis.
 nil magis adsuetas sceleri quam perdere mentis
 atque perire tenet. tam diri foederis ictu

ed. 2, Plut. pr. ger. reip. c. 15 p. 811 D 341 premet ZMG, -it PUVa 344
miles nominatiuus, quod negat c, ceteri quid senserint nescio 346-360
 clausulae uersuum in N 354 heu etiam Prisc. G.L.K. III p. 280, quod hic
 mutare, uersu 727 relinquere, Bentleius non debuit. uide etiam Ouid. fast. II
 408 *heu quantum*, Prop. IV 1 40 *heu quati*, quorum neutrum dolentis est 361-
 390 in N 363 364 'disce in poena quod in proelio usurpes, ferire et mortem
 contemnere' Grotius 372 tenet NZMGc sicut coni. Bentleius renitente
 Weisio, timet PUVa. 'consuetas mentes militum sceleribus nil aliud in castris

parta quies, poenaeque redit placata iuuentus.

Brundisium decumis iubet hanc attingere castris

375 et cunctas reuocare rates quas auius Hydrus
antiquosque Taras secretaque litora Leucae,
quas recipit Salpina palus et subdita Sipus
montibus, Ausoniam qua torquens frugifer oram
Delmatico Boreae Calabroque obnoxius Austro

380 Apulus Hadriacas exit Garganus in undas.
ipse petit trepidam tutus sine milite Romam
iam doctam seruire togae, populoque precanti
scilicet indulgens summo dictator honori
contigit et laetos fecit se consule fastos.

385 namque omnis uoces, per quas iam tempore tanto
mentimur dominis, haec primum repperit aetas
qua, sibi ne ferri ius ullum, Caesar, abesset,
Ausonias uoluit gladiis miscere secures

retinet quam perdere pariter et perire' c 375 reuocare Ωa, retinere NV
probante Maduigio adu. crit. II p. 131, cum pro altero potius *euocare* dicendum
fuerit. sane *reuocare* pro simplici *uocare* accipi non potest nisi accedente quod
quo rates uocentur indicet; id uero nunc adest, auditurque ex superiore uersu
Brundisium mutata casus significatione, sicut *uiris* datius I 461 alio sensu
cum *animae*, alio cum *ignarum* sumitur. uide etiam I 292 sq. 377 salpina
Ω, salamina N, salapina Z, quod uerum uidetur 378 frugifer, glandifer:
uide Hor. carm. II 9 7 *querceta Gargani*, epist. I 16 9 sq. *quercus . . . nulla
fruge pecus . . . inuuet* 383 summo . . . honori ZM(P), -mo . . . -re GV,
-mum . . . -rem (N)U: uide II 707 *contingere classi* M, -is ZPG, -es UV. ueram
et egregiam lectionem primus ac paene solus recepit Cortius: 'alias summi
honores hominibus contingere solent; at Caesar, populo precanti indulgens,
contigit dictaturae'—inmo, ut Burmannus intellexit, consulatui, qui
summus magistratus appellatur Suet. Iul. 19 1, nam dictator absens dictus
erat, Caes. b.c. II 21 5: ibid. III 1 1 *dictatore habente comitia Caesare consules
creantur Iulius Caesar et P. Seruilus*—'eique ueluti honori fuit: sicuti mox
de eodem dicit *laetos fecit se consule fastos*'. uide Val. Max. VII 5 6 *non Catoni
tunc praetura sed praeturae Cato negatus est*, Luc. VI 311 *nec sancto caruisset
uita Catone*, ubi a 'quasi uita Catonem perdiderit, non Cato uitam'; praeterea
Claudianus imitationem Stil. II 3 sq. *homo rei contingit Iuu. VIII 27 sq. rarus |
cuius et egregius patriae contingis ouanti* et alibi. non bene consulatum
contingere diceretur qui dictaturam gerens iterum consul fiebat 386 dominis
ΩN, -os a temere probantibus Burmanno et Franckenio. mentiuntur dominos
qui se seruos simulant, non qui dissimulant 387 distinxi ut appareret ordo
uerborum, quem ceteri Haskinsio et Heitlando exceptis non obscurant uerum
peruertunt hac interpunctione, *haec repperit aetas, qua sibi ne ferri ius ullum
Caesar abesset, uoluit miscere secures* 388 ausonias Ω, hesperias N fortasse
recte post *secures* distinctionem sustuli, neque enim nouam rem ostendunt

- addidit et fasces aquilis et nomen inane
 390 imperii rapiens signauit tempora digna
 maesta nota ; nam quo melius Pharsalicus annus
 consule notus erit ? fingit sollemnia Campus
 et non admissae dirimit suffragia plebis
 decantatque tribus et uana uersat in urna.
 395 nec caelum seruare licet : tonat augure surdo,
 et laetae iurantur aues bubone sinistro.
 inde perit primum quondam ueneranda potestas
 iuris inops ; tantum careat ne nomine tempus
 menstruus in fastos distinguit saecula consul.
 400 nec non Iliacae numen quod praesidet Albae,
 haud meritum Latio sollemnia sacra subacto,
 uidit flammifera confectas nocte Latinas.
 inde rapit cursus et, quae piger Apulus arua
 deseruit rastris et inertis tradidit herbae,
 405 ocior et caeli flammis et tigride feta
 transcurrit, curuique tenens Minoia tecta
 Brundisii clausas uentis brumalibus undas
 inuenit et puidas hiberno sidere classes.
 turpe duci uisum rapiendi tempora belli
 410 in segnes exisse moras, portuque teneri
 dum pateat tutum uel non felicibus aequor.
 expertis animos pelagi sic robore conplet :
 ‘ fortius hiberni flatus caelumque fretumque,
 cum cepere, tenent, quam quos incumbere certos
 415 perfida nubiferi uetat inconstantia ueris.
 nec maris anfractus lustrandaque litora nobis,
 sed recti fluctus soloque Aquilone secandi.
 hic utinam summi curuet carchesia mali
 incumbatque furens et Graia ad moenia perflet,

illa addidit fasces aquilis, sed eandem quam gladiis miscere secures 390
 tempora Ω, nomina N ex 389. post hunc uersum desinit N 398 tan- car-
 Ω, car- tan- ZM : uide Trampium Luc. art. metr. p. 65 401-404 om. P
 404 rastris ablatius instrumenti index quo Apulus piger ex impigro factus
 uti desierit 406 om. U 413 dist. Oudendorpius 414 cepere ZM,
 coepere Ω minus ad tenendi uerbum accommodatē 419 furens PUV, ferens

- 420 ne Pompeiani Phaeacum e litore toto
 'languida iactatis comprehendant carbasa remis.
 rumpite quae retinent felices uincula proras :
 iam dudum nubes et saeuas perdimus undas.'
 sidera prima poli Phoebo labente sub undas
- 425 exierant et luna suas iam fecerat umbras,
 cum pariter soluere rates, totosque rudentes
 laxauere sinus et flexo nauita cornu
 obliquat laeuo pede carbasa summaque pandens
 sipara uelorum perituras colligit auras.
- 430 uix primum leuior propellere lintea uentus
 incipit exiguumque tument, et reddita malo
 in mediam cecidere ratem, terraque relicta
 non ualet ipsa sequi puppes quae uexerat aura.
 aequora lenta iacent, alto torpore ligatae
- 435 pigrius inmotis haesere paludibus undae.
 sic stat iners Scythicas astringens Bosporos undas,
 cum glacie retinente fretum non inpulit Hister,
 inmensumque gelu tegitur mare ; conprimit unda
 deprendit quascumque rates, nec peruia uelis
- 440 aequora frangit eques, fluctuque latente sonantem
 orbita migrantis scindit Maeotida Bessi.

ZM(G), quod nihil addit sententiae, cum alterum Caesari, qualem eum depinxit Lucanus, plane congruat, qui 578 sq. *sperne minas inquit pelagi uentoque furenti | trade sinum*; uide etiam *saeuas* 423 420 ne GUV, nec ZMP

421 iactatis V et (-tis in ras.) U, ictantis ZM, iactantes PG remis V, -mi ZMP, -mo U, mali G ex 418 426 rudentes PUVA, -is ZMGC, quod et ipsum pro nominatiuo accipi potest 428 pandens GUV, pendens Z(M)P, tendens Isid. or. XIX 3 4 429 sipara ZMPC Isidorus, supara U, suppara GV et edd. omnes, sippera c. de diuersis *siparum* et *supparus* uocabulis ab editoribus et lexicographis in unum confusis disputant in Classical Quarterly an. 1919 pp. 149-52 430 uix*, ut Ω, et ζ Grot. Cort. uide Verg. Aen. III 8 sq. *uix prima inceperat aestas, | et pater Anchises dure fabis uela iubebat*, v 837-9 *uix primos . . . laxauerat artus, | et . . . prouincit*, Stat. Theb. II 292 sq. *uix . . . induit, et . . . intrauit*, v 263 sq. *uix primus ab ira | pallor, et impulsis surgunt ad proelia mensis* 431 et ΩC, mox GV ob ut uersu 430 scriptum interpolati. neque quisquam hoc in illud mutaturus fuit, neque recte ut primum particulis subicitur mox, pro quo requiritur uelut continuo 434 torpore GUV, torpere ZMP ligatae Vat. 3284 saec. XI, -to Z(M), -ta Ω propter *aequora . . . iacent* 440 frangit, conterit, comminuit, ut Claud. Ruf. II 28, non perfringit. recte Weisius sonantem, 'ut supra glacie stricta subter

- saeua quies pelagi, maestoque ignaua profundo
 stagna iacentis aquae ; ueluti deserta regente
 aequora natura cessant, pontusque uetustas
 445 oblitus seruare uices non commeat aestu,
 non horrore tremit, non solis imagine uibrat.
 casibus innumeris fixae patuere carinae.
 illinc infestae classes et inertia tonsis
 aequora moturae, grauis hinc languore profundi
 450 obsessis uentura fames. noua uota timori
 sunt inuenta nouo, fluctus nimiasque precari
 uentorum uires, dum se torpentibus unda
 excutiat stagnis et sit mare. nubila nusquam
 undarumque minae ; caelo languente fretoque
 455 naufragii spes omnis abit. sed nocte fugata
 laesum nube dies iubar extulit imaque sensim
 concussit pelagi mouitque Ceraunia nautis.
 inde rapi coepere rates atque aequora classem
 curua sequi, quae iam uento fluctuque secundo
 460 lapsa Palaestinas uncis confixit harenas.
 prima duces iunctis uidit consistere castris
 tellus, quam uolucer Genusus, quam mollior Hapsus
 circumeunt ripis. Hapso gestare carinas
 causa palus, leni quam fallens egerit unda ;
 465 at Genusum nunc sole niues nunc imbre solutae
 praecipitant. neuter longo se gurgite lassat,
 sed minimum terrae uicino litore nouit.
 hoc fortuna loco tantae duo nomina famae
 composuit, miserique fuit spes inrita mundi
 470 posse duces parua campi statione diremptos
 admotum damnare nefas ; nam cernere uoltus

sonet unda, quae currit' a 443 iacentis ZGV, tacentis MPU, cui repugnat
 sonantem 440 ; nam in his uersibus 442-6 de Euxino ac non de Ionio mari
 sermonem esse declarat solis mentio 446 regente M² sicut coni. Bentleius,
 rigente Ω. natura rigens aequora non deseruit, quae et ipsa rigent. cessant
 aequora, ueluti deserta a natura quae ea regere soleat, quod sequentibus uerbis
 uetustus oblitus seruare uices explicatur 444 rectius opino: Cortius pontus
 quam Grotius Pontus imprimendum curauit 448 449 illinc . . . hinc UVc.
 illic . . . hic Ω 456 dies FU, diis ZM, diem GV et loptasse c 461 iun-

- et uoces audire datur, multosque per annos
dilectus tibi, Magne, socer post pignora tanta,
sanguinis infausti subolem mortemque nepotum,
475 te nisi Niliaca propius non uidit harena.
- Caesaris attonitam miscenda ad proelia mentem
ferre moras scelerum partes iussere relictæ.
ductor erat cunctis audax Antonius armis
iam tum ciuili meditatus Leucada bello.
- 480 illum saepe minis Caesar precibusque morantem
euocat. 'o mundi tantorum causa laborum,
quid superos et fata tenes? sunt cetera cursu
acta meo, summam rapti per prospera belli
te poscit fortuna manum. non rupta uadosis
485 Syrtibus incerto Libye nos diuidit aestu.
- numquid inexperto tua credimus arma profundo
inque novos traheris casus? ignaue, uenire
te Caesar, non ire iubet. prior ipse per hostes
percussi medios alieni iuris harenas:
- 490 tu mea castra times? pereuntia tempora fati
conqueror, in uentos inpendo uota fretumque.
ne retine dubium cupientis ire per aequor:
si bene nota mihi est, ad Caesaris arma iuuentus
naufragio uenisse uolet. iam uoce doloris
495 utendum est: non ex aequo diuisimus orbem;
Epirum Caesarque tenet totusque senatus,

uid-Ω, uid- iun- ZM 473 474 dist. Omnibonus 473 post pignora tanta
sublata, ut recte Cortius: ita 11 318 post me mortuum, 498 post Rubiconis aquas
superatas, VII 693 post te profugum, x 8 post te occisum, Sen. Tro. 744 post
Troiam captam, H.O. 79 post feras denictas, dial. v 30 5 post Pompeium
mortuum, anth. Lat. Ries. 415 43 post Hectora mortuum, Sil. xv 79 post Seras
et Indos domitos, Mart. iv 16 8 post patrem mortuum, Tac. hist. III 49 post
Cremonam direptam. uide ad VI 145 474 infaustus sanguis dicitur Caesaris
et Pompei in Iuliae prole mixtus: uide I 111 sq. pignora iuncti | sanguinis
nepotum Ωc et Grotio praemonstrante Cortius, -is G et edd. plerique. duo
fuerunt, uide Plut. uit. Pomp. 53 3, etsi unius tantum meminit Lucanus IX
1049, eius uidelicet quæ aliquantum temporis uixit 481 mundi Ωc, -do U,
sed uide IX 50 duri lacrimas motura Cutionis, ubi Cunninghamus et Bentleius
datium requirebant laborum Ω, malorum Gc 489 medios Oudendorpius,
medias ΩC propter harenas, adeo inepte ut Bentleius nudus coniecerit. 'medias,

- Ausoniam tu solus habes.' his terque quaterque
uocibus excitum postquam cessare uidebat,
dum se desse deis ac non sibi numina credit,
500 sponte per incautas audet temptare tenebras
quod iussi timuere fretum, temeraria prono
expertus cessisse deo, fluctusque uerendos
classibus exigua sperat superare carina.
soluerat armorum fessas nox languida curas.
505 parua quies miseris, in quorum pectora somno
dat uires fortuna minor ; iam castra silebant,
tertia iam uigiles commouerat hora secundos :
Caesar sollicito per uasta silentia gressu
uix famulis audenda parat, cunctisque relictis
510 sola placet Fortuna comes. tentoria postquam
egressus uigilum somno cedentia membra
transsiluit questus tacite, quod fallere posset,
litora curua legit, primisque inuenit in undis
rupibus exesis haerentem fune carinam.
515 rectorem dominumque ratis secunda tenebat
haud procul inde domus, non ullo robore fulta
sed sterili iunco cannaque intexta palustri
et latus inuersa nudum munita phaselo.
haec Caesar bis terque manu quassantia tectum
520 limina commouit. molli consurgit Amyclas
quem dabat alga toro. ' quisnam mea naufragus ' inquit
' tecta petit, aut quem nostrae fortuna coegit
auxilium sperare casae ? ' sic fatus ab alto
aggere iam tepidae sublato fune fauillae
525 scintillam tenuem commotos pauit in ignes,
securus belli : praedam ciuilibus armis

cum a dextra laeuaque essent hostes' Weisius, id est *medios* 499 dum Ω , cum
PU 500 tenebras Ω , latebras ZMC sine sensu: scriptum fuerat *tebras*
504 505 dist. Burmannus: '*noct languida, parua quies*, per exegesis'
Bentleius 505 506 significantur milites gregarii 512 dist. Ouden-
dorpheus: *questus tacite* ('intra se' a) solus Hosius diuellit posset GUV,
-it ZM, potest P 519 520 *haec limina*, huius domus fores; non magis
proprie 531 dicitur *poste recluso* 523-525 expl. Omnibonus et Cortius

- scit non esse casas. o uitae tuta facultas
 pauperis angustique lares ! o munera nondum
 intellecta deum ! quibus hoc contingere templis
 530 aut potuit muris, nullo trepidare tumultu
 Caesarea pulsante manu ? tum poste recluso
 dux ait ' expecta uotis maiora modestis
 spesque tuas laxa, iuuenis : si iussa secutus
 me uehis Hesperiam, non ultra cuncta carinae
 535 debebis manibusque *inportunamue fereris*
pauperiem deflens inopem duxisse senectam. 535
 536 ne cessa praebere deo tua fata uolenti
 angustos opibus subitis implere penates.'
 sic fatur, quamquam plebeio tectus amictu,
 indocilis priuata loqui. tum pauper Amyclas
 540 ' multa quidem prohibent nocturno credere ponto.
 nam sol non rutilas deduxit in aequora nubes
 concordisque tulit radios : Noton altera Phoebi,
 altera pars Borean diducta luce uocabat.
 orbe quoque exhaustus medio languensque recessit
 545 spectantis oculos infirmo lumine passus.
 lunaque non gracili surrexit lucida cornu
 aut orbis medii puros exesa recessus,
 nec duxit recto tenuata cacumina cornu,
 uentorumque notam rubuit ; tum lurida pallens
 550 ora tulit uoltu sub nubem tristis ituro.
 sed mihi nec motus nemorum nec litoris ictus

535 sic accipiunt, ' non cuncta carinae debebis nec debebis (necesse tibi erit) inopem senectam manibus duxisse' ; quod si sermonis natura patitur, id quod negat Maduigius adu. crit. II p. 131, at pessime *manibus a carinae*, cui naturali uinculo cohaeret, ita diuellitur ut illis *inopem duxisse senectam* per se constantibus (uide Ouid. met. VII 2 *trahens inopem . . . senectam*) molesta fiat aliectio. Maduigii coniecturae parum per se speciosae *ducesue* obstat quod Lucanus *ue et que* particula non postponit ; Bentleio autem, qui pariter offensus erat, etiam minus feliciter cessit emendatio. neque huius loci uitia eiusmodi sunt ut mendam, uerum ut amissas orationis partes indicent ; quarum damnum nulla littera mutata resarcire temptaui manibusque ZMV, -ue PGU 540 huic quidem respondet sed 557, non 551 541 rutilas PUV, -ans G, rutulas ZM 543 diducta Ωca, de- ZMC 545 spectantis ZM, -es G, -isque PUV 549 notam ZM, quod recte Cortius ut minus obuium praetulisse uidetur, nota ΩC 551 sed,

- nec placet incertus qui prouocat aequora delphin,
aut siccum quod mergus amat, quodque ausa uolare
ardea sublimis pinnae confisa natanti,
555 quodque caput spargens undis, uelut occupet imbrem,
instabili gressu metitur litora cornix.
sed, si magnarum poscunt discrimina rerum,
haud dubitem praebere manus : uel litora tangam
iussa, uel hoc potius pelagus flatusque negabunt.’
560 haec fatur, soluensque ratem dat carbasa uentis ;
ad quorum motus non solum lapsa per altum
aera dispersos traxere cadentia sulcos
sidera, sed summis etiam quae fixa tenentur
astra polis sunt uisa quati. niger inficit horror
565 terga maris, longo per multa uolumina tractu
aestuat unda minax, flatusque incerta futuri
turbida testantur conceptos aequora uentos.
tum rector trepidae fatur ratis ‘aspice saeuum
quanta paret pelagus : Zephyros intendat an Austros
570 incertum est ; puppem dubius ferit undique pontus.
nubibus et caelo Notus est ; si murmura ponti
consulimus, Cori ueniet mare. gurgite tanto
nec ratis Hesperias tanget nec naufragus oras :
desperare uiam et uetitos conuertere cursus
575 sola salus. liceat uexata litora puppe

praeterea 552 qui ΩCa, quid ZM, quod ζ 554 natanti, aquatili : Verg. georg. I 363 sq. *notasque paludes | deserit atque altam supra uolat ardea nubem*, Seru. Aen. VII 412 *ardeam κατὰ ἀνρίππασιν dictam, quod breuitate pennarum altius non uolat*. parum recte a ‘qua natare consuevit’, perridicule autem editores ‘uolanti’ interpretantur 559 expl. c et a 566 dist. a 567 conceptos necdum natos uentos non tam turbida testantur aequora quam turgida : uide locum huic simillimum Sen. Ag. 468 sq. *tractuque longo litus ac petrae gemunt, | agitata uentis unda uenturis tumet* et Val. Fl. V 521 sq. *ceu tumet atque imo sub gurgite concipit Austros | unda silens*. Hor. carm. I 3 19 *mare turgidum* pars librorum, pars turbidum 569 paret ZMG, -at PV, -it U, quorum nullum uitosum est austros GUV, euros ZM (P) fortasse ob zephyros. haec Zephyros . . . Austros confirmantur illis Notus 571 et Cori 572 572 ueniet Ω, ferient V, ut Sen. Thy. 578 *Bruttium Coro feriente pontum, uerrent ζ et edd. plerique. Cori ueniet mare* quomodo intellegendum esset disci potuit ex 605 sq. *Boreas . . . suum . . . in fluctus Cori frangit mare*. recte Lundquistius stud. Luc. p. 178, qui attulit Val. Fl. II 506 *nubiferi uenit unda Noti*

- prendere, ne longe nimium sit proxima tellus.
 fisis cuncta sibi cessura pericula Caesar
 ' sperne minas ' inquit ' pelagi uentoque furenti
 trade sinum. Italiam si caelo auctore recusas
 580 me pete. sola tibi causa est haec iusta timoris,
 uectorem non nosse tuum, quem numina numquam
 destituunt, de quo male tunc fortuna meretur
 cum post uota uenit. medias perrumpe procellas
 tutela secure mea. caeli iste fretique,
 585 non puppis nostrae labor est : hanc Caesare pressam
 a fluctu defendet onus. nec longa furori
 uentorum saeuo dabitur mora : proderit undis
 ista ratis. ne flecte manum, fuge proxima uelis
 litora ; tum Calabro portu te crede potitum
 590 cum iam non poterit puppi nostraeque saluti
 altera terra dari. quid tanta strage paretur
 ignoras : quaerit pelagi caelique tumultu
 quod praestet Fortuna mihi.' non plura locuto
 auolsit laceros percussa puppe rudentis
 595 turbo rapax fragilemque super uolitantia malum
 uela tulit ; sonuit uictis conpagibus alnus.
 inde ruunt toto concita pericula mundo.
 primus ab oceano caput exeris Atlanteo,
 Core, mouens aestus. iam te tollente furebat
 600 pontus et in scopulos totas erexerat undas :
 occurrit gelidus Boreas pelagusque retundit,
 et dubium pendet, uento cui concidat, aequor.
 sed Scythici uicit rabies Aquilonis et undas
 torsit et abstrusas penitus uada fecit harenas.

576 ne Va, nec ΩC sequente Hosio, quasi ulla in talibus codicum auctoritas
 sit aut dubitari possit utrum poeta posuerit 581 uectorem Ωa, uict- PU
 583 perrumpe GUV, -ere ZMP perperam plerique in fine uersus uirgulam
 ponunt, secure enim pro nominatiuo est, perrumpe securus, ut 227 rapte et 231
 condite, ubi iterum uulgo erratur. recte his locis Grotius et II 524 plerique
 584 secure GUVca, -ra ZMP 588 ne Ω, nec PV 589 tum ζ, tunc ΩC:
 uide ad I 490 593 quod Ωca, quid minus apte V et paucis exceptis editores
 604 expl. Bersmannus 612 priua*, parua Ωc, nec parua ζ et pars
 editorum non multo minus absurde. maria alia aliis minora sunt, paruum

- 605 nec perfert pontum Boreas ad saxa. suumque
in fluctus Cori frangit mare, motaque possunt
aequora subductis etiam concurrere uentis.
non Euri cessasse minas, non imbris atrum
Aeolii iacuisse Notum sub carcere saxi
- 610 crediderim; cunctos solita de parte ruentis
defendisse suas uiolento turbine terras,
sic pelagus mansisse loco. nam priua procellis
aequora rapta ferunt; Aegaeas transit in undas
Tyrrhenum, sonat Ionio uagus Hadria ponto.
- 615 a quotiens frustra pulsatos aequore montis
obruit ille dies! quam celsa cacumina pessum
tellus uicta dedit! non ullo litore surgunt
tam ualidi fluctus, alioque ex orbe uoluti
a magno uenere mari, mundumque coercens
- 620 monstriferos agit unda sinus. sic rector Olympi
cuspile fraterna lassatum in saecula fulmen
adiuuit, regnoque accessit terra secundo,
cum mare conuoluit gentes, cum litora Tethys
noluit ulla pati caelo contenta teneri.
- 625 tum quoque tanta maris moles creuisset in astra
ni superum rector pressisset nubibus undas.
non caeli nox illa fuit: latet obsitus aer
infernae pallore domus nimisque grauatus
deprimitur, fluctusque in nubibus accipit imbrem.

nullum est (nisi forte Oceano collatum, quod nunc non fit), nedum quae hic rapta dicuntur Tyrrhenum et Hadriaticum; neque, si parua essent, hoc loco poeta parua esse fateretur. opponuntur inter se *pelagus*, hoc est mare uniuersum, et singulae eius partes quamuis ingentes, quae ueri superiectione fidem et modum egressa uento abreptae esse finguntur. *priua* priscum uocabulum pro singulis post Lucretium Liuius et ut opinor Horatius art. 60 posuit, *prium* alio sensu etiam secundo saeculo Iuuenalis, quod item scribae corruerunt. Ouid. trist. II 138 *priua* cod. opt., *parua parca pauca* ceteri

613 *ferunt* uenti, ut Verg. Aen. I 58 sq. 615 *quotiens frustra pulsatos* recte coniunxit a. 616 ille PUV ut II 99, illa ZMG ut VII 254, quamquam ibi promissa dicitur dies 617 ullo GUV, illo ZMPc, quasi cuiquam proximo Epiri litore tanti isti fluctus, praesertim a Coro Notoque impulsus, surgere uideri potuerint. ei nullo litore quamuis longinquo orti esse dicuntur uerum ab Oceano mundum coercenti uenisse 621 ordo est *adiuuit fulmen in saecula*,

- 630 lux etiam metuenda perit, nec fulgura currunt
 clara, sed obscurum nimbosus dissilit aer.
 tum superum conuexa tremunt atque arduus axis
 intonuit motaque poli conpage laborant.
 extimuit natura chaos ; rupisse uidentur
- 635 concordēs elementa moras rursusque redire
 nox manes mixtura deis. spes una salutis,
 quod tanta mundi nondum periere ruina.
 quantum Leucadio placidus de uertice pontus
 despicitur, tantum nautae uidere trementes
- 640 fluctibus e summis praeceps mare ; cumque tumentes
 rursus hiant undae uix eminet aequore malus.
 nubila tanguntur uelis et terra carina.
 nam pelagus, qua parte sedet, non celat harenas
 exhaustum in cumulos, omnisque in fluctibus unda est.
- 645 artis opem uicere metus, nescitque magister
 quam frangat, cui cedat aquae. discordia ponti
 succurrit miseris, fluctusque euertere puppem
 non ualet in fluctum : uictum latus unda repellens
 erigit, atque omni surgit ratis ardua uento.
- 650 non humilem Sasona uadis [non litora curuae
 Thessaliae saxosa pauent] oraeque malignos
 Ambraciae portus, scopulosa Ceraunia nautae
 summa timent. credit iam digna pericula Caesar
 fatis esse suis. ‘quantusne euertere’ dixit

in corruptos hominum mores 630 iunge etiam metuenda 631-660 in N
 631 *obscurum dissilit*, aere dissiliente non ignea fit rima sed obscura.
 ‘quod coruscat, obscurum est’ a 633 intonuit PUV, -sonuit NZMG
 laborant Ωc, -at N(M)P et intonuit et laborant confirmat Verg. Aen. I 90
intonuere poli 636 *spes una salutis* ‘deis’ Bentleius. Sen. Ag. 485-7 (Corus)
mundum reuellit sedibus totum suis, | *ipsoque rupto crederes caelo deos* | *decidere*
et atrum rebus induci chaos 638-713 perierunt in M 639 *nautae* ‘siqui
 tum in mari erant’ Grotius 640 e Nc, a Ω fortasse recte 641 post 642 N
 643 644 expl. Oudendorpius 648 fluctum PUV, -us NZG ex superiore
 uersu 650 651 non litora . . . pauent del. Guietus, quae inseruerat aliquis
 qui timent uersu 653 positum expectare nolebat, inepta, ut sensit Bentleius,
 uerbi uariatione et foedo in Thessaliae positione errore 651 malignos Ωca,
 -ae N 654 quantus ZG, q. tantus N, tantus UV, tantum P. uide x 99 sq.
quantosne tumores . . . mente gerit, VII 301 *quone poli motu*. recte illud
 Oudendorpio elegantius uisum est quam ut a librariis proficisci potuerit

- 655 ' me superis labor est, parua quem puppe sedentem
 tam magno petiere mari ! si gloria leti
 est pelago donata mei bellisque negamur,
 intrepidus quamcumque datis mihi, numina, mortem
 accipiam. licet ingentis abruperit actus
 660 festinata dies fati, sat magna peregi.
 Arctoas domui gentes, inimica subegi
 arma metu, uidit Magnum mihi Roma secundum,
 iussa plebe tuli fasces per bella negatos ;
 nulla meis aberit titulis Romana potestas,
 665 nec sciet hoc quisquam nisi tu, quae sola meorum
 conscia uotorum es, me, quamuis plenus honorum
 et dictator eam Stygias et consul ad umbras,
 priuatum, Fortuna, mori. mihi funere nullo
 est opus, o superi : lacerum retinete cadauer
 670 fluctibus in mediis, desint mihi busta rogosque,
 dum metuar semper terraque expecter ab omni.'
 haec fatum decumus, dictu mirabile, fluctus
 inualida cum puppe leuat, nec rursus ab alto
 aggere deiecit pelagi sed pertulit unda
 675 scruposisque angusta uacant ubi litora saxis
 inposuit terrae. pariter tot regna, tot urbes
 fortunamque suam tacta tellure recepit.
 sed non tam remeans Caesar iam luce propinqua
 quam tacita sua castra fuga comitesque fefellit.
 680 circumfusa duci fleuit gemituque suorum
 et non ingratis incessit turba querellis.
 ' quo te, dure, tulit uirtus temeraria, Caesar,

655 quem Ω, quam NP 658-660 mortem . . . magna om. P 659
 abruperit Ωc, -rumperet N 660 sat GUV, ad ZP, ac N, fati sat Ouden-
 dorpheus fortasse uere : uide e.g. Cic. Catil. III 17 *exili ac fati diem*. post hunc
 uersum desinit N 663 *per bella negatos*, 'bello interdictos' c, nempe a senatu
 665 nec sciet Z³, nesciet ΩC, *ne sciat* Heinsius 668 *priuatum*, 'nam
 affectabat regnum' a : uide II 562-5 671 *ab* auctorem indicat, non locum
 675 uacant GUV, uagant ZP 680 681 *suorum turba* recte coniunxit
 Martyni-Laguna : uide VI 251 *turba suorum*. similiter diuisa cohaerent *finis*
 . . . *pugnae* IX 232, *aquai* . . . *amnis* Verg. Aen. VII 464 sq., *alpa* . . . *χελος*
 Aesch. Eum. 280 680 gemitu ZC, -us Ω (sed abest M)a 681 incessit

- aut quae nos uiles animas in fata relinquens
 inuitis spargenda dabas tua membra procellis ?
 685 cum tot in hac anima populorum uita salusque
 pendeat et tantus caput hoc sibi fecerit orbis,
 saeuitia est uoluisse mori. nullusne tuorum
 emeruit comitum fatis non posse superstes
 esse tuis ? cum te raperet mare, corpora segnis
 690 nostra sopor tenuit. pudet, heu ! tibi causa petendae
 haec fuit Hesperiae, uisum est quod mittere quemquam
 tam saeuo crudele mari. sors ultima rerum
 in dubios casus et prona pericula morti
 praecipitare solet : mundi iam summa tenentem
 695 permisisse mari tantum ! quid numina lassas ?
 sufficit ad fatum belli fauor iste laborque
 Fortunae, quod te nostris inpegit harenis ?
 hinc usus placuere deum, non rector ut orbis
 nec dominus rerum, sed felix naufragus esses ?
 700 talia iactantis discussa nocte serenus
 oppressit cum sole dies, fessumque tumentis
 composuit pelagus uentis patientibus undas.
 nec non Hesperii lassatum fluctibus aequor
 ut uidere duces, purumque insurgere caelo
 705 fracturum pelagus Borean, soluere carinas.
 quas uentus doctaeque pari moderamine dextrae
 permixtas habuere diu, latumque per aequor,
 ut terrestre, coit consertis puppibus agmen.

ZPUC, *ingessit* **GV**, *gemitus . . . ingratas ingessit . . . querellas* **2** 684
inuitis, ut ex euentu patet : recte **Weisius** 686 *tantus orbis*, tanta pars
 terrarum : uide 238 et VIII 603. mentientes faciunt milites qui *totus* sub-
 stituunt **Guietus Bentleyus Franckenius** 691 *quod mittere ZPUa, committere*
GV, utrumque c. melius *mittere* quam *committere* illi *petendae* conuenit,
 meliusque *quod* particula uincitur oratio 692 *mari* ablatiuus. 693 *morti*
PG, 'in mortem uergentia' a, *mortis* **ZUV**, ut *prona* inutile sit 695 post
tantum dist. **Heinsius** cum c *numina lassas* **ZGV**, *fata fatigas* **PU** 696
 697 expl. **Weisius** 696 *fatum* **ZGc**, *fatum et factum* **Prisc.** G.L.K. II p. 523,
summam **PUV** fauor . . . labor **ZGUC** **Prisc.**, labor . . . fauor **PV**, quem
 ordinem poeta ideo uitasse putandus est nequis *belli labor* coniungeret 697
 quod **PU** **Prisc.**, quo **ZGa** nihilo deterius, quae **V** 698 'sic uteris dis tuis ?' a
 703 *hesperii* **PUV**, -his **ZG** 709 *saeu* dicitur quae illum ordinem

- sed nox saeua modum uenti uelique tenorem
 710 eripuit nautis excussitque ordine puppes.
 Strymona sic gelidum bruma pellente relinquunt
 poturae te, Nile, grues, primoque uolatu
 effingunt uarias casu monstrante figuras ;
 mox, ubi percussit tensas Notus altior alas,
 715 confusos temere inmixtae glomerantur in orbes,
 et turbata perit dispersis littera pinnis.
 cum primum redeunte die uiolentior aer
 puppibus incubuit Phoebeo concitus ortu,
 praetereunt frustra temptati litora Lissi
 720 Nymphaeumque tenent : nudas Aquilonibus undas
 succedens Boreae iam portum fecerat Auster.

- undique conlatis in robur Caesaris armis
 summa uidens duri Magnus discrimina Martis
 iam castris instare suis seponere tutum
 725 coniugii decreuit onus Lesboque remota
 te procul a saeui strepitu, Cornelia, belli
 occulere. heu, quantum mentes dominatur in aequas
 iusta Venus ! dubium trepidumque ad proelia, Magne,
 te quoque fecit amor ; quod nolles stare sub ictu
 730 fortunae quo mundus erat Romanaque fata,
 coniunx sola fuit. mentem iam uerba paratam
 destituunt, blandaque iuuat uentura trahentem
 indulgere morae et tempus subducere fatis.
 nocte sub extrema pulso torpore quietis
 735 dum fouet amplexu grauidum Cornelia curis
 pectus et auersi petit oscula grata mariti,
 umentis mirata genas percussaque caeco

turbauit ; nam tempestatem non fuisse ostendunt 717 sq. *modum* priorem eripuit, ut increbresceret flatus. sed pro *uenti* scribendum opinor *uento*, rectius enim et concinnius modus uento quam uenti modus nautis eripi dicitur

714 redit M tensas Ω, densas PU 717 iunge *primum redeunte* ut Verg. georg. iv 305 *primum impellentibus* 720 721 dist. Oudendorpius
 723 duri ZMG, siui P, saeui UV fortasse ex 726 725 remota ZGV, -am MPU : uide VIII 40 *secretae* . . . Lesbi, 640 *auia Lesbos*, v 774 sq. *remotas* . . . terras (Lesbon) 729 om. Z quod, res quam : recte Bersmannus 731 iunge *iam paratam* 733 et PUV, om. ZMG semel scriptis quae bis scribendae fuerunt

- uolnere non audet flentem deprendere Magnum.
 ille gemens 'non nunc uita mihi dulcior,' inquit
 740 'cum taedet uitae, laeto sed tempore, coniunx,
 uenit maesta dies et quam nimiumque parumque
 distulimus; iam totus adest in proelia Caesar.
 cedendum est bellis, quorum tibi tuta latebra
 Lesbos erit. desiste preces temptare: negaui
 745 iam mihi. non longos a me patiēre recessus;
 praecipites aderunt casus: properante ruina
 summa cadunt. satis est audisse pericula Magni;
 meque tuus decepit amor, ciuilia bella
 si spectare potes. nam me iam Marte parato
 750 securos cepisse pudet cum coniuge somnos,
 eque tuo, quatiunt miserum cum classica mundum,
 surrexisse sinu. uereor ciuilibus armis
 Pompeium nullo tristem committere damno.
 tutior interea populis et tutior omni
 755 rege late, positamque procul fortuna mariti
 non tota te mole premat. si numina nostras
 inpulerint acies, maneat pars optima Magni,
 sitque mihi, si fata prement uictorque cruentus,
 quo fugisse uelim.' uix tantum infirma dolorem
 760 cepit, et attonito cesserunt pectore sensus.
 tandem uox maestitas potuit proferre querellas.
 'nil mihi de fati thalami superisque relictum est,
 Magne, queri: nostros non rumpit funus amores
 nec diri fax summa rogi, sed sorte frequenti
 765 plebeiaque nimis careo dimissa marito.

e et t litteris. de elisione uide I 578, IV 238, 471 747-749 dist. Weisius, pessime Burmannus et Hosius 748 minus me amas quam credidi, si ciuilia haec, quibus ego intersum, bella spectare potes, non contenta audire. intellexit c 749 nam omissae sententiae index est, 'hoc de te dictum esto; nam quod ad me attinet' etc.: recte Cortius 750 pudet Ω, piget PV 751 quatiunt GV, -ient Z(M), -erent PU 752 753 expl. Bentleius 758 prement Ω, -ant ZM fortasse ob premat 756 760 cesserunt GUV, cessarunt ZM, ceperunt P 761 uox ZM, uix Ga male post 759, ut uox PU, ut uix V proferre G, per- Ω, quod quam alienum sit intellegitur ex Quint. inst. VIII prooem. 15 et XI § 33. querellas proferre Catull. 64 195 sq., ubi perferre cod. unus 764

- hostis ad aduentum rumpamus foedera taedae,
 placemus socerum. sic est tibi cognita, Magne,
 nostra fides? credisne aliquid mihi tutius esse
 quam tibi? non olim casu pendemus ab uno?
 770 fulminibus me, saeue, iubes tantaeque ruinae
 absentem praestare caput? secura uidetur
 sors tibi, cum facias etiamnunc uota, perisse?
 ut nolim seruire malis sed morte parata
 te sequar ad manes, feriat dum maesta remotas
 775 fama procul terras, uiuam tibi nempe superstes.
 adde quod adsuescis fatis tantumque dolorem,
 crudelis, me ferre doces. ignosce fatenti,
 posse pati timeo. quod si sunt uota, deisque
 audior, euentus rerum sciet ultima coniunx.
 780 sollicitam rupes iam te uictore tenebunt,
 et puppem quae fata feret tam laeta timebo.
 nec soluent audita metus mihi prospera belli,
 cum uacuis proiecta locis a Caesare possim
 uel fugiente capi. notescent litora clari
 785 nominis exilio, positaque ibi coniuge Magni
 quis Mytilenaeas poterit nescire latebras?
 hoc precor extremum: si nil tibi uicta relinquent
 tutius arma fuga, cum te commiseris undis,
 quolibet infaustam potius deflecte carinam:
 790 litoribus quaerere meis.' sic fata relictis
 exiuit stratis amens tormentaue nulla
 uult differre mora. non maesti pectora Magni
 sustinet amplexu dulci, non colla tenere,
 extremusque perit tam longi fructus amoris,

frequenti PGVa, fecisti Z(MU) 771 772 dist. et expl. Gronouius apud
 Cortium, item Maduigijs adu. crit. II p. 131 773-775 'etiam si nolim
 uiuere et statim moriar, tamen ero superstes aliquatenus, dum mors tua
 nuntietur' c 776 adsuescis praeter ca testatur Priscianus G.L.K. II p. 394

778 posse pati timeo, 'cupida moriendi, id metuo ne sustineam uiuere'
 Bentleius: uide 241 sq. *timuit* . . . *perdere* (hoc est *ne perderet*), 813, IX 482
timuit . . . *rapi*, quaeque ad Man. I 424 et IV 837 adnotauit 781 tam ZGV,
 iam (M)PU 782 belli P cod. Erlang. 304 saec. X, bella Ω 785 ibi ZMG,

- 795 praecipitantque suos luctus, neuterque recedens
sustinuit dixisse uale, uitamque per omnem
nulla fuit tam maesta dies ; nam cetera damna
durata iam mente malis firmaque tulerunt.
labitur infelix manibusque excepta suorum
- 800 fertur ad aequoreas, ac se prosternit, harenas,
litoraue ipsa tenet, tandemque inlata carinaest.
non sic infelix patriam portusque reliquit
Hesperios, saeui premerent cum Caesaris arma.
fida comes Magni uadit duce sola relicto
- 805 Pompeiumque fugit. quae nox tibi proxima uenit,
insomnis ; uiduo tum primum frigida lecto
atque insueta quies uni, nudumque marito
non haerente latus. somno quam saepe grauata
deceptis uacuum manibus complexa cubile est
- 810 atque oblita fugae quaesiuit nocte maritum !
nam quamuis flamma tacitas urente medullas
non iuuat in toto corpus iactare cubili :
seruatur pars illa tori. caruisse timebat
Pompeio ; sed non superi tam laeta parabant :
- 815 instabat miserae, Magnum quae redderet, hora.

hic PUV 795 796 neuterque . . . uale habent GV, om. Ω. interpolandi
causa nulla apparet, aliquid autem inter se similitudinis habent *neuterque* et
uitamque, ut eam ob rem librarius in medio uersu aberrare potuerit. nam quod
Cortius iteratum post tres uersiculos sustinendi uerbum uituperat, id leue in
hoc poeta crimen est 797 *cetera*, quae postea passi sunt, sicut ostendit *iam*
798 : perperam c 801 *carinae* est GV, -na est Ω 805 tibi Ω, sibi V et
editorum dimidia pars cum soloecismo ; contra uadis et fugis G. melius in
prononine quam in uerbo apostrophe fit ; quae paulo post deseritur, 809 *est*,
810 *quaesiuit*, 813 *timebat*, ut 285-7, VI 249-52, IX 1061 sq. 808 *grauata*
PGU, -to ZM, -ta est V 810 om. ZM 811 *tacitas urente* ζ, *tectas urente*
G, *tectas urgente* PUV, *tacita surgente* ZM. *tectas . . . medullas* Sen.
Phaed. 282, alterum Petr. 119 54 et Prud. c. Symm. I 537 : uide Luc. IX 741
sq. *subit uirus tacitum, carpitque medullas | ignis edax. urente medullas*
exemplis tuetur I. Fickius krit. u. sprach. unters. z. Luc. p. 23 812 expl. c
813 *illa* utra sit et quo sensu *seruatur* dicatur intellegitur ex *maritum* 810.
recte c 815 *distinxi*, melius ut opinor quam qui *miserae* ad *redderet* trahunt

LIBER SEXTVS

- POSTQVAM castra duces pugnae iam mente propinquis
 inposuere iugis admotaque comminus arma
 parque suum uidere dei, capere omnia Caesar
 moenia Graiorum spernit Martemque secundum
 5 iam nisi de genero fatis debere recusat.
 funestam mundo uotis petit omnibus horam
 in casum quae cuncta ferat; placet alea fati
 alterutrum mersura caput. ter collibus omnis
 explicuit turmas et signa minantia pugnam
 10 testatus numquam Latiae se desse ruinae.
 ut uidet ad nullos exciri posse tumultus
 in pugnam generum sed clauso fidere uallo,
 signa mouet tectusque uia dumosa per arua
 Dyrrachii praeceps rapiendas tendit ad arcis.
 15 hoc iter aequoreo praecepit limite Magnus,
 quemque uocat collem Taulantius incola Petram
 insedit castris Ephyraeaeque moenia seruat
 defendens tutam uel solis turribus urbem.
 non opus hanc ueterum nec moles structa tuetur

1 *pugnae mente*, 'cum uoluntate pugnandi' a: Heinsius adscripsit ix 225 sq. *aperta | mente fugae*; uide etiam i 460 sq. propinquis M et corr. ex -us P probantibus Heins. Burm. Bentr. Franck., -quins C, -quos Z, -qui GUV et edd. paene omnes. *propinquis* sublato stare non poterit *iugis*, quae nulla adhuc commemorata sunt 2 *admota*, 'deest sunt' c: uide e.g. ix 330 sq. *incidit . . . et . . . iactata* 7 *casum* Ω(C), -us ZM, quod ut tueatur Hosius aliena confert, v 693 *dubios casus*, vii 239 *extremos casus*. *casus* πῶσις κύβου est, alea, ut Tac. ann. xii 13 3 *rem in casum dare proelioque experiri* alea GUV, alia ZMP 13 uide 126 sq. 15. limite GU et in ras. P, limine ZM, litore V 18 *turribus*, 'etiamsi praesidia non essent' c, sed repugnant quae statim subiciuntur; *rupibus* Doriullius, 'rupibus naturalibus' c ad munimen 22

- 20 humanusque labor facilis, licet ardua tollat,
cedere uel bellis uel cuncta mouentibus annis,
sed munimen habet nullo quassabile ferro
naturam sedemque loci ; nam clausa profundo
undique praecipiti scopulisque uomentibus aequor
25 exiguo debet, quod non est insula, colli.
terribiles ratibus sustentant moenia cautes,
Ioniumque furens, rapido cum tollitur Austro,
templa domosque quatit, spumatque in culmina pontus.
hic audiam belli rapuit spes improba mentem
30 Caesaris, ut uastis diffusum collibus hostem
cingeret ignarum ducto procul aggere ualli.
metatur terras oculis, nec caespite tantum
contentus fragili subitos attollere muros
ingentis cautes auolsaque saxa metallis
35 Graiorumque domos direptaque moenia transfert.
extruitur quod non aries inpellere saeuus,
quod non ulla queat uiolenti machina belli.
franguntur montes, planumque per ardua Caesar
ducit opus ; pandit fossas turritaque summis
40 disponit castella iugis magnoque recessu
amplexus fines saltus nemorosaque tesqua
et siluas uastaque feras indagine claudit.
non desunt campi, non desunt pabula Magno,
castraque Caesareo circumdatus aggere mutat :

Flor. II 13 40 *quippe quam uel situs inexpugnabilem faceret* 21-61 in II, 21-41
finibus, 42-61 initiis mutilatis 22-24 om. Z 24 praecipiti Ω c Aldhelmus
de metr. (mon. Germ. auct. ant. xv p. 89), neicum praecipiti II, et illisum V
in ras. et G³ pro uar. scr. que uomentibus IIG, reuom-entibus M, remouenti-
bus PUV Aldhelmus et illisum scopulis reuomentibus Heinsius praecipiti,
'non harenoso aut facili ad accessum' c. de uomentibus uide IV 459 sq.
cauernae | euomere fretum, Val. Fl. I 688 (pinus) *spumas uomit aere tridenti*
25 pro colli Dominiuus Niger collo, quod isthmi significatione dici non
uidetur. est reapse in illo isthmo collis 27 28 dist. Cortius, aliter Grotius,
rursus aliter Haskinsius 27 rapido Ω II, rabido ZM fortasse recte, sed
rapidus Auster appellatur Germ. phaen. 293 et Val. Fl. VII 406 29 om. II
hic ZMGC, hinc V, huc U, de P siletur 32 metatur IIZ(M)Gc, -itur
PUV 41 tesqua Ω c, testa (id est *tesca*) ZM, pascua II *saltus* in finem
uersus traiecto 42 uasta Ω C, -as II 43 magno Ω a, campis II

- 45 flumina tot cursus illic exorta fatigant,
 illic mersa suos ; operumque ut summa reuisat
 defessus Caesar mediis intermanet agris.
 nunc uetus Iliacos attollat fabula muros
 ascribatque deis ; fragili circumdata testa
- 50 moenia mirentur refugi Babylonia Parthi.
 en, quantum Tigris, quantum celer ambit Orontes,
 Assyriis quantum populis telluris Eoae
 sufficit in regnum, subitum bellicae tumultu
 raptum clausit opus. tanti periere labores.
- 55 tot potuere manus aut iungere Seston Abydo
 ingestoque solo Phrixum elidere pontum,
 aut Pelopis latis Ephyren abrumpere regnis
 et ratibus longae flexus donare Maleae,
 aut aliquem mundi, quamuis natura negasset,
- 60 in melius mutare locum. coit area belli :
 hic alitur sanguis terras fluxurus in omnis,
 hic et Thessalicae clades Libyaeque tenentur ;
 aestuat angusta rabies ciuilis harena.
- prima quidem surgens operum structura fefellit
- 65 Pompeium, ueluti mediae qui tutus in aruis
 Sicaniae rabidum nescit latrare Pelorum,
 aut, uaga cum Tethys Rutupinaque litora feruent,
 unda Caledonios fallit turbata Britannos.
 ut primum uasto saeptas uidet aggere terras,
- 70 ipse quoque a tuta deducens agmina Petra
 diuersis spargit tumulis, ut Caesaris arma
 laxet et effuso claudentem milite tendat ;

48 attollat, 'laudet' a, recte, ut ostendit mirentur 50 51-54 non cum Nini aut Antiochiae, quae plerorumque interpretatio est, uerum cum Mesopotamiae et Syriae ambitu comparantur terrae a Caesare interclusae 51 en ZM, et PUV, in GC 52 iunge quantum telluris Eoae 54 tanti periere labores expl. Oudendorpius et Cortius: falso c 'quoniam euasit inde Pompeius' 55 aut iungere Ω, aut rigere II, coniungere schol. Stat. Theb. VI 547, adiungere 2^a et Acr. Hor. epist. I 3 4, quod cur praetulerint plerique non intellego 58 flexus Ωc, -um II 60 area ZUV et in ras. P, rea M, alea IIG et ut uidetur Acro Hor. carm. II 1 6 61 sanguis terras Ω, terrasanguis II: uide ad IV 196 post hunc uersum desinit II 65 mediae PGU, -io Z, -ium ut

- ac tantum saepti uallo sibi uindicat agri,
 parua Mycenaeae quantum sacrata Dianae
 75 distat ab excelsa nemoralis Aricia Roma,
 quoque modo terrae praelapsus moenia Thybris
 in mare descendit, si nusquam torqueat amnem.
 classica nulla sonant iniussaue tela uagantur
 et fit saepe nefas iaculum temptante lacerto.
 80 maior cura duces miscendis abstrahit armis :
 Pompeium exhaustae praebenda ad gramina terrae,
 quae currens obtruiuit eques gradibusque citatis
 ungula frondentem discussit cornea campum.
 belliger attonsis sonipes defessus in aruis,
 85 aduectos cum plena ferant praesepia culmos,
 ore nouas poscens moribundus labitur herbas
 et tremulo medios abrumpit poplite gyros.
 corpora dum soluit tabes et digerit artus,
 traxit iners caelum fluuidae contagia pestis
 90 obscuram in nubem. tali spiramine Nesis
 emittit Stygium nebulosis aera saxis
 antraque letiferi rabiem Typhonis anhelant.
 inde labant populi, caeloque paratior unda
 omne pati uirus durauit uiscera caeno.
 95 iam riget arta cutis distentaue lumina rumpit,
 igneaeque in uoltus et sacro feruida morbo
 pestis abit, fessumque caput se ferre recusat.
 iam magis atque magis praeceps agit omnia fatum,
 nec medii dirimunt morbi uitamque necemque,
 100 sed languor cum morte uenit ; turbaque cadentum
 aucta lues, dum mixta iacent incondita uiuis
 corpora ; nam miseros ultra tentoria ciues

uidetur M, -iis V 76 praelapsus Ω, de- MP 77 descendit Z(M)G, -at
 PUV usitatus, non rectius 80 duces PGU, -is ZMV 82 quae GUV, quas
 ZMPC fortasse recte, nam *exhaustae terrae* nominatiuum esse Cortius intellexit
 obtruiuit Ωc, attr- V gradibus PGV, granibus ZM, grabus U 92 *antra*
 Nesidos sunt, non Inarimes Typhoni impositae, is enim quamuis sub ea
 conditus *Campana fremens saxa uaporat* v 100 95 arta ζ, atra Ωc, immo
 rubens ; illis *riget* et *distenta* alterum conuenit. Heinsius attulit Stat. Theb.,

- spargere funus erat. tamen hos minuere labores
a tergo pelagus pulsusque Aquilonibus aer
105 litoraue et plenae peregrina messe carinae.
at liber terrae spatiosis collibus hostis
aere non pigro nec inertibus angitur undis,
sed patitur saeuam, ueluti circumdatus arta
opsidione, famem. nondum turgentibus altam
110 in segetem culmis cernit miserabile uolgu
in pecudum cecidisse cibos et carpere dumos
et foliis spoliare nemus letumque minantis
uellere ab ignotis dubias radicibus herbas.
quae mollire queunt flamma, quae frangere morsu,
115 quaeque per abrasas utero demittere fauces,
plurimaue humanis ante hoc incognita mensis
diripiens miles saturum tamen obsidet hostem.
ut primum libuit ruptis euadere claustris
Pompeio cunctasque sibi permittere terras,
120 non obscura petit latebrosae tempora noctis,
et raptum furto soceri cessantibus armis
dedignatur iter : latis exire ruinis
quaerit, et impulso turres confringere uallo,
perque omnis gladios et qua uia caede paranda est.
125 opportuna tamen ualli pars uisa propinqui,
qua Minici castella uacant, et confraga densis
arboribus dumeta tegunt. hic puluere nullo

vi 871 *riget arta cutis*, ubi pauci nec optimi libri *atra*. de toto uersu docte disputauit Cortius 105 'litora plena et carinae plenae' Cortius 106 hic nouam paragraphen non instituisse nisi uersuum 80 sq. obliiti essent *liber terrae* : Modius comparauit Sil. II 441 *it liber campi pastor* 109 turgentibus Ω , surg- V 112 foliis Ω , morssus ZM, morsu ζ et multi editores, quasi dentibus ac non manibus usuri fuerint. foliis in spoliis (ita ζ) mutatum propter spoliare excidisse uidetur 118 claustris GUV, caustris P, castris ZM 123 impulso . . . uallo Ω , -si . . . -li V 124 ad exire referendus est, ut et impulso turres confringere uallo quasi in parenthesi posita sint ; quod incommodum ut euitaret Bentleius hunc uersum ante 123 traiecit, non bene diuulsis quae sententia cohaerent latis ruinis et impulso uallo. non dissimilis oratio x 295-7 126 qua . . . uacant Ω , quam . . . uocant PU. uacant, uacuum praebent interuallum. tegunt Pompeium : uide 13. recte Lundquistius stud. Luc. p. 182 127 hic Ω , hinc G, huc et hac ζ , quorum alterutrum

- proditus agmen agit subitusque in moenia uenit.
 tot simul e campis Latiae fulsere uolucres,
 130 tot cecinere tubae. nequid uictoria ferro
 deberet, pavor attonitos confecerat hostes.
 quod solum ualuit uirtus, iacuere perempti
 debuerant quo stare loco. qui uulnera ferrent
 iam derant, et nimbus agens tot tela peribat.
 135 tum piceos uoluunt inmissae lampades ignes,
 tum quassae nutant turres lapsumque minantur,
 roboris in tacti crebros gemit agger ad ictus.
 iam Pompeianae celsi super ardua ualli
 exierant aquilae, iam mundi iura patebant :
 140 quem non mille simul turmis nec Caesare toto
 auferret Fortuna locum uictoribus unus
 eripuit uetuitque capi, seque arma tenente
 ac nondum strato Magnum uicisse negauit.
 Scaeuā uiro nomen : castrorum in plebe merebat
 145 ante feras Rhodani gentes ; ibi sanguine multo
 promotus Latiam longo gerit ordine uitem,
 pronus ad omne nefas et qui nesciret in armis
 quam magnum uirtus crimen ciuilibus esset.
 hic ubi quaerentis socios iam Marte relicto
 150 tuta fugae cernit, ' quo uos pavor ' inquit ' adegit
 inpius et cunctis ignotus Caesaris armis ?

necessarium uidetur 128 in ΩC, ad PV 135 inmissae PGV, emissae ZMU. x 491 sq. *piceo iubet unguine tinctas | lampadas inmitti* lampades P, -is Ω 137 gemit G, uomit Ω, *ruit* et *tremis* C. Gemblacensi confidi non potest, sed *uomit* accusatiuum requirit, quem nullo iure Bersmannus subicit, 'scilicet terram et saxa' 139 patebant GUV(C) et (pat in ras.) MP, petebant Z, tenebant a pro uar. scr. *mundi iura*, 'libertatem dicit' c: uide 119 *cunctasque sibi permittere terras* 144 145 'ante gregarius, centurio factus est in bello Gallico' a. *ante feras Rhodani gentes* bello cognitae: ita ix 725 *ante uenena instillata nocens*, Val. Fl. vii 11 *ante tuos . . . uultus* conspectos, Stat. silu. i 3 16 *ante manus artemque* adhibitam, Luc. v 473 *post pignora tanta* sublata, ubi uide adnotata. eodem breuitatis studio *mortuus* omittitur ix 233 *Pompeius*, x 103 *Pompeium*, ix 128 *spectato genitore* 146 *longo ordine* expl. Burmannus collatis Caes. b.c. iii 53 5, Plin. n.h. xiv 19, Frontin. strat. iv 6 4, Liu. xlii 33 7 150 adegit ZM, ab- Ω, cui uerbo minus frequenter *quo* quam *unde* adicitur 152 uersum inscite confictum quo ex Vat. 3284 saec. xi recentioribusque recepto edd. uett. numerationem turbant

- 153 terga datis morti? cumulo uos desse uirorum
non pudet et bustis interque cadauera quaeri?
- 155 non ira saltem, iuuenes, pietate remota
stabitis? e cunctis, per quos erumperet hostis,
nos sumus electi. non paruo sanguine Magni
iste dies ierit. peterem felicior umbras
Caesaris in uultu: testem hunc fortuna negauit:
- 160 Pompeio laudante cadam. confringite tela
pectoris impulsu iugulisque retundite ferrum.
iam longinqua petit puluis sonitusque ruinae,
securasque fragor concussit Caesaris aures.
uincimus, o socii: ueniet qui uindictet arces
- 165 dum morimur.' mouit tantum uox illa furorcm,
quantum non primo succendunt classica cantu,
mirantesque uirum atque auidi spectare secuntur
scituri iuuenes, numero deprensa locoque
an plus quam mortem uirtus daret. ille ruenti
- 170 aggere consistit, primumque cadauera plenis
turribus euoluit subeuntisque obruit hostis
corporibus, totaeque uiro dant tela ruinae,
roboraque et moles hosti seque ipse minatur.
nunc sude nunc duro contraria pectora conto
- 175 detrudit muris, et ualli summa tenentis
amputat ense manus; caput obterit ossaque saxo
ac male defensum fragili conpage cerebrum

rursus expulit Heinsius 153-163 initiis mutilatis in N 154 et NZM, om.
G, in PUV *quaeri* expl. Oudendorpius collato ix 965 155 *ira* ob id quod
uersibus 156 sq. significatur, ubi c 'nos soli sumus iudicati inertes' 158
iste ZM, ista Ω 159 negauit NGUV, -bit ZP et fortasse M 161 impulsu
ZM, quod primus recepit Hosius, incursu ΩN. illud melius atque omnino
rectius dicitur, habetque Statius Theb. vii 530 *pectoris impulsu*, Ouidius met.
iv 708 *impulsu pectoris* post 163 desinit N 164 uincimus UV, uicimus Ω,
quod uerbi tempus vii 292 loquentis consilio accommodatum est, hoc loco non
item. Hosius quae Fleck. annal. 1893 p. 345 attulit, ideo attulisse uidetur ut
ostenderet *uicimus* formam Latinis non ignotam fuisse 166 cantu Ω, -um
C.G.L. v p. 179 24, cornu V fortasse ex vii 476 168-178 finibus mutilatis
in N 169 *plus quam mortem*, 'uictoriam' Grotius 172 173 dist. Cortius,
male plerique post *moles*, cum Lucanus *que* coniunctionem non postponat; nam
in x 353 *in cunctos in seque* suo loco venit 177 *conpage* capitis, non, ut uulgo

dissipat ; alterius flamma crinesque genasque
succendit, strident oculis ardentibus ignes.

- 180 ut primum cumulo crescente cadauera murum
admouere solo, non segnior extulit illum
saltus et in medias iecit super arma cateruas,
quam per summa rapit celerem uenabula pardum.
tunc densos inter cuneos conpressus et omni
185 uallatus bello uincit, quem respicit, hostem.
iamque hebes et crasso non asper sanguine mucro
[percussum Scaevae frangit, non uolnerat, hostem ;]
perdidit ensis opus, frangit sine uolnere membra.
illum tota premit moles, illum omnia tela,
190 nulla fuit non certa manus, non lancea felix ;
parque nouum Fortuna uidet concurrere, bellum
atque uirum. fortis crebris sonat ictibus umbo,
et galeae fragmenta cauae conpressa perurunt
tempora, nec quicquam nudis uitalibus obstat
195 iam praeter stantis in summis ossibus hastas.
quid nunc, uaesani, iaculis leuibusue sagittis
perditis haesuros numquam uitalibus ictus ?
hunc aut tortilibus uibrata falarica neruis
obruat aut uasti muralia pondera saxi,
200 hunc aries ferro ballistaeque limine portae

enarrant, galeae 178 dissipat ΩN, dissecat V. post hunc uersum desinit N

179 strident PGV, -unt ZMUC, 690 -ent Ω, -unt ZM Seru., ix 916 -et GV, -it Ω. Phocas G.L.K. v p. 438 *lectum est et strido, quod est tertiae; alii ut secundae proferunt, ac maxime Lucanus huius modi declinationem usurpauit*; cuius testimonium confirmant exempla metro certa vi 623 *strideat* et ix 827 *strideret*, ut appareat utra eligenda sit forma in codicum dissensione

183 pardum GUV, paruum P, tardum ZM 185 *quem respicit*, hostem iam a tergo quoque instantem nihilo minus uincit: recte Franckenius 187, in quo *Scaevae hostem* inepte dicitur, eiecerunt ζ, omittit P sed una cum 186 ob homoeoteuton, habent Ω, agnoscit a. qui supposuit, *ensis* 188 pro nominatio accipiebat 188 habent GV, om. Ω ob superioris uersus similitudinem, *per . . . frangit . . . uolner.* nisi forte hae solae litterae ex genuino uersu supererant et inde fictus alter est 189 premit ZM^{va}, petit PGU 192 *fortis* quam nulla de causa Barthio et Benteio displicuerit ostendit Il. Lat. 592 sq. *duros modo fortibus ictus | depellunt clipeis* 194 'uulneribus patefacta uitalia ne effunderentur, hastae uetabant' c 195 *stantis*, sustentas, 'summa ossa uenientes hastas in se tenebant, quo minus ad uitalia peruenirent' c

ossibus GUV^{ca}, hostibus ZMP 196 *ue* Ω, *que* GV 200 *ferro* Ωa,

- promoueat. stat non fragilis pro Caesare murus
 Pompeiumque tenet. iam pectora non tegit armis,
 ac ueritus credi clipeo laeuaque uacasse
 aut culpa uixisse sua tot uolnera belli
- 205 solus obit densamque ferens in pectore siluam
 iam gradibus fessis, in quem cadat, eligit hostem.
 [par pelagi monstris Libycae sic belua terrae]
 sic Libycus densis elephans oppressus ab armis
 omne repercussum squalenti missile tergo
- 210 frangit et haerentis mota cute discutit hastas :
 uiscera tuta latent penitus, citraque cruorem
 confixae stant tela ferae : tot facta sagittis,
 tot iaculis unam non explent uolnera mortem.
 Dictaea procul, ecce, manu Gortynis harundo
- 215 tenditur in Scaeuam, quae uoto certior omni
 in caput atque oculi laeuom descendit in orbem.
 ille moras ferri neruorum et uincula rumpit
 adfixam uellens oculo pendente sagittam
 intrepidus, telumque suo cum lumine calcit.
- 220 Pannonis haud aliter post ictum saeuior ursae,
 cum iaculum parua Libys ammentauit habena,
 se rotat in uolnus telumque irata receptum
 inpetit et secum fugientem circumit hastam.

'et bello' a limine Ωca, 'et limite' a portae Ωa, torta V(C) non bene post tortilium neruorum mentionem paulo ante factam *limine portae* satis defendit Cortius, sed *ferro* aptum non est, quoniam iacula quoque et sagittae ferrum habebant; itaque Schraderus *uallo*, quod ante *ball-* excidere potuit 201 *pro* locum indicat, non officium 203 *prauam* post *clipeco* distinctionem sustulit Haskinsius, nec tamen uerba intellexit, quae primus Franckenius rectius interpretatus est. ueritus est Scaeuae ne crederetur laeua clipeum gestante a uulneribus accipiendis cessasse 207 om. Ω, habent GZ², agnoscit a. uersiculus per se satis aptus, quem interpungendo pessime corrumpunt, cum insequenti non constat; quod ut fieret, *gaetulus* pro *sic libycus* scripsit Z², eamque lectionem a commemorat. recte editores hunc potius quam 208 abieciisse ostendunt 212 sq. *tot sagittis, tot iaculis*, quae ad *densis . . . armis* respiciunt. puto 208 in aliquo codice ob *sis* litteras in *fessis* et *densis* iteratas excidisse eiusque in locum suppositum 207 212 facta ZGa, 'et iacta' a, fracta C, fixa PUV et fortasse M 214 manu Ω, uenit V 215-274 in N 219 telum NZMG, ferrum PUV 220-223 locus ubi Pannonis ursae et uenator Libys una consistant amphitheatrum est Romanum, uideratque poeta quae describit 223 inpetit (hoc etiam c) et Ω, impedit hoc N

- perdiderat uoltum rabies, stetit imbre cruento
 225 informis facies. laetus fragor aethera pulsat
 uictorum : maiora uiris e sanguine paruo
 gaudia non faceret conspectum in Caesare uolnus.
 ille tegens alta suppressum mente furorem,
 mitis et a uoltu penitus uirtute remota,
 230 'parcite', ait 'ciues ; procul hinc auertite ferrum.
 conlatura meae nil sunt iam uolnera morti :
 non eget ingestis sed uolsis pectore telis.
 tollite et in Magni uiuentem ponite castris.
 hoc uestro praestate duci : sit Scaeuæ relictæ
 235 Caesaris exemplum potius quam mortis honestae.'
 credidit infelix simulatis uocibus Aulus
 nec uidit recto gladium mucrone tenentem,
 membraque captiui pariter laturus et arma
 fulmineum mediis excepit faucibus ense.
 240 incaluit uirtus, atque una caede reffectus
 'soluat' ait 'poenas, Scaeuam quicumque subactum
 sperauit. pacem gladio si quaerit ab isto
 Magnus, adorato summittat Caesare signa.
 an similem uestri segnemque ad fata putatis ?
 245 Pompei uobis minor est causaeque senatus
 quam mihi mortis amor.' simul haec effatur, et altus
 Caesareas puluis testatur adesse cohortes.
 dedecus hic belli Magno crimenque remisit,

224 *perdiderat uoltum rabies* expl. Oudendorpius, comparauit Cortius Sil. ix 397 sq. *incusso crepuerunt pondere malae | ablatusque uiro uultus* 225 *facies* Ω, *facie* NM, quo paulo minus peruersum est quod Cortius ex ζ recepit *faciem* 228-267 in II, 228-47 finibus, 248-67 initiis mutilatis 237 *uidit recto* ΩII, *uidet erecto* N, ut Stat. Theb. XI 565 *erigit occulte ferrum*. *recto* quid sit docet locus a Cortio adlatus Stat. Theb. v 664 sq. *acerque reducto | adfuit Hippomedon rectoque Erymanthius ense*. non uidit Aulus prae festinatione *tenentem* IIG, *tremement* ΩN, *prementem* U, quod haud absurde Burmannus interpretatur, absurde alii. tremuisse autem gladius inepte fingeretur 244 *putatis* ΩII, -astis N 248 249 cum expectetur quod illa *dedecus* et *crimen* definiat, subicitur enuntiatiua a remittendi uerbo suspensum quo non dedecus sed euitatio eius continetur ; quae declinatio orationis magis sentitur accedente hoc pronomine in 597 sq. *hoc casibus eripe iuris, | ne subiti caecique ruant et* VIII 125-7 *hoc solum crimen merita bene detrahe terrae, | ne nostram uidere fidem felixque securus | et damnasse miser*. uide etiam IV 398 sq. ibique

- ne solum totae fugerent te, Scaeva, cateruae.
- 250 subducto qui Marte ruis ; nam sanguine fuso
uires pugna dabat. labentem turba suorum
excipit atque umeris defectum inponere gaudet ;
ac uelut inclusum perfosso in pectore numen
et uiuam magnae speciem Virtutis adorant ;
- 255 telaque confixis certant euellere membris,
exornantque deos ac nudum pectore Martem
armis, Scaeva, tuis : felix hoc nomine famae,
si tibi durus Hiber aut si tibi terga dedisset
Cantaber exiguis aut longis Tentonus armis.
- 260 non tu bellorum spoliis ornare Tonantis
templa potes, non tu laetis ululare triumphis.
infelix, quanta dominum uirtute parasti !
nec magis hac Magnus castrorum parte repulsus
intra claustra piger dilato Marte quieuit,
- 265 quam mare lassatur, cum se tollentibus Euris
frangentem fluctus scopulum ferit aut latus alti
montis adest seramque sibi parat unda ruinam.
hinc uicina petens placido castella profundo
incurso gemini Martis rapit, armaque late
- 270 spargit et effuso laxat tentoria campo,
mutandaeque iuuat permissa licentia terrae.
sic pleno Padus ore tumens super aggere tutas
excurrit ripas et totos concutit agros ;
succubuit siqua tellus cumuloque furentem

adnotata 249 recte grauius post *cateruae* interpunxerunt Grotius et Ouden-
dorpheus, *qui* enim orationem continuat (*tu autem*), non proprie relatiuum est

250 *sanguine fuso* quamuis barbaro sermone tamen recte interpretatur Bur-
mannus, 'dum pugnaret, uires suffecerant ad standum, licet sanguinem multum
fuderat' ; nam aberratum uidi 252 defectum ΩII, defessum N 253 per-
fosso in pectore ΩN, perfuso inponere II 254 uiuam (uitam N) magnae
ΩN, (ui)uae magnam II Virtutem deam agnouit Grotius, quae superiore
uersu *nymen* dicitur 261 post 262 ZM 263 nec ΩN, non ZM *castrorum*
nomine significantur agger ualli (31) et castella (40) 266 *fluctus* accusatiuum
esse intellexit Franckenius 267 *ruinam* recte Sulpitius montis interpretatur.
ceterum, ut *seram*, ita adedendi uerbum optime conuenit Pompeio post repulsam
in incepto perseveranti ; ut nihil fingi possit peruersius quam Hauptii disputatio
opusculi II p. 345. post hunc uersum desinit II 274 *cumulo* Z, -um ΩN

- 275 undarum non passa ruit, tum flumine toto
transit et ignotos operit sibi gurgite campos :
illos terra fugit dominos, his rura colonis
accedunt donante Pado. uix proelia Caesar
senserat, elatus specula quae prodidit ignis :
280 inuenit impulsos presso iam puluere muros,
frigidaque, ut ueteris, deprendit signa ruinae.
accendit pax ipsa loci, mouitque furorem
Pompeiana quies et uicto Caesare somnus.
ire uel in clades properat dum gaudia turbet.
285 Torquato ruit inde minax, qui Caesaris arma
segnius haud uidit, quam malo nauta tremente
omnia subducit Circaeae uela procellae ;
agminaque interius muro breuiore recepit,
densius ut parua disponderet arma corona.
290 transierat primi Caesar munimina ualli,
cum super e totis immisit collibus arma
effuditque acies obsaeptum Magnus in hostem.
non sic Hennaeis habitans in uallibus horret
Enceladum spirante Noto, cum tota cauernas

propter *furentem*. imitatus poeta est Verg. Aen. II 496-8 *afferibus ruptis . . . amnis . . . fertur in arua furens cumulo*. post hunc uersum desinit N 275 dist. Weisius, qui protasin, quam superiores post *passa* abruperant, usque ad *ruit* pertinere uidit 276 operit ζ, aperit ΩC. non aperit gurgite campos sed riparum ruina iam apertos inundat. itaque ordo est *campos sibi ignotos*, quocum confer IV 374 *paruo contenta paratis*, VI 435 sq. *uicinaque moenia castris | Haemonidum*, locosque ad I 262 sq. adlatos 281 ut ZVCa, et Ω. *ut ueteris*, 'quasi olim factae' a, neque aliter *ut* accipi potest; neque enim re uera uetus ruina erat. nihilo setius prauam Burmanni distinctionem plerique secuti sunt 286 tremente Va, -ti PGU, premente Z(M) 287 Circaeum Circeanue procellam (utrumque enim libri) editores plerique ad Cerceios et τὸ Κίρκαιον ὄρος referunt, quod procellosum esse credibile est. scholiastarum adnotationes cum ab Vseno et Kellero corruptae sint emendatiores adscribam: 'Circeus enim auram mittit quae naues adtrahat (abtraat *col.*), non expellat' c, 'tremente malo commouere Circium tempestatem nauta cognoscens procellae eius omnia uela subducit' a. 291 e PUV et in ras. G, et ZM, ex Cortius immisit PUV, misit ZM, emisit GC 292 obsaeptum Ω, obsessum V 293 hennaeis ZM sicut coni. Heinsius, aetheneis U, aetnaeis PGVC: uulgaris error redit 740 hennaea Ω, hethnea V, etnea UC 294 enceladum GUVa, -os ZMP, -on ζ fortasse recte noto ΩCa, -um P, encelado spirante notum a pro nar. ser. Notum non horrent Encelado spirante nisi a septentrione positi: Enceladus cur Noto praecipue spirante hincatur docet

- 295 egerit et torrens in campos defluit Aetna,
 Caesaris ut miles glomerato puluere uictus
 ante aciem caeci trepidus sub nube timoris
 hostibus occurrit fugiens inque ipsa pauendo
 fata ruit. totus mitti civilibus armis
- 300 usque uel in pacem potuit cruor : ipse furentis
 dux tenuit gladios. felix ac libera regum,
 Roma, fores iurisque tui, uicisset in illo
 si tibi Sulla loco. dolet, heu, semperque dolebit
 quod scelerum, Caesar, prodest tibi summa tuorum,
- 305 cum genero pugnasse pio. pro tristia fata !
 non Vticae Libye clades, Hispania Mundae
 flesset et infando pollutus sanguine Nilus
 nobilius Phario gestasset rege cadauer,
 nec Iuba Marmaricas nudus pressisset harenas
- 310 Poenorumque umbras placasset sanguine fuso
 Scipio, nec sancto caruisset uita Catone.
 ultimus esse dies potuit tibi Roma malorum,
 exire e mediis potuit Pharsalia fatis.

deserit auerso possessam numine sedem

- 315 Caesar et Emathias lacero petit agmine terras.

Seruius Aen. III 571 *Aetnam constat ab ea parte, qua Eurys uel Africus fluit, habere speluncas et plenas sulphuris et usque ad mare deductas. hae speluncae, recipientes in se fluctus, uentum creant, qui agitated ignem gignit ex sulphure; unde est quod uidetur incendium. hoc autem uerum esse illa comprobatur ratio, quia et aliis flantibus uentis nihil ex se emittit et pro modo flantum Euri uel Africi interdum fumum, interdum fauillas, non numquam uomit incendia*

296 om. Z. ceterum comparatio cum illis non sic horret non inest in occurrendi ruendique uerbis uerum in *uictus ante aciem et trepidus*; quod cum non intellexerent et Bentleius et Hosius interpungendo locum corruperunt

297 caeci ΩC, cecidit PU 301 regum U, 'rerum et regum' a, legum Ω. significantur Caesares, quorum principatus *regnum* appellatur IV 692, VII 444, IX 210. *libera legum* si usitate dicitur, ut IV 384 *curarum liber*, sensum habet poetae menti contrarium; si ea ratione qua VI 106 *liber terrae*, nullum. frustra autem Gronovius *legum a libera* distrahebat, ut ordo esset *fores legum* (tuarum) *iurisque tui* 305-334 in N 305 fata NMUVC, facta ZG, fati P 312 malorum NGVC, laborum Ω 313 exire ΩNca, exciri V e ΩN, om. ZPC

exire e fatis quibus pro *euenire* siue ut c et a *euadere* positum putet, exitus enim euentus est. requiritur autem contrarium, eximi ac tolli, quo sensu *exire*, ut *perire interire* pro *perimi interimi*, dici non constat. sententiae conuenit quod Burmannus coniecit *excidere*: uide Stat. silu. v 2 88 *excidat illa dies uero. e mediis fulis, e factorum decretis uel maxime necessariis*; nam

- arma secuturum soceri, quacumque fugasset,
temptauere suo comites deuertere Magnum
hortatu, patrias sedes atque hoste carentem
Ausoniam peteret. ' numquam me Caesaris ' inquit
320 ' exemplo reddam patriae, numquamque uidebit
me nisi dimisso redeuntem milite Roma.
Hesperiam potui motu surgente tenere,
si uellem patriis aciem committere templis
ac medio pugnare foro. dum bella relegem,
325 extremum Scythici transcendam frigoris orbem
ardentisque plagas. uictor tibi, Roma, quietem
eripiam, qui, ne premerent te proelia, fugi ?
a potius, nequid bello patiaris in isto,
te Caesar putet esse suam.' sic fatus in ortus
330 Phoebeos condixit iter, terraeque secutus
deuia, qua uastos aperit Candauia saltus,
contigit Emathiam, bello quam fata parabant.
Thessaliam, qua parte diem brumalibus horis
attollit Titan, rupes Ossaea coercet ;
335 cum per summa poli Phoebum trahit altior aestas,
Pelion opponit radiis nascentibus umbras ;
at medios ignes caeli rapidique Leonis
solstitiale caput nemorosus summouet Othrys.
excipit aduersos Zephyros et Iapyga Pindus
340 et maturato praecidit uespere lucem ;
nec metuens imi Borean habitator Olympi
lucentem totis ignorat noctibus Arcton.
hos inter montis media qui ualle premuntur,

haesitatum uidi 317 suo Ω N, sui GU 318 patrias Ω ut VII 23, II 574,
I 482, patriae NG ut III 339 328 a Ω Na, ac GV 330 condixit NZMP sicut
coni. Heinsius, -duxit U, -uertit GV 333-336 poetae errore Ossam pro Pelio
et Pelion pro Ossa positum esse animaduertit Sulpitius post 334 desinit N
337 rapidi Ω , rabidi M^2 pro uar. scr. et V^2 . leones rapidos Latine dici posse uere
negauit Lachmannus ad Lucr. IV 712: Leo signum caeleste rapidus dicitur eo
sensu quo sol et Sirius Verg. georg. I 92 et IV 425. is autem propterea commemo-
ratur quia sole in eo constituto medii ignes caeli, hoc est meridies, ardentissimi
sunt; quamquam solstitium in Leone fieri poetae error est, qui x 210 redire
uidetur. 339 aduersos ZMV, auersos P, auersus GU 343 ordo, quem
Weisius interpungendo peruertit, hic est, *agri qui ualle inter hos montes media*

- perpetuis quondam latuere paludibus agri,
 345 flumina dum campi retinent nec peruia Tempe
 dant aditus pelagi, stagnumque implentibus unum
 crescere cursus erat. postquam discessit Olympo
 Herculea grauis Ossa manu subitaeque ruinam
 sensit aquae Nereus, melius mansura sub undis
 350 Emathis aequorei regnum Pharsalos Achillis
 eminet et, prima Rhoeteia litora pinu
 quae tetigit, Phylace Pteleosque et Dorion ira
 flebile Pieridum ; Trachin pretioque nefandae
 lampados Herculeis fortis Meliboea pharetris
 355 atque olim Larisa potens ; ubi nobile quondam
 nunc super Argos arant, ueteres ubi fabula Thebas
 monstrat Echionias, ubi quondam Pentheos exul
 colla caputque ferens supremo tradidit igni
 questa quod hoc solum nato rapuisset Agaue.
 360 ergo abrupta palus multos discessit in amnes.
 purus in occasus, parui sed gurgitis, Aeas
 Ionio fluit inde mari, nec fortior undis
 labitur auectae pater Isidis, et tuus, Oeneu,
 paene gener crassis oblimat Echinadas undis,
 365 et Meleagream maculatus sanguine Nessi
 Euhenos Calydonia secat. ferit amne citato
 Maliacas Spercheos aquas, et flumine puro
 368 inrigat Amphrysos famulantis pascua Phoebi.
 374 accipit Asopos cursus Phoenixque Melasque
 369 quique nec umentis nebulas nec rore madentem
 aera nec tenues uentos suspirat Anauros,

premuntur, id est deprimuntur, ut Verg. georg. I 240 sq. *mundus, ut . . . arduus . . . consurgit, premitur . . . deuectus*. uide ib. III 276 *depressas conuallibus*, Luc. III 380 *mediis* (inter arcem et tumulum) *sedent conuallibus arua* 352 *dorion* GUV, *doriton* ZM, *dorian* P, *dotion* ζ et I. Vossius, sed uide Franckenium 354 *pharetris* Ω, *sagittis* V 355 *ubi*, eminet locus ubi, item 356 et 357, neque enim ad Larisam respicitur. uide ad I 405 *qua* 359 expl. a. 374 ante 369 traieci (minus commode ante 371 poneretur) duplici sublato uitio. nam et incredibili mendacio omnes in Peneum influentes amnes famulantis pascua Phoebi inrigare dicuntur, et perabsurde eorum nominibus, Apidano Enipeo Titareso, medii intericiuntur Asopos Phoenixque Melasque (ne apto quidem uerbo, *accipit cursus*, quasi id illic agatur), quos

- et quisquis pelago per se non cognitus amnis
 Peneo donauit aquas : it gurgite raptō
 373 Apidanos numquamque celer nisi mixtus Enipeus ;
 375 solus, in alterius nomen cum uenerit undae,
 defendit Titaresos aquas lapsusque superne
 gurgite Penei pro siccis utitur aruis.
 hunc fama est Stygiis manare paludibus amnem
 et capitis memorem fluuii contagia uilis
 380 nolle pati superumque sibi seruare timorem.
 ut primum emissis patuerunt amnibus arua,
 pinguis Bebrycio discessit uomere sulcus ;
 mox Lelegum dextra pressum descendit aratrum,
 Aeolidae Dolopesque solum fregere coloni
 385 et Magnetes equis, Minyae gens cognita remis.
 illic semiferos Ixionidas Centauros
 feta Pelethroniis nubes effudit in antris :
 aspera te Pholoes frangentem, Monyche, saxa,
 teque sub Oetaeo torquentem uertice uolsas,
 390 Rhoecae ferox, quas uix Boreas inuerteret ornos,
 hospes et Alcidae magni Phole, teque, per amnem
 inprobe Lernaeas uector passure sagittas,
 teque, senex Chiron, gelido qui sidere fulgens
 inpetis Haemonio maiorem Scorpion arcu.
 395 hac tellure feri micuerunt semina Martis.

Herodotus, quo Lucanus in sua Thessaliae descriptione usus est auctore, inter Spercheum et Thermopylas ponit vii 193-200 sequente Strabone p. 428. ceterum ordinem iam turbatum inuenit Vibius Sequester, qui quae geogr. Lat. min. Ries. p. 147 habet *Apidanus Thessaliae, in quo Enipeus Melas Phoenix miscentur, ipse in Peneon decurrit et Asopos Thessaliae in Apidanon fluit* ex hoc Lucani loco hausit *accipit cursus*, currere incipit 372 it Z², et Ω *raptō* a Peneo, i 433 sq. *Rhodanus ruptum uelocibus undis | in mare fert Ararim*

384 fregere GZ², regere Z, rupere PUV et in ras. M non minus bene 388 *frangentem* 'sc. ungula' Weisius, a qua etymum habet Μώνυχος. similiter 366 Spercheos *anne citato* currere dicitur, nempe σπερχόμενος 389 post 390 U

390 rhoecae ζ, rhoete ΩC. 'Ροῖκος fuit, quod nomen cum in dimidia parte optimorum librorum Verg. georg. II 456 seruatum sit et Mart. VIII 67 ex mendis pelluceat, hic et apud Ouidium et Valerium Flaccum culpam in scribas potius quam in poetas confero; de Claudiano magis dubito 391 ordo est *et te, Phole, magni Alcidae hospes*, ut aut sic interpungendum sit, *hospes, et, Alcidae magni, Phole*, aut, quod ipse Grotium secutus feci, a uirgulis abstinendum.

- primus ab aequorea percussis cuspide saxis
 Thessalicus sonipes, bellis feralibus omen,
 exiit, primus chalybem frenosque momordit
 spumauitque nouis Lapithae domitoris habenis.
 400 prima fretum scindens Pagasaeo litore pinus
 terrenum ignotas hominem proiecit in undas.
 primus Thessalicae rector telluris Ionos
 in formam calidae percussit pondera massae
 fudit et argentum flammis aurumque moneta
 405 fregit et immensis coxit fornacibus aera.
 illic, quod populos scelerata inpegit in arma,
 diuitias numerare datum est. hinc maxima serpens
 descendit Python Cirrhaeae fluxit in arua,
 unde et Thessalicae ueniunt ad Pythia laurus.
 410 inpius hinc prolem superis inmisit Aloeus,
 inseruit celsis prope se cum Pelion astris
 sideribusque uias incurrens abstulit Ossa.
 hac ubi damnata fati tellure locarunt
 castra duces, cunctos belli praesaga futuri
 415 mens agitat, summi grauem discriminis horam
 aduentare palam est, propius iam fata moueri.
 degeneres trepidant animi peioraque uersant;
 ad dubios pauci praesumpto robore casus
 spemque metumque ferunt. turbae sed mixtus inerti
 420 Sextus erat, Magno proles indigna parente,
 cui mox Scyllaeis exul grassatus in undis
 polluit aequoreos Siculus pirata triumphos.
 qui stimulante metu fati praenoscere cursus,

quarum ope ceteri editores orationem obscurant 393 expl. a 395-424 in N
 397 *bellis feralibus*, proelio Pharsalico, fortasse etiam Philippico 400
 scindens ΩC, secuit N 401 terrenum NGUVC, tyrrenum ZMP ignotas
 Ω, que nouas N 402 ionos ΩNC, ionas Z(M) prophetae nomen. Cassiod. uar.
 III 31 4 *Ionos* (al. *Iona*) *Thessaliae rex* aes repperisse dicitur, schol. Ouid. Ib.
 285 commemoratur *Ionus rex Thessaliae* 404 om. P 408 arua NZ(M)G,
 antra PUV 410 hinc NZMGC, hic PUV 411 se cum NG, setum Z², se
 tunc Ω, sed hunc P 416 in fine dist. Heinsius 418 om. Z 420 indigna
 ΩC, non digna N 421 cui Heinsius, qui ΩN C.G.L. v p. 147 24. hoc ob 423
 (ubi Bentleius hic) inelegans, illud ad triumphos definiendos accommodatum

- inpatiensque morae uenturisque omnibus aeger,
 425 non tripodas Deli, non Pythia consulit antra,
 nec quaesisse libet primis quid frugibus altrix
 aere Iouis Dodona sonet, quis noscere fibra
 fata queat, quis prodat aues, quis fulgura caeli
 seruet et Assyria scrutetur sidera cura,
 430 aut siquid tacitum sed fas erat. ille supernis
 detestanda deis saeuorum arcana magorum
 nouerat et tristis sacris feralibus aras,
 umbrarum Ditisque fidem, miseroque liquebat
 scire parum superos. uanum saeuumque furorem
 435 adiuuat ipse locus uicinaque moenia castris
 Haemonidum, ficti quas nulla licentia monstri
 transierit, quarum quidquid non creditur ars est.
 Thessala quin etiam tellus herbasque nocentes
 rupibus ingenuit sensuraque saxa canentes
 440 arcanum feralē magos. ibi plurima surgunt
 uim factura deis, et terris hospita Colchis
 legit in Haemoniis quas non aduexerat herbas.
 inopia tot populis, tot surdas gentibus aures

post 424 desinit N 425 pythia GV schol. Stat. Theb. iv 409, cythia
 Z(M), cynthia PU 433 *fidem*, 'dicuntur enim di manes uera canere' c
 437 transierit Ω, -at PV. 'nihil tam licenter fingitur quod non illae
 superent' Grotius post 442 uel 444 in paucis nec uetustis apud Cortium
 codicibus hi habentur uersus, quos leuiter corruptos illo loco in M inseruit
 manus recentior:

*gens inuisa deis, maculandi callida caeli,
 numinibus magicis arcanae conscia linguae,
 quam genuit Natura parens, ut foedera mundi
 iuraque fixarum temptaret uertere rerum,
 legibus adstricto nequid non posset in orbe.*

ac primus quidem uersiculus, cui adhaeret secundus, Lucano indignus est; dignissimi tres posteriores et, si uersui 444 subiciantur, minime inepti. neque quomodo interciderē potuerint difficile est dicere, librario ob homoearchon *legit legibus* a 442 ad 445 delapso, ut omitterentur 443 et 444 et tres illi *quam genuit* . . . *in orbe*, tum propter spatii angustias soli 443 sq. reponerentur, reliquis alio reiectis; ubi cum *quam* relatiuum quo referretur non haberet, confingi potuerunt illa *gens inuisa* . . . *linguae* et postea una cum ceteris huc reuocari. alioqui ualde mirabili aut casu aut interpolatoris astutia factum est ut ultimus uersus ab isdem quattuor literis quibus 442 incoiperet. sed qui in isdem fere libris post 460 uel 479 extant uersus tam aperte subditiui sunt ut uehementer de his tribus quamuis per se bonis aptisque dubitandum sit

- caelicolum dirae conuertunt carmina gentis.
- 445 una per aetherios exit uox illa recessus
uerbaque ad inuitum perfert cogentia numen,
quod non cura poli caelique uolubilis umquam
auocat. infandum tetigit cum sidera murmur,
tum, Babylon Persea licet secretaque Memphis
- 450 omne uetustorum soluat penetrale magorum,
abducat superos alienis Thessalis aris.
carmine Thessalidum dura in praecordia fluxit
non fatis adductus amor, flammisque seueri
inlicitis arsere senes. nec noxia tantum
- 455 pocula proficiunt aut cum turgentia suco
frontis amaturae subducunt pignora fetae :
mens hausti nulla sanie polluta ueneni
excantata perit. quos non concordia mixti
alligat ulla tori blandaque potentia formae
- 460 traxerunt torti magica uertigine fili.
cessauere uices rerum, dilataque longa
haesit nocte dies. legi non paruit aether,
torpuit et praeceps audito carmine mundus,
axibus et rapidis impulsos Iuppiter urguens
- 465 miratur non ire polos. nunc omnia complent
imbris et calido praeducunt nubila Phoebo,
et tonat ignaro caelum Ioue : uocibus isdem
umentis late nebulas nimbosque solutis
excussere comis. uentis cessantibus aequor

451 abducat Ωc, -it ZM thessalis UV, -us Ω alienis aris, 'ab aris illorum magorum' c 453 adductus ΩC, addictus PV, quod uerbum ne tum quidem, si *fatis addictus* pro *illis praecordiis a fatis addictus* dici posset, non alienissimum esset. addicitur homo amori, non amor homini 460 '*fili* genetius singularis' c; *traxerunt*, ut 456 *subducunt*, ad *Thessalidum* 452 refertur. quod cum non caperet Phocas G.L.K. v p. 426, nomen heteroclitum, *hoc filum hi fili*, se tenere putauit, eique plures et interpretum et lexicographorum fidem habuerunt 464 impulsos Ω, -us PV urguens GUV, unguens ZMP. Iouis imaginem axungia ad faciliorem caeli circumactum utentis nemini e Montepessulani amatoribus adrisisse miror 465 de *nunc* uide quae ad II 585 et ad Man. I 898 adnotaui 466 praeducunt MGVca, pro ZPUC 467-469 *uocibus* . . . *comis* de dissipandis nebulis nimbisque dici, sicut 465-467 *nunc* . . . *Ioue* de conuocandis, intellexit Cortius 469 *comis*, 'helut comas enim habent nimbi' a, quam admonitionem editores spreuerunt.

- 470 intumuit, rursus uetitum sentire procillas
 conticuit turbante Noto ; puppemque ferentes
 in uentum tumuere sinus. de rupe pendit
 abscisa fixus torrens, amnisque cucurrit
 non qua pronus erat. Nilum non extulit aestas,
 475 Maeander derexit aquas, Rhodanumque morantem
 praecipitauit Arar. summisso uertice montes
 explicuere iugum, nubes suspexit Olympus,
 solibus et nullis Scythicae, cum bruma rigeret,
 dimaduere niues. impulsam sidere Tethyn
 480 reppulit Haemonium defenso litore carmen.
 terra quoque inmoti concussit ponderis axes,
 et medium uergens titubauit nisus in orbem.
 tantae molis onus percussum uoce recessit
 perspectumque dedit circum labentis Olympi.
 485 omne potens animal leti genitumque nocere
 et pauet Haemonias et mortibus instruit artes.
 has auidae tigres et nobilis ira leonum
 ore fouent blando ; gelidos his explicat orbes
 inque pruinoso coluber distenditur aruo ;

Pindarus paean. vi 137-9 χρύσσαι ἀέρος ἐκρυψαν κόμαι ἐπιχώριον κατάσκιον νῶτον
 ὑμέτερον, Charlotte Brontë, Shirley cap. ii, 'the low-hanging, dishevelled
 tresses of a cloud', et splendido furto Alexander Smith, A Life-Drama sc. x,
 'she covered me | with her wild sorrow, as an April cloud | with dim dis-
 hevelled tresses hides the hill | on which its heart is breaking' 473 *abscisa*
 ΩC, -scissa V. quae a adnotauit sic fere scribenda uidentur: 'cum pendens
 fluuius non decurreret et ea cursus uia ageret qua erant alta, non qua procliuia.
 id est retrorsum unde descenderant <amnes> ruerunt' post 479 in cod.
 Par. 7900^A saec. x quattuor habentur uersiculi corrupti et perturbati quos aut
 hic aut post 460 exhibent tres eorum codicum quos ad 444 commemorauim. eos
 uersus qui finxit post 480 inseri et sic scribi atque ordinari uoluit: *carmen*. |
Oceani tenuere (Haemonides) *fugam, solitasque reliquit* | *unda uices, uento terris*
adfixa, relapsus (gen.). | *nec secus, obsaepto quam si spiramine clausa* (abl.) |
uentorum rabie, uastum tremefacta per orbem | *terra quoque* 481 *axes* Gc,
 -is Z(M), -em PUV 482 *nisus*, qui medium in orbem uergere solet, ἡ ἐπὶ τὸ
 μέσον φορὰ, titubauit 484 pro *perspectum* Z *prospectum*, atque ita edd. plures;
 sed *perspectus Olympi* terra perforata dari sic dicitur ut Liu. xi. 22 3 *tam*
opacum iter ut prae densitate arborum inmissorumque aliorum in alios ramorum
perspici caelum uix posset 485 *animal leti* GUV, *animale* Z(M)P 488
fouent Ω, -et GC patrocinate Benteio, qui quo argumento usus est, id refellit
 689 *quod trepidus bubo, quod strix nocturnus queruntur* 488 489 quae c habet
 manca sunt sed leuiter tantum corrupta et duarum litterarum mutatione sig

- 490 uiperei coeunt abrupto corpore nodi,
 humanoque cadit serpens adflata ueneno.
 quis labor hic superis cantus herbasque sequendi
 spernendique timor ? cuius commercia pacti
 obstrictos habuere deos ? parere necesse est,
 495 an iuuat ? ignota tantum pietate merentur,
 an tacitis ualuere minis ? hoc iuris in omnis
 est illis superos, an habent haec carmina certum
 imperiosa deum, qui mundum cogere quidquid
 cogitur ipse potest ? illis et sidera primum
 500 praecipiti deducta polo, Phoebeque serena
 non aliter diris uerborum obsessa uenenis
 palluit et nigris terrenisque ignibus arsit,
 quam si fraterna prohiberet imagine tellus
 insereretque suas flammis caelestibus umbras ;
 505 et patitur tantos cantu depressa labores
 donec suppositas propior despumet in herbas.
 hos scelerum ritus, haec dirae crimina gentis
 effera damnarat nimiae pietatis Erictho
 inque novos ritus pollutam duxerat artem.
 510 illi namque nefas urbis summittere tecto
 aut laribus ferale caput, desertaque busta
 incolit et tumultos expulsis obtinet umbris
 grata deis Erebi. coetus audire silentum,
 nosse domos Stygias arcanaque Ditis operti
 515 non superi, non uita uetat. tenet ora profanae
 foeda situ macies, caeloque ignota sereno

corrigena, 'in frigido facit aestuare colubras': mira moliti sunt Vsenerus et
 in Fleck. annal. 1874 p. 96 Eyssenhardtus 492 labor ZGca, pauor Ω
 496 ualuere ZMG, potuere PUV 497 dist. Cortius: interrogandi notam
 qui post *superos* ponunt etiam post *necesse est* et *merentur* ponere debebant
 499 illis Sulpitius, illic Ω, quod aptum esset si superiore loco, in Thessaliae
 descriptione, haec legerentur. confunduntur eae uoces ix 512 505 cantu
 ZG, caelo (M)PU(V) 507 crimina P(U), carmina Z(M)G(V) fortasse ex 444
 508 expl. a nimiae Ωca Prisc. G.L.K. III p. 332, minimae PV 509
 ritus Ω, rictus Z uulgari errore et unde nihil subsidii peti possit Bentlei
 coniecturae *actus*; quamquam uel Lucano ruborem adferre debuit eiusdem
 nominis in hac quidem sententia repetitio 512 tumultos GUV, -us ZMP
 513 dist. Cortius sublata quae in fine fiebat interpunctione; nam inter se

- terribilis Stygio facies pallore grauatur
 inpexis onerata comis : si nimbus et atrae
 sidera subducunt nubes, tunc Thessala nudis
 520 egreditur bustis nocturnaue fulmina captat.
 semina fecundae segetis calcata perussit
 et non letiferas spirando perdidit auras.
 nec superos orat nec cantu supplice numen
 auxiliare uocat nec fibras illa litantis
 525 nouit : funereas aris inponere flammās
 gaudet et accenso rapuit quae tura sepulchro.
 omne nefas superi prima iam uoce precantis
 concedunt carmenque timent audire secundum.
 uiuentis animas et adhuc sua membra regentis
 530 infodit busto, fatis debentibus annos
 mors inuita subit ; peruersa funera pompa
 rettulit a tumulis, fugere cadauera letum.
 fumantis iuuenum cineres ardentiaque ossa
 e mediis rapit illa rogis ipsamque parentes
 535 quam tenuere facem, nigroque uolantia fumo
 feralis fragmenta tori uestesque fluentis
 colligit in cineres et olentis membra fauillas.
 ast, ubi seruantur saxis, quibus intimus umor
 ducitur, et tracta durescunt tabe medullae
 540 corpora, tunc omnis auide desaeuit in artus

opponuntur, ut sensit a, *caelo ignota sereno facies et si sidera subducunt nubes,*
tunc egreditur, quocirca leuiorem in medio uersu 518 distinctionem posui.
 haec ceteri intellegant neque ignoro: Hosius se non intellegere sua uersus 515
 interpunctione ostendit 520 pro *bustis* Burmannus et Bentleius uocem *bis*
 litterarum participem *pedibus* collatis Hor. serm. I 8 24 et Ouid. met. VII 183 ;
 husta enim cur nuda, hoc est opinor spoliata, hic appellentur non satis apparet
 fulmina Ω, flumina P, flamina pro uar. scr. U² 521 segetis GV, -es ZMP,
 messis U 529-532 ita distinxi ut appareret ratio sententiarum 532 letum
 M² et pro uar. scr. U²V², lectum PGU et in ras. V, lecto ZM. lectum funebrem
 omnes nouimus, Lucanum non omnes 535 que uolantia ZMG, que fumantia
 P praecepto ut uidetur sequentis uocis initio, fumantia UV, que undantia
 Heinsius, sed uolantia defendere uidetur Sil. XVII 103 sq. *semustaque castra |*
albenti uolitant per nubila summa fauilla 537 uestes in cineres fluere dici
 intellexerunt Burmannus et Cortius 538 'saxis, sarcophagis' c: uide, praeter
 Plin. n.h. II 211 et XXXVI 131, Sen. rem. fort. 5 3 (Haas. uol. III p. 449)
traditus lapidi qui paulatim rdat et exsiccat 539 'medullae genitius est' c

- inmergitque manus oculis gaudetque gelatos
 effodisse orbes et siccae pallida rodit
 excrementa manus. laqueum nodosque nocentis
 ore suo rupit, pendentia corpora carpsit
 545 abrasitque cruces percussaque viscera nimbis
 uolsit et incoctas admisso sole medullas.
 insertum manibus chalybem nigramque per artus
 stillantis tabi saniem virusque coactum
 sustulit et neruo morsus retinente pependit.
 550 et, quodcumque iacet nuda tellure cadauer,
 ante feras uolucresque sedet; nec carpere membra
 uolt ferro manibusque suis, morsusque luporum
 expectat siccis raptura e faucibus artus.
 nec cessant a caede manus, si sanguine uiuo
 555 est opus, erumpat iugulo qui primus aperto,
 [nec refugit caedes, uiuum si sacra cruorem]
 extaque funereae poscunt trepidantia mensae.
 uolnere sic uentris, non qua natura uocabat,

543 *excrementa* ab excrecendo. C.G.L. v p. 18 18 *in corpore siquid excreuerit excrementum dici potest*, p. 196 4 *excrementa, unguis manuum*: Lucanus '*excrementa manus*' 544 rupit Ω, rumpit ZM: uide 568 545-576 in N 545 nimbis Ω Prisc. G.L.K. II p. 526, *membris* N Prisc. cod. Sangall. aut 548 aut 549 om. N nunc eresus, illum adfert Priscianus G.L.K. II p. 310 549 morsus Ω, -su PVC 550 quodcumque Ω, quocumque N, imperite Grotius et plerique *quacumque*, quia *quodcumque* relatiuum quo referant quaerunt neque inueniunt. nempe *quodcumque* sine antecedente fere pro eo quod est *siquod* ponitur, ut I 383 sq. *tu quoscumque uoles in planum effundere muros, | his aries actus disperget saxa lacertis*, Hor. serm. II 5 51 sq. *qui testamentum tradet tibi cumque legendum, | abnuere et tabulas a te remouere memento*. quod cum non sentiant Propertii editores aut mutant aut absurde interpretantur I 21 9 sq. *et, quaecumque super dispersa inuenerit ossa | montibus Etruscis, haec sciat esse mea*; ubi, ut in Journal of Philology XXI p. 184 monui, *quaecumque* non magis ad *haec* (*radī*, non *radra*) refertur quam *quodcumque* ad hoc in Luer. I 670 sq. *nam, quodcumque suis mutatum finibus exit, | continuo hoc* (exeundi actio) *mors est illius quod fuit ante*. similiter quisquis ponitur, uelut VII 703 sq., Ouid. her. I 21 sq. *quisquis erat castris iugulatus Achiuis, | frigidius glacie pectus amantis erat nuda* Ω, nulla N 552 luporum Ω Acr. Hor. epod. 5 23, *ferarum* N 556 om. N, post 557 collocat G, eieci; quo remoto locus uitio caret, neque opus est ut aut cum Cortio 554 sq. aut cum Grotii P praeter hunc uersum etiam 557 omitteretur. exciderat 555 ante 557 ob homoearchon *est exit*, ut in 554 penderet oratio, cui uersui hunc substitui uolebat qui ex eo confluxit 558 uolnere ΩC, -ra NZM sic Par. 7900^A saec. X sicut con. Gryphius, *sin* N, si ΩCa. sic, eadem ad

- extrahitur partus calidis ponendus in aris ;
 560 et quotiens saeuis opus est ac fortibus umbris
 ipsa facit manes. hominum mors omnis in usu est.
 illa genae florem primaueo corpore uolsit,
 illa comam laeua morienti abscidit ephebo.
 saepe etiam caris cognato in funere dira
 565 Thessalis incubuit membris atque oscula figens
 truncauitque caput compressaque dentibus ora
 laxauit siccoque haerentem gutture linguam
 praemordens gelidis infudit murmura labris
 arcanumque nefas Stygias mandauit ad umbras.
 570 hanc ut fama loci Pompeio prodidit, alta
 nocte poli, Titan medium quo tempore ducit
 sub nostra tellure diem, deserta per arua
 carpit iter. fidi scelerum suetique ministri
 effractos circum tumulos ac busta uagati
 575 conspexere procul praerupta in caute sedentem,
 qua iuga deuexus Pharsalica porrigit Haemus.
 illa magis magicisque deis incognita uerba
 temptabat carmenque nouos fingeat in usus.
 namque timens, ne Mars alium uagus iret in orbem
 580 Emathis et tellus tam multa caede careret,
 pollutos cantu dirisque uenefica sucis
 conspersos uetuit transmittere bella Philippos,
 tot mortes habitura suas usuraque mundi
 sanguine : caesorum truncare cadauera regum
 585 sperat et Hesperiae cineres auertere gentis
 ossaque nobilium tantosque adquirere manes.
 hic ardor solusque labor, quid corpore Magni

caedem procliuitate 561 expl. a 562 corpore ΩN Prisc. G.L.K. II p. 527.
 e corpore ZG 565 figens Ω, fingens GU et edd. plerique, in N uersus erasus
 est. 'cur *fingit oscula*, cum uere *oscula figens* eadem facinora perpetrare
 queat?' Cortius 566 'truncauit caput abscissione linguae, sicut truncum
 corpus dicimus sine capite' c 568 infudit Ω, -fundit NZM 571 ducit,
 διάγει tit-med- ΩC, med- tit- N post 576 desinit N 581 pollutos Ω, -to
 PV 585 auertere PGVa uno omnium aptissimo uerbo, auerrere ZM sicut IX
 329 auerritur Z² ubi Z et ceteri auertitur, auerre U. auerrere nunc Ouden-
 dorpio auctore praefertur; neque uerri cineres recte diu quisquam negabit

- proiecto rapiat, quos Caesaris inuolet artus.
 quam prior adfatur Pompei ignaua propago.
 590 'o decus Haemonidum, populis quae pandere fata
 quaeque suo uentura potes deuertere cursu,
 te precor ut certum liceat mihi noscere finem
 quem belli fortuna paret. non ultima turbae
 pars ego Romanae, Magni clarissima proles,
 595 uel dominus rerum uel tanti funeris heres.
 mens dubiis perculsa pauet rursusque parata est
 certos ferre metus : hoc casibus eripe iuris,
 ne subiti caecique ruant. uel numina torque
 uel tu parce deis et manibus exprime uerum.
 600 Elysias resera sedes ipsamque uocatam,
 quos petat e nobis, Mortem mihi coge fateri.
 non humilis labor est : dignum, quod quaerere cures
 uel tibi, quo tanti praeponderet alea fati.'
 in pia laetatur uulgato nomine famae
 605 Thessalis, et contra 'si fata minora moueres,
 pronum erat, o iuuenis, quos uelles' inquit 'in actus
 inuitos praebere deos. conceditur arti,
 unam cum radiis presserunt sidera mortem,
 inseruisse moras ; et, quamuis fecerit omnis
 610 stella senem, medios herbis abrumpimus annos.
 at, simul a prima descendit origine mundi
 causarum series, atque omnia fata laborant
 si quicquam mutare uelis, unoque sub ictu
 stat genus humanum, tum, Thessala turba fatemur,

591 potes GUV, -est ZMP 596 perculsa U, percussa Ω. mihi recte
 terror, ut I 487 et II 234, non recte dubia mentem percutere dici uidentur
 599 uerum GUV, uero P, uirum ZM 601 quos ΩC, quem Seruii codd.
 plures et ut uidetur c mihi Ω, tibi ZG Seru. Aen. XI 197, quod ob 603 minus
 probandum uidetur 602 603 dist. Burmannus, ut ordo esset *quaerere uel tibi*
 604 uulgato Ω, -ae ZV. maiorem codicum auctoritatem cum Hosio secutus
 sum, qui quae raptim exscripsit Siliu uerba XI 140 *aeterno nomine famae*, in eis
 ordo est *tradiderit famae*, datiuo casu, ut XVI 45. ad rem faciunt Luc. VI 257
 et Prop. II 7 17 *tantum meruit mea gloria nomen* 610 abrumpimus Ω, prae-
 ZM, quod quamquam inusitate dicitur non propterea improbo. *abrupti anni*
 habentur Stat. Theb. X 357 et silu. I 3 63; *media abrumpi* res dicitur et alibi
 et Luc. VI 87 612 613 ordinem esse *laborant si mutare uelis* (hoc est *nullo*

- 615 plus Fortuna potest. sed, si praenoscere casus
contentus, facilesque aditus multique patebunt
ad uerum : tellus nobis aetherque chaosque
aequoraque et campi Rhodopaeaque saxa loquentur.
sed pronum, cum tanta nouae sit copia mortis,
- 620 Emathiis unum campis attollere corpus,
ut modo defuncti tepidique cadaueris ora
plena uoce sonent, nec membris sole perustis
auribus incertum feralis strideat umbra.’
dixerat, et noctis geminatis arte tenebris
- 625 maestum tecta caput squalenti nube pererrat
corpora caesorum tumulis proiecta negatis.
continuo fugere lupi, fugere reuolsis
unguibus inpastae uolucres, dum Thessala uatem
eligit et gelidas leto scrutata medullas
- 630 pulmonis rigidi stantis sine uolnere fibras
inuenit et uocem defuncto in corpore quaerit.
fata peremptorum pendent iam multa uirorum,
quem superis reuocasse uelit. si tollere totas
temptasset campis acies et reddere bello,
- 635 cessissent leges Erebi, monstroque potenti
extractus Stygio populus pugnasset Auerno.
electum tandem traiecto gutture corpus
ducit, et inserto laqueis feralibus unco

aliquis) intellexit a, ‘id est, ut, si aliquid uolueris commouere, cuncta moueantur’ 618 post terram caelum chaos mare commemorantur campi uicini (uide 634) et quae falso uicina credita est Rhodope. de uera adiectiui forma, quam restituenti Weisio nec editores nec lexicographi obtemperarunt, disputaui in *Journal of Philology* uol. xxxiii p. 75. item praeue plerique i 684 *Lagaei*, vi 17 *Ephyrae*, viii 716 *Cinyraeae*, Hosius etiam vii 230 *Ityreis* 622 nec Ω, ne GV 625 Sen. Oed. 2 *nube maestum squalida exoritur iubar*, Tro. 21 *ater fauilla squalet Iliaca dies* 632 multa GV, nulla Z(M)P(U)a 637 *traiecto gutture* ‘cuius ipsa guttur unco traiecerat’ (quo tum laqueos?) Grotius; contra Cortius ‘cuius guttur traiectum erat in proelio’, non minus absurde. quid enim peruersius quam in cadauere ob pulmonem non uulneratum ad uocem edendam electo gutturis uulnus aut quaerere aut facere? Erietho mortui guttur laqueis, quorum insequenti uersu mentio fit, traiecit, hoc est laqueos trans guttur iecit, quae constructio habetur Cic. de fin. iv 22 *si Hannibal . . . mirum . . . iaculo traieciisset*; est igitur ferme collo *circumligato*, simili sensu sed constructione diuersa *traicere* ponitur Verg.

- per scopulos miserum trahitur per saxa cadauer
 640 uicturum, montisque caui, quem tristis Erictho
 damnarat sacris, alta sub rupe locatur.
- haud procul a Ditis caecis depressa cauernis
 in praeceps subsedit humus, quam pallida pronis
 urguet silua comis et nullo uertice caelum
 645 suspiciens Phoebo non peruia taxus opacat.
 marcentes intus tenebrae pallensque sub antris
 longa nocte situs numquam nisi carmine factum
 lumen habet. non Taenariis sic faucibus aer
 sedit iners, maestum mundi confine latentis
 650 ac nostri, quo non metuant admittere manes
 Tartarei reges. nam, quamuis Thessala uates
 uim faciat fatis, dubium est, quod traxerit illuc
 aspiciat Stygias an quod descenderit umbras.
 discolor et uario furialis cultus amictu
 655 induitur, uoltusque aperitur crine remoto,
 et coma uipereis substringitur horrida sertis.
 ut pauidos iuuenis comites ipsumque trementem
 conspicit exanimi defixum lumina uoltu,
 ‘ponite’ ait ‘trepida conceptos mente timores :
 660 iam noua, iam uera reddetur uita figura,
 ut quamuis pauidi possint audire loquentem.
 si uero Stygiosque lacus ripamque sonantem
 ignibus ostendam, si me praebente uideri
 Eumenides possint uillosaque colla colubris

Aen. v 488 *traiecto in fune columbam* : funis trans columbam iactus erat eique circumdatus 641 om. P 648-651 haec plana essent si scripsisset eadem sententia *aer inertior quam Taenariis faucibus sedit*, ut recte ad hoc *aer* referrentur *confine* et *quo* : nunc, cum ea ratione locutus sit quam ad v 166 illustraui, *aer* necessario Taenarius est, et illo spectare uidentur quae de specu Thessalico dici debebant et intellegi debent. quae res Cortio et Weisio fraudi fuit ; nam ceteri non attenderunt 650 *admittere ZMV, emittere PGUC*. non plane emittuntur manes sed hunc ad finem usque mittuntur, quo sensu *admittere* ponitur Aetn. 86 *nec metuunt oculos alieno admittere caelo*, usque ad caelum mittere 651-653 expl. a : aberrarunt c et multi editores cum non intellegerent *umbras* animas esse. 662-666 si multo magis horrenda ostendam, *Styga Phlegethonta Eumenidas Cerberum gigantes*, tamen sine timore uobis cernendi sint qui me metuunt inferi. recte Sulpitius 663 *praebente* Madaugius, *praesente* Ω, *praestante* ζ 664 possint ζ. -ent Ω.

- 665 Cerberus excutiens et uincti terga gigantes,
 quis timor, ignaui, metuentis cernere manes? '
 pectora tum primum feruenti sanguine supplet
 uolneribus laxata nouis taboque medullas
 abluit et uirus large lunare ministrat.
- 670 huc quidquid fetu genuit natura sinistro
 miscetur: non spuma canum quibus unda timori est,
 uiscera non lyncis, non durae nodus hyaenae
 defuit et cerui pastae serpente medullae,
 non puppem retinens Euro tendente rudentis
- 675 in mediis echenais aquis oculique draconum
 quaeque sonant feta tepefacta sub alite saxa,
 non Arabum uolucer serpens innataque rubris
 aequoribus custos pretiosae uipera conchae
 aut uiuentis adhuc Libyci membrana cerastae
- 680 aut cinis Eoa positi phoenicis in ara.
 quo postquam uiles et habentis nomina pestis
 contulit, infando saturatas carmine frondis
 et, quibus os dirum nascentibus inspuat, herbas

-unt V sed u in ras. 667-698 in N sed 682-98 euanidi 671 est om. MC
 ut 811, N non legitur: uide v 257 *quibus ipse timori est* 672 durae ΩN,
 dirae ζ, aptum sane epitheton quodque in alterum abire soleat, ut 683; sed
 recte opinor conferunt Plin. n.h. viii 105 673 pastae NZMPC, -ti GUV
 675 echenais N, ut Ouid. hal. 99 et Plinii locis quibusdam scribitur,
 ethenaeis Z, peiora Ω, ecinatis C. nomen a Doriensibus, ut πῶλοντος, Latini
 didicisse uidentur 677 Arabum uolucer serpens. Mel. iii 8 82 in Arabia de
 serpentibus memorandi maxime quos paruos admodum et ueneni praesentis certo
 anni tempore ex limo concretarum paludum emergere, in magno examine
 uolantes Aegyptum tendere . . . traditum est, Solin. 32 33 quaecumque
 Arabicae paludes pennatorum anguim mittunt examina, Isid. or. xii 4 29 in
 Arabia autem sunt serpentes cum alis, quae sirenae uocantur, quae plus currunt
 ubi equis, sed etiam et uolare dicuntur. haec propterea adscripsi quia
 interpretes iaculum significari aiunt, quem in Arabia nasci non accepimus
 681-684 expl. Heitlandus in Classical Review an. 1895 p. 153, fortasse ante
 cum R. Fritschius quaest. Luc. Goth. 1892 p. 31, quam dissertationem non uidi.
 quo eodem atque huc 670 refertur, ad uersus 667-9; uiles et habentes nomina
 pestes eae sunt quarum nomina uersibus 671-80 posita sunt, quibus nunc
 accedunt nouae et inauditae, infando saturatae carmine frondes etc. et 681 in
 nec mutauit Farnabius ob Ouid. met. vii 275 sine nomine rebus, quod alterum
 potius confirmat; eaque coniectura, ut solent falsae, non paucis editoribus
 placuit 683 dirum PGU, durum ZMV, de N incertum herbas Ω, -is PU,
 item N omisiss 684 685. herbis, ut non minus recte ponitur quam 699 *Elysus*

- addidit et quidquid mundo dedit ipsa ueneni.
 685 tum uox Lethaeos cunctis pollentior herbis
 excantare deos confundit murmura primum
 dissona et humanae multum discordia linguae.
 latratus habet illa canum gemitusque luporum,
 quod trepidus bubo, quod strix nocturna queruntur,
 690 quod strident ululantque ferae, quod sibilat anguis ;
 exprimit et planctus inlissae cautibus undae
 siluarumque sonum fractaeque tonitrua nubis :
 tot rerum uox una fuit. mox cetera cantu
 explicat Haemonio penetratque in Tartara lingua.
 695 ‘ Eumenides Stygiumque nefas Poenaeque nocentum
 et Chaos innumeros audum confundere mundos
 et rector terrae, quem longa in saecula torquet
 mors dilata deum ; Styx et quos nulla meretur
 Thessalis Elysios ; caelum matremque perosa
 700 Persephone, nostraeque Hecates pars ultima, per quam
 manibus et mihi sunt tacitae commercia linguae,
 ianitor et sedis laxae, qui uiscera saeuo
 spargis nostra cani, repetitaque fila sorores
 tracturae, tuque o flagrantis portitor undae,
 705 iam lassate senex ad me redeuntibus umbris,
 exaudite preces. si uos satis ore nefando
 pollutoque uoco, si numquam haec carmina fibris
 humanis ieiuna cano, si pectora plena

aut III 160 *auro*, ita propter *nascentibus* inferri potuit 686 confundit Ω,
 -fudit MG, de N incertum 687 multum ZGUC et in ras. M, primum PV ex
 686, N non legitur 688 *illa*, ‘id est uox’ a 694 *lingua* ablatius,
 ‘loquendo’ a 698 699 ordo huiusmodi est: tu, Styx, et uos, Elysii, quos
 nulla meretur Thessalis post 698 desinit N 700 *nostrae*, magorum
hecates PG, hicatis ZM, *hecatae* U, *hecate* V et Seruii codices Aen. VI 118,
 qui ipse genetiuum legit *ultima*, tertia atque inferna. non ad Persephonen,
 quae Seruii enarratio est, haec trahenda sunt, neque enim bene coeunt *matrem*
perosa Hecatesque pars; sed tricipitis Hecates (Ouid. met. VII 194) id caput
 ostenditur quod proprie Hecate appellatur, cum reliquis Lunae et Dianae nomina
 sint. recte Cortius. *nostrique* (ita U²V²) *Hecate pars ultima* interpretatur a, sed
 inepte 702 in c nulla littera mutata sic scribendum est, ‘*ianitor*, Charon
 an Tricerberus’. sed huius ianitoris imago nomine supra scripto picta est in
 pariete Ostiensi, C.I.L. XIV 2027, Roscheri lex. myth. III p. 1175 706 dist,

- saepe deo laui calido prosecta cerebro,
 710 si quisquis uestris caput extaque lancibus infans
 inposuit uicturus erat, parete precanti.
 non in Tartareo latitantem poscimus antro
 adsuetamque diu tenebris, modo luce fugata
 descendentem animam ; primo pallentis hiatu
 715 haeret adhuc Orci, licet has exaudiat herbas,
 ad manes uentura semel. ducis omnia nato
 Pompeiana canat nostri modo militis umbra,
 si bene de uobis ciuilia bella merentur.'

- haec ubi fata caput spumantiaque ora leuauit,
 720 aspicit astantem proiecti corporis umbram,
 exanimis artus inuisaque claustra timentem
 carceris antiqui. pauet ire in pectus apertum
 uisceraque et ruptas letali uolnere fibras.
 a miser, extremum cui mortis munus inique
 725 eripitur, non posse mori. miratur Erictho

Barmannus 709 deo (et laui*) V, dedi Ω, -it Z, dedi et Z²V² sublato elisione asyndeto quam improbat Trampius Luc. art. metr. p. 18. *pectora deo plena* fortasse collato Man. iv 886 *an dubium est habitare deum sub pectore nostro* intellegi possunt humana necdum mortua, ut eodem pertineat *calido*; quamquam, cum diuerso et hinc alieno sensu (siue pectora siue ipsa Erictho plena dicitur) *deo plenus* ix 564 et in Ouidii Medea positum sit, interpretationi non confido. sed *pectora plena* nullo aut ablatiuo aut genetiuo accedente intellectum non habet (haberet *plenam aluum*), frustra Hosijs Fleck. annal. 1893 p. 347, si quid uelit assequor, *plena dedi* interpretatur *impleui*, qui cum Ouid. met. xv 176 sq. et Man. iv 561 confert, se neutrum locum intellegere ostendit. certe facinoris significatio requiritur, quod in illis *pectora plena* | *saepe dedi, laui calido prosecta cerebro* nullum inest, quae cuiusuis sacerdotis esse poterant. *prosecta pectora* ex Val. Fl. iii 439 sq. attulit Cortius 710 quisquis Ω, quis qui UV, quam insulsam lectionem multi praetulerunt uestris Ω, nostris U, quod cum Benteleio probo; nam quid aliae magae in inferorum sacris patrarint nihil interest, ut c cogitatione addi iusserit 'per ipsam (ipsa cod.) sacrificatus'; quod scholium errore uersui 706 adscriptum ibique male ab Vsenero tractatum est 715 dist. Grotius, expl. Cortius. etiamsi exaudiat, tamen semel, non bis, ad manes uentura, quippe quae nondum eo descenderit 716 omnia Ω, omina ex corr. U. omina Sextus non poposcerat (quae canere haruspiciis uel auguris est, i 637 sq., Sil. iv 181), sed futuri praedictionem. quamquam non sane omnia canit umbra, sed uersibus 812-4 certiora expectari iubet 717 nostri modo, qui paulo ante unus ex superis fuit. ita c, 'quasi iure debeatur qui adhuc paene noster sit': male a, peius Oudendorpius alique, qui Ericthonem Pompeianam faciunt 724 725 expl. Oudendorpius, Cortius comparauit Sen. ep. 24 17 *moriari: hoc dicit, desinam . . . mori posse* 724 inique ZUVC, -ae MPGe

- has fatis licuisse moras, irataque morti
 uerberat innotum uiuo serpente cadauer,
 perque cauas terrae, quas egit carmine, rimas
 manibus inlatrat regnique silentia rumpit.
- 730 'Tisiphone uocisque meae secura Megaera,
 non agitis saeuis Erebi per inane flagellis
 infelicem animam? iam uos ego nomine uero
 eliciam Stygiasque canes in luce superna
 destituam; per busta sequar per funera custos,
- 735 expellam tumulis, abigam uos omnibus urnis.
 teque deis, ad quos alio procedere uoltu
 ficta soles, Hecate pallenti tabida forma,
 ostendam faciemque Erebi mutare uetabo.
 eloquar inmenso terrae sub pondere quae te
- 740 contineant, Hennaëa, dapes, quo foedere maestum
 regem noctis ames, quae te contagia passam
 noluerit reuocare Ceres. tibi, pessime mundi
 arbiter, inmittam ruptis Titana cauernis,
 et subito feriere die. paretis, an ille
- 745 conpellandus erit, quo numquam terra uocato
 non concussa tremit, qui Gorgona cernit apertam
 uerberibusque suis trepidam castigat Erinyn,
 indespecta tenet uobis qui Tartara, cuius

728 *egit terra*: uide Priap. 63 2 *agente terra per Caniculam rimas*, Ouid. met. II 210 sq. *corripitur flammis . . . tellus | fissaque agit rimas*. uerum uidit Oudendorpius 732 iam uos ego ZMG, ego uos iam PUV uero GUVa, aero P, uiro M, uiso Z, guro C. ceterum egregie falluntur neque in errore consentiunt qui se ueri Furiauum nominis Erichthoni consocios esse autumant Weisius et Franckenius 734 custos Ω, cunctis U. recte Farnabius custodem intellegit qualis sepulchris apponi solebat, ut Prop. III 16 24, IV 7 25, Phaed. app. 13 9 737 *distinxi: tabida*, quod Cortius pro ablatiuo habet, Haskinsius autem nominatiuum esse dicit et ut accusatiuum enarrat, uocatiuus est *ficta* Ω schol. Stat. Theb. IV 430, *facta* C, *tecta* ZM 739-742 absurde *dapes* malum Punicum gustatum, *foedus* et *contagia* patris conubium interpretantur, quorum posterius omnibus notissimum, prius ne pudendum quidem fuit. foedi aliquid et obscaeni subest, quod magam Thessalam et poetam Stoicum deceat 742 *pessime* ex tribus mundi arbitris fratribus 744 *feriere* GUV, *periere* ZMP, plus uariant Seruii codices Aen. V 739 et VIII 246 746 *concussa* PUV, ex-G, *excussat* (et *nox*) ZM. *con* post *non* exciderat 747 *suis*, 'ipsius Erinyos: quibus castigare ipsa consuevit, his caeditur' a 748 749 *cuius* | *uos*

- uos estis superi, Stygias qui perierat undas ? ’
 750 protinus astrictus caluit cruor atraque fouit
 uolnera et in uenas extremaque membra cucurrit.
 percussae gelido trepidant sub pectore fibrae,
 et noua desuetis subrepens uita medullis
 miscetur morti. tunc omnis palpitat artus,
 755 tenduntur nerui ; nec se tellure cadauer
 paulatim per membra leuat, terraque repulsum est
 erectumque semel. distento lumina rictu
 nudantur. nondum facies uiuentis in illo,
 iam morientis erat : remanet pallorque rigorque,
 760 et stupet inlatus mundo. set murmure nullo
 ora astricta sonant : uox illi linguaue tantum
 responsura datur. ‘ dic ’ inquit Thessala ‘ magna,
 quod iubeo, mercede mihi ; nam uera locutum
 immunem toto mundi praestabimus aeuo
 765 artibus Haemoniis : tali tua membra sepulchro,
 talibus exuram Stygio cum carmine siluis,
 ut nullos cantata magos exaudiat umbra.
 sit tanti uixisse iterum : nec uerba nec herbae
 audebunt longae somnum tibi soluere Lethes
 770 a me morte data. tripodas uatesque deorum
 sors obscura decet : certus discedat, ab umbris
 quisquis uera petit duraeque oracula mortis
 fortis adit. ne parce, precor : da nomina rebus,
 da loca ; da uocem qua mecum fata loquantur.’
 775 addidit et carmen, quo, quidquid consulit, umbram
 scire dedit. maestum fletu manante cadauer
 ‘ tristia non equidem Parcarum stamina ’ dixit

estis superi expl. a et Seruius Aen. vi 135. casu factum in priore Cortii editione errorem amplexi sunt Weisius et Hosius 754 *omnis artus* accusatiuus pluralis. errata quorum plena est Neuii uol. i pagina 668 ed. 3 uitauit thesaurus ling. Lat. ii p. 711 39-46 756 terra ΩCa Seru. Aen. iv 253, -re V

757 semel ZMG Seru., simul PUV 757 758 ‘ duplex uultus morientis signum ponit, *lumina nuda* et *rictum distentum* ’ Bentleius, qui confert VIII 682 sq. *dum uiuunt uultus*, . . . *dum lumina nuda rigescunt* 758 759 facies non iam erit uiuentis, iam coeperat esse morientis, quae, sicut reuiuiscens, inter uitam et mortem media est. recte Oudendorpius 778 *aspexi tacitae*

- 'aspexi tacitae reuocatus ab aggere ripae :
 quod tamen e cunctis mihi noscere contigit umbris
 780 effera Romanos agitat discordia manes
 inopiaque infernam ruperunt arma quietem ;
 Elysias Latii sedes ac Tartara maesta
 diuersi liquere duces. quid fata pararent
 hi fecere palam. tristis felicibus umbris
 785 uoltus erat : uidi Decios natumque patremque,
 lustrales bellis animas, flentemque Camillum
 et Curios, Sullam de te, Fortuna, querentem ;
 deplorat Libycis perituram Scipio terris
 infaustam subolem ; maior Carthaginis hostis
 790 non seruituri maeret Cato fata nepotis :
 solum te, consul depulsis prime tyrannis
 Brute, pias inter gaudentem uidimus umbras.
 abruptis Catilina minax fractisque catenis
 exultat Mariique truces nudique Cethegi ;
 795 uidi ego laetantis, popularia nomina, Drusos
 legibus inmodicos ausosque ingentia Gracchos ;

GV, *aspexit actae* ZM, *aspexit tactae* P(U). *tactae*, ut minime absurdum est, ita nihil addit sententiae; et habetur I 455 *tacitas Erebi sedes* 780-799 ita distinxi ut rectius intellegentur quam adhuc ab interpretibus factum est. ciuili discordia apud inferos renouata partium duces Elysium ac Tartara arma sibi inferendi causa reliquerunt; qui Caesarem uictorem futurum palam fecerunt, tristitia boni, laetitia mali. haec Statius imitatus est Theb. IV 588-92 *maerent Argolici detecto lumine manes: . . . auguror hinc Thebis belli meliora*

781 *infernam* ZGC et corr. ex *externam* M, *aeternam* PUV *ruperunt* ZMG, -rit C, *rapuerunt* PUV 782 *latii**, alti ZM, alii Q, aliis Z². altos Lucanus homines non dicit, neque hic aptissimum epitheton est. *alii* (ita edd. omnes) et *diuersi* inter se opponantur necesse est, quod non uidetur licere; praeterea sic *at pro ac* scribendum erat sicut suasis Bentleius. nunc praedicati pars fit *diuersi*, quemadmodum Weisius interpretatus est, 'ex separatim regionibus accedentes', qui post Cortium contulit Sall. Cat. 52 13 *diuorso itinere mulos a bonis loca taetra . . . habere*. diuersi sunt qui diuersis ex partibus coeunt, III 654 *diuersae* . . . *carinae*, Ouid. her. XIX 167 *nos diuersi medium coeamus in aequor* 786 *flentem ἀπὸ κωροῦ*, flentes Decios Camillumque et Curios, ut V 416 *maris anfractus lustrandaque litora*, VII 358 sq. *Curios* . . . *reducesque Camillos*, III 223 sq., VI 105, 587, x 97 789 *maior Carthaginis hostis*, qui peius eam oderit quam Scipio et plus ei nocuerit, quemadmodum dicitur *magnus es ardalio*. recte Cortius, aberrarunt Farnabius et plerique 796 *inmodicos* melius Grotius ad *Drusos* quam Oudendorpius ad *Gracchos* rettulit, ut ordo sit *uidi lugentis Drusos Gracchosque* et ad utrosque pertineat

- aeternis chalybis nodis et carcere Ditis
 constrictae plausere manus, camposque piorum
 poscit turba nocens. regni possessor inertis
 800 pallentis aperit sedes, abruptaque saxa
 asperat et durum uinclis adamanta, paratque
 poenam uictori. refer haec solacia tecum,
 o iuuenis, placido manes patremque domumque
 expectare sinu regnique in parte serena
 805 Pompeis seruare locum. nec gloria paruae
 sollicitet uitae : ueniet quae misceat omnis
 hora duces. properate mori, magnoque superbi
 quamuis e paruis animo descendite bustis
 et Romanorum manes calcate deorum.
 810 quem tumulum Nili, quem Thybridis adluat unda
 quaeritur, et ducibus tantum de funere pugna est.
 tu fatum ne quaere tuum : cognoscere Parcae
 me reticente dabunt ; tibi certior omnia uates
 ipse canet Siculis genitor Pompeius in aruis,
 815 ille quoque incertus quo te uocet, unde repellat,
 quas iubeat uitare plagas, quae sidera mundi.

popularia nomina 797 aeternis ZMP, -ni GUV chalibis Ω, chalibum Z²V³, neque absurde Oudendorpius alique *Chalybum* (*chalybum* plures, in eodem quo Statii editores et Reischius thes. ling. Lat. suppl. nom. propr. p. 370 52-8 errore uersati, cum *chalybes* non magis Latinum sit quam *ferra*) ; sed uana et imprudenti diligentia Cortius '*aeternis chalybis* . . . uel sonus damnauerit' eique succinens Hosius 'der hässliche klang der drei mit -is schliessenden worte wird . . . vermieden', quibus *is* et *is* pro eodem esse apparet : magis displicere debebat I 453 sq. *remotis* | *incolitis lucis* ; *uobis*, aequae VII 641 *his glauis omnis*. potest autem poeta *chalybos* scripsisse, ut *lampados* 354, quam genetiu formam pars codicum in *is* mutauit II 585 et 715 798 799 impiorum animae futura Caesaris uictoria elatae sibi poscunt Elysium ; quod praeter Weisium nemo uidetur intellexisse 801 uinclis om. ZM 804 om. Z 805 pompeis U, -eius ZMP, -eio GVa 806 uitae Ω, om. ZM. 'nec eum angat Caesaris gloria, quae non multo tempore permanebit' a 808 e GUV, se ZMP 810 adluat uel alluat ZPU, abluat errore peruagato MGVCa, quod Grotio auctore expulsum rursus recepit Hosius Montepessulani gratia, quasi aut de purgando aut de auferendo tumulo sermo sit. III 202 *Peruen unum caput adluit Histri*, ubi multi libri apud Cortium *abluit*, sicut Verg. georg. II 158 et Aen. VIII 149 codices minus boni 811 quae a adnotauit sic scribenda uidentur : 'quis ubi (qui subito *codd.*) moriatur, uane (inde *et unde codd.*) contendunt ; nam uterque morituri sunt' 812 dist. 2 et amicus Oudendorpii, atque ita legit c, cuius adnotationem, '*cognoscere Parcae m.r.d. ex alio scilicet*',

- Europam, miseri, Libyamque Asiamque timete :
distribuit tumulos uestris fortuna triumphis.
o miseranda domus, toto nil orbe uidebis
820 tutius Emathia.' sic postquam fata peregit,
stat uoltu maestus tacito mortemque reposcit.
carminibus magicis opus est herbisque, cadauer
ut cadat, et nequeunt animam sibi reddere fata
consumpto iam iure semel. tunc robore multo
825 extruit illa rogam ; uenit defunctus ad ignes.
accensa iuuenem positum strue liquit Erictho
tandem passa mori, Sextoque ad castra parentis
it comes ; et caelo lucis ducente colorem,
dum ferrent tutos intra tentoria gressus,
830 iussa tenere diem densas nox praestitit umbras.

Vsenerus lacerauit 816 habent GUV, om. ZMP neque interpretantur ca. Cortius contulit II 294, VII 189, VIII 337 819 nil ZMC, nihil Ω ; praeterea in quarti pedis ἀποι sequente uocali VIII 665 nil ZMG, nihil PUV, 858 et IX 854 nil Ω, nihil G, x 96 nil Ω, nihil V, 335 nil V, nihil Ω, 366 nil Ω, nihil G, VII 268 omnes nihil ; item in tertii nihil omnes VIII 315 et x 189, sed VII 88 nil PUV, nihil G, non ZM. multo minus frequenter nil pro nihil scribae quam nihil pro nil substituebant, id quod etiam uetante metro fecerunt MPV IX 889, ZP IX 28, Z IX 195 et 574, M V 322, P V 787 et VII 592 ; itaque in his codicum dissensionibus monosyllabum praetuli. neque enim iusto iure Heinsius praemonstrante Sernio Aen. VI 104 multisque sequentibus nihil totiens dare solebat quotiens per metrum liceret. quamquam in primi quidem pedis ἀποι Ouidium, ut dactylum lucraretur, sola disyllaba uocabuli forma usum esse ostendi in Classical Review 1919 pp. 56 sqq., eo argumento nixus quod ibi positum (ponitur autem uicies semel) consonanti non excipitur nisi in uno uersiculo aperte corrupto ; eandem autem plerorumque exceptis Lucretio Horatio Martiale consuetudinem fuisse uideri ibidem declarau. Lucanus certe quinquies illa sede collocatae uoci, I 37, II 515, III 39, 371, VII 666, nusquam consonantem subici passus est, quod in tertio quartoque pede, uelut VI 231 et VII 592, non magis quam Ouidius uitauit 828 om. U

LIBER SEPTIMVS

- SEGNIOR, Oceano quam lex aeterna uocabat,
 luctificus Titan numquam magis aethera contra
 egit equos cursumque polo rapiente retorsit,
 defectusque pati uoluit raptaeque labores
 5 lucis, et attraxit nubes, non pabula flammis
 sed ne Thessalico purus luceret in orbe.
 at nox felicitis Magno pars ultima uitae
 sollicitos uana deceptit imagine somnos.
 nam Pompeiani uisus sibi sede theatri
 10 innumeram effigiem Romanae cernere plebis
 attollique suum laetis ad sidera nomen
 uocibus et plausu cuneos certare sonantes ;
 qualis erat populi facies clamorque fauentis
 olim, cum iuuenis primique aetate triumphi,
 15 post domitas gentes quas torrens ambit Hiberus
 et quaecumque fugax Sertorius inpulit arma,
 Vespere pacato, pura uenerabilis aequae
 quam currus ornante toga, plaudente senatu
 sedit adhuc Romanus eques ; seu fine bonorum
 20 anxia mens curis ad tempora laeta refugit,

1 distinxī ut ordo appareret, neque enim coeunt *Oceano* et *contra aethera*
egit equos. Ouid. fast. III 515 sq. *Oceano cliucsum scandit Olympum* | *Phoebus*,
 Verg. catal. 14 11 sq. *adsis, o Cytherca; tuus te Ciesar Olympo . . . uocat*
 lex ΩC schol. Stat. Theb. v 177, lux G², a in lemmate, titulus Treuerensis
 Hettneri mon. lap. Treu. 42 60 (anth. epigr. Buech. p. 826) 2 3 sol numquam
 magis contra caeli conuersionem nisus est, quo tardius oreretur. 'contra
 orientem enim currit, sed orbis uertigine rapitur, ut cum eo ire uideatur' a.
 recentioribus interpretibus ignotam rem exposui in Classical Quarterly 1910
 p. 191 3 cursum Ω, currum GZ² 4 5 om. U 6 purus Ω, -um Z
 7 magno Ω, -ni VC 16 fugax U, -gas ZM, -ga PGVC 20 mens curis

- sine per ambages solitas contraria uisis
 uaticinata quies magni tulit omina planctus,
 seu uetito patrias ultra tibi cernere sedes
 sic Romam Fortuna dedit. ne rumpite somnos,
 25 castrorum uigiles, nullas tuba uerberet aures.
 crastina dira quies et imagine maesta diurna
 undique funestas acies feret, undique bellum.
 unde pares somnos populis noctemque beatam ?
 o felix, si te uel sic tua Roma uideret !
 30 donassent utinam superi patriaeque tibi
 unum, Magne, diem, quo fati certus uterque
 extremum tanti fructum raperetis amoris.
 tu uelut Ausonia uadis moriturus in urbe,
 illa rati semper de te sibi conscia uoti
 35 hoc scelus haud umquam fatis haerere putauit,
 sic se dilecti tumulum quoque perdere Magni.
 te mixto flessset luctu iuuenisque senexque
 iniussusque puer ; lacerasset crine soluto
 pectora femineum ceu Bruti funere uolgus.
 40 nunc quoque, tela licet paueant uictoris iniqui,
 nuntiet ipse licet Caesar tua funera, flebunt,
 sed dum tura ferunt, dum laurea sarta Tonanti.
 o miseri, quorum gemitus edere dolorem,

Bentleius, *uenturis* ΩCa, sed *mens* legit c, 'an mens auocare eum praeteritis bonis uellet a praesentibus taediis'. non illa quies quae 21 sq. contraria uisis uaticinari solere dicitur *uenturis* anxia erat, sed sopitus ducis animus ; et tribus enuntiatis aut tria subiecta requirimus aut unum. quamquam ipsum per se sane quam aptum est *uenturis* 22 omina GUV, omnia ZMPC 28 post 29 V 28 populis ZMPca, -li GU, -lo V, -los C. 'quando tales habebunt populi somnos aut tam beatam noctem ut habuisti tu, Magne ? nam tu illos uel per somnium uidisti, illi te uel per somnium uidere non potuerunt' a ; recte etiam Grotius. uide Hor. serm. II 7 102 *unde mihi tam fortem tamque fidelem ?* similiaque apud Heinsium ad Ouid. her. XII 84. populi qui significantur dixi ad I 511 29 *felix* femininum esse non omnes intellegunt 32 *extremum* tanti ΩC, -mi -um PG raperetis GU, raparatis Z(M), caperetis PVC 33 urbe GUVa, orbe ZMP 43 edere GVca, sedere ZM et corr. ex *seden*** P, odere U. *esse dolorem* pro introrsus deuorare et consumere non dicitur, neque gemitus id fecerunt sed silentium, ut frustra Bentleius *pressere* coniecerit ; neque enim furtim supponere licet quod poeta in I 259 *gemitu* . . . *latenti* et VIII 64 *gemitus* *tacitos* omitti non posse ratus est. paene suspicor fuisse *dolor*

qui te non pleno pariter planxere theatro.

- 45 uicerat astra iubar, cum mixto murmure turba
 castrorum fremuit fatisque trahentibus orbem
 signa petit pugnae. miseri pars maxima uolgi
 non totum uisura diem tentoria circum
 ipsa ducis queritur magnoque accensa tumultu
 50 mortis uicinae properantis admouet horas.
 dira subit rabies : sua quisque ac publica fata
 praecipitare cupit ; segnis pauidusque uocatur
 ac nimium patiens soceri Pompeius, et orbis
 indulgens regno, qui tot simul undique gentis
 55 iuris habere sui uellet pacemque timeret.
 nec non et reges populique queruntur Eoi
 bella trahi patriaque procul tellure teneri.
 hoc placet, o superi, cum uobis uertere cuncta
 propositum, nostris erroribus addere crimen ?
 60 cladibus inruimus nocituraque poscimus arma ;
 in Pompeianis uotum est Pharsalia castris.
 cunctorum uoces Romani maximus auctor
 Tullius eloqui, cuius sub iure togaque
 pacificas saeuos tremuit Catilina securis,
 65 pertulit iratus bellis, cum rostra forumque
 optaret passus tam longa silentia miles.
 addidit inualidae robur facundia causae.

- ‘ hoc pro tot meritis solum te, Magne, precatur
 uti se Fortuna uelis, proceresque tuorum
 70 castrorum regesque tui cum supplice mundo
 adfusi uinci socerum patiari rogamus.
 humani generis tam longo tempore bellum
 Caesar erit ? merito Pompeium uincere lente
 gentibus indignum est a transcurrente subactis.

edere m<ussat>, hoc est quorum dolor gemitus dare non audet. similis hexametri clausula Ouid. her. xi 51 *gemitus dolor edere cogit*: adde Lucr. iv 1015 *depugnanti gemitusque doloribus edunt*, Luc. viii 634 *claudē, dolor, gemitus*

45 cum mixto Ω, commixto PV 58 uertere Z(M)G, perdere PUV
 59 propositum ZMG, -um est PUV 63 togaque Ω, togato schol. Iuu.
 viii 243 72 om. U 77 tua Ω, sua G et pars editorum 80 uelint Ω,

- 75 quo tibi feruor abit aut quo fiducia fati ?
 de superis, ingratis, times causamque senatus
 credere dis dubitas ? ipsae tua signa reuellent
 prosilientque acies : pudeat uicisse coactum.
 si duce te iusso, si nobis bella geruntur,
- 80 sit iuris, quocumque uelint, concurrere campo.
 quid mundi gladios a sanguine Caesaris arces ?
 uibrant tela manus, uix signa morantia quisquam
 expectat : propera, ne te tua classica linquant.
 scire senatus auet, miles te, Magne, sequatur
- 85 an comes.' ingemuit rector sensitque deorum
 esse dolos et fata suae contraria menti.
 ' si placet hoc ' inquit ' cunctis, si milite Magno,
 non duce tempus eget, nil ultra fata morabor :
 inuoluat populos una fortuna ruina
- 90 sitque hominum magnae lux ista nouissima parti.
 testor, Roma, tamen Magnum quo cuncta perirent
 accepisse diem. potuit tibi uolnere nullo
 stare labor belli ; potui sine caede subactum
 captiuumque ducem uiolatae tradere paci.
- 95 quis furor, o caeci, scelerum ? ciuilia bella
 gesturi metuunt ne non cum sanguine uincant.
 abstulimus terras, exclusimus aequore toto,
 ad praematuras segetum ieiuna rapinas
 agmina conpulimus, uotumque effecimus hosti
- 100 ut mallet sterni gladiis mortemque suorum
 permiscere meis. belli pars magna peracta est
 his, quibus effectum est ne pugnam tiro paueret,
 si modo uirtutis stimulis iraeque calore
 signa petunt. multos in summa pericula misit
- 105 uenturi timor ipse mali. fortissimus ille est
 qui, promptus metuenda pati, si comminus instent,

-im GUC et ut uidetur a. uelint ad acies 78 referunt: uelim Ciceronem
 cunctorum uoces perferentem dicere potuisse defendunt Grotius et Cortius

83 ne te GUV, ante P, te net (Z)M, te ne M² male diuulsis pronomini-
 bus

84 85 miles . . . an comes expl. Cortius 90 om. ZM 93 potui corr.
 ex -is M, -it Ωa ex 92 100 mortem Ω, -es G 103 habent GV, om. Ω

- et differre potest. placet haec tam prospera rerum
tradere fortunae, gladio permittere mundi
discrimen; pugnare ducem quam uincere malunt.
- 110 res mihi Romanas dederas, Fortuna, regendas:
accipe maiores et caeco in Marte tuere.
Pompei nec crimen erit nec gloria bellum.
uincis apud superos uotis me, Caesar, iniquis:
pugnatur. quantum scelerum quantumque malorum
- 115 in populos lux ista feret! quot regna iacebunt!
sanguine Romano quam turbidus ibit Enipeus!
prima uelim caput hoc funesti lancea belli,
si sine momento rerum partisque ruina
casurum est, feriat; neque enim uictoria Magno
- 120 laetior. aut populis inuisum hac clade peracta
aut hodie Pompeius erit miserabile nomen:
omne malum uicti, quod sors feret ultima rerum,
omne nefas uictoris erit.' sic fatur et arma
permittit populis frenosque furentibus ira
- 125 laxat et ut uictus uiolento nauita Coro
dat regimen uentis ignauumque arte relicta
puppis onus trahitur. trepido confusa tumultu
castra fremunt, animique truces sua pectora pulsant
ictibus incertis. multorum pallor in ore

ob homoearchon, interpretatur c 107-109 melius sic dist. Hosius quam qui placet interrogatiue efferunt. 121 *hodie* ἀπὸ κοινοῦ, ut IX 136 *tantum* et, quod nec qui mutant nec qui retinent intellegunt, *potius* Sil. xvii 224: recte a 'hodie hac clade peracta aut inuisum erit populis nomen aut miserabile'

122 123 'iterare uoluit sensum' c, quod ut appareat distinctionis genere curauit. *uicti*, Pompei, si uictus erit; *uictoris*, eiusdem, si uicerit. uictus extrema mala patietur fietque miserabilis; uictor nefandae in uictos crudelitatis causa erit ac propterea inuisus 125 haesit Bentleius in *et*, cum illis *ut nauita dat trahiturque* deesset apodosis uelut *sic trahitur Pompeius*. sed similitudo sensim in metaphoram abit, ut Sil. iv 713-7 (Flaminius consul factus) *ut pelagi rudis et pontum tractare per artem | nescius, accipit miserae si iura carinae, | uentorum tenet ipse uicem cunctisque procellis | dat iactare ralem*, ibid. 302-10, Hor. serm. ii 5 81-3 (Penelope) *si semel uno | de sene gustarit tecum partita lucellum, | ut canis a cortio numquam alisterrebitur uncto*, Aesch. cho. 505-7 *παῖδες γὰρ ἀνδρὶ κληδόνες σωτήριοι | θανόντι, φέλλοι δ' ὡς* (ita certe cod. Med.) *ἀγρουσι δίκτυον | τὸν ἐκ βυθοῦ κλωστήρα σφύζοντες λίου* 126 *uentis* PGU, -ti ZM, uictis V 127 128 om. P 129 *ore* Ωc ('deest est'), *ore*

- 130 mortis uenturae faciesque simillima fato.
 aduenisse diem qui fatum rebus in aeuum
 conderet humanis, et quaeri, Roma quid esset,
 illo Marte, palam est. sua quisque pericula nescit
 attonitus maiore metu. quis litora ponto
- 135 obruta, quis summis cernens in montibus aequor
 aetheraque in terras deiecto sole cadentem,
 tot rerum finem, timeat sibi? non uacat ullos
 pro se ferre metus: urbi Magnoque timetur.
 nec gladiis habuere fidem, nisi cautibus asper
- 140 exarsit mucro; tunc omnis lancea saxo
 erigitur, tendunt neruis melioribus arcus,
 cura fuit lectis pharetras implere sagittis,
 auget eques stimulos frenorumque artat habenas.
 si liceat superis hominum conferre labores,
- 145 non aliter Phlegra rabidos tollente gigantas
 Martius incaluit Siculis incudibus ensis
 et rubuit flammis iterum Neptunia cuspis
 spiculaque extenso Paeon Pythone recoxit,
 Pallas Gorgoneos diffudit in aegida crines,
- 150 Pallenaee Ioui mutauit fulmina Cyclops.
 non tamen abstinuit uenturos prodere casus
 per uarias Fortuna notas. nam, Thessala rura
 cum peterent, totus uenientibus obstitit aether
 [inque oculis hominum fregerunt fulmina nubes]
- 155 aduersasque faces immensoque igne columnas

est U 130 mortis uenturae UZ³ et ut uidetur c, uenturae est M², et mors uentura est Na, quae lectio non ob audaciam reicienda est sed quia post eam nimis iacent illa *faciesque simillima fato*: alterum commendat Verg. Aen. iv 644 *pallida morte futura* a c adlatum et viii 709 *pallentem morte futura*. cum pro uenturae siue uenturaest scriptum esset uentura est, requirebatur nominatiuus, deinde propter metrum et 136 deiecto PGV, defecto ZM, de icto U 138 139 om. P 139 cotibus Z² et fortasse U, quae uera scribendi ratio uidetur 141 prorsus recte quod hebes est erigi dicitur acuendo 147 148 om. P 154 om. ZMP, in U tricensus tertius accedit legitimo XXXII uersuum numero infima pagina scriptus, non interpretantur ca, eiecit Cortius. 'eandem sententiam mox habes, et uerbis melioribus, 157 *atque oculis ingesto fulgure clausit*. et praeterea orationis filum interrumpit: *aether obstitit, detulit, clausit, excussit, perfudit, liquauit*, haec omnia a casu recto suo

- et trabibus mixtis auidos typhonas aquarum
detulit atque oculos ingesto fulgure clausit ;
excussit cristas galeis capulosque solutis
perfudit gladiis ereptaque pila liquauit,
160 aetherioque nocens fumauit sulphure ferrum ;
[nec non innumero cooperta examine signa]
uixque reuolsa solo maiori pondere pressum
signiferi mersere caput rorantia fletu
usque ad Thessaliam Romana et publica signa.
165 admotus superis discussa fugit ab ara
taurus et Emathios praeceps se iecit in agros,
nullaque funestis inuenta est uictima sacris.
(at tu quos scelerum superos, quas rite uocasti
Eumenidas, Caesar ? Stygii quae numina regni
170 infernumque nefas et mersos nocte furores
inpia tam saeue gesturus bella litasti ?)

abscinduntur, si illud inseris' Bentleius 156 typhonas PUC, pythonas ZM(GV) ut IV 595 V. typhon quid a prestere differat explicatur Arist. meteor. p. 371^a, Stob. ecl. I 29 (I pp. 231-8 Wachsm.), Plin. n.h. II 131-3: adde Olympiod. in Ar. met. p. 13 14-6 ed. Berol. *τούτους δὲ τοὺς τυφῶνας καὶ σίφωνα καλοῦσι διὰ τὸ καὶ ὕδωρ πολλάκις ἀνασπᾶσαι* 158 capuli, quos Lucanus III 748 et VII 767 cum uulgo appellat, solutis gladiis perfundi nequeunt; itaque Guietus 'hic capuli sunt uaginae': uide Non. p. 4 *capulum dicitur quidquid aliam rem intra se capit*, Sen. n.q. II 31 1 *mira fulminis . . . opera sunt . . . manente uagina gladius ipse liquescit*. contra *profudit* 2 Cort. Oud., hoc est procidere fecit, producta prima syllaba ut Catull. 64 202 159 erepta ZMG, erecta PUV 160 nocens, 'quod bellis ciuilibus esset paratum' c 161 deleui, uide pp. xxii sq.: interpretantur ca 162 maiori testatur Priscianus G.L.K. II p. 346; eadem uersus sede pariter metro tutum extat Sil. XIII 409 et XVI 34 168 et quae sequuntur recte edd. nett. superioribus continuauit: plerique noua paragraphe instituta artissime cohaerentes uersus 165-7 et 168-71 diuellunt neque intellegere uidentur 172-84 pariter atque 152-67 ad Pompeianos pertinere. rite neque fuga uictimarum sacra turbante Caesarem deos suos ueneratum esse ac litasse euentus comprobauit. ceterum nominatiuus est tu, quamuis Grotius eumque secutum editorum uulguis uirgula subiecta uocatiuum faciant 169-171 dist. ed. an. 1551 sequente Walkero in corpore suo poetarum Latinorum; neque profecto quisquam aliter distinxisset nisi aequae ac lexicographi ignorassent, ut Lucanus *numina litasti*, ita paucis post annis Octauiae poetam 757 *caesis litare uictimis numen deum* et 981 sq. *hospitis illic caede litatur* / *numen superum* dixisse: adde, si tanti est, Non. p. 523 *deos . . . litare*, anth. Lat. Ries. 720 20 *uotis . . . litata* (Venus), Claud. in Ruf. I 154 sq. *litauit* . . . *Hecaten*, uersum ab Apthonio adlatum fictumue G.L.K. VI p. 92 *qui nunc hilares litare deam* 171 litasti Ω, putasti ZM

- iam (dubium, monstresne deum, nimione pauore
crediderint) multis concurrere uisus Olympo
Pindus et abruptis mergi conuallibus Haemus,
175 edere nocturnas belli Pharsalia uoces,
ire per Ossaeam rapidus Boebeida sanguis;
inque uicem uoltus tenebris mirantur opertos
et pallere diem galeisque incumbere noctem
defunctosque patres et iuncti sanguinis umbras
180 ante oculos uolitare suos. sed mentibus unum
hoc solamen erat, quod uoti turba nefandi
conscia, quae patrum iugulos, quae pectora fratrum
sperabat, gaudet monstres, mentisque tumultum
atque omen scelerum subitos putat esse furores.
185 quid mirum populos quos lux extrema manebat
lymphato trepidasse metu, praesaga malorum
si data mens homini est? Tyriis qui Gadibus hospes
adiacet Armeniumque bibit Romanus Araxen,
sub quocumque die, quocumque est sidere mundi,

natum ex *utasti*, nequis forte *piastli* coniciat 172 173 dist. idem Walkerus
172 ne alterum Bersmannus, ue Ω, que G pauore Ωa, -ri M² et edd.
nihil melius. dubium dicit utrum monstres deum factum sit ut Pindus
Olympo concurrere uideretur an ob nimium pauorem milites ita crediderint
179 que ZMGC, uolitare PUV ex insequenti uersu iuncti Heinsius,
iuncti Z, -is ut uidetur M, -as GC, om. PUV propter metrum, *cunctas sanguinis
umbras* | *ante oculos uolitare sui* Oudendorpius. *sanguinis* nihil significat nisi
accedat epitheton: *iuncti* interpretari uidetur c, 'adfinium manes', item a;
uide I 111-3 *pignora iuncti* | *sanguinis* . . . *abstulit ad manes* . . . *Iulia*.
addo quae Heinsius et Burmannus contulerunt Stat. Theb. II 438 *sanguine
iuncto*, Sil. x 565 sq. *iuncta propinquo* | *sanguine turba*, Ouid. met. II 368, fast.
II 788, Val. Fl. I 524, Mart. XII 44 l. *iunctus* et *cunctus* passim commutantur,
uelut Man. I 439, II 337, IV 369, Sen. Med. 585, Mart. I 90 l. 180 uolitare
G, uolutare ZM, ululare PUV absurde in oculorum commemoratione. corruptae
uoci superscripta uera in superiorem uersum migravit sed etiam c legit,
quod Vsenerus obscurauit; frustra in ea particula haerens Schraderus
dementibus. pondus orationis in *solamen* ac non in *unum* incumbit, 'but their
souls had this one solace': similem Bentlei errorem ad II 352 correxi 183
tumultum PGV, 'agoniam' c, -tu UC propter *gaudet monstres*, -tis ZM, -tus M².
omen scelerum ἀπό κοινού positum esse (putat mentis tumultum et subitos
furores omen esse scelerum) uidit Cortius 185 nouam paragraphen instituit
Grotius 189 om. G. quod Lucanus *diem*, id nos longitudinem nuncupamus,
latitudinem, quod ille *sidus mundi*. VIII 217 *totum mulare diem* dicitur qui
se ad Parthos confert, hoc est in orientem, mutat enim diei tempora aliasque
horas numerat; uide etiam VII 423 sq. *haud multum terrae spatium restabat*

- 190 maeret et ignorat causas animumque dolentem
corripit, Emathiis quid perdat nescius aruis.
Euganeo, si uera fides memorantibus, augur
colle sedens, Aponus terris ubi fumifer exit
atque Antenorei dispergitur unda Timaui,
195 ' uenit summa dies, geritur res maxima,' dixit
' in pia concurrunt Pompei et Caesaris arma ',
seu tonitrus ac tela Iouis praesaga notauit,
aethera seu totum discordi obsistere caelo
perspexitque polos, seu numen in aethere maestum
200 solis in obscuro pugnam pallore notauit.
dissimilem certe cunctis quos explicat egit
Thessalicum natura diem : si cuncta perito
augure mens hominum caeli noua signa notasset,
spectari toto potuit Pharsalia mundo.
205 o summos hominum, quorum fortuna per orbem
signa dedit, quorum fati caelum omne uacauit !
haec et apud seras gentes populosque nepotum,
siue sua tantum uenient in saecula fama
siue aliquid magnis nostri quoque cura laboris
210 nominibus prodesse potest, cum bella legentur,
spesque metusque simul perituraque uota mouebunt,
attonitque omnes ueluti uenientia fata,

Eoae | ut . . . tibi tota dies . . . curreret 194 195 om. P 197-200 siue fulgurali Etruscorum arte siue Chaldaica astrorum scientia usus est siue ipse deus sole obscurato signa misit 198 199 uide ad I 102 adnotata. *aethera caelo polos* tria unius rei nomina sunt, ut VI 462-5 *aether mundus polos*, neque quicquam dicit nisi hoc, caelum secum discordasse, fortasse planetis omnibus ita in zodiaco collocatis ut aut inter se aduersi aut ἀσύμφωνοι essent, quam uocem Paulus Alexandrinus posuit fol. E 2 ἐν τούτοις οὖν τοῖς ζῳδίοις οἱ ἀστέρες εὕρισκόμενοι ἀσύμφωνοι γίνονται, καὶ ὅτ' ἐ μὲν ἐχθρὰς καὶ στάσεις ἀποτελοῦσιν
199 numen ZMG, lumen PUV 200 habent GUV, om. ZMP eleicitque Cortius, cum tamen tertium membrum suum uerbum requirit. quamquam neglegenter admodum praeter *aethera aethere* et *cunctis cuncta* iterata ter ponitur notandi uerbum 197, 200, 203, idque sensu uariato ; nam hoc uersu *indicauit* est 202 *cuncta* noua signa, ut uidetur, nam *cuncta mens* uix defendit Stat. Theb. v 202 sq. *cuncto sua regnat Erinys | pectore*, neque omnino apud Lucanum extare uidetur singularis eius adiectiui numerus. *cauta* Burmannus, sed altera notione aegre caremus 207-211 'ordo : haec apud seras gentes cum bella legentur, spes et peritura uota mouebunt' a 209 om. M

- non transmissa, legent et adhuc tibi, Magne, fauebunt.
 miles, ut aduerso Phoebi radiatus ab ictu
 215 descendens totos perfudit lumine colles,
 non temere inmissus campis : stetit ordine certo
 infelix acies. cornus tibi cura sinistri,
 Lentule, cum prima, quae tum fuit optima bello,
 et quarta legione datur. tibi, numine pugnax
 220 aduerso Domiti, dextri frons tradita Martis.
 at medii robur belli fortissima densant
 agmina, quae Cilicum terris deducta tenebat
 Scipio, miles in hoc, Libyco dux primus in orbe.
 at iuxta fluuios et stagna undantis Enipei
 225 Cappadocum montana cohors et largus habenae
 Ponticus ibat eques. sicci sed plurima campi
 tetrarchae regesque tenent magnique tyranni
 atque omnis Latio quae seruit purpura ferro.
 illuc et Libye Numidas et Creta Cydonas
 230 misit, Ityraeis cursus fuit inde sagittis,
 inde, truces Galli, solitum prodistis in hostem,
 illic pugnaces commouit Hiberia caetras.
 eripe uictori gentis et sanguine mundi
 fuso, Magne, semel totos consume triumphos.
 235 illo forte die Caesar statione relicta
 ad segetum raptus moturus signa repente
 conspicit in planos hostem descendere campos,
 oblatumque uidet uotis sibi mille petitum
 tempus, in extremos quo mitteret omnia casus.
 240 aeger quippe morae flagransque cupidine regni
 coeperat exiguo tractu ciuilia bella
 ut lentum damnare nefas. discrimina postquam
 aduentare ducum supremaque proelia uidit
 casuram et fatis sensit nutare ruinam,

magnis GUV, -ni PC, magis Z 214-217 distinxi ferme ut Grotius 215
 perfudit Ω, -fundit PV 220 aduerso ΩC, auerso a 229-232 quattuor ad-
 uerbia *illuc inde inde illic* eodem respiciunt, ad siccum campum uersu 226
 commemoratum : recte Franckenius 231 hostem Ω(C), orbem PG 244 et
 add. ζ. apodosin uersu demum 245 incipere apparet, cum hoc dicatur, dudum

- 245 illa quoque in ferrum rabies promptissima paulum
languit, et casus audax spondere secundos
mens stetit in dubio, quam nec sua fata timere
nec Magni sperare sinunt. formidine mersa
prosilit hortando melior fiducia uolgo.
- 250 'o domitor mundi, rerum fortuna mearum,
miles, adest totiens optatae copia pugnae.
nil opus est uotis, iam fatum accersite ferro.
in manibus uestris, quantus sit Caesar, habetis.
haec est illa dies mihi quam Rubiconis ad undas
- 255 promissam memini, cuius spe mouimus arma,
in quam distulimus uetitos remeare triumphos,
[haec eadem est hodie quae pignora quaeque penates
reddat et emerito faciat uos Marte colonos]
haec, fato quae teste probet, quis iustius arma
- 260 sumpserit; haec acies uictum factura nocentem est.
si pro me patriam ferro flammisque petistis,
nunc pugnate truces gladioque exsoluite culpam:
nulla manus, belli mutato iudice, pura est.
non mihi res agitur, sed, uos ut libera sitis
- 265 turba, precor gentes ut ius habeatis in omnes.
ipse ego priuatae cupidus me reddere uitae
plebeiaque toga modicum componere ciuem,
omnia dum uobis liceant, nihil esse recuso.

moras exosum Caesarem pugnandi copia facta dubitare coepisse; id quod soli Oudendorpius et Hosius non senserunt. uulgo probatam coniecturam quamuis incertam recipere malui quam ipse non multo probabiliora proferre **fatia** Ω, -ti ZM, quod non legit a, 'ruinam, id est omnium rerum' 246 spondere Ωca, sperare V 249 dist. Grotius: inepte alii Caesarem prosilire faciunt, quasi imperatoris id sit milites hortaturi 257 258 om. ZMUV et cum 256 et 259 (ob arma bis in fine positum) P, in quo man. 2 256 et 259 addidit, non hos duos; habent GZ², non interpretantur ca, eiecit Oudendorpius, ex 346-8 et 1 340-5 ut uidetur confictos. nec ferri potest haec (dies) quae hodie reddat et absurde uersu 258 eis praedia quibus 265-7 ius mundi promittit: accedit ut his interpositis disiungantur sensus inter se cohaerentes 260 est om. ZM 262 gladio GC, -os ZMP, -is UV culpam GV, -pa P, -pae Z(M), -pas U plures editores gladios . . . culpa 264 265 distinxi sicut postulat oppositio. non sua sed militum causa uult uincere, qui nisi regnabunt seruiri sunt 268 nihil esse recuso, ne dux quidem. hunc sensum, quem satis declarare debebant 266 sq. et 269, cepit a, cuius adnotationem Oudendorpius attulit; ceteri aut tacent aut

- inuidia regnate mea. nec sanguine multo
 270 spem mundi petitis : Grais delecta iuuentus
 gymnasiis aderit studioque ignaua palaestrae
 et uix arma ferens, aut mixtae dissona turbae
 barbaries, non illa tubas, non agmine moto
 clamorem latura suum. ciuilia paucae
 275 bella manus facient : pugnae pars magna leuabit
 his orbem populis Romanumque obteret hostem.
 ite per ignauas gentes famosaque regna
 et primo ferri motu prosternite mundum ;
 sitque palam, quas tot duxit Pompeius in urbem
 280 curribus, unius gentes non esse triumphi.
 Armeniosne mouet Romana potentia cuius
 sit ducis, aut emptum minimo uolt sanguine quisquam
 barbarus Hesperiiis Magnum praeponere rebus ?
 Romanos odere omnes, dominosque grauantur,
 285 quos nouere, magis. sed me fortuna meorum
 commisit manibus, quarum me Gallia testem
 tot fecit bellis. cuius non militis ense
 agnoscam ? caelumque tremens cum lancea transit
 dicere non fallar quo sit uibrata lacerto.
 290 quod si, signa ducem numquam fallentia uestrum,
 conspicio faciesque truces oculosque minaces,
 uicistis. uideor fluuios spectare cruoris
 calcatosque simul reges sparsumque senatus
 corpus et immensa populos in caede natantis.
 295 sed mea fata moror, qui uos in tela furentis
 uocibus his teneo. ueniam date bella trahenti :
 spe trepido ; haud umquam uidi tam magna daturos
 tam prope me superos ; camporum limite paruo
 absumus a uotis. ego sum cui Marte peracto
 300 quae populi regesque tenent donare licebit.
 quone poli motu, quo caeli sidere uerso

aberrant 281 cuius qui interpretantur *utrius* deteriore reddunt sententiam
 286 quarum PUC, quorum Ω, utrumque a. et quorum ob manibus in
 quarum et quarum ob meorum in quorum mutari potuit 296 297 dist.

- Thessalicae tantum, superi, permittitis orae ?
aut merces hodie bellorum aut poena parata.
Caesareas spectate cruces, spectate catenas,
305 et caput hoc positum rostris effusaque membra
Saeptorumque nefas et clausi proelia Campi.
cum duce Sullano gerimus ciuilia bella.
uestri cura mouet ; nam me secura manebit
sors quaesita manu : fodientem uiscera cernet
310 me mea qui nondum uicto respexerit hoste.
di, quorum curas abduxit ab aethere tellus
Romanusque labor, uincat quicumque necesse
non putat in uictos saeuum destringere ferrum
quique suos ciues, quod signa aduersa tulerunt,
315 non credit fecisse nefas. Pompeius in arto
agmina uestra loco uetita uirtute moueri
cum tenuit, quanto satiauit sanguine ferrum !
uos tamen hoc oro, iuuenes, ne cadere quisquam
hostis terga uelit : ciuis qui fugerit esto.
320 sed, dum tela micant, non uos pietatis imago
ulla nec aduersa conspecti fronte parentes
commoueant ; uoltus gladio turbate uerendos.
siue quis infesto cognata in pectora ferro

Hortensius ut *trepido* uerbum esse appareret 303 parata MPV, -tur GUC, -re Z 304 Caesareas, 'quibus potest Caesarem hostis infingere' a. Man. v 552 cruce uirginea moritura puella pendit 310 uicto Ω, -um UV hoste PG, -em Ω 317 quanto Ω, -um ZM, quod pro suo libri Montepessulani amore et poetarum sermonis ignoratione arripuit Hosius. superest ut eadem codicum auctoritate pro *satiauit* scribatur *sellauit* 322 *turbare* idem est quod 575 et II 191 *confundere*, sicut *confundere* VIII 108 idem quod Iuu. VI 8 *turbare* 323-325 hoc ex eo zeugmatis genere est quo duplici protasi nec duplex nec communis subiicitur apodosis sed quae alteri tantum conueniat, ut priori quod reddatur desit et lectoribus addendum relinquatur. ita Horatius serm. II 2 11-3 *seu pila uelox | molliter austerum studio fallente laborem, | seu te discus agit, | pete cedentem aera disco*, hoc est, ut uidit Lambinus, 'seu pila te agit, (lude pila), seu discus, pete aera disco'; idem ib. I 7 15-9 *duo si discordia reuget inertis, | aut si disparibus bellum incidat, ut Diomedes | cum Lycio Glaucos, discedat pigrior ultro | muneribus missis*; nec dissimile est Ouid. her. XIX 171-3 *uel pudor hic ulinam, qui nos clam cogit amare*, (amori cedere uellet), *| uel timidus famae* (hoc est pudori) *cedere uellet amor: | nunc, male res iunctae, calor et reuerentia pugnant*. hoc igitur dicitur: 'siue quis in cognatum ibit, (scelus imputet, hoc est meriti ac beneficii loco numeret), siue in non cognatum, huius

- ibit, seu nullum uiolarit uolnere pignus,
 325 ignoti iugulum tamquam scelus imputet hostis.
 sternite iam uallum fossasque inplete ruina,
 exeat ut plenae acies non sparsa manipulis.
 parcite ne castris : uallo tendetis in illo
 unde acies peritura uenit.' uix cuncta locuto
 330 Caesare quemque suum munus trahit, armaque raptim
 sumpta Ceresque uiris. capiunt praesagia belli
 calcatisque ruunt castris ; stant ordine nullo,
 arte ducis nulla, permittuntque omnia fati.
 si totidem Magni soceros totidemque petentis
 335 urbis regna suae funesto in Marte locasses,
 non tam praecipiti ruerent in proelia cursu.
 uidit ut hostiles in rectum exire cateruas
 Pompeius nullasque moras permittere bello
 sed superis placuisse diem, stat corde gelato
 340 attonitus ; tantoque duci sic arma timere
 omen erat. premit inde metus, totumque per agmen
 sublimi praeuectus equo ' quem flagitat ' inquit
 ' uestra diem uirtus, finis ciuilibus armis,
 quem quaesistis, adest. totas effundite uires :
 345 extremum ferri superest opus, unaque gentis
 hora trahit. quisquis patriam carosque penates,
 qui subolem ac thalamos desertaque pignora quaerit,
 ense petat : medio posuit deus omnia campo.

caedem imputet tamquam scelus'. *imputet* iam a recte explicauit, 'mortem extranei sic mihi imputet quasi parentis ; tamquam maiora his daturus sit praemia qui parentes peremerint', item Beroaldus, 'imputate mihi mortes etiam uillum et ignotorum, tamquam interfeceritis cognatos et scelus propter me feceritis' : eodem sensu Suetonius Ner. 36 2 *cum quidam ultro crimen faterentur, non nulli etiam imputarent*, Tacitus hist. III 86 *imputare perfidiam*, Lucanus VIII 657 sq. *quod Caesaris armis | imputet*, alii a Mayo ad Iuu. v 14 adlati. haec fere disputaui in Classical Review 1901 pp. 404-6, ubi quam Horatii epod. xv 7-10 interpretationem proposui, eam praeceperat Vahlenus ind. lect. Berol. 1888 (opusc. I pp. 386 sq.) 324 uiolarit Ω(C), -bit G, -uit P 328 tendetis PGVc, -itis ZM, -entis UC 335 locasses Grotius, locasset Ωca, -ent P. secunda uerbi persona necui infra sublimitatem heroi carminis esse uideatur, conferantur I 493 *credas* et VIII 147 *putares*, Grotio qui non assentiuntur editores alia et plura mutatum eunt, ut illi *locasset* nominatiuum inueniant qui non ineptus sit, excepto scilicet,

- causa iubet melior superos sperare secundos :
 350 ipsi tela regent per uiscera Caesaris, ipsi
 Romanas sancire uolent hoc sanguine leges.
 si socero dare regna meo mundumque pararent,
 praecipitare meam fatis potuere senectam :
 non iratorum populis urbiue deorum est
 355 Pompeium seruare ducem. quae uincere possent
 omnia contulimus. subiere pericula clari
 sponte uiri sacraque antiquus imagine miles.
 si Curios his fata darent reducesque Camillos
 temporibus Deciosque caput fatale uouentis,
 360 hinc starent. primo gentes oriente coactae
 innumeraeque urbes, quantas in proelia numquam,
 exciuiere manus. toto simul utimur orbe.
 quidquid signiferi comprehensum limite caeli
 sub Noton et Borean hominum sumus, arma mouemus.
 365 nonne superfusis collectum cornibus hostem
 in medium dabimus ? paucas uictoria dextras
 exigit, at plures tantum clamore cateruae
 bella gerent : Caesar nostris non sufficit armis.
 credite pendentes e summis moenibus urbis

cui nullus ineptus uidetur, Hosio 349 secundos GUV, -us ZMP
 351 uolent Ω, -unt MU fortasse melius 354 iratorum Ωa, fatorum
 ZMC 355 possent Ω (sed in ras. U), -int ZM non minus recte
 357 significatur exercitus qualem antiqua habebat respublica, sacram
 imaginem oculis mentique referens, in quo nobiles senatoresque gregario-
 rum militum muneribus funguntur. similis, non eadem est II 566 *acies*
ducum 358 que ZU, ue Ω (sed ex corr. M) *reduces Camillos*, 'non modo
 reduces sed tunc post exilium' a; atque eo sensu Statius hunc locum, ut
 uidetur, imitatus *Decii reducesque Camilli* silu. v 2 53. sed rectius opinor
reduces interpretantur ab inferis reuocatos et ad omnia tria nomina referunt,
 cuiusmodi est VI 785-7 *Decios . . . flentemque Camillum | et Curios* 359
 que Ω, ue PV 363 364 in appendice explicauit, p. 329 363 *comprehensum* Ω,
 -pressum PV: uide IX 913 *quas ualli spatium comprehendit harenas*. eorum
 editorum uicem doleo qui zodiaco se comprimi sentiunt. Hosius III 253, ubi
 Aethiopes zodiaco premi, hoc est sub eo iacere, dicuntur, non attulisset si aut
 caelum aut terram nosset 369 e om. M, post *summis* add. M². nequem
 moueant quae Marcius Cortii placita aemulatus abhandl. d. Sächs. akad.
 xxxvii 1 p. 112 disputauit, adscribo, praeter uersum quem ille inani antitheti
 nomine iactato amoliri conatur IX 29 *post Magni funera*, hos duos, VII 619
per cuius uiscera, VIII 49 *de fato coniugis*. idem, ut hoc a Idam, de Quid. trist

- 370 crinibus effusis hortari in proelia matres ;
 credite grandaeuum uetitumque aetate senatum
 arma sequi sacros pedibus prosternere canos
 atque ipsam domini metuentem occurrere Romam ;
 credite qui nunc est populus populumque futurum
- 375 permixtas adferre preces : haec libera nasci,
 haec uolt turba mori. siquis post pignora tanta
 Pompeio locus est, cum prole et coniuge supplex,
 imperii salua si maiestate liceret,
 uoluerer ante pedes. Magnus, nisi uincitis, exul,
- 380 ludibrium soceri, uester pudor, ultima fata
 deprecor ac turpes extremi cardinis annos,
 ne discam seruire senex.' tam maesta locuti
 uoce ducis flagrant animi, Romanaque uirtus
 erigitur, placuitque mori, si uera timeret.
- 385 ergo utrimque pari procurrunt agmina motu
 irarum ; metus hos regni, spes excitat illos.
 hae facient dextrae, quidquid nona explicat aetas,
 [ulla nec humanum reparet genus omnibus annis]
 ut uacet a ferro. gentes Mars iste futuras
- 390 obruet et populos aevi uenientis in orbem
 erepto natale feret. tunc omne Latinum
 fabula nomen erit ; Gabios Veiosque Coramque
 puluere uix tectae poterunt monstrare ruinae
 Albanosque lares Laurentinosque penates,
- 395 rus uacuum, quod non habitet nisi nocte coacta
 inuitus questusque Numam iussisse senator.
 non aetas haec carpsit edax monimentaue rerum
 putria destituit : crimen ciuile uidemus

II 495 fallitur, ubi plures et meliores libri *tot de* 379 uoluerer PUV, -et G, -it ZM 386 post *irarum* Glareanus, post *regni* Grotius distinxit, ante quos scribebatur *irarum melius hos, regni spes excitat illos* 387 hae GUV, haec ZMC (quam formam exhibet C II 30 indicatque Z II 350 nec praebendo), ne P. de haec pro hae a librariis supposito uide nunc Heraeum ad Mart. VII 26 4, ubi pro 'Iuu. 6, 569 al. (v. Leo)' rectius scriberetur 'Iuu. 6, 259 al. (v. Housm.)' nona*, non ΩCa explicat C, expleat Ω 388 deleui ; interpretatur a, non c. uide pp. xxiii sqq. 395 quod PUV, quo ZMGa. rus uacuum accusatiuum esse intellexit a 396 senator Ω, -orum U, -us Va

- tot uacuas urbes. generis quo turba redacta est
 400 humani! toto populi qui nascimur orbe
 nec muros implere uiris nec possumus agros:
 urbs nos una capit. uincto fossore coluntur
 Hesperiae segetes, stat tectis putris auitis
 in nullos ruitura domus, nulloque frequentem
 405 ciue suo Romam sed mundi faece repletam
 cladis eo dedimus, ne tanto in corpore bellum
 iam possit ciuile geri. Pharsalia tanti
 causa mali. cedant feralia nomina Cannae
 et damnata diu Romanis Allia fastis.
 410 tempora signauit leuiorum Roma malorum,
 hunc uoluit nescire diem. pro tristia fata!
 aera pestiferum tractu morbosque fluentis
 insanamque famem permissasque ignibus urbes
 moeniaque in praeceps laturos plena tremores
 415 hi possunt explere uiri, quos undique traxit
 in miseram Fortuna necem, dum munera longi
 explicat eripiens aeui populosque ducesque
 constituit campis, per quos tibi, Roma, ruenti
 ostendat quam magna cadas. quae latius orbem

402 nos GUVCa, non ZMP uincto PGca, uicto ZMC, iuncto UV 406
 corpore ZMG, tempore PUV 407 possit Ω, -et PU 411 proh V, quo Ω (sed
 in ras. U), quod Z², id est opinor quot. *pro tristia fata* habetur v 57 et vi 305, *pro*
fata II 98, *pro . . . fata . . . argentia clades* IV 194 sq. 414 tremores Ω,
 timores GVa 415 possunt PGV, poscunt Z, possint ut uidetur M, possent UC
 et editores. fingit se proelio adesse: 385 *procurrunt*, 387 *facient*, 390 *obruet*, 414
laturos (nempe post Pharsaliam) *explere* ca *satiare*, editores *reparare* inter-
 pretantur 416 longi GUV, -ge MP, mundi Z 419 quae latius Ωc, qua platius
 (ut Verg. georg. III 500 *demissae* P pro *demissae*) M, quo plaucius Z. '*quae ἐπὶ τῇ*
τύχῃ' c. quae urbs: uide Ouid. fast. VI 61-4 *inspice Tibur* | et *Praenestinae moenia*
sacra deae: | *Iunonae leges tempus*; nec *Romulus illas* | *condidit*, Sen. Tro. 223-8
Chryse iacet | et . . . *Tenedos et . . . Scyros fretumque Lesbos Aegaeum secans* | et
cara Phoebo Cilla: *quid quas alluit* | *uernis Caicus gurgitem attollens aquis*?
 editores quo *latius orbem* | *possedit*, *citius per prospera fata cucurrit* (scilicet
 Roma), commento ab omni parte uitiosissimo. primum enim intolerabiliter
 praecedentibus *tibi* 418 et *cadat* 419, sequentibus *tibi* 421 et *te* 422, tertiae
 personae formae *possedit* et *cucurrit* ponuntur. deinde perperam accipiunt illud
per prospera fata currere, tamquam sit ad finem felicitatis peruenire; est uero
 (uide v 239 *futorum tantos per prospera cursus*) successus successibus iungere.
 tum, quod dici uolunt ('quanto maior fuit fortuna Romana, tanto breuior'
 Weisius), id de Alexandri regno hand absurde diceretur, de imperio Romano

- 420 possedit, citius per prospera fata cucurrit ?
 omne tibi bellum gentis dedit, omnibus annis
 te geminum Titan procedere uidit in axem ;
 haud multum terrae spatium restabat Eoae,
 ut tibi nox, tibi tota dies, tibi curreret aether,
- 425 omniaque errantes stellae Romana uiderent.
 sed retro tua fata tulit par omnibus annis
 Emathiae funesta dies. hac luce cruenta
 effectum, ut Latios non horreat India fasces,
 nec uetitos errare Dahas in moenia ducat
- 430 Sarmaticumque premat succinctus consul aratrum,
 quod semper saeuas debet tibi Parthia poenas,
 quod fugiens ciuile nefas redituraque numquam
 libertas ultra Tigrim Rhenumque recessit
 ac, totiens nobis iugulo quaesita, uagatur
- 435 Germanum Scythicumque bonum, nec respicit ultra
 Ausoniam, uellem populis incognita nostris.
 uolturis ut primum laeuo fundata uolatu
 Romulus infami conpleuit moenia luco,
 usque ad Thessalicas seruisses, Roma, ruinas.

aperte falsum est. postremo, quam obseruationem A. Haslauerus anno 1904 protulit (Zu Lucans Phars. lib. VII p. 17), Lucanus hac constructione, *quo (quanto) latius, (eo, tanto) citius*, nusquam utitur 421 422 distinxi et anaphora duce et sententia ; qui ut uulgo interpunguntur, priore uersu nimium dicitur, altero parum. similis curatio adhibenda est Sil. XVII 651 sq. *salue, inuicte parens, non concessure Quirino | laudibus ac meritis, non concessure Camillo*

421 annis Ω, armis ZUc, aruis Cortius 422 geminum axem, 'et orientem et occidentem' c, quo sensu axem poni posse ostendunt III 359 et IV 62 ; et illas maxime in partes imperium exisse uerum est, uelut Seneca de ben. III 33 3 *Romani imperii inquit sine aemulo ad ortus occasusque uenturi*. sed non facile geminum axem aliter accipitur atque axis uerque IX 542, recteque opinor Haskinsius hoc uersu in septentriones et meridiem progressum imperium, in orientem occidentemque uersibus 423-5 significari putat. parum apparet utrum uoluerit Claudianus hunc locum imitatus Stil. III 138-40 *haec est exiguis quae finibus orta tetendit | in geminos axes, paruaque a sede profectas | dispersit cum sole manus* 425 errantes, non planetae, qui nihil proprii quod hic agant habent, sed omnes stellae, etiam fixae ; nam hae quoque et sunt et appellantur uagae, uelut Germ. phaen. 17, quippe quae abeant e conspectu ac rursus redeant ; qua ratione VIII 181 sq. Canopus uagari dicitur. recte Franckenius 429 dahas P, dacas dachas das Ω : uide II 296 436 'id est utinam libertatem Roma nescisset, ne cum tanto dolore eam nunc perderemus' a 439 seruisses ut 646 dedisses

- 440 de Brutis, Fortuna, queror. quid tempora legum
egimus aut annos a consule nomen habentis ?
felices Arabes Medique Eoaque tellus,
quam sub perpetuis tenuerunt fata tyrannis.
ex populis qui regna ferunt sors ultima nostra est,
445 quos servire pudet. sunt nobis nulla profecto
numina : cum caeco raptantur saecula casu,
mentimur regnare Iouem. spectabit ab alto
aethere Thessalicas, teneat cum fulmina, caedes ?
scilicet ipse petet Pholoen, petet ignibus Oeten
450 inmeritaeque nemus Rhodopes pinusque Mimantis,
Cassius hoc potius feriet caput ? astra Thyestae
intulit et subitis damnauit noctibus Argos :
tot similis fratrum gladios patrumque gerenti
Thessaliae dabit ille diem ? mortalia nulli
455 sunt curata deo. cladis tamen huius habemus
uindictam, quantam terris dare numina fas est :
bella pares superis facient ciuilia diuos,
fulminibus manes radiisque ornabit et astris
inque deum templis iurabit Roma per umbras.
460 ut rapido cursu fati suprema morantem
consumpsere locum, parua tellure dirempti,
463 quo sua pila cadant aut quam sibi fata minentur
462 inde manum, spectant. uultus, quo noscere possent

445 quos GUC, quo ZM, quod PV 449 petet prius ΩC, -it PUc
petet alterum ZMG, -it PUV 450 mimantis Parrhasius, minantis PGa,
-es V, manantes U, manus ZM 451 feriet ZMC, -at Ω 452 intulit ZM,
impulit Ωc, quod nec datium recipere uidetur et uereor ne contrarium
ac uolunt significaturum fuerit, *fugauit*: uide Stat. Theb. II 135 *impulerat*
caelo gelidas aurora tenebras. certe frustra Hosius I 235, IV 67, 331, Sen.
Phaed. 955 contulit (siue *compulit* dicere debebam), ubi *impellere* propellere est
et urgere. alteri simile est VI 742 sq. *tibi . . . immittam . . . Titana*
453 *similis* Thyestae et Atrei; recte c ad 451 456 om. P 458-537 in II,
458-77 et 498-517 finibus, 478-97 et 518-37 initiis mutilatis 463 462 hoc
ordine IIPGVa schol. Stat. Theb. VI 760 et ante corr. ut uidetur U, inuerso ZM
et ex corr. U 463 quam ΩII, qua U 462 manum IIPGVC schol. Stat., -us
ZU, de M non liquet. 'stant defixi in contemplando, quae in corpora (nempe
cognatorum) pila essent missuri, aut quam ex aduerso manum consanguineorum,
tamquam fatalem, haberent metuendam' Gronouius uultus IIZ², tempus
ΩCa schol. Stat. quo noscere possent Ωa schol. Stat., quo no ceteris absceisis

- 464 facturi quae monstra forent, uidere parentum
 465 frontibus aduersis fraternaue comminus arma,
 nec libuit mutare locum. tamen omnia torpor
 pectora constrinxit, gelidusque in uiscera sanguis
 percussa pietate coit, totaeque cohortes
 pila parata diu tensis tenere lacertis.
 470 di tibi non mortem, quae cunctis poena paratur,
 sed sensum post fata tuae dent, Crastine, morti,
 cuius torta manu commisit lancea bellum
 primaue Thessaliam Romano sanguine tinxit.
 o praeceps rabies! cum Caesar tela teneret,
 475 inuenta est prior ulla manus? tum stridulus aer
 elisus lituis conceptaque classica cornu,

II, q.t.i.r.n.p.C, que agnoscere quaerunt UZ². quo sine comparatio pro ut positum est etiam IX 305 464 parentum*, pa ceteris absceisis II, parentes Ω propter uidere, quemadmodum 310 respexerit hostem ZMUV pro hoste, III 263 abnegat undas ZM pro undis, Verg. georg. II 274 metabere campos Pγ pro campi de hoc loco disputaui in Classical Quarterly 1921 pp. 172-4. cum antiquitus sine sensu ferretur quod in II fuisse ueri simile est uultus quo noscere possent | facturi quae monstra forent uidere parentes, duplex a librariis inita est corrigendi ratio. quorum alii una uoce mutata effecerunt, quod postea Gronouio Cortio Heitlando placuit, tempus, quo noscere possent | facturi quae monstra forent, in quo nihil est uitii praeter nudum tempus pro satis longum tempus erat positum, quod non approbat a Cortio adlatum Plin. ep. II 13 2 tibi . . . longum . . . tempus . . . quo . . . potuisti, multo minus loci ubi tempus omisso est (non erat) id sonat quod Graecorum ὥρα ἔστω, ut Catull. 62 3 surgere iam tempus. alii autem uultus retento licentius in reliquis grassati dederunt uultusque agnoscere quaerunt, | facturi, quae monstra forent (hoc est res monstrosas facturi), quod paene solus probauit C. F. Weberus. ceteros editores omitto, qui plerique Grotio duce eum uersuum ordinem qui minus a codicibus auctoritatis habet secuti se non expedierunt: Hosius quae edidit ne Latina quidem sunt. ceterum non commendauerim melius quo noscere possent | facturi quae monstra forent, uidere parentes; nam quamquam et uultus et tempus ex melius provenire potuerunt, aptius tamen uultus uidetur quam quod abici liceat: uide similes locos: IV 169-72 postquam spatium languentia nullo | mutua conspicuos habuerunt lumina uultus, | deprensus est ciuile nefas, V 470-2 posse duces parua campi statione diremptos | admotum damnare nefas; nam cernere uultus | et uoces audire datur, VII 320-2 non uos pietatis imago | ulla nec aduersa conspecti fronte parentes | commoueant; uultus gladio turbate uerendos. neque communem illorum possent et quaerunt originem quirent fuisse credo, etsi praeter alios tempore remotiores Seneca Phoen. 226 quirem posuit et glossaria passim quo interpretantur possum; quaerunt enim tam infirmo testimonio nititur ut interpolatoris potius esse uideatur 471 crastine PUVca, crastina IIZ(MG) morti ΩΠ, -is P 474 475 dist. Benteius, uulgo rabies, . . . manus!, quasi est ulla exclamantis esse possit 475 tum V, tunc ΩII fortasse recte, sed uide ad I 490 et III 155

- tunc ausae dare signa tubae, tunc aethera tendit
 extremique fragor conuexa inrumpit Olympi,
 unde procul nubes, quo nulla tonitrua durant.
- 480 exceptit resonis clamorem uallibus Haemus
 Peliacisque dedit rursus geminare cauernis,
 Pindus agit fremitus Pangaeaue saxa resultant
 Oetaeaeque gemunt rupes, uocesque furoris
 expauere sui tota tellure relatas.
- 485 spargitur innumerum diuersis missile uotis :
 uulnera pars optat, pars terrae figere tela
 ac puras seruare manus. rapit omnia casus
- 488 atque incerta facit quos uolt fortuna nocentes.
- 514 tunc et Ityraei Medique Arabesque soluti,
 arcu turba minax, nusquam rexere sagittas,
 sed petitur solus qui campis inminet aer ;
 inde cadunt mortes. sceleris sed crimine nullo
 externum maculant chalybem : stetit omne coactum
 circa pila nefas. ferro subtexitur aether
- 520 noxque super campos telis conserta pendedit.
- 489 set quota pars cladis iaculis ferroque uolanti

adnotata. 478 inrumpit Ω, -rupit ΠVc 482 fremitus ΩΠ, gemitus Z(M)
 Porph. Hor. carm. I 12 6. causam erroris dubito utrum *gemunt* 483 an Verg.
 Aen. VI 873 *campus aget gemitus* praebuerit 486 terrae ΠGVc, -ra
 ZMP 487 puras GUVc, -ra ΠZMP 489-520 eo quem numeri indicant
 ordine exhibent ΩΠC et omnes paene editores; in quo 514-520 locum
 obtinent alienum, ubi nihil ad Pompei conatum illustrandum conferunt
 et uersus alioqui cohaerentes tam moleste diducunt ut plerique Bers-
 mannus cum 521 in *tum* mutantem secuti sint; maxime autem a proposito
 abhorrent illa 517-9 *sceleris sed crimine nullo | externum maculant chalybem ;*
stetit omne coactum | circa pila nefas. nihilo melius U probante Hosio 510-520
 ante 489-509 collocat, quod etiam uoluisse uidetur Z²; nam sic quoque quae
 optime coeunt (siue 489 sqq. siue 514 sqq. uersum 488 excipiunt) alienis
 (510-513) interpositis distrahuntur, in quibus *illuc* 510 quo apte referatur non
 habet, neque enim primori in acie interque pila Romanorum externa haec
 Pompei auxilia uersabantur. uterque autem ordo hoc habet inepti, quod,
 postquam 510-3 gens quaeque sua tela, sagittas faces saxa glandes, emisit,
 514 sqq. Ityraei Medi Arabes sagittas conicientes tamquam ab illis diuersi
 inducuntur. ipse quem dedi ordinem, 514-520, 489-513, eum a c lectum esse
 Vsenerus coniecit, argumento nixus pertenui ac potius nullo; nam adnotatio
 uersui 513 adscripta 'non sole, quem dixit superius obscuratum' cur ad
 519 sq. potius quam ad 4-6 respicere putetur nescio. sed tamen recte ita se
 uersus excipere Postgatio adsentior neque Vsenero accedo 514-520 delenti; qui

- 490 exacta est ! odiis solus ciuilibus ensis
 sufficit, et dextras Romana in uiscera ducit.
 Pompei densis acies stipata cateruis
 iunxerat in seriem nexis umbonibus arma,
 uixque habitura locum dextras ac tela mouendi
- 495 constiterat gladiosque suos compressa timebat.
 praecipiti cursu uaesanum Caesaris agmen
 in densos agitur cuneos, perque arma, per hostem
 quaerit iter. qua torta graues lorica catenas
 opponit tutoque latet sub tegmine pectus,
- 500 hac quoque peruentum est ad uiscera, totque per arma
 extremum est quod quisque ferit. ciuilia bella
 una acies patitur, gerit altera ; frigidus inde
 stat gladius, calet omne nocens a Caesare ferrum.
 nec Fortuna diu rerum tot pondera uertens
- 505 abstulit ingentis fato torrente ruinas.
 ut primum toto diduxit cornua campo
 Pompeianus eques bellicque per ultima fudit,
 sparsa per extremos leuis armatura maniplos
 insequitur saeuasque manus inmittit in hostem :
- 510 illic quaeque suo miscet gens proelia telo,

ut abesse sane possunt, ita et superioribus et insequentibus optime conueniunt. nam postquam 485-8 Romanos graui cum crimine inter se tela coniecisse poeta narrauit, addit 514-20 barbaros quoque eminus sagittis Caesarianos incessisse, sed salua pietate, cum apud solos ciues scelus fuerit ; tum hos pilis missis odio incitante gladios strinxisse adicit 489-91. cum autem non intellexeretur (sicut ne nunc quidem satis intellectum est) quam recte sagittarii Pompeiani et statim commisso proelio Caesarianos e longinquo iaculati esse et postea una cum equitatu lateri eorum circumfusi dicerentur, duplicem horum auxilium uersibus 514-20 et 510-3 factam mentionem in unum contraxerunt septem illis post hos quattuor collocatis ; tum 514-20 suum in locum reduxit aliquis, sed adhaerentibus 510-3, ut is ordo existeret qui est in **U** 517-519 respiciunt ad 486 sq. *pars optat . . . puras seruire manus* 489 sed **GVC**, et **Ω** cladiis **PVVC**, cladiis **ZM**, gladiis **IIG** 490 solus **IIPVVC**, -is **ZMG** 495 timebat **ΩII** Seru. Aen. x 432, tenebat **V** 498-500 dist. Cortius : plerique Caesaris agmen per lorica iter quaerens lectoribus proponunt 503 omne . . . caesare **ΩII**, inde . . . sanguine **V** 504 505 non diu Fortuna huc et illuc tot rerum pondera uertit sed fato torrente ingentes ruinas abstulit. negatio ad partem tantum enuntiati pertinet, ut **VI** 341 sq. *nec metuens . . . ignorat*, **VIII** 250-2 *nec . . . ausus . . . adit*. quamquam expectatur potius aut *uersans* aut quod (Grotius ex **Q** adsciuuit *uergens*, hoc est inclinans. uer ceteris abscisis **II** 506 diduxit **ΩII**, de- **PUC** 510 *illic*, in leui illa armatura, quam Caesar

- Romanus cunctis petitur cruor ; inde sagittae,
 inde faces et saxa uolant spatioque solutae
 513 aeris et calido liquefactae pondere glandes ;
 521 cum Caesar, metuens ne frons sibi prima labaret
 incursu, tenet obliquas post signa cohortes,
 inque latus belli, qua se uagus hostis agebat,
 emittit subitum non motis cornibus agmen.
 525 inmemores pugnae nulloque pudore timendi
 praecipites fecere palam ciuilia bella
 non bene barbaricis umquam commissa cateruis.
 ut primum sonipes transfixus pectora ferro
 in caput effusi calcauit membra regentis,
 530 omnis eques cessit campis, glomerataque nubes
 in sua conuersis praeceps ruit agmina frenis.
 perdidit inde modum caedes, ac nulla secutast
 pugna, sed hinc iugulis, hinc ferro bella geruntur ;
 nec ualet haec acies tantum prosternere quantum
 535 inde perire potest. utinam, Pharsalia, campis
 sufficiat cruor iste tuis, quem barbara fundunt
 pectora ; non alio mutantur sanguine fontes ;
 hic numerus totos tibi uestiat ossibus agros.
 aut, si Romano conpleri sanguine mauis,
 540 istis parce precor ; uiuant Galataeque Syrique,
 Cappadoce Gallique extremique orbis Hiberi,
 Armenii, Cilices ; nam post ciuilia bella
 hic populus Romanus erit. semel ortus in omnis
 it timor, et fati datus est pro Caesare cursus.
 545 uentum erat ad robur Magni mediasque cateruas.
 quod totos errore uago perfuderat agros
 constitit hic bellum, fortunaque Caesaris haesit.

multitudinem sagittariorum appellat b.c. III 93 3 511 512 inde . . . inde
 eodem quo *illuc* referri Farnabius intellexit ; neque magis 230 sq. *inde* . . . *inde*
 inter se respondent, quod raro omnino faciunt, sed exempli gratia Sen. H.O.
 1155-7 521 labaret II GVc, labore ZMP non male, utrumque U
 524 emittit ZMGa, emisit Pc et nisi fallor II nunc abscisus, immittit V,
 imisit U 525 pugnae . . . pudore (hoc etiam c) Ω, regnae . . . umore II
 526 fecere Ωa, fac- IIZM 528 primum ΩII, -us C fortasse melius
 536 fundunt II GV, -ent PU, -et Z(M) post 537 desinit II 538 totos

- non illic regum auxiliis collecta iuuentus
 bella gerit ferrumque manus mouere rogatae :
 550 ille locus fratres habuit, locus ille parentis.
 hic furor, hic rabies, hic sunt tua crimina, Caesar.
 hanc fuge, mens, partem belli tenebrisque relinque,
 nullaue tantorum discat me uate malorum,
 quam multum bellis liceat ciuilibus, aetas.
 555 a potius pereant lacrimae pereantque querellae :
 quidquid in hac acie gessisti, Roma, tacebo.
 hic Caesar, rabies populis stimulusque furorum,
 nequa parte sui pereat scelus, agmina circum
 it uagus atque ignes animis flagrantibus addit.
 560 inspicit et gladios, qui toti sanguine manent,
 qui niteant primo tantum mucrone cruenti,
 quae presso tremat ense manus, quis languida tela,
 quis contenta ferat, quis praestet bella iubenti,
 quem pugnare iuuat, quis uoltum ciue perempto
 565 mutet ; obit latis proiecta cadauera campis ;
 uulnera multorum totum fusura cruorem
 opposita premit ipse manu. quacumque uagatur,
 sanguineum ueluti quatiens Bellona flagellum
 Bistonas aut Mauors agitans si uerbere saeuo
 570 Palladia stimulet turbatos aegide currus,
 nox ingens scelerum est ; caedes oriuntur et instar
 immensae uocis gemitus, et pondere lapsi
 pectoris arma sonant confractique ensibus enses.
 ipse manu subicit gladios ac tela ministrat
 575 aduersosque iubet ferro confundere uoltus,

GVV, -as P, -us ZM 554 bel- lic- PGU, lic- bel- ZMV 555 a ZM, & U,
 ac V, hac G, ae P, hae Sulpitius 557 populis V, -li Ωa sequente s. Caesar
 populis (uide ad i 511) rabies erat (Prop. i 18 15 *tibi sim . . . furor*) eisque
 furores stimulabat 558 *nequa sui*, hoc est sceleris ipsius, belli ciuilis, *parte*
preat scelus, intellexit Weisius 560 post 561 PU 560 manent PG,
 madent ZMV, erasus U 568 uel- qua- Ω, qua- uel- PU 569 570 ordo est
aut Mauors, si, Bistonas agitans, currus stimulet. agitans ut Sen. Thy. 369 sq.
reges . . . qui spursos agitant Dahas, Stat. Theb. iv 128 sq. *hos agit*
pulchraeque docet uirtutis amorem | arduus Hippomedon. Mars curru uectus
 Thracas suos incitat in gentem aliquam cui Pallas opitulatur 574 subicit PU,
 subigit GV, subegit ZM 575 confundere V, contundere Ω. hebes oportet

- promouet ipse acies, inpellit terga suorum,
 uerbere conuersae cessantis excitat hastae,
 in plebem uetat ire manus monstratque senatum :
 scit cruor imperii qui sit, quae uiscera rerum,
 580 unde petat Romam, libertas ultima mundi
 quo steterit ferienda loco. permixta secundo
 ordine nobilitas uenerandaque corpora ferro
 urguntur ; caedunt Lepidos caeduntque Metellos
 Coruinosque simul Torquataque nomina, rerum
 585 saepe duces summosque hominum te, Magne, remoto.
 illic plebeia contextus casside uoltus
 ignotusque hosti quod ferrum, Brute, tenebas !
 o decus imperii, spes o suprema senatus,
 extremum tanti generis per saecula nomen,
 590 ne rue per medios nimium temerarius hostis,
 nec tibi fatales admoueris ante Philippos,
 Thessalia periture tua. nil proficis istic
 Caesaris intentus iugulo : nondum attigit arcem,
 iuris et humani columen, quo cuncta premuntur,
 595 egressus meruit fatis tam nobile letum.
 uiuat et, ut Bruti procumbat uictima, regnet.
 hic patriae perit omne decus : iacet aggere magno
 patricium campis non mixta plebe cadauer.

sit ferrum quo contundantur uoltus. *confundere* illustrauit Oudendorpius
 582 om. P 584 dist. Rutgersius rerum ZPG probante Heinsio, regum
 MUV. Pompeius regum dux fuerat, ceteri non item, nedum saepe. rerum
 duces consules sunt et imperatores 587 quod, quam nobile futurum. recte
 Bersmannus et Oudendorpius ; frustra quid 4, quo Guietus 591 nec Ω,
 neu U 593 arcem, tyrannida. arcem iuris, quae uerba uulgo coniungunt,
 quid significatura fuerint ostendunt loci qualis est Liu. vi 37 10 consulum . . .
 arcem libertatis 594 humani P(G)U, -um ZMV propter columen premuntur
 PGV, reguntur (Z)MU : premuntur expl. Oudendorpius collato Stat. silu. i 2
 115 sq. quantum Latonia nymphas | uirgo premit quantumque egomet Nereidas
 exto iuris humani columen, 'summam potestatem et legitimam inter homines'
 Cortius. hanc attigerat Pompeius, Caesar egressus est : ii 562-5 quo potuit
 ciuem populus perducere liber, | ascendi, supraque nihil nisi regna reliqui. |
 non priuata cupis, Romana quisquis in urbe | Pompeium transire paras.
 inepte uulgo humanum columen interpretantur tyrannida, quam Caesar numquam
 egressus est ; nam diuinorum honorum significatio nulla est, finemque facit 596
 regnet 598 non mixta ZMGA, commixta PUV : uide 578, 597 decus, 599

- mors tamen eminuuit clarorum in strage uirorum
 600 pugnacis Domiti, quem clades fata per omnis
 ducebant : nusquam Magni fortuna sine illo
 succubuit. uictus totiens a Caesare salua
 libertate perit : tunc mille in uolnera laetus
 labitur ac uenia gaudet caruisse secunda.
 605 uiderat in crasso uersantem sanguine membra
 Caesar, et increpitans ' iam Magni deseris arma,
 successor Domiti ; sine te iam bella geruntur '
 dixerat. ast illi suffecit pectora pulsans
 spiritus in uocem morientiaque ora resoluit.
 610 ' non te funesta scelerum mercede potitum
 sed dubium fati, Caesar, generoque minorem
 aspiciens Stygias Magno duce liber ad umbras
 et securus eo : te, saeuo Marte subactum,
 Pompeioque grauis poenas nobisque daturum,
 615 cum moriar, sperare licet.' non plura locutum
 uita fugit, densaeque oculos uertere tenebrae.
 inpendisse pudet lacrimas in funere mundi
 mortibus innumeris, ac singula fata sequentem
 quaerere letiferum per cuius uiscera uolnus
 620 exierit, quis fusa solo uitalia calcet,
 ore quis aduerso demissum faucibus ensem
 expulerit moriens anima, quis corruat ictus,
 quis steterit dum membra cadunt, qui pectore tela
 transmittant aut quos campis adfixerit hasta,
 625 quis cruor emissis perruperit aera uenis

clarorum 599 eminuuit Ω, emicuit V 603 *libertate* sua, uide 612 *liber* ;
 errant enim Farnabius et Weisius 604 ac Ω et ad II 479 c, et PU
 605 uersantem Ωc, uoluentem V, de quo uide Cortium 607 successor V,
 succensor Pa, accensor G, succensos in ras. U ; uersum om. ZM 608 suffecit
 GUVa, -icit ZMP 614 grauis ZMG, duci PUV 615 cum Ω, dum pro uar. scr. a
 moriar Ω, -or Z 616 uerti possunt morientis oculi, ut Medusae Verg. Aen.
 VIII 438, sed non a densis tenebris ; nec multo melius est quod Heinsius coniecit
uersere (declinarunt) a uergendo ; *pressere* ζ 621 demissum ZGU, di- MPVC
 622 anima U, -ae G, -am Ωc, quod ut seruaret demisso . . . ense M² ;
 nam nimis absurde quidam *animam ictus* coniungunt. de *anima* dixi ad v 279
 ictus MU, istus P, ictu ZGV 623 quis ζ, qui Ω (et steterint G) 625
emissis frustra a Bentleio aliisque in suspicionem uocari docere potuit Cic. ad

- inque hostis cadat arma sui, quis pectora fratris
 caedat et, ut notum possit spoliare cadauer,
 abscisum longe mittat caput, ora parentis
 quis laceret nimiaque probet spectantibus ira
 630 quem iugulat non esse patrem. mors nulla querella
 digna sua est, nullosque hominum lugere uacamus.
 non istas habuit pugnae Pharsalia partes
 quas aliae clades : illic per fata uirorum,
 per populos hic Roma perit ; quod militis illic,
 635 mors hic gentis erat : sanguis ibi fluxit Achaeus,
 Ponticus, Assyrius ; cunctos haerere cruores
 Romanus campisque uetat consistere torrens.
 maius ab hac acie quam quod sua saecula ferrent
 uolnus habent populi ; plus est quam uita salusque
 640 quod perit : in totum mundi prosternimur aeuum.
 uincitur his gladiis omnis quae seruiet aetas.
 proxima quid suboles aut quid meruere nepotes
 in regnum nasci ? pauide num gessimus arma
 teximus aut iugulos ? alieni poena timoris
 645 in nostra ceruice sedet. post proelia natis
 si dominum, Fortuna, dabas, et bella dedisses.
 iam Magnus transisse deos Romanaque fata
 senserat infelix, tota uix clade coactus
 fortunam damnare suam. stetit aggere campi,
 650 eminus unde omnis sparsas per Thessala rura
 aspiceret clades, quae bello obstante latebant.
 tot telis sua fata peti, tot corpora fusa

Att. iv 15 5 *lacus Velinus a M' Curio emissus* cum Liu. v 15 4 *ex lacu Albano aqua emissus* compositum. sic et praeda egeritur et urbes, exhauritur et pecunia et aerarium, effunditur et uinum et poculum. neque minus recte emitti uenae dicuntur quam Pers. iii 91 currere aut Ouid. met. xiv 788 sq. elici, cum illa uoce non canalis solum sed ea ductus umor significetur, ut Luc. ix 746 *oculos lacrimarum uena refugit* 638 *sua*, eius aciei. partem tantum uulneris acceperunt quibus tum uita salusque erepta est ; maiorem posteri et Lucani aequales, qui eo die seruitutem sortiti sunt. recte in uniuersum Cortius 641 *seruiet* PGU, -at ZMV 643 *pauide* ΩC, -di U nec pauci editores, quod qui operosa disputatione commendare studuit Haslauerus de Luc. lib. vii pp. 34-9 multis et turpibus erroribus implicatus est, uelut quod *timidi* iv 749 pro aduerbio positum putauit 648 *tota uix* ZMG, *uix tota* PUV 658 *distinxi*.

- ac se tam multo pereuntem sanguine uidit.
 nec, sicut mos est miseris, trahere omnia secum
 655 mersa iuuat gentesque suae miscere ruinae :
 ut Latiae post se uiuat pars maxima turbae,
 sustinuit dignos etiam nunc credere uotis
 caelicolas, uouitque, sui solacia casus.
 ‘ pareite,’ ait ‘ superi, cunctas prosternere gentes.
 660 stante potest mundo Romaque superstite Magnus
 esse miser. si plura iuuant mea uolnera, coniunx
 est mihi, sunt nati : dedimus tot pignora fati.
 ciuiline parum est bello, si meque meosque
 obruit ? exiguae clades sumus orbe remoto ?
 665 omnia quid laceras ? quid perdere cuncta laboras ?
 iam nihil est, Fortuna, meum.’ sic fatur et arma
 signaque et adflictas omni iam parte cateruas
 circumit et reuocat matura in fata ruentis
 seque negat tanti. nec derat robur in enses
 670 ire duci iuguloque pati uel pectore letum.
 sed timuit, strato miles ne corpore Magni
 non fugeret, supraque ducem procumberet orbis ;
 Caesaris aut oculis uoluit subducere mortem.
 nequiquam, infelix : socero spectare uolenti
 675 praestandum est ubicumque caput. sed tu quoque, coniunx,
 causa fugae uoltusque tui fatisque negatum
 parte apse mori. tum Magnum concitus aufert

pendent a uouit illa ut uiuat pars, mediis interpositis sustinuit . . . caelicolas additaque coniunctione, cuiusmodi est Sil. XII 55-7 *fetus . . . ad culmina . . . euasit serpens terre* et quaeque praeterea ad Man. IV 534 collegi. credidit adhuc dignos esse deos apud quos uota fierent et uota concepit pro reliquorum salute, quae res sibi solacio esset uouit V, uoluit Ω : hoc alii uersauit interpretantur, quod alienum, Curtius cupiit, quod humile et ieiumum est 671 sed ZMU, aut PG(V) fortasse recte, sequitur enim aut 673 et omitti potest aduersatiua particula ut 487 674 dist. Bentleius 677 parte apse*, te praesente Ωa. parte argutius est quam si te dixisset: uide V 757-9 *maneat pars optima Magni, | sitque mihi . . . quo fugisse uelim*, Ouid. met. XI 472 sq. *renouat lectusque torusque | Alcyonae lacrimas et, quae pars, admonet, absit*, trist. I 2 43 sq. *quoniam caret illa periculo, | dimidia certe parte superstes ero*, IV 10 32 *coepti parte carere mei*. praesente mori Cornelia Pompeio fati negatum non erat, quem praesente ea mortuum esse legimus VIII 632, 637 sq., IX 104 sq.; neque, si negatum esset, ea duci fugienti causa esse potuit,

- a bello sonipes non tergo tela pauentem
 ingentisque animos extrema in fata ferentem.
- 680 non gemitus, non fletus erat, saluaque uerendus
 maiestate dolor, qualem te, Magne, decebat
 Romanis praestare malis. non inpare uoltu
 aspicias Emathiam : nec te uidere superbum
 prospera bellorum nec fractum aduersa uidebunt ;
- 685 quamque fuit laeto per tres infida triumphos
 tam misero Fortuna minor. iam pondere fati
 deposito securus abis ; nunc tempora laeta
 respexisse uacat, spes numquam implenda recessit ;
 quid fueris nunc scire licet. fuge proelia dira
- 690 ac testare deos nullum, qui perstet in armis,
 iam tibi, Magne, mori. ceu flebilis Africa damnis
 et ceu Munda nocens Pharioque a gurgite clades,
 sic et Thessalicae post te pars maxima pugnae
 non iam Pompei nomen populare per orbem
- 695 nec studium belli, sed par quod semper habemus,
 libertas et Caesar, erit ; teque inde fugato
 ostendit moriens sibi se pugnasse senatus.
 nonne iuuat pulsum bellis cessisse nec istud

sed magis manendi mortemque occumbendi. apparet igitur aut *negatum* aut *praesente* in contrariae significationis uocem mutandum esse ; itaque Sulpitius *probatum*, Grotius *rogatum*, Cortius pro sua metri peritia *absente*, ingeniose Withofius *te non teste mori* coniecit. frustra enim traditam lectionem duce a ita defendunt ut pro *mori* interpretando supponant *moriendi cupido*, 'quod mori te praesente cupiebat, quod quidem negabatur a fati' ; ne adilam apertum esse *negatum* et *mori* ea ratione poni qua 1 70 sq. *inuida fatorum series summisque negatum | stare diu*, Stat. Theb. ix 253-5 *euasurum . . . relicto | amne Linum, ni fata uelent et stamine primo | ablatus tellure mori*

685 686 infida Fortuna tam minor misero fuit quam minor laeto fuit per tres triumphos. recte Weisius 687 abis (P)GV et ad 719 a, abis (ZM)U 690 perstet UV, -at Ω 691-696 dist. Postgatus : uulgo post 693 interpungunt, quo fit ut aduerbia *ceu . . . ceu . . . sic* uerbo, ad quod pertineant, careant, alienaque interposita sententia, *non iam . . . Caesar erit*, diuellantur quae de Pharsalia dicuntur uersibus 693 et 696 sq. ut Thapsi Mundae Alexandreae, sic post Pompei fugam in proelio Pharsalico non fauor in eum popularis aut bellandi studium, quod utrumque iam sublatum est, in causa erit cur usque pugnetur, sed immortale libertatis cum Caesare certamen. 'sic pro se pugnante te (pugnante *cod.*) uiuo quemadmodum et post mortem tuam' c, quae corruptit Vsenerus 693 pugnae Ωc, turbae V ex 656 696 erit ZM, -unt Ω 697

- perspectasse nefas ? spumantes caede cateruas
 700 respice, turbatos incursu sanguinis amnes,
 et socieri miserere tui. quo pectore Romam
 intrabit factus campis felicior istis ?
 quidquid in ignotis solus regionibus exul,
 quidquid sub Phario positus patiere tyranno,
 705 crede deis, longo fatorum crede fauori,
 uincere peius erat. prohibe lamenta sonare,
 flere ueta populos, lacrimas luctusque remitte.
 tam mala Pompei quam prospera mundus adoret.
 aspice securus uoltu non supplice reges,
 710 aspice possessas urbes donataque regna,
 Aegypton Libyamque, et terras elige morti.
 uidit prima tuae testis Larisa ruinae
 nobile nec uictum fatis caput. omnibus illa
 ciuibus effudit totas per moenia uires
 715 obuia ceu laeto : promittunt munera flentes,
 pandunt templa, domos, socios se cladibus optant.
 scilicet immenso superest ex nomine multum,
 teque minor solo cunctas impellere gentes
 rursus in arma potes rursusque in fata redire.
 720 sed ' quid opus uicto populis aut urbibus ? ' inquit
 ' uictori praestate fidem '. tu, Caesar, in alto
 caedis adhuc cumulo patriae per uiscera uadis,

ostendit ΩC, -et V 699 700 cum c dist. Oudendorpius : inepte alii *spumantes caede cateruas* tamquam explicationem adiungunt illis *istud . . . nefas*, quibus ostenditur mors senatus. praeter necessitatem Bentleium *turbatosque* coniecisse satis probat 716 *pandunt templa, domos*. ceterum nudum *cateruas* ibi positum ubi stratae cateruae significantur confirmat Stat. Theb. x 468 sq. *uidet innumeris feruere cateruis | tellurem atque una gentem expirare ruina*, necui *caedis aceruos* scribendum uideatur 701 '*soceri miserere tui*, non ultra succense ei (nocens ēet *cod.*)' c 703-706 expl. Grotius 703 post 704 V 711 *aegypton* PGU, -um ZMV. Graeca accusatiui forma metro munita est x 359 eamque exhibent VIII 501 PU, IX 164 et x 435 G; *aegyptos* VIII 444 ZMP, ib. 871 *aegyptus* Ω, -os Cortius. de eius quod est Αἰβή declinatione Latina uide ad I 255 713-715 expl. Cortius collato Sil. vi 389 sq. *obuia captiuo cunctis simul urbibus ibat | Ausonia* 718 *te minor solo*, non iam tantus quantus ipse fuisti sed adhuc Caesari par. recte a Beroaldus Cortius; ab aliis mirabiliter neque una uia erratum est 719 *potes* GUV, -est ZMP, quo seruato Bentleius *seque* 718. quod in *inquit* 720 ad tertiam personam reditur,

- at tibi iam populos donat gener. auehit inde
 Pompeium sonipes ; gemitus lacrimaeque secuntur
 725 plurimaque in saeuos populi conuicia diuos.
 nunc tibi uera fides quaesiti, Magne, fauoris
 contigit ac fructus : felix se nescit amari.
- Caesar, ut Hesperio uidit satis arua natate
 sanguine, parcendum ferro manibusque suorum
 730 iam ratus ut uiles animas perituraque frustra
 agmina permisit uitae. sed, castra fugatos
 ne reuocent pellatque quies nocturna pauorem,
 protinus hostili statuit succedere uallo,
 dum fortuna calet, dum conficit omnia terror,
 735 non ueritus graue ne fessis aut Marte subactis
 hoc foret imperium. non magno hortamine miles
 in praedam ducendus erat. ' uictoria nobis
 plena, uiri : ' dixit ' superest pro sanguine merces,
 quam monstrare meum est ; neque enim donare uocabo
 740 quod sibi quisque dabit. cunctis, en, plena metallis
 castra patent ; raptum Hesperii e gentibus aurum
 hic iacet Eoasque premunt tentoria gazas.
 tot regum fortuna simul Magnique coacta
 expectat dominos : propera praecedere, miles,
 745 quos sequeris ; quascumque tuas Pharsalia fecit
 a uictis rapiuntur opes.' [nec plura locutus
 inpulit amentes auri que cupidine caecos

id multa habet exempla, uelut v 805-9 quaeque ibi adlata sunt 725 om.
 ZM 726 uera . . . magne ΩC, magne . . . uera PU 732 pauorem
 MUVc. -re ZG, fauorem P 734 conficit ZMGc, -fidit P, -tinet V, uersum
 om. U 735 aut Ω, ac V. *Marte subactus* uictus est v 240, vii 613, viii
 144, neque alio sensu Lucanus id uerbum ponit, ut frustra a 'fatigatis'
 interpretetur neque scribi licere uideatur ut *Marte subactis* pro exercitiis
 duratisque, qua uerbi ui dicitur *militia subactus* a Varrone ap. Non. p. 401,
tot subacti atque durati bellis Lin. xlii 52 10. apta sententia amicus
 Oudendorpii a *Marte peracto* ; minore mutatione fit a *Marte sibi actis*, hoc
 est post ea quae Marte egerant, cui tamen coniecturae non confido, etsi
 elisionem ii 255 et viii 644 defendunt, ordinem uerborum vi 272 sq.
 quaeque ad Man. ii 541 adnotaui 739 uocabo PG, om. M, rasura in Z,
 uacabo UVZ² 746 rapiuntur ZMU, quod expl. Grotius, -entur P, -antur GV
 746 nec plura . . . 749 calcare duces deleui ; uide pp. xxv sq. 746 nec

- ire super gladios supraque cadauera patrum
et caesos calcare duces.] quae fossa, quis agger
750 sustineat pretium belli scelerumque petentis ?
scire ruunt, quanta fuerint mercede nocentes.
inuenere quidem spoliato plurima mundo
bellorum in sumptus congestae pondera massae,
sed non inpleuit cupientis omnia mentes.
755 quidquid fodit Hiber, quidquid Tagus expulit auri,
quod legit diues summis Arimaspus harenis,
ut rapiant, paruo scelus hoc uenisse putabunt.
cum sibi Tarpeias uictor desponderit arces,
cum spe Romanae promiserit omnia praedae,
760 decipitur quod castra rapit. capit in pia plebes
caespitem patricio somnos, stratumque cubile
regibus infandus miles premit, inque parentum
inque toris fratrum posuerunt membra nocentes.
quos agitat uaesana quies, somnique furentes
765 Thessalicam miseris uersant in pectore pugnam.
inuigilat cunctis saeuum scelus, armaque tota
mente agitant, capuloque manus absente mouentur.
ingemuissse putem campos, terramque nocentem
inspirasse animas, infectumque aera totum
770 manibus et superam Stygia formidine noctem.
exigit a meritis tristes uictoria poenas,
sibilaque et flammas infert sopor. umbra perempti
cuius adest ; sua quemque premit terroris imago :

plura locutus UVZ², sic milite iusso Ωc 747 habent GZ², om. Ω, non legit c
751 ruunt Ωa, uolunt G²V 753 pondera GUV, -re ZMP 754 inpleuit
massa : ita Oudendorpius 755 expulit G(U)V, extulit (Z)MP, expuit Z²,
apto sane uerbo 756 quod Ω, quodque ZM, quod miro iudicio praetulerunt
plerique 757 putabunt Ω, -ant ZMc 759 promiserit Caesari omnia quae
iam perfecit 761 stratum PU, caesum Z(M)G(V) illiciente ut opinor *caespitem* :
sic IX 250 *sequamur* MPUV pro *petamus* ob antecedens *sequeris* 764 765 dist.
Cortius 765 miseris PU, misseri C, miseri Ω 768 nocentem Ω, -es Vat.
3284 saec. XI, quod et facile in illud transiturum erat et non nullis necessarium
uidetur. uerum enimvero aptissime terra Pharsalica nocens, id est sons,
dicitur, ut 869 eadem, 692 Munda, IX 81 et X 3 Aegyptus ; eaque quales
animas, hoc est auras, inspiratura fuerit satis intellegitur. falso enim a
multique editores et thes. ling. Lat. II p. 72 61 *animas* interpretantur manes,

- ille senum uoltus, iuuenum uidet ille figuras,
 775 hunc agitant totis fraterna cadauera somnis,
 pectore in hoc pater est, omnes in Caesare manes.
 haud alios nondum Scythica purgatus in ara
 Eumenidum uidit uoltus Pelopeus Orestes,
 nec magis attonitos animi sensere tumultus,
 780 cum fureret, Pentheus aut, cum desisset, Agaue.
 hunc omnes gladii, quos aut Pharsalia uidit
 aut ultrix uisura dies stringente senatu,
 illa nocte premunt, hunc infera monstra flagellant.
 et quantum poenae misero mens conscia donat,
 785 quod Styga, quod manes ingestaque Tartara somnis
 Pompeio uiuente uidet! tamen omnia passo,
 postquam clara dies Pharsalica damna retexit,
 nulla loci facies reuocat feralibus aruis
 haerentis oculos. cernit propulsa cruore
 790 flumina et excelsos cumulis aequantia colles
 corpora, sidentis in tabem spectat acruos
 et Magni numerat populos, epulisque paratur
 ille locus, uoltus ex quo faciesque iacentum
 agnoscat. iuuat Emathiam non cernere terram
 795 et lustrare oculis campos sub clade latentes.
 fortunam superosque suos in sanguine cernit.
 ac, ne laeta furens scelerum spectacula perdat,
 inuidet igne rogi miseris, caeloque nocenti
 ingerit Emathiam. non illum Poenus humator
 800 consulis et Libyca succensae lampade Cannae
 compellunt hominum ritus ut seruet in hoste,
 sed meminit nondum satiata caedibus ira

qui non inspirantur 774 uidet Ω, -it PU 780 desisset G^{Va} sicut con-
 Grotius, descisset PU, dedisset Z(M). uersum expl. non Grotius sed Gronouius
 ad Sen. Oed. 1007 782 ultrix G^V, uictrix Ω 784 poe- mis- PGUC, mis-
 poe- ZM fortasse recte, male mis- mens poe- V 786 de tamen, quod plerosque
 ad superiora referre satis scio, uide ad I 333 796 habet V, om. Ω. uersus
 Lucano dignus et sententiae accommodatus, sed quo remoto cetera paulo aptius
 coire uideantur quique cur exciderit non appareat. iteratum duorum uersuum
 intervallo cernendi uerbum apud hunc poetam offensioni esse non debet 798
 799 expl. a et Weisius 801 hoste ZM, -es GUV, -is P 816 sunt Ω, eunt U

- ciues esse suos. petimus non singula busta
 discretosque rogos : unum da gentibus ignem,
 805 non interpositis urantur corpora flammis ;
 aut, generi si poena iuuat, nemus extrue Pindi,
 erige congestas Oetaeo robore siluas,
 Thessalicam uideat Pompeius ab aequore flammam.
 nil agis hac ira : tabesne cadauera soluat
 810 an rogos, haud refert ; placido natura receptat
 cuncta sinu, finemque sui sibi corpora debent.
 hos, Caesar, populos si nunc non usserit ignis,
 uret cum terris, uret cum gurgite ponti.
 communis mundo superest rogos ossibus astra
 815 mixturus. quocumque tuam fortuna uocabit,
 hae quoque sunt animae : non altius ibis in auras,
 non meliore loco Stygia sub nocte iacebis.
 libera fortunae mors est ; capit omnia tellus
 quae genuit ; caelo tegitur qui non habet urnam.
 820 tu, cui dant poenas inhumato funere gentes,
 quid fugis hanc cladem ? quid olentis deseris agros ?
 has trahe, Caesar, aquas, hoc, si potes, utere caelo.
 sed tibi tabentes populi Pharsalica rura
 eripiunt camposque tenent uictore fugato.
 825 non solum Haemonii funesta ad pabula belli
 Bistonii uenere lupi tabemque cruentae
 caedis odorati Pholoen liquere leones.
 tunc ursae latebras, obscaeni tecta domosque
 deseruere canes, et quidquid nare sagaci
 830 aera non sanum motumque cadauere sentit.
 iamque diu uolucres ciuilia castra secutae
 conueniunt. uos, quae Nilo mutare soletis

et (un in ras.) **P**, **erunt** ζ . *erunt*, quod receperunt plerique, mihi propter *ibis*
 minus placet, neque elisione commendatur, de qua uide Tramp. Luc. art. metr.
 pp. 20 sq. **818 fortune** **ZMV**, -na **PGUC** **819 quae** acc. neut. plur., ut
 intellexit Bentleius **820-822** habent **U** et aut **Z** aut **Z²**, om. Ω neque inter-
 pretantur **ca.** uersibus, quos solus Hosius damnasse uidetur, quam aegre careatur
 ex eo ostenditur quod eis absentibus **c** et **a** **823** sq. explicare non potuerunt **826**
 om. **Z** **828 obscaeni** **ZMaG** (hic etiam ursi), -nae **UV**, -na **P** **830 cadauere**
UV Prisc. G.L.K. III p. 335, -ra Ω schol. Stat. Theb. IX 28 **sentit** Ω

- Threicias hiemes, ad mollem serius Austrum
 istis, aues. numquam tanto se uolture caelum
 835 induit aut plures presserunt aera pinnae.
 omne nemus misit uolucres omnisque cruenta
 alite sanguineis stillauit roribus arbor.
 saepe super uoltus uictoris et in pia signa
 aut cruor aut alto defluxit ab aethere tabes
 840 membraque deiecit iam lassis unguibus ales.
 sic quoque non omnis populus peruenit ad ossa
 inque feras discerptus abit; non intima curant
 uiscera nec totas auidae sorbere medullas:
 degustant artus. Latiae pars maxima turbae
 845 fastidita iacet; quam sol nimbique diesque
 longior Emathiis resolutam miscuit aruis.
- Thessalia, infelix, quo tantum crimine, tellus,
 laesisti superos, ut te tot mortibus unam,
 tot scelerum fatis premerent? quod sufficit aeuum
 850 inmemor ut donet belli tibi damna uetustas?
 quae seges infecta surget non decolor herba?
 quo non Romanos uiolabis uomere manes?
 ante nouae uenient acies, scelerique secundo
 praestabis nondum siccos hoc sanguine campos.
 855 omnia maiorum uertamus busta licebit,
 et stantis tumulos et qui radice uetusta
 effudere suas uictis conpagibus urnas,
 plus cinerum Haemoniae sulcis telluris aratur
 pluraque ruricolis feriuntur dentibus ossa.
 860 nullus ab Emathio religasset litore funem
 nauita, nec terram quisquam mouisset arator,
 Romani bustum populi, fugerentque coloni

schol. Stat., -sit PU, caelum Prisc. 833-835 om. U 834 tanto uolture
 et praecedentia ex Sen. Oed. 604-6 nec tanta gelidi Strymonis fugiens
 minas | permutat hiemes ales et caelum secans | tepente Nilo pensat Arctos
 nives 841 populus PUV, -los ZM, -li G 842 discerptus PG, -ceptus Ω
 843 auidae GUV, -de ZMP fortasse recte 847 thessalia PGVCa, -lica
 MU et corr. ex -li Z tantum Ω, -to CZ² et ante Hosium edd., quod uix in
 alterum abiturum erat 856 857 ordo est uictis radice uetusta conpagibus: uide
 ad I 262 sq. 858 post 859 U 861 arator Ω, aratro PV 866 867 solis

- umbrarum campos, gregibus dumeta carerent,
 nullusque auderet pecori permittere pastor
 865 uellere surgentem de nostris ossibus herbam,
 ac, uelut inpatiens hominum uel solis iniqui
 limite uel glacie, nuda atque ignota iaceres,
 si non prima nefas belli sed sola tulisses.
 o superi, liceat terras odisse nocentis.
 870 quid totum premitis, quid totum absoluitis orbem ?
 Hesperiae clades et flebilis unda Pachyni
 et Mutina et Leucas puros fecere Philippos.

limes (hoc est uia, ut II 412 et passim apud hunc poetam) zodiacus est, *sectus in obliquum lato curuamine limes* Ouid. met. II 130, qui plagam torridam (Verg. Aen. VII 227 *plaga solis iniqui*), cui impendet, hominum impatientem reddere credebatur. in a scribendum est 'διακεκαυμένην' dicit plagam, quae est inhabitabilis' 871 '*Pachynum* promunturium Siciliae, ubi Octavianus Sex. Pompeium fugauit' Hosius, quo errore, ut Naulochum et Mylas Pachyno ac non Peloro finitimas putaret, Lucanus lapsus non est, sed more poetis usitato locutus. qui cum partem pro toto ponere consuessent, uelut limen aut postem pro ostio, eo interdum progressi sunt ut appellationem partis propriam ibi usurparent ubi non totum sed alia aliqua pars intellegenda esset; qua figura Lucanus V 520 *limina commouit* et 531 *poste recluso* dixit, cum commotas reclusasque significaret fores. idem VIII 825 sq. scripsit *Nili . . . ripas . . . aestate tumentes* (-is *ZM*, quod idem est); tument autem non ripae amnis uerum fluenta. similiter, cum et *unda* (uelut Ouid. art. II 598) et *imber* (uelut Lucr. I 715) pro aquae elemento diceretur, euenit ut *unda* pro aqua pluuiæ, quae non undat, poneretur (uelut Val. Fl. I 653), *imber* autem pro marina (uelut Verg. Aen. I 123). hoc genus maxime in uentorum uocabulis conspicitur, *Noto* uerbi causa primum communiter pro uento nominato, deinde pro eo quem Notum non esse appareat, ut Verg. Aen. I 575, ubi *Noto* Troiani a Sicilia Carthaginem compulsi dicuntur, qui uentus Aquilo fuerit necesse est. ita Lucanus III 1 *Auster*, ubi c 'pro Aquilone, usus poetica licentia', x 500 *Noti*, qui etesiae fuerunt, Ouidius amor. II 8 20 *Notos*, quos Zephyros esse manifestum est. eadem ratione, cum pro Nymphis uniuersis *Hamadryadas* dicerent (ut sola certa exempla ponam, his locis, Verg. buc. x 62, Ouid. met. I 690, fast. II 155), factum est ut Propertius I 20 32 ita appellaret quae Hylan rapuerunt Naidas. sed ut ad locorum nomina ueniam, Statius Theb. I 402 *Olenium* uocauit Tydea, non ut Calydonium esse negaret, sed tantum Aetolum significans; Ouidius fast. II 464 Euphraten *Palaestinam* dixit aquam, non quod situm fluminis ignoraret, sed *Syriam* intellegens, quod nomen Euphrati et Palaestinae commune est; Lucanus denique x 9 *Paraetoniæ urbem* posuit pro Alexandria, urbe a Paraetonio et diuersa et remota sed pariter Aegyptia. simillimum est autem quod Callimachus hymn. III 197 *Cydonas* Dictaeo monti longe a Cydonia distanti nomen indidisse narrat, quem qui nihil angustius quam *Cretas* uoluisse non intellegerent propterea uituperasse Strabo tradit p. 479. itaque *Pachynum* Lucanus hoc uersu pro Trinacria usurpauit, cuius ex tribus promunturiis id de quo nunc agitur Pelorus est

LIBER OCTAVVS

- IAM super Herculeas fauces nemorosaque Tempe
 Haemoniae deserta petens dispendia siluae
 cornipedem exhaustum cursu stimulisque negantem
 Magnus agens incerta fugae uestigia turbat
 5 implicitasque errore uias. pauet ille fragorem
 motorum uentis nemorum, comitumque suorum
 qui post terga redit trepidum laterique timentem
 exanimat. quamuis summo de culmine lapsus
 nondum uile sui pretium scit sanguinis esse,
 10 seque, memor fati, tantae mercedis habere
 credit adhuc iugulum, quantam pro Caesaris ipse
 auolsa ceruice daret. deserta sequentem
 non patitur tutis fatum celare latebris
 clara uiri facies. multi, Pharsalica castra
 15 cum peterent nondum fama prodente ruinas,
 occursu stupuere ducis uertigine rerum
 attoniti, cladisque suae uix ipse fidelis
 auctor erat. grauis est Magno quicumque malorum
 testis adest. cunctis ignotus gentibus esse
 20 mallet et obscuro tutus transire per urbes
 nomine ; sed poenas longi Fortuna fauoris
 exigit a misero, quae tanto pondere famae

1 *super* ut Sall. Iug. 19 5 *super Numidiam Gaetulos accepimus* . . . *agitare*,
 remotius a mari, omissa uia compendiaria 6 7 dist. Oudendorpius 7 *redit*
 expl. Cortius 9 *precium* GV, *facinus* PU, *facinus pretium* priore uoce
 expuncta Z(M). *facinus* defendi posse ostendunt Sen. Tro. 289 *facinus atrox*
caedis, Liu. ix 13 5 *plus* . . . *sanguinis ac caedis factum*, Sen. dial. III 17 6
post duorum triumue sanguinem occidere desinit 11 *quantam* Ω, -um PG
 18 om. G malorum Ω, laborum V 20 *urbes* Ω, *orbem* PU 21 *poe-*

- res premit aduersas fatisque prioribus urguet.
 nunc festinatos nimium sibi sentit honores
 25 actaque lauriferae damnat Sullana iuuentae,
 nunc et Corycias classes et Pontica signa
 delectum meminisse piget. sic longius aeuum
 destruit ingentis animos et uita superstes
 imperio. nisi summa dies cum fine bonorum
 30 adfuit et celeri praeuertit tristia leto,
 dedecori est fortuna prior. quisquamne secundis
 tradere se fatis audet nisi morte parata ?
 litora contigerat per quae Peneius amnis
 Emathia iam clade rubens exhibat in aequor.
 35 inde ratis trepidum uentis ac fluctibus inpar,
 flumineis uix tuta uadis, euexit in altum.
 cuius adhuc remis quatitur Corcyra sinusque
 Leucadii, Cilicum dominus terraeque Liburnae
 exiguam uector pauidus correpsit in alnum.
 40 conscia curarum secretae in litora Lesbi
 flectere uela iubet, qua tunc tellure latebas
 maestior, in mediis quam si, Cornelia, campis
 Emathiae stares. tristis praesagia curas
 exagitant, trepida quatitur formidine somnus,
 45 Thessaliam nox omnis habet ; tenebrisque remotis
 rupis in abruptae scopulos extremaque curris
 litora ; prospiciens fluctus nutantia longe
 semper prima uides uenientis uela carinae,
 quaerere nec quicquam de fato coniugis audes.
 50 en ratis, ad uestros quae tendit carbasa portus !
 quid ferat ignoras, et nunc tibi summa pauoris

lon- Ω, lon- poe- PU 23 fatis Ω, factis VC 25 post 26 PU 27 piget
 ΩC, pudet V et fortasse c sic GUVc, si ZM, nec P 29 30 dist. Grotius
 36-38 dist. edd. nett. 39 uector MG, uictor ZPU, rector Vc 40 secretae
 P, -ta Ω parum eleganter, cum *conscia* necessario ad *litora* referatur, quibus
 credendo uxorem curis ea participauerat quas de illa agebat. v 725 *Lesbo* . . .
remota, VIII 513 sq. *sepositam* . . . *Pharon* 46 curris P, currens V et in
 ras. G, currit M et (om. que) Z, cucurrit U 48 uides ZM et ex corr. G, -ens
 P, -et UV 49 audes ZMP, -et (G)UV 50 dist. Rileyus 51 et ZMG, sed

- nuntius armorum tristis rumorque sinister.
uictus adest coniunx. quid perdis tempora luctus ?
cum possis iam flere times. tum puppe propinqua
55 prosiluit crimenque deum crudele notauit,
deformem pallore ducem uoltusque prementem
canitiem atque atro squalentis puluere uestes.
obuia nox miserae caelum lucemque tenebris
abstulit atque animam clausit dolor ; omnia neruis
60 membra relictā labant, riguerunt corda, diuque
spe mortis decepta iacet. iam fune ligato
litoribus lustrat uacuas Pompeius harenas.
quem postquam propius famulae uidere fideles,
non ultra gemitus tacitos incessere fatum
65 permisere sibi, frustra que attollere terra
semianimem conantur eram ; quam pectore Magnus
ambit et astrictos refouet complexibus artus.
coeperat in summum reuocato sanguine corpus
Pompei sentire manus maestamque mariti
70 posse pati faciem : prohibet succumbere fati
Magnus et inmodicos castigat uoce dolores.
‘ nobile cur robur fortunae uolnere primo
femina tantorum titulis insignis auorum
frangis ? habes aditum mansurae in saecula famae.
75 laudis in hoc sexu non legum iura nec arma,
unica materia est coniunx miser. erige mentem,
et tua cum fati pietas decertet, et ipsum
quod sum uictus ama. nunc sum tibi gloria maior,
a me quod fasces et quod pia turba senatus
80 tantaque discessit regum manus. incipe Magnum
sola sequi. deformis adhuc uiuente marito

PUV, en C 52 dist. Farnabius 57 canitiem Ω, -ie GU 59 animam G, animum Ω, quod ante Hosium neminem ludificatum est. claudi et intercludi anima et spiritus iv 370 et passim dicuntur : animum corpus claudit, dolor non claudit 73 femina nominatiuus 75 legum iura, ut leges iura sua (hoc est ius suum, ut iv 801 *prodita iura senatus*) retineant ; nam alienum est ius legum ix 560. sed probabiliter cura Marklandus ad Stat. silu. iii 5 88, quod haud scio an a interpretatione testetur, ‘in femina non armis aut legibus custoditis gloria comparatur’ 76 miser erige mentem Gv, miserere

- summus et augeri uetitus dolor : ultima debet
 esse fides lugere uirum. tu nulla tulisti
 bello damna meo : uiuit post proelia Magnus
 85 sed fortuna perit. quod defles, illud amasti.’
 uocibus his correpta uiri uix aegra leuauit
 membra solo talis gemitu rumpente querellas :
 ‘ o utinam in thalamos inuisi Caesaris issem
 infelix coniunx et nulli laeta marito.
 90 bis nocui mundo : me pronuba ducit Erinys
 Crassorumque umbrae, deuotaque manibus illis
 Assyrios in castra tuli ciuilia casus,
 praecipitesque dedi populos cunctosque fugauit
 a causa meliore deos. o maxime coniunx,
 95 o thalamis indigne meis, hoc iuris habebat
 in tantum fortuna caput ? cur inopia nupsi,
 si miserum factura fui ? nunc accipe poenas,
 sed quas sponte luam : quo sit tibi mollius aequor,
 certa fides regum totusque paratior orbis,
 100 sparge mari comitem. mallet felicibus armis
 dependisse caput : nunc clades denique lustra,
 Magne, tuas. ubicumque iaces ciuilibus armis
 nostros ultra toros, ades huc atque exige poenas,
 Iulia crudelis, placataque paelice caesa
 105 Magno parce tuo.’ sic fata iterumque refusa
 coniugis in gremium cunctorum lumina soluit
 in lacrimas. duri flectuntur pectora Magni,
 siccaque Thessalia confudit lumina Lesbos.
 tunc Mytilenaeum pleno iam litore uolgens
 110 adfatur Magnum. ‘ si maxima gloria nobis
 semper erit tanti pignus seruasse mariti,

gementem P, -es Z, -is MU 84 bello GUV, -la ZMP 86 correpta Ωca,
 -recta PUC 88 in om. PU 103 ultra PGV, uita ZM, ultra U 104
 crudelis Ω, -es V : illud quoque Bentleius pro accusatio habet, sed uide Ouid.
 met. vi 280 *pascere, crudelis, nostro, Latona, dolore* 108 thessalia V, -ae Ω,
 ut 428 PU. *sicca Thessalia*, quae in Thessalia sicca fuerant : iv 638 *siccam cum*
ferret Olympum, v 266 *pars iacet Hesperia*. non inepte poneretur locatius
 casus, cum significetur, quae per metrum nominari non potuit, Pharsalia ;
 sed eum deuitat Lucanus et ad ablatiuum confugit, i 40 *Munda*, 198 *Alba*, v 725

- tu quoque deuotos sacro tibi foedere muros
 oramus sociosque lares dignere uel una
 nocte tua : fac, Magne, locum, quem cuncta reuisant
 115 saecula, quem ueniens hospes Romanus adoret.
 nulla tibi subeunda magis sunt moenia uicto :
 omnia uictoris possunt sperare fauorem,
 haec iam crimen habent. quid, quod iacet insula ponto,
 Caesar eget ratibus ? procerum pars magna coibit
 120 certa loci ; noto reparandum est litore fatum.
 accipe templorum cultus aurumque deorum ;
 accipe, si terris, si puppibus ista iuuentus
 aptior est ; tota, quantum ualet, utere Lesbo.
 125 hoc solum crimen meritae bene detrahe terrae,
 ne nostram uideare fidem felixque secutus
 et damnasse miser.' tali pietate uirorum
 laetus in aduersis et mundi nomine gaudens
 esse fidem ' nullum toto mihi ' dixit ' in orbe
 130 gratius esse solum non paruo pignore uobis
 ostendi : tenuit nostros hac obside Lesbos
 adfectus ; hic sacra domus carique penates,
 hic mihi Roma fuit. non ulla in litora puppem
 ante dedi fugiens, saeui cum Caesaris iram
 135 iam scirem meritam seruata coniuge Lesbon,
 non ueritus tantam ueniae committere uobis
 materiam. sed iam satis est fecisse nocentis :
 fata mihi totum mea sunt agitanda per orbem.
 heu nimium felix aeterno nomine Lesbos,
 140 siue doces populos regesque admittere Magnum,

Lesbo, IX 843 *homo* confudit Ω, -fundit P 113 dignere Ωa, -are PU
 117 om. Z 118 119 dist. Grotius : 'adde quod ciuitas nostra insula est,
 Caesar autem nauibus caret' Weisius ; Hosius et Franckenius sententiam aliter
 interpungendo perimunt 121-123 cum codd. dist. Cortius 124 accipe : ne
 Caesar rapiat, tu uictus habeto in margine addidit man. 1 cod. Laur. S. Crucis
 saec. XI habentque recentiores aliquot, uersiculum eo consilio scriptum ut post
 121 legeretur, sed ne sic quidem sententiae satis congruentem. etiam habeto
 formam a Lucano alienam uideri disputat Lundquistius stud. Luc. p. 51
 125-127 uide ad VI 248 128 in aduersis Hortensius alique ad *lucius*, plures
 ad *esse fidem* traxerunt 133-137 ordo est non ueritus, cum (hoc est quicquid)
 scirem 134 iram Ω, ira U, arma V 141 est ΩC, om. ZM 143 es PUV,

- seu praestas mihi sola fidem. nam quaerere certum est,
 fas quibus in terris, ubi sit scelus. accipe, numen
 siquod adhuc mecum es, uotorum extrema meorum :
 da similis Lesbo populos, qui Marte subactum
 145 non intrare suos infesto Caesare portus,
 non exire uetent.' dixit, maestamque carinae
 inposuit comitem. cunctos mutare putares
 tellurem patriaeque solum : sic litore toto
 plangitur, infestae tenduntur in aethera dextrae.
 150 Pompeiumque minus, cuius fortuna dolorem
 mouerat, ast illam, quam toto tempore belli
 ut ciuem uidere suam, discedere cernens
 ingemuit populus ; quam uix, si castra mariti
 uictoris peteret, siccis dimittere matres
 155 iam poterant oculis : tanto deuinxit amore
 hos pudor, hos probitas castique modestia uoltus,
 quod summissa animis, nulli grauis hospita turbae,
 stantis adhuc fati uixit quasi coniuge uicto.
 iam pelago medios Titan demissus ad ignes
 160 nec quibus abscondit nec siquibus exerit orbem
 totus erat. uigiles Pompei pectore curae
 nunc socias adeunt Romani foederis urbes
 et uarias regum mentes, nunc inuia mundi
 arua super nimios soles Austrumque iacentis.
 165 saepe labor maestus curarum odiumque futuri
 proiecit fessos incerti pectoris aestus,

est ZMG, quem uulgarem codicum errorem Burmannus et Hosius amplexi sunt

150-153 *minus* (hoc est fere non) cum *ingemuit*, *Pompeium* autem et *illam* cum *discedere cernens* inuenga esse intellexerunt Cortius et Franckenius et ut puto c. *Pompeium ingemuit* non defendunt qualia sunt *caesos ingemuit* et *ingemere iacentem* 153-155 *quam uix* . . . iam Ω, *quamuis* . . . non GVc

156 *hos* . . . *hos*, τοὺς μὲν . . . τοὺς δέ. inepta sane partitiō, sed multo ineptior Haskinsii interpretatio anaphoram agnoscere iubentis et pronomina ad superiora, id est ad *matres*, referentis 157 *animis* Heinsius, *nimis* Ω, quod prae conicis pauci pro *ualde* posuerunt, epicorum nusquam quisquam, nisi cum negatione *nulli turbae*, nemini ciuium : 254 *tua* (Phaselidos) *turba*, 706 *nullo* . . . *deorum* 158 *coniuge ἀπὸ κοινοῦ* : uide 316 *socerum* quaeque ad Man. iv 726 adnotaui. sic uixit stantis adhuc fati Pompeio (cum Pompeius adhuc stantis futi esset) quasi uicto eo : recte Cortius 164 *iacentis* Ωa, -es

- rectoremque ratis de cunctis consulit astris,
unde notet terras, quae sit mensura secandi
aequoris in caelo, Syriam quo sidere seruet
170 aut quotus in Plaustro Libyam bene derigat ignis.
doctus ad haec fatur taciti seruator Olympi
'signifero quaecumque fluunt labentia caelo,
numquam stante polo miseros fallentia nautas,
sidera non sequimur, sed, qui non mergitur undis
175 axis inocciduus gemina clarissimus Arcto,
ille regit puppes. hic cum mihi semper in altum
surget et instabit summis minor Vrsa ceruchis,
Bosporon et Scythiae curuantem litora Pontum
spectamus. quidquid descendet ab arbore summa
180 Arctophylax propiorque mari Cynosura feretur,
in Syriae portus tendit ratis. inde Canopus
excipit, Australi caelo contenta uagari
stella, timens Borean: illa quoque perge sinistra
trans Pharon, in medio tanget ratis aequore Syrtim.
185 sed quo uela dari, quo nunc pede carbasa tendi
nostra iubet? 'dubio contra cui pectore Magnus
'hoc solum toto' respondit 'in aequore serua,
ut sit ab Emathiis semper tua longius oris
puppis et Hesperiam pelago caeloque relinquo:
190 cetera da uentis. comitem pignusque recepi
depositum: tum certus eram quae litora uellem,
nunc portum fortuna dabit'. sic fatur; at ille

PG, -um C 170 dirigit PGUc, -it ZMV 172 *signifero caelo*, ut Lucr. VI 481 *signiferi* . . . *aetheris*, totum mundi conuexum ostendit; neque enim in solum zodiacum, qui certa ratione VII 363 *signiferum caelum* et III 254 *signifer polus* appellatur, cadunt quae hic dicuntur, sed in omnia sidera praeterquam quae axi septentrionali uicina sunt. similia Valerius Flaccus II 61-5. ceterum frustra comparant *signiferum orbem*, in qua locutione *orbis* circulus est 173 eo fallentia quod polus, id est caelum, numquam stat 177 *surget Ω*, -it PG 179 *descendet ZM*, -it ΩC 180 *Arctophylax idemque Bootes* et hic et x 289 poetae errore tamquam polo uicinus inducitur. ceterum in c scribendum est 'est autem filius Callistus <Arcas>, quod uocabatur ante, inter sidera receptus quam esset' 181 *tendit Ω*, -at Z, -et U et edd. plerique, sed uide *spectamus* 179 182 183 dist. Oudendorpius et Weisius. Canopi astrum uno Plinii loco, n. h. II 178, feminini generis est, apud Graecos masculini 184 *tanget Ω*, -it GC, utrumque Prisc. G.L.K. II p. 328 191 *tum G*, cum V, tunc ZMU.

- iusto uela modo pendentia cornibus aequis
 torsit et in laeuum puppim dedit, utque secaret
 195 quas Asinae cautes et quas Chios asperat undas
 hos dedit in proram, tenet hos in puppe rudentes.
 aequora senserunt motus aliterque secante
 iam pelagus rostro nec idem spectante carina
 mutauere sonum. non sic moderator equorum,
 200 dexteriore rota laeuum cum circumit axem,
 cogit inoffensae currus accedere metae.
 ostendit terras Titan et sidera texit.
 sparsus ab Emathia fugit quicumque procella,
 adsequitur Magnum; primusque a litore Lesbi
 205 occurrit gnatus, procerum mox turba fidelis.
 nam neque deiecto fatiis acieque fugato
 abstulerat Magno reges fortuna ministros:
 terrarum dominos et sceptrā Eoa tenentis
 exul habet comites. iubet ire in deua mundi
 210 Deiotarum, qui sparsa ducis uestigia legit.
 'quando' ait 'Emathiis amissus cladibus orbis,
 qua Romanus erat, superest, fidissime regum,
 Eoam temptare fidem populosque bibentis
 Euphraten et adhuc securum a Caesare Tigrim.
 215 ne pigeat Magno quaerentem fata remotas
 Medorum penetrare domos Scythicosque recessus
 et totum mutare diem, uocesque superbo
 Arsacidae perferre meas: "si foedera nobis
 prisca manent mihi per Latium iurata Tonantem,
 220 per uestros astricta magos, inplete pharetras
 Armeniosque arcus Geticis intendite neruis,

nunc P 195 asinae Ωa, sasinae PG, utrumque Prisc. G.L.K. II p. 72: locus alioquin ignotus 204 a litore Lesbi, post Lesbon a Pompeio relictam: Cic. de or. III 7 primus ab honorum perfunctione, Ouid. fast. III 94 a tribus . . . primum, ex Pont. IV 15 4 a superis . . . primus, Stat. Theb. IV 840 a Ioue primus. pone sequens filius patri occurrere non potuit 217 totum mutare diem ad VII 189 explicauit: uide etiam VIII 292 sq. satis recte Micyllus, nisi quod 'mundi inclinationem' frustra aduocauit, quae in orientem occidentemue iter facientibus non mutatur 218 nobis Ω, uobis P 221 in c scribendum est 'Armeniosque arcus pro ornatu (-ta cod.)': orationis ornatulae causa epitheta addita significat,

- si uos, o Parthi, peterem cum Caspia claustra
et sequerer duros aeterni Martis Alanos,
passus Achaemeniis late decurrere campis
225 in tutam trepidos numquam Babylona coegi.
arua super Cyri Chaldaeiue ultima regni,
qua rapidus Ganges et qua Nysaeus Hydaspes
accedunt pelago, Phoebi surgentis ab igne
iam propior quam Persis eram : tamen omnia uincens
230 sustinui nostris uos tantum desse triumphis,
solusque e numero regum telluris Eoae
ex aequo me Parthus adit. nec munere Magni
stant semel Arsacidae ; quis enim post uolnera cladis
Assyriae iustas Latii conpescuit iras ?
235 tot meritis obstricta meis nunc Parthia ruptis
excedat claustris uetitam per saecula ripam
Zeugmaque Pellaeum. Pompeio uincite, Parthi,
uinci Roma uolet.” regem parere iubenti
ardua non piguit, positisque insignibus aulae
240 egreditur famulo raptos indutus amictus.
in dubiis tutum est inopem simulare tyranno ;
quanto igitur mundi dominis securius aeuum
uerus pauper agit ! dimisso in litore rege
ipse per Icariae scopulos, Ephesonque relinquens
245 et placidi Colophona maris, spumantia paruae
radit saxa Sami ; spirat de litore Coo
aura fluens ; Cnidon inde fugit claramque relinquit
sole Rhodon magnosque sinus Telmessidos undae
compensat medio pelagi. Pamphylia puppi

quare pergit ‘ Armenii et Getae non sunt meliores a Parthis in aren ’ 224
decurrere Ω, dis- P : uide ad iv 733 225 dist. Weisius : protasis apodosin et
praecedat et sequitur, ut 837-40. ceterum si 222 est *siquidem, quoniam* : uide
ad 549 228 229 dist. Grotius 229 quamuis omnia uincens, tamen
sustinui : uide ad i 333 238 uolet GUVa, -it ZM, ualet P, uelut C
240 famulo PU probante Heinsio adu. p. 165, -los Z(M), -li GV
raptos ZUV et in ras. M, -us PG 241-243 Heinsio et Schradero suspecti
244-246 uitato ob urbium metam (uide 250-4) continenti litore,
quamquam placidum mare praebebat, scopuloso freto inter Samum et
Icariam nauigauit 246 247 de litore fluens recte coniunxerunt ca
Burmannus ; sine causa Heinsius fauens 249 dist. ζ et Grotius

- 250 occurrit tellus, nec se committere muris
 ausus adhuc ullis te primum, parua Phaseli,
 Magnus adit ; nam te metui uetat incola rarus
 exhaustaeque domus populis, maiorque carinae
 quam tua turba fuit. tendens hinc carbasa rursus
 255 iam Taurum Tauroque uidet Dipsunta cadentem.
 crederet hoc Magnus, pacem cum praestitit undis,
 et sibi consultum ? Cilicum per litora tutus
 parua puppe fugit. sequitur pars magna senatus
 ad profugum collecta ducem ; paruisque Syhedris,
 260 quo portu mittitque rates recipitque Selinus,
 in procerum coetu tandem maesta ora resoluit
 uocibus his Magnus : ‘ comites bellicue fugaeque
 atque instar patriae, quamuis in litore nudo,
 in Cilicum terra, nullis circumdatus armis
 265 consulem rebusque nouis exordia quaeram,
 ingentis praestate animos. non omnis in aruis
 Emathiis cecidi, nec sic mea fata premuntur
 ut nequeam releuare caput cladesque receptas
 excutere. an Libycae Marium potuere ruinae
 270 erigere in fasces et plenis reddere fastis,

medio Ω, -ia PU 251 phaseli VZ², faseri c ad 254, faselo C, phaselis Ω, quae uocatiui forma Plauto Terentio Lucilio usitata rursus a Lucani aequalibus poni coepta est, sed suadente metro, Sen. Ag. 316 *Thebais hospes*, Thy. 275 *Daulis, inspira*, Colum. x 299 *Nais puero*, Il. Lat. 320 *Paris, superatus* : in fine uersuum reperta exempla potius librariis attribuenda sunt, sicut Verg. buc. x 42 *Lycoris* dederunt MP ubi Rγ *Lycori*, Mart. vi 40 1 *Lycori αγ*, -is β, vii 67 16 *Philaeni β*, -is γ. et quoniam apud eos qui inter Lucillum et Senecam scripserunt nullum nominatiui pro uocatiuo in hac quidem declinatione adhibiti exemplum metro tutum extat, non recipienda uidentur *Thetis* Prop. iii 7 68 et *Charybdis* Ouid. fast. iv 499 item in exitu uersuum posita ; neque nunc teneo quas olim proposui coniecturas *Thybris* Prop. iii 4 4 et *Priamis* Ouid. art. iii 440, in quo uersu spretis codicis Parisini lectionibus redeundum uidetur ad uulgatam *praeceptis Priami si foret usa sui*, cum praecepta Priamo melius quam Cassandreae conueniant. Graecos ipsos interdum τῇ ὁμοφώνῳ, quod Herodianus Lentz. ii p. 628 20 Atticum dicit, usos esse notum est, uelut ὁ πόλις Eupolis pol. ap. Athen. p. 425 B, ὁ Φιλιππος Pindarus, et Γυλλί et Γυλλίος Herodas, Ἑλλίος anth. Pal. ix 49 1 ; quamquam huic numero eximo anth. v 264 4, ubi sublatis uirgulis scribendum est σὺ δὲ πῶς Φύλλισ ἀπιστοσ ἐφύοσ ; neque enim aut poetae Demophoonti aut amicae eius Phyllidi nomen erat 254 hinc UV, hic Ω 259 syedris Salmasius, synedris Ω 265 nouis U, nobis P, meis Ω

- me pulsum leuiore manu fortuna tenebit ?
 mille meae Graio uoluuntur in aequore puppes,
 mille duces ; sparsit potius Pharsalia nostras
 quam subuertit opes. sed me uel sola tueri
 275 fama potest rerum toto quas gessimus orbe
 et nomen quod mundus amat. uos pendite regna
 uiribus atque fide, Libyam Parthosque Pharonque,
 quemnam Romanis deceat succurrere rebus.
 ast ego curarum uobis arcana mearum
 280 expromam mentisque meae quo pondera uergant.
 aetas Niliaci nobis suspecta tyranni est,
 ardua quippe fides robustos exigit annos.
 hinc anceps dubii terret sollertia Mauri ;
 namque memor generis Carthaginis inopia proles
 285 inminet Hesperiae, multusque in pectore uano est
 Hannibal, obliquo maculat qui sanguine regnum
 et Numidas contingit auos. iam supplice Varo
 intumuit uiditque loco Romana secundo.
 quare agite Eoum, comites, properemus in orbem.
 290 diuidit Euphrates ingentem gurgite mundum
 Caspiaque immensos seducunt claustra recessus,
 et polus Assyrias alter noctesque diesque
 uertit, et abruptum est nostro mare discolor unda
 Oceanusque suus. regnandi sola uoluptas.
 295 celsior in campo sonipes et fortior arcus,
 nec puer aut senior letalis tendere neruos
 segnis, et a nulla mors est incerta sagitta.

274 tueri ZMVC, iuuare PGU 278 quemnam ZM(P), quenam uel quanam
 GUV, pro quo dici debebat *quodnam*. *quemnam* regem, quod ex *regna* intel-
 legitur, Iubam an Phraaten an Ptolemaeum 284-287 expl. Cortius, item
 288 290 satis ex insequenti uersu apparet *diuidit* esse *diuidit a nobis*, ut
 Verg. Aen. III 383 et XII 45. *ingentem mundum*, ingentem terrae tractum
 et alterius mundi instar : III 273 sq. *Tanais diuersi nomina mundi* | *inposuit*
ripis, Appul. met. XI 24 *mundus alter* Hyperborei, Man. IV 674 sq. *Parthi . . .*
orbis | *alter* 292 *assyrias* Ω, -os PU *polus alter*, caelum a nostro
 diuersum : uide 337. recte Palmerius ap. Oud. p. 931 293 est om. MC
unda aliis ablatius, aliis nominatiuus est 294 pro absurdo *regnandi* uerbo
 requiritur uel *bellandi* uel quod Guetus coniecit *pugnandi* ; ac *regnae* pro
pugnae in II scriptum esse VII 525 Postgatus adnotauit 295 campo Ω, -is

- primi Pellaeas arcu fregere sarisas
 Bactraque Medorum sedem murisque superbam
 300 Assyrias Babylona domos. nec pila timentur
 nostra nimis Parthis, audentque in bella uenire
 experti Scythicas Crasso pereunte pharetras.
 spicula nec solo spargunt fidentia ferro,
 stridula sed multo saturantur tela ueneno ;
 305 uolnera parua nocent fatumque in sanguine summo est.
 o utinam non tanta mihi fiducia saeuis
 esset in Arsacidis ! fatis nimis aemula nostris
 fata mouent Medos, multumque in gente deorum est.
 effundam populos alia tellure reuolsos
 310 excitosque suis inmittam sedibus ortus.
 quod si nos Eoa fides et barbara fallent
 foedera, uolgati supra commercia mundi
 naufragium fortuna ferat : non regna precabor
 quae feci. sat magna feram solacia mortis
 315 orbe iacens alio, nihil haec in membra cruenta,
 nil socerum fecisse pie. sed, cuncta reuoluens
 uitae fata meae, semper uenerabilis illa
 orbis parte fui, quantus Maeotida supra,
 quantus apud Tanain toto conspectus in ortu !
 320 quas magis in terras nostrum felicibus actis
 nomen abit, aut unde redi maiore triumpho ?
 Roma, faue coeptis ; quid enim tibi laetius umquam
 praestiterint superi, quam, si ciuilia Partho

GV 299 300 quomodo Burmanni typothetam secutus Hosius eumque deinceps
 Franckenius uerba interpunxerint operae pretium est uidere 306 om. **Z**
 306-308 'moueri pietate in patriam inducitur Pompeius et terreri, quod gens
 Parthorum et instructa armis uirisque et deorum fauore parsit Romanae potentiae'
c 309 310 postquam uersibus 290-308 Parthorum uires praedicauit, nunc se
 eis usurum profitetur. *populos alia tellure reuolsos*, 'id est Medos' **c** (uide 308) ;
alia atque hac nostra, ut 315 *orbe* . . . *alibi*, nempe Parthico ; '*ortus* pro oriente
 posuit, id est totos Parthos' **c** 311 fallent **ZMc** sicut con. Heinsius, -unt
ΩC 312 313 potius apud Parthos quam in hoc terrarum orbe occidam
 313 314 Cortio praeuente distinxi 314 feci sat **PU**, fecis at **M**, fecis
 set **Z**, feci sed **GV** 315 316 cadauer meum nec truncasse nec humasse ; aber-
 rant enim interpretes 321 redi Lachmannus Lucr. p. 209, redit **Ωca** propter
abit. nomen neque rediit neque triumphauit. *redi* Seneca H.f. 612 et alibi,

- milite bella geras, tantam consumere gentem
 325 et nostris miscere malis ? cum Caesaris arma
 concurrent Medis, aut me fortuna necesse est
 uindicet aut Crassos.' sic fatus murmure sensit
 consilium damnasse uiros ; quos Lentulus omnis
 uirtutis stimulis et nobilitate dolendi
 330 praecessit dignasque tulit modo consule uoces.
 'sicine Thessalicae mentem fregere ruinae ?
 una dies mundi damnauit fata ? secundum
 Emathiam lis tanta datur ? iacet omne cruenti
 uolneris auxilium ? solos tibi, Magne, reliquit
 335 Parthorum fortuna pedes ? quid transfuga mundi,
 terrarum totos tractus caelumque perosus,
 auersosque polos alienaque sidera quaeris,
 Chaldaeos culture focos et barbara sacra
 Parthorum famulus ? quid causa obtenditur armis
 340 libertatis amor ? miserum quid decipis orbem,
 si seruire potes ? te, quem Romana regentem
 horruit auditu, quem captos ducere reges
 uidit ab Hyrcanis, Indoque a litore, siluis,
 deiectum fatis, humilem fractumque uidebit
 345 rex tolletque animos Latium uaesanus in orbem
 se simul et Romam Pompeio supplice mensus ?
 nil animis fatisque tuis effabere dignum :
 exiget ignorans Latiae commercia linguae
 ut lacrimis se, Magne, roges. patimurne pudoris
 350 hoc uolnus, clades ut Parthia uindicet ante

notamus Lucanus IX 430 324 geras GVC, -ra M, -ram Z, -ris PU 327 sensit
 GUV, -tit ZMP 329 dolendi Ωca, -ti ZP 335 pedes, 'eo quod fuga Parthi
 vires resumant' c, uide 368-87 ; sed melius a 'quos amplex<ur>us est petens
 auxilium', neque enim pedibus Parthi fugiebant 336 om. G. totos illis
transfuga mundi magis conuenit quam quod Guetus coniecit *notos* ; uide etiam
 217 et 503 337 *auersos polos*, caelum a nostro auersum, hemisphaerium
 orientale, ut 292 *polus alter*. ceterum non multa aliena sidera apud Parthos
 inuenturus erat, sed tamen quaedam 345 rex tolletque*, extolletque Ω.
 huic sententiae et uerbis *horruit uidit uidebit extollet exiget* deest subiectum ;
 nam quod a *Parthus* audiri iubet, antecessit plurale *Parthorum* ; neque in
 gentem quadrant quae dicuntur, praesertim 348 sq., sed in solum regem.
 uitium senserunt et remouere conati sunt qui uersu 341 *quem* in *qui* mutauit,

- Hesperias, quam Roma suas ? ciuilibus armis
 elegit te nempe ducem : quid uolnera nostra
 in Scythicos spargis populos cladesque latentis ?
 quid Parthos transire doces ? solacia tanti
355 perdit Roma mali, nullos admittere reges
 sed ciui seruire suo ? iuuat ire per orbem
 ducentem saeuas Romana in moenia gentes
 signaque ab Euphrate cum Crassis capta sequentem ?
 qui solus regum fato celante fauorem
360 defuit Emathiae, nunc tantas ille lacesset
 auditi uictoris opes aut iungere fata
 tecum, Magne, uolet ? non haec fiducia genti est.
 omnis, in Arctois populus quicumque pruinis
 nascitur, indomitus bellis et mortis amator :
365 quidquid ad Eoos tractus mundique teporem
 ibitur, emollit gentes clementia caeli.
 illic et laxas uestes et fluxa uirorum
 uelamenta uides. Parthus per Medica rura,
 Sarmaticos inter campos effusaque plano
370 Tigridis arua solo, nulli superabilis hosti est
 libertate fugae ; sed non, ubi terra tumebit,
 aspera conscendet montis iuga, nec per opacas
 bella geret tenebras incerto debilis arcu,
 nec franget nando uiolenti uerticis amnem,
375 nec tota in pugna perfusus sanguine membra
 exiget aestiuum calido sub puluere solem.
 non aries illis, non ulla est machina belli
 aut fossas implere ualent, Parthoque sequenti

quod **U** in margine habet agnoscitque a. **350 351** nullae praeterquam ciuilibus
 belli significantur clades, quae Parthis Hesperiae externaeque sunt, Romanis
 suae et domesticae. hoc satis declarare debebant quae sequuntur : Crassorum
 interitus, quem sub illo *suas* intellegunt, ab hac sententia alienus est ; neque
 enim commisso inter Romanos Parthosque bello Crassorum ultio differebatur,
 quam Pompei et Caesaris certamen distulisse dicitur 420-2 **356** interrogatine
 dist. **Gu**etius **358** *sequentem* **Ω**, -**es** Prisc. G. L. K. II p. 349 **365** *eoos* **GUV**,
eus **ZMP** **366** *ibitur* **ZMU** Seru. georg. I 57 et ex corr. **P**, *labitur* **GV** : illud
 non improbauerat Oudendorpius, primus recepit Hosin. *quidquid ibitur, emollit*
 ut 179-81 *quidquid descendet, tendit* **373** *geret* **Ω**, -**at** **PC**, -**it** **U** **375** *om.* **M**
tota **Ω**, -**um** **G** : *tota membra coniungenda esse* uil lit Cortius **376** *exiget*

- murus erit quodcumque potest opstare sagittae.
 380 pugna leuis bellumque fugax turmaeque uagantes,
 et melior cessisse loco quam pellere miles ;
 inlita tela dolis, nec Martem comminus usquam
 ausa pati uirtus, sed longe tendere neruos
 et quo ferre uelint permittere uolnera uentis.
 385 ensis habet uires, et gens quaecumque uirorum est
 bella gerit gladiis. nam Medos proelia prima
 exarmant uacuaque iubent remeare pharetra.
 nulla manus illis, fiducia tota ueneni est.
 credis, Magne, uiros, quos in discrimina belli
 390 cum ferro misisse parum est ? temptare pudendum
 auxilium tanti est, toto diuisus ut orbe
 a terra moriari tua, tibi barbara tellus
 incumbat, te parua tegant ac uilia busta,
 inuidiosa tamen Crasso quaerente sepulchrum ?
 395 sed tua sors leuior, quoniam mors ultima poena est
 nec metuenda uiris. at non Cornelia letum
 infando sub rege timet. num barbara nobis
 est ignota Venus, quae ritu caeca ferarum
 polluit innumeris leges et foedera taedae
 400 coniugibus thalamique patent secreta nefandi
 inter mille nurus ? epulis uaesana meroque
 regia non ullis exceptos legibus audet

Ω, -it ZMc 382 usquam Ω Prisc. G.L.K. II pp. 531 et 545, umquam
 PG 385 est om. ZM, qui quicumque praebent 387 uacua . . . pharetra
 Ωc, -ae . . . -ae V 390 misisse Ω, uenisse PU. 'cum ferro mississe
 parum est nisi et ueneno (uento cod.)' c 390-394 distinxī ut appareat
 incumbat et tegant non minus quam moriari ab ut suspensa esse 395
 leuior PGU, melior ZMV 397 num Ω, nunc M, non Z nobis ZMU,
 uobis PGV 400 401 dist. Grotius, post nefandi priores, quo pacto requiri
 aut non pro num 397 aut latent pro patent 400 Benteius sensit: nunc thala-
 mique . . . nurus ad enuntiatum relatiuum accedunt ut II 476 sq. dumque . . .
 usum, VI 82 sq. gradibusque . . . campum, x 143 et extenso . . . uelo. scilicet
 rex Parthorum non solus cum sola concumbit sed praesentibus atque adeo
 ministrantibus pluribus feminis, ut pateant quae secreta esse debebant sitque
 thalamus nefandus 402 audet Ωca, quod reduxit Hosius, horret V inter-
 polate. 'audet etiam illicitos concubitus, qui apud se nullis excepti sunt
 legibus' a. quaerenti Cambysae numquae lex inberet, qui uellet, sororem in
 matrimonium ducere responderunt iurisperiti ἐξευρηκέναι νόμον, τῷ βασιλεῖοντι

- concubitus : tot femineis complexibus unum
 non lassat nox tota marem. iacuere sorores
 405 in regum thalamis sacrataque pignora matres.
 damnat apud gentes sceleris non sponte peracti
 Oedipodionias infelix fabula Thebas :
 Parthorum dominus quotiens sic sanguine mixto
 nascitur Arsacides ! cui fas implere parentem,
 410 quid rear esse nefas ? proles tam clara Metelli
 stabit barbarico coniunx millesima lecto.
 quamquam non ulli plus regia, Magne, uacabit
 saeuitia stimulata Venus titulisque uirorum ;
 nam, quo plura iuuent Parthum portenta, fuisse
 415 hanc sciet et Crassi : ceu pridem debita fatis
 Assyriis trahitur cladis captiua uetustae.
 haereat Eoae uolnus miserabile sortis,
 non solum auxilium funesto ab rege petisse
 sed gessisse prius bellum ciuile pudebit.
 420 nam quod apud populos crimen socerique tuumque
 maius erit, quam quod uobis miscentibus arma
 Crassorum uindicta perit ? incurrere cuncti
 debuerant in Bactra duces et, nequa uacarent
 arma, uel Arctoum Dacis Rhenique cateruis
 425 imperii nudare latus, dum perfida Susa
 in tumulos prolapsa ducum Babylonque iaceret.
 Assyriae paci finem, Fortuna, precamur ;
 et, si Thessalia bellum ciuile peractum est,
 ad Parthos qui uicit eat. gens unica mundi est

Περσῶν ἐξείναι ποιεῖν τὸ ἄν βούληται, Her. III 31 4. sed rectius nisi fallor Post-
 gatus in Classical Quarterly 1907 pp. 217 sq. collato Diog. Laert. I 59 (Σόλων)
 ἐρωτηθεὶς διὰ τί κατὰ πατροκτόνου νόμον οὐκ ἐθηκε, διὰ τὸ ἀπειπλοῖαι ἐφη stupra
 eandem ob causam nullis usquam legibus excepta intellegit. ceterum quales
 significantur concubitus colligitur ex eis quae sequuntur, *tot femineis complexi-*
bis unum | non lassat nox tota marem. Sinarum proceres accipimus quinas
 feminas simul inire, pene et ambarum manuum pedumque pollicibus 405
 matres ZM et ex corr. P, -is GV, -um in ras. U 413 stimulata Ω, stimulante
 V nihilo deterius. x 135 fuscante Ω, fuscata V 417 si tibi in animo haereat :
 uide Cortium 427 paci ΩC, -is ZM 428 thessalia GV et corr. ex -am Z,
 -cam ut uidetur M, -ae PU : uide 108. ablatius instrumenti est, proelio Phar-
 salico 429 ad, quod falso interpretantur contra, propterea ponitur quia

- 430 de qua Caesareis possim gaudere triumphis.
 non tibi, cum primum gelidum transibis Araxen,
 umbra senis maestis Scythicis confixa sagittis
 ingeret has uoces ? “ tu, quem post funera nostra
 ultorem cinerum nudae sperauimus umbrae,
 435 ad foedus pacemque uenis ? ” tum plurima cladis
 occurrent monimenta tibi : quae moenia trunci
 lustrarunt ceruice duces, ubi nomina tanta
 obruit Euphrates et nostra cadauera Tigris
 detulit in terras ac reddidit. ire per ista
 440 si potes, in media socerum quoque, Magne, sedentem
 Thessalia placare potes. quin respicis orbem
 Romanum ? si regna times proiecta sub Austro
 infidumque Iubam, petimus Pharon aruaque Lagi.
 Syrtibus hinc Libycis tuta est Aegyptos, at inde
 445 gurgite septeno rapidus mare summouet amnis.
 terra suis contenta bonis, non indiga mercis
 aut Iouis : in solo tanta est fiducia Nilo.
 sceptrum puer Ptolemaeus habet tibi debita, Magne,
 tutelae commissa tuae. quis nominis umbram
 450 horreat ? innocua est aetas. ne iura fidemque
 respectumque deum ueteri speraueris aula ;
 nil pudet adsuetos sceptris : mitissima sors est
 regnorum sub rege nouo. non plura locutus
 inpulit huc animos. quantum, spes ultima rerum,
 455 libertatis habes ! uicta est sententia Magni.
 tum Cilicum liquere solum Cyproque citatas
 inmisere rates, nullas cui praetulit aras
 undae diua memor Paphiae, si numina nasci

latioris significationis particula est et tam uicto quam uictori conuenit.
 Parthos non Pompeio suppliciter sed Caesari hostiliter adeundos dicit 434
umbrae nom. plur. esse intellexit Burmannus 438 439 expl. Sulpitius
 collatis III 261-3 ; sed nugatur Lucanus 439 reddidit GU, redidit ZMP,
 reddit V 444 *hinc* ab occasu, *inde* a septentrionibus, a quibus partibus
 Caesar imminabat 449 quis M², qui Ωc, quod non magis hic recipiendum
 uidetur quam Sen. H.f. 1155 aut Val. Fl. IV 215 *nominis* regii : recte
 Farnabius 450 ne Ω, nec V pessime 451 ueteri ZMU, -is PGVC geminata
 sequentis uocis initiali aula Ω, -ae (F)G 455 habes ZMP, -et GUV

- credimus aut quemquam fas est coepisse deorum.
 460 haec ubi deseruit Pompeius litora, totos
 emensus Cypri scopulos quibus exit in Austrum
 inde maris uasti transuerso uertitur aestu ;
 nec tenuit gratum nocturno lumine montem,
 infimaeque Aegypti pugnaci litora uelo
 465 uix tetigit, qua diuidui pars maxima Nili
 in uada decurrit Pelusia septimus amnis.
 tempus erat quo Libra pares examinat horas,
 non uno plus aequa die, noctique rependit
 lux minor hibernae uerni solacia damni.
 470 conperit ut regem Casio se monte tenere,
 flectit iter ; nec Phoebus adhuc nec carbasa languent.
 iam rapido speculator eques per litora cursu
 hospitis aduentu pauidam compleuerat aulam.
 consilii uix tempus erat ; tamen omnia monstra
 475 Pellaeae coiere domus, quos inter Acoreus
 iam placidus senio fractisque modestior annis
 (hunc genuit custos Nili crescentis in arua
 Memphis uana sacris ; illo cultore deorum
 lustra suae Phœbes non unus uixerat Apis)
 480 consilii uox prima fuit, meritumque fidemque
 sacraque defuncti iactauit pignora patris.
 sed melior suadere malis et nosse tyrannos
 ausus Pompeium leto damnare Pothinus
 ‘ ius et fas multos faciunt, Ptolemaee, nocentes ;
 485 dat poenas laudata fides, cum sustinet ’ inquit
 ‘ quos fortuna premit. fatis accede deisque,
 et cole felices, miseros fuge. sidera terra
 ut distant et flamma mari, sic utile recto.
 sceptrorum uis tota perit, si pendere iusta
 490 incipit, euertitque arces respectus honesti.

461 emensus GUV, -is ZMP 463 gratum ZMV, casium P et (si in ras.)
 U ex 470, cassum G 464 ‘*infima* extrema’ ca, orienti proxima 467 non
 in Libra sol uerum in Leone erat ; sed leuius hic quam in 692 poeta errauit
 471 languent G(U)V, -gunt MP, -guit Z 475 Acoreus an Achoreus fuerit

- libertas scelerum est quae regna inuisa tuetur
 sublatusque modus gladiis. facere omnia saeue
 non inpune licet, nisi cum facis. exeat aula
 qui uolt esse pius. uirtus et summa potestas
 495 non coeunt; semper metuet quem saeua pudebunt.
 non inpune tuos Magnus contempserit annos,
 qui te nec uictos arcere a litore nostro
 posse putat. neu nos sceptris priuauerit hospes
 pignora sunt propiora tibi: Nilumque Pharonque,
 500 si regnare piget, damnatae redde sorori.
 Aegypton certe Latiis tueamur ab armis.
 quidquid non fuerit Magni dum bella geruntur,
 nec uictoris erit. toto iam pulsus ab orbe,
 postquam nulla manet rerum fiducia, quaerit
 505 cum qua gente cadat. rapitur ciuilibus umbris.
 nec soceri tantum arma fugit: fugit ora senatus,
 cuius Thessalicas saturat pars magna uolucres,
 et metuit gentes quas uno in sanguine mixtas
 deseruit, regesque timet quorum omnia mersit,
 510 Thessaliaeque reus nulla tellure receptus
 sollicitat nostrum, quem nondum perdidit, orbem.
 iustior in Magnum nobis, Ptolemaee, querellae
 causa data est. quid sepositam semperque quietam
 crimine bellorum maculas Pharon, aruaque nostra
 515 uictori suspecta facis? cur sola cadenti
 haec placuit tellus, in quam Pharsalica fata
 conferres poenasque tuas? iam crimen habemus
 purgandum gladio. quod nobis sceptrum senatus
 te suadente dedit, uotis tua fouimus arma.

neque ex libris hic et x 175 et 193 neque aliunde constat 492 gladiis ZMU,
 -ii PGVC 498 nos PUC, nas Z(M), te GV 502 503 magni . . . erit
 om. Z: scio quid dicam 505 umbris ZM(C), armis Ω, quia *ciuilibus armis*
 i 44 multosque alios uersus claudit. rapiunt Pompeium ad se quas ad inferos
 misit suorum Caesarianorumque animae. *ciuilibus*, ciuilis belli, ut Prop. ii
 l 27 *ciuilia busta*: uide huius libri 544 et 823. ceterum interpunctionem
 corrumpit Hosius eiusue typosetha neque Franckenius redintegravit 508
 fugit alterum om. P, tonet Z(M), hoc est opinor *timet* 517-519 dist. et
 expl. Oudendorpius cum edd. uett. 517 *iam*, „quod uenerit” c 518

- 520 hoc ferrum, quod fata iubent proferre, parau
non tibi, sed uicto ; feriam tua uiscera, Magne,
malueram soceri : rapimur quo cuncta feruntur.
tene mihi dubitas an sit uiolare necesse,
cum liceat ? quae te nostri fiducia regni
525 huc agit, infelix ? populum non cernis inermem
aruaque uix refugo fodientem mollia Nilo ?
metiri sua regna decet uiresque fateri.
tu, Ptolemaee, potes Magni fulcire ruinam,
sub qua Roma iacet ? bustum cineresque mouere
530 Thessalicos audes bellumque in regna uocare ?
ante aciem Emathiam nullis accessimus armis :
Pompei nunc castra placent, quae deserit orbis ?
nunc uictoris opes et cognita fata laccessis ?
aduersis non desse decet, sed laeta secutos :
535 nulla fides umquam miseros elegit amicos.
adsensere omnes sceleri. laetatur honore
rex puer insueto, quod iam sibi tanta iubere
permittant famuli. sceleri delectus Achilles,
perfida qua tellus Casius excurrit harenis
540 et uada testantur iunctas Aegyptia Syrtes,
exiguam sociis monstri gladiisque carinam
instruit. o superi, Nilusne et barbara Memphis
et Pelusiaci tam mollis turba Canopi
hos animos ? sic fata premunt ciuilia mundum ?
545 sic Romana iacent ? ullusne in cladibus istis
est locus Aegypto Phariusque admittitur ensis ?
hanc certe seruare fidem, ciuilia bella :

519 'dicit se gratiam reddidisse' a 523 ordinem uerborum, *dubitasne an*
mihi necesse sit te uiolare, Hosius interpungendo peruertit post 525
sequuntur in M 549-552 529 qua ZMV, quo PGU *bustum cineresque*
belli, quod sepeliri dicitur, uelut Cic. imp. Pomp. 30, in qua locutione similiter
luserunt Horatius epod. 9 23-6 bello . . . *sepulcrum conludit* et Manilius II 879
tumulum belli 533 uictoris GV, -es PU, toris ZM 539 excurrit Ωc,
exultat V 543 *Pelusiaci*, Aegyptii : uide x 9 aliaque ad VII 871 adlata.
comparauit Oudendorpius Ouid. fast. v 7 *fontes Aganippidos Hippocrenes* : adde
Mart. IX 103 5 *Therapnaxis* . . . *Amychis*, Sil. VII 634 *Tyria Sidone*, Stat. Theb.
v 12 *Paraetonio* . . . *Nilo* 544 545 interrogationes primus agnouisse uidetur

- cognatas praestate manus externaque monstra
 pellite, si meruit tam claro nomine Magnus
 550 Caesaris esse nefas. tanti, Ptolemaee, ruinam
 nominis haut metuis, caeloque tonante profanas
 inseruisse manus, impure ac semiuir, audes ?
 non domitor mundi nec ter Capitolia curru
 inuectus regumque potens uindexque senatus
 555 uictorisque gener, Phario satis esse tyranno
 quod poterat, Romanus erat : quid uiscera nostra
 scrutaris gladio ? nescis, puer inprobe, nescis
 quo tua sit fortuna loco : iam iure sine ullo
 Nili sceptrum tenes ; cecidit ciuilibus armis
 560 qui tibi regna dedit. iam uento uela negarat
 Magnus et auxilio remorum infanda petebat
 litora ; quem contra non longa uecta biremi
 appulerat scelerata manus, Magnoque patere
 fingens regna Phari celsae de puppe carinae
 565 in paruam iubet ire ratem, litusque malignum
 incusat bimaremque uadis frangentibus aestum,
 qui uetet externas terras adpellere classes.
 quod nisi fatorum leges intentaue iussu
 ordinis aeterni miserae uicinia mortis
 570 damnatum leto traherent ad litora Magnum,
 non ulli comitum sceleris praesagia derant :
 quippe, fides si pura foret, si regia Magno
 sceptrorum auctori uera pietate pateret,
 uenturum tota Pharium cum classe tyrannum.
 575 sed cedit fati classemque relinquere iussus

C. F. Weberus 549-552 uide ad 525 549 si, siquidem, ut VI 706, 718,
 VII 261, 290, VIII 222. recte Cortius 552 impure GUV, impune ZM, iniure P
 553 non, μή ὅν 556 erat om. ZU. etiamsi domitor mundi uictorisque
 gener non esset, tamen, quod regem Aegyptium deterrire debebat, Romanus
 erat, hoc est *esset*, ut II 617 ; neque enim *erat* magis quam *poterat* praeteritum
 tempus indicat, sed praesentem poeta alloquitur Ptolemaeum Pompeio adfuturo
uiscera nostra, pectus ciuis Romani 560 negarat PG(U)V, -bat ZM,
 -retur C 563 appulerat nec tempore nec significatione aptum uideri Bentleius
 adnotauit 564 celsae ZMV, -sa PGU 567 uetet Ω, -at PG adpellere
 ZMV, ex- G, aduertere PU non male 571 572 suo loco omissos et post 573
 et post 536 exhibet Z 575 classem Ω, secius G, ne eadem uox iteraretur,

- obsequitur, letumque iuuat praeferre timori.
 ibat in hostilem praeceps Cornelia puppem,
 hoc magis inpatiens egresso desse marito
 quod metuit clades. ‘ remane, temeraria coniunx,
 580 et tu, nate, precor, longeque a litore casus
 expectate meos et in hac ceruice tyranni
 explore fide[m] ’ dixit. sed surda uetanti
 tendebat geminas amens Cornelia palmas.
 ‘ quo sine me crudelis abis ? iterumne relinquer,
 585 Thessalicis sum[m]ota malis ? numquam omine laeto
 distrahimur miseri. poteras non flectere puppem,
 cum fugeres alto, latebrisque relinquere Lesbi,
 omnibus a terris si nos arcere parabas.
 an tantum in fluctus placeo comes ? ’ haec ubi frustra
 590 effudit, prima pendet tamen anxia puppe,
 attonitoque metu nec quoquam auertere uisus
 nec Magnum spectare potest. stetit anxia classis
 ad ducis euentum, metuens non arma nefasque
 sed ne summissis precibus Pompeius adoret
 595 sceptr[a] sua donata manu. transire parantem
 Romanus Pharia miles de puppe salutat
 Septimius, qui, pro superum pudor, arma satelles
 regia gestabat posito deformia pilo,
 inmanis uiolentus atrox nullaque ferarum
 600 mitior in caedes. quis non, Fortuna, putasset
 parcere te populis, quod bello haec dextra uacaret

quae causa intercedente plena distinctione nulla est, praesertim apud hunc poetam 580 a Gc, e PUV, om. ZM ; 588 a ΩC, e V. idem in libris errores Man. iv 868. recte Oudendorpius ‘ si Pompeius solus in altum iuisset et illi in litore starent, tunc possent dici e litore exspectare, . . . nunc non item ’
 582 dist. Cortius surda Ω, dura V uetanti GUV, uentati P, uetandi Z, uetata M 587 alto PGU, alio ZMV distinxi sicut suasit Oudendorpius : alto opponitur latebris Lesbi, quae *auia* appellatur 640 ; uide ix 41 sq. *placidis alto delabitur auris | in litus, Palinure, tuum.* alio recepto Hosius post alios sic interpunxit, *poteras non flectere puppem, | cum fugeres, alio latebrisque relinquere Lesbi, . . . si . . . parubus ?* non minus apta sententia ; sed sic *poteras non flectere* pro *nonne poteras flectere* accipiendum est, quod non facile fit. plerorumque interpunctiones enarrationesque ineptae sunt 595
 parantem PUV, -entem MG, -entum Z 601 uacaret ZMV, -asset PGU

- Thessaliaque procul tam noxia tela fugasses ?
 disponis gladios, nequo non fiat in orbe,
 heu, facinus ciuile tibi. uictoribus ipsis
 605 dedecus et numquam superum caritura pudore
 fabula, Romanus regi sic paruit ensis,
 Pellaesusque puer gladio tibi colla recidit,
 Magne, tuo. qua posteritas in saecula mittet
 Septimium fama ? scelus hoc quo nomine dicent
 610 qui Bruti dixere nefas ? iam uenerat horae
 terminus extremae, Phariamque ablatas in alnum
 perdiderat iam iura sui. tum stringere ferrum
 regia monstra parant. ut uidit comminus ensis,
 inuoluit uultus atque, indignatus apertum
 615 fortunae praebere, caput ; tum lumina pressit
 continuitque animam, nequas effundere uoces
 uellet et aeternam fletu corrumpere famam.
 sed, postquam mucrone latus funestus Achilles
 perfodit, nullo gemitu consensit ad ictum
 620 respexitque nefas, seruatque immobile corpus,
 seque probat moriens atque haec in pectore uoluit :
 ‘ saecula Romanos numquam tacitura labores
 attendunt, aeuumque sequens speculatur ab omni
 orbe ratem Phariamque fidem : nunc consule famae.
 625 fata tibi longae fluxerunt prospera uitae :
 ignorant populi, si non in morte probaris,

605 pudore GUV, -ri P, -rem ZM 607 608 adluditur ad id quod dici solet *suo sibi gladio hunc ingulo*, Ter. ad. 958 611 alnum GUV, altum ZMP 614 615 distinctionem posui non uenustam sed ad intellectum, ut uidetur, necessariam. uulgari interpunctione peruerse *indignatus praebere caput ab inuoluit uultus* distrahitur et ad *lumina pressit* adiungitur ; quod ut euitarent Bentleius et Cortius *indignatur* scripserunt, non bene ex aequo positum inuoluendi indignandi premendi uerbis 615 praebere Ω, monstrare V, praestare ζ 617 uellet Ω Seru. Aen. XI 418, possit V 619 expl. Oudendorpius. in c pro ‘non euitauit uulnus’ Kiesslingius et Vsenerus *euitauit* reposuerunt, inepte de eo qui uulnus iam passus erat : scribendum est *curauit* et contraria mutatione ‘tener, euiratus’ in schol. Cornut. ad Iuu. I 22 (Fleck. annal. suppl. XXIII p. 383), ubi libri *cui ratus* et *curatus* 620 praecedente negatione prius *que* pro *ue*, ut 628, alterum pro *sed*, ut IV 307, positum est 621 probat expl. a 623 speculatur GUV, -or ut uidetur MP, -us ZC 626 ‘probaris accipe probaueris’

- an scieris aduersa pati. ne cede pudori
 auctoremque dole fati : quacumque feriris,
 crede manum soceri. spargant lacerentque licebit,
 630 sum tamen, o superi, felix, nullique potestas
 hoc auferre deo. mutantur prospera uita,
 non fit morte miser. uidet hanc Cornelia caedem
 Pompeiusque meus : tanto patientius, oro,
 claude, dolor, gemitus : gnatus coniunxque peremptum,
 635 si mirantur, amant.' talis custodia Magno
 mentis erat, ius hoc animi morientis habebat.

- at non tam patiens Cornelia cernere saeuum,
 quam perferre, nefas miserandis aethera complet
 uocibus. 'o coniunx, ego te scelerata peremi :
 640 letiferae tibi causa morae fuit auia Lesbos,
 et prior in Nili peruenit litora Caesar.
 nam cui ius alii sceleris ? sed, quisquis, in istud
 a superis inmisit caput, uel Caesaris irae
 uel tibi prospiciens, nescis, crudelis, ubi ipsa
 645 uiscera sint Magni : properas atque ingeris ictus
 qua uotum est uicto. poenas non morte minores
 pendat et ante meum uideat caput. haud ego culpa
 libera bellorum, quae matrum sola per undas
 et per castra comes nullis absterrita fatis
 650 uictum, quod reges etiam timuere, recepi.
 hoc merui, coniunx, in tuta puppe relinqui ?
 perfide, parcebas ? te fata extrema petente
 uita digna fui ? moriar, nec munere regis.
 aut mihi praecipitem, nautae, permittite saltum,

Bentleius. apodosis mente intellegitur, ut 568-71: adhuc ignorant (neque umquam scient) si non probaris 631 uita Ω c, -ae Z ex 625 et plures quam par erat editores 635 si mirantur, quod ut faciant enitor, facere non possunt quin simul ament 637 638 planissimam sententiam neque explicatu indigentem tamen explicarunt a et Weisius, ut ferendi non sint qui haerere maluerunt 640 auia Ω a, obuia PU 642 cui ius PUV, cui uis G, cuius ZM quisquis, 'deest es' a, quod item deest Verg. Aen. I 330 sis felix nostrumque leues, quaecumque, laborem, adest ib. VIII 122 egredere o, quicumque es et Luc. VIII 746 645 sint Ω , sunt ZM, quod quin arriperet Hosius imperare animo nequiuit 651 coniunx Oudendorpius uocatium, Grotius

655 aut laqueum collo tortosque aptare rudentes,
aut aliquis Magno dignus comes exigit ense.
Pompeio praestare potest quod Caesaris armis
inputet. o saeui, properantem in fata tenetis ?
uiuus adhuc, coniunx, et iam Cornelia non est
660 iuris, Magne, sui : prohibent accersere mortem ;
seruor uictori.' sic fata interque suorum
lapsa manus rapitur trepida fugiente carina.

at, Magne cum terga sonent et pectora ferro,
permansisse decus sacrae uenerabile formae
665 iratamque deis faciem, nil ultima mortis
ex habitu uoltuque uiri mutasse fatentur
qui lacerum uidere caput. nam saeuus in ipso
Septimius sceleris maius scelus inuenit actu,
ac reteggit sacros scisso uelamine uoltus
670 semianimis Magni spirantiaque occupat ora
collaque in obliquo ponit languentia transtro.
tunc neruos uenasque secat nodosaque frangit
ossa diu : nondum artis erat caput ense rotare.
at, postquam trunco ceruix abscisa recessit,
675 uindicat hoc Pharius, dextra gestare, satellites.
degener atque operae miles Romane secundae,
Pompei diro sacrum caput ense recidis,
ut non ipse feras ? o summi fata pudoris !
inpius ut Magnum nosset puer, illa uerenda
680 regibus hirta coma et generosa fronte decora

nominatium fecit 655 aptare PUV, -te G, artare ZM 657 658 expl. a :
uide ad VII 323 adnotata 662 trepida Ω, -de ZM 665 faciem ΩC, aciem
PU. *dis iratam frontem* L. Calpurnii Pisonis commemorat Cicero in Pis. 68,
qualem faciem absurde in Pompeio moriente pariter cum uenerabili decore
permansisse dici senserunt Benthley, qui *certantem*, et Maduigi, qui
aequatam proposuit. sed quaesito dignum est quid a impulerit ut haec
adnotaret, 'ut scribit Paternus de Pompeio *duodecimesimum annum agentis*
pridie natalem ipsius uitae fuit exitus', quorum causa fuisse potest <mons>
tratamque diu faciem (digito uidelicet praetereuntium); nam *miratam*
passiuum in Lucanum non contulerim. in V, fortasse etiam in aliis libris
(uide Hosium p. xxv), scriptum est *diis*. ceterum in c sic fere scribendum
uidetur, 'quod a tali <interiret> iratam' 675 distinxī ut *hoc* quo
refertur haberet (uide 651 *huc merui, relinqui*), nam cuius uersu 673 mentio

- caesaries compresa manu est, Pharioque ueruto,
 dum uiuunt uoltus atque os in murmura pulsan-
 singultus animae, dum lumina nuda rigescunt,
 suffixum caput est, quo numquam bella iubente
 685 pax fuit; hoc leges Campumque et rostra mouebat,
 hac facie, Fortuna, tibi, Romana, placebas.
 nec satis infando fuit hoc uidisse tyranno:
 uolt sceleris superesse fidem. tunc arte nefanda
 summoti est capiti tabes, raptoque cerebro
 690 adsuccata cutis, putrisque effluxit ab alto
 umor, et infuso facies solidata ueneno est.
 ultima Lageae stirpis perituraque proles,
 degener incestae sceptris cessure sorori,
 cum tibi sacrato Macedon seruetur in antro
 695 et regum cineres extracto monte quiescant,
 cum Ptolemaeorum manes seriemque pudendam
 pyramides claudant indignaque Mausolea,
 litora Pompeium feriunt, truncusque uadosis
 huc illuc iactatur aquis. adeone molesta
 700 totum cura fuit socero seruare cadauer?
 hac Fortuna fide Magni tam prospera fata
 pertulit, hac illum summo de culmine rerum
 morte petit cladesque omnis exegit in uno
 saeua die quibus immunes tot praestitit annos,
 705 Pompeiusque fuit qui numquam mixta uideret

fit caput non est Pompei: rectum erat uel *hanc* (ceruicem) uel *os* (ix 137 sq. *gestata per urbem | ora ducis*) 681 compresa Va, compressa Ω et editorum maior pars. quo, quaeso, consilio *compressisse* Achilles putandus est Pompei caesariem? 685 post 713 U 688 sceleris ZMG, -ri PUV: uide ix 140 693 sorori ZMUC, -is GV, soleri P 701 fide GUV, -em ZMP 702 *hac*, 'iterum subauditur *fide*' Bentleius. tam certa fide Fortuna et prosperitatem Pompei pertulit (hoc est usque ad finem uitae sine intermissione tulit) et mortis die de summo eum culmine petiit (quemadmodum petitur quis ad supplicium, in uincula, Quint. inst. vii 1 55, 6 6) omnesque praeteritae felicitatis poenas semel exegit, seruato quasi pacto ut nec tristia laetis nec laeta tristibus admiscerentur. petendi uerbum ita ut modo dixi accipiendum esse neque id quod *impetere* ualere ostendunt illa *summo de culmine*, quibus, ut viii 8, aperte significatur culmen unde Pompeius descenderit: qui de culmine impetit percutitue aliquem, is in culmine ipse constitutus est; quamobrem Sandstroemius *summo dea culmine* 704 die Ω, -es FG

- laeta malis, felix nullo turbante deorum
et nullo parcente miser ; semel inpulit illum
dilata Fortuna manu. pulsatur harenis,
carpitur in scopulis hausto per uolnera fluctu,
710 ludibrium pelagi, nullaue manente figura
una nota est Magno capitis iactura reuolsi.
ante tamen Pharias uictor quam tangat harenas
Pompeio raptim tumultum fortuna parauit,
ne iaceat nullo uel ne meliore sepulchro.
715 e latebris pauidus decurrit ad aequora Cordus.
quaestor ab Icario Cinyreae litore Cypri
infaustus Magni fuerat comes. ille per umbras
ausus ferre gradum uictum pietate timorem
conpulit ut mediis quaesitum corpus in undis
720 duceret ad terram traheretque in litora Magnum.
lucis maesta parum per densas Cynthia nubes
praebebat, cano sed discolor aequore truncus
conspicitur. tenet ille ducem complexibus artis
eripiente mari ; tunc uictus pondere tanto
725 expectat fluctus pelagoque iuuante cadauer
inpellit. postquam sicco iam litore sedit,
incubuit Magno lacrimasque effudit in omne
uolnus, et ad superos obscuraque sidera fatur
‘ non pretiosa petit cumulato ture sepulchra
730 Pompeius, Fortuna, tuus, non pinguis ad astra
ut ferat e membris Eoos fumus odores,
ut Romana suum gestent pia colla parentem,
praeferat ut ueteres feralis pompa triumphos,
ut resonent tristi cantu fora, totus ut ignes
735 proiectis maerens exercitus ambiat armis.
da uilem Magno plebei funeris arcam

715 cordus c ad ix 64, item (u ex i corr.) Z(M), quod a 767 commendationem accipere uidetur, codrus Ω 716 Cypri litus cur Icarium uocetur non magis intellegitur quam ante inuentam papyr. Oxy. 1011 intellegebatur cur Ceae insulae nymphae Coryciae appellarentur Ouid. her. xx 221 ; sed *Idulio*, quod ex 2 editores recipiunt, ut sic mutatum sit ueri simile non est cinyraeae cireneae al. Ω
724 tunc Z(M)UV nunc PG 727 effudit Ω, -fundit ZM 731 eoos GUV,

- quae lacerum corpus siccos effundat in ignes ;
 robora non desint misero nec sordidus ustor.
 sit satis, o superi, quod non Cornelia fuso
 740 crine iacet subicique facem complexa maritum
 imperat, extremo sed abest a munere busti
 infelix coniunx nec adhuc a litore longe est.
 sic fatus paruos iuuenis procul aspicit ignes
 corpus uile suis nullo custode cremantis.
 745 inde rapit flammās semustaque robora membris
 subducit. ' quaecumque es,' ait ' neclecta nec ulli
 cara tuo sed Pompeio felicior umbra,
 quod iam conpositum uiolat manus hospita bustum,
 da ueniam : siquid sensus post fata relictumst,
 750 cedis et ipsa rogo paterisque haec damna sepulchri,
 teque pudet sparsis Pompei manibus uri.'
 sic fatus plenusque sinus ardente fauilla
 peruolat ad truncum, qui fluctu paene relatus
 litore pendebat. summas dimouit harenas
 755 et collecta procul lacerae fragmenta carinae
 exigua trepidus posuit scrobe. nobile corpus
 robora nulla premunt, nulla strue membra recumbunt :
 admotus Magnum, non subditus, accipit ignis.
 ille sedens iuxta flammās ' o maxime ' dixit
 760 ' ductor et Hesperii maiestas nominis una,
 si tibi iactatu pelagi, si funere nullo
 tristior iste rogus, manes animamque potentem
 officiis auerte meis : iniuria fati

-us ZMP 749 relictum est G(U)Z², -um PV, -us ZM 752 fatus Ω, -ur V.
sic fatus plenusque ut 105 *sic fata iterumque refusa* 757 premunt Ω et ad
 778 c, premit Par. Lat. n.a. 1626 man. 2, quod probarunt Burmannus alique et
 usitate dicitur, ut VII 761 sq. *cubile . . . miles premit.* sed premendi actio
 mutua est, recteque Weisius 'premut etiam ea quae supposita sunt oneri';
 neque, quod uulgo *fulcire* quae infra, *fulciri* quae supra sunt dicuntur,
 Propertius deterritus est quin i 8 7 scriberet *pedibus teneris positas fulcire*
pruinās; Graeci autem utraque ratione *ἐπιδειν* ponunt. similia sunt quae ad
 IX 925 collegi; ipsumque premendi uerbum Prop. III 10 14 *presso pollice finge*
comas contrarium significat ac Verg. Aen. IV 148 *fronde premit crinem* 761
 nullo ZMV et in ras. U, nudo Ge, mundo P 763 auerte Ω, adu. ZM

- hoc fas esse iubet ; ne ponti belua quicquam,
 765 ne fera, ne uolucres, ne saeui Caesaris ira
 audeat, exiguum, quantum potes, accipe flammam
 Romana succense manu. fortuna recursus
 si det in Hesperiam, non hac in sede quiescent
 tam sacri cineres, sed te Cornelia, Magne,
 770 accipiet nostraque manu transfundet in urnam.
 interea paruo signemus litora saxo,
 ut nota sit busti ; siquis placare peremptum
 forte uolet plenos et reddere mortis honores,
 inueniat trunci cineres et norit harenas
 775 ad quas, Magne, tuum referat caput.' haec ubi fatus,
 excitat inualidas admoto fomite flammās.
 carpitur et lentum Magnus destillat in ignem
 tabe fouens bustum. sed iam percusserat astra
 aurorae praemissa dies : ille ordine rupto
 780 funeris attonitus latebras in litore quaerit.
 quam metuis, demens, isto pro crimine poenam
 quo te fama loquax omnis accepit in annos ?
 condita laudabit Magni socer inpius ossa :
 i modo securus ueniae fassusque sepulchrum
 785 posce caput. cogit pietas inponere finem
 officio. semusta rapit resolutaque nondum

764-766 dist. Burmannus 765 uolucres Ω, -is ZM probante Bentleio
 766 quantum potes expl. Cortius 767 succense GV et (-nse in ras.) U, -sa
 ZMP manu Ω, manu est ZM 768 quiescent Ω, -ant PV 770 manu
 uerus est ablatiuus, e nostra manu in urnam transfundet 772-774 dist. ed.
 Colinaei 1543 : inueniat et norit, sicut signemus, iubentis sunt. male Hosius,
 sed peius Grotius et plerique interpunxerunt ; melius post honores Walkerus
 777 len- mag- ZMG, mag- len- PUV - 779 aurorae Ω(C), -ra V prae-
 missa GU, pro- ΩC aurorae praemissa dies, ea dies quae auroram ipsam
 praecedit. rem significat Latino nomine carentem sed sibi ex uaria Stoicorum
 doctrina cognitam 'the false dawn', Edward Fitzgerald ad Omari stropham
 2 'subhi kazzib, a transient light on the horizon about an hour before the subhi
 siddik or true dawn ; a well-known phenomenon in the East' ; Wilfrid Blunt
 diar. I p. 17 'from my bed (in Aegypt) I can see the first glimmer of the false
 dawn, which makes the owls hoot and the jackals cry. Then, with the real
 dawn, crows begin to pass overhead' 784 i MGv, im P, in Z, sis U 786
 semusta Ω, sed iusta (ZM)c quae dubitari potest utrum rapit et restinguit
 coniungat an hic ordo sit, 'ossa semusta neruisque nondum satis resoluta rapit
 et inustis plena medullis restinguit' : certe neruis a resoluta pendet ineptequa

- ossa satis neruis et inustis plena medullis
 aequorea restinguit aqua congestaque in unum
 parua clausit humo. tunc, ne leuis aura relectos
 790 auferret cineres, saxo compressit harenam,
 nautaque ne bustum religato fune moueret
 inscripsit sacrum semusto stipite nomen :
 ‘hic situs est Magnus’. placet hoc, Fortuna, sepulchrum
 dicere Pompei, quo condi maluit illum
 795 quam terra caruisse socer ? temeraria dextra,
 cur obicis Magno tumulum manesque uagantis
 includis ? situs est qua terra extrema refuso
 pendet in Oceano ; Romanum nomen et omne
 imperium Magno tumuli est modus : obrue saxa
 800 crimine plena deum. si tota est Herculis Oete
 et iuga tota uacant Bromio Nyseia, quare
 unus in Aegypto Magni lapis ? omnia Lagi
 arua tenere potest, si nullo caespite nomen
 haeserit. erremus populi cinerumque tuorum,
 805 Magne, metu nullas Nili calcemus harenas.
 quod si tam sacro dignaris nomine saxum
 adde actus tantos monimentaue maxuma rerum,
 adde trucidis Lepidi motus Alpinaue bella
 armaue Sertori reuocato consule uicta

Weisius et alii post *satis* interpungunt 787 inustis plena GUV, mussi plena P, inusta ZM *inustis* ab inurendo, ut recte Cortius : uide RX 852. inustis adustisue medullis plena ossa, non exustis uacua 791 religato fune Ω, funere ligato ZM 792 semusto Ω(C), -um PG 794 795 expl. a, nam plus uno modo aberratum est 797 qua ut pan. Mess. 147 sq. *Oceanus ponto qua continet orbem, | nulla tibi aduersis regio sese offeret armis*, Luc. VIII 212 *refuso, ἀποπόψω* : uide Hom. Od. XX 65 ibique schol. : idemne uoluerit Vergilius Aen. VII 225 incertum est 798 pendet : uide 754 et Man. IV 595 sq. *natat tellus pelagi lustrata corona | cingentis medium liquidis amplexibus orbem* 802 magni PUV, est magni ZM, magni est G 803 arua PUV, rura ZMG : uide 443, RX 130, X 312 803 804 dist. Grotius ; stolidè Cortius maiorem interpunctionem post *haeserit* sublatam post *potest* posuit. hoc dicitur : si nomen lapidi non inscriptum fuerit, Aegyptum uniuersam pro Pompei tumulo haberi posse ; quod cum illo dignum sit, uel optandum esse ut populi uerum sepulturae locum ignorent ideoque (quod ipsum per se multum incommodi habiturum apparet) totam terram uitent 808 trucidis ZMG, -es PUV 809 sertori GUC, -ii PV, -is ZM

- 810 et currus quos egit eques, commercia tuta
gentibus et pavidos Cilicas maris, adde subactam
barbariem gentesque uagas et quidquid in Euro
regnorum Boreaque iacet. dic semper ab armis
ciuilem repetisse togam, ter curribus actis
- 815 contentum multos patriae donasse triumphos.
quis capit haec tumulus? surgit miserabile bustum
non ullis plenum titulis, non ordine tanto
fastorum; solitumque legi super alta deorum
culmina et extructos spoliis hostilibus arcus
- 820 haud procul est ima Pompei nomen harena
depressum tumulo, quod non legat aduena rectus,
quod nisi monstratum Romanus transeat hospes.
noxia ciuili tellus Aegyptia fato,
haud equidem inmerito Cumanae carmine uatis
- 825 cautum, ne Nili Pelusia tangeret ora
Hesperius miles ripasque aestate tumentis.
quid tibi, saeua, precer pro tanto crimine, tellus?
uertat aquas Nilus quo nascitur orbe retentus,
et steriles egeant hibernis imbribus agri,
- 830 totaque in Aethiopum putres soluaris harenas.
nos in templa tuam Romana accepimus Isim
semideosque canes et sistra iubentia luctus
et quem tu plangens hominem testaris Osirim;
tu nostros, Aegypte, tenes in puluere manes.
- 835 tu quoque, cum saeuo dederis iam templa tyranno,
nondum Pompei cineres, o Roma, petisti;
exul adhuc iacet umbra ducis. si saecula prima

812 barbariem GV, -am ZMP(U) 817 ullis GUV, nullis ZMP, *illis* Bentleius, quos cum nullus tumulus capere dicatur uersu superiore, qui poterant in angustum saxum inferciri? poeta sepulcrum, quod facile paucis ex tot titulis impleri poterat, nulla parte eorum impletum esse queritur, ne trium quidem consulationum commemoratione; hos enim significant illa *ordine tanto fastorum* 818 fastorum Ωc, factorum ZU 821 depressum ZMG, im- PUV 824 inmerito PUV, merito ZMG 829 hibernis imbribus, quibus ceterae terrae fertilitatem debent, caret Aegyptus, non eget: egebit, si Nilus aestate abundare desierit: Tib. 1 7 23-5 *Nile pater, . . . te propter nullos tellus tua postulat imbres*. hoc cum non intellegant, pars editorum *egeant* interpretatur *deficiantur* (quasi nudo uestimenta detrahi possint), pars *hibernis imbribus* ait *esse inundationibus*

- uictoris timuere minas, nunc excipe saltem
 ossa tui Magni, si nondum subruta fluctu
 840 inuisa tellure sedent. quis busta timebit ?
 quis sacris dignam mouisse uerebitur umbram ?
 imperet hoc nobis utinam scelus et uelit uti
 nostro Roma sinu : satis o nimiumque beatus,
 si mihi contingat manes transferre reuolsos
 845 Ausoniam, si tale ducis uiolare sepulchrum.
 forsitan, aut sulco sterili cum poscere finem
 a superis aut Roma uolet feralibus Austris
 ignibus aut nimiis aut terrae tecta mouenti,
 consilio iussuque deum transibis in urbem,
 850 Magne, tuam, summusque feret tua busta sacerdos.
 nam quis ad exustam Cancro torrente Syenen
 ibit et imbrifera siccas sub Pliade Thebas
 spectator Nili, quis rubri stagna profundi
 aut Arabum portus mercis mutator Eoae,
 855 Magne, petet, quem non tumuli uenerabile saxum
 et cinis in summis forsant turbatus harenis
 auertet manesque tuos placare iubebit
 et Casio praeferre Ioui ? nil ista nocebunt
 famae busta tuae : templis auroque sepultus
 860 uilior umbra fores. nunc est pro numine summo
 hoc tumulo Fortuna iacens ; augustius aris

tempestuosus 840 'timebit, subauditur mouere' a probante Franckenio, cuius interpunctionem nunc Hosius secutus est, sed perperam. *mouere* (*mouisse*) si audiretur, audiretur etiam *uerebitur* neque positum esset *timebit* 841 *uerebitur* PGU, *merebitur* V, *uidebitur* ZM 843 *beatus* Ω, -te ZM, *beat*i Postgatus. *ego ex mihi* praecipendum est, quemadmodum *aper ex aprum* Mart. III 50 8 *putidus est, totiens si mihi pontis aprum* : uide Luc. IX 46d. *facilius* eodem casu *Roma* bis sumitur VII 29 o *felix, si . . . Roma uideret* 845 *ausoniam* ZMGa, -ae P(U)V 848 *nimiis* GVa, *nimis* ZMU, *nimbis* P. *ignes* recte a *aestus* interpretatur, ut IX 375 *spes imber erat nimios metuentibus ignes* : incendia, quae c significari putat, inepte *nimia* appellarentur 852 *imbrifera sub Pliade* non situm urbis demonstrat, neque enim, qui Farnabii error est, Aegyptiis id sidus supra uerticem uoluitur, sed tempus anni, Pliadam occasum ineunte Nouembri imbres mouere solitum. similiter Vergilius Aen. IX 668 *pluvialibus Haedis* pro eorum ortu occasuue 853 *spectator* PUV, -to ZM, *sectator* G 857 *iubebit* ZMG, *iuuabit* PUV 860 paulo rectius di-tinxi. 'Fortuna quodam modo cum ipso Pompeio sepulta,

- uictoris Libyco pulsatur in aequore saxum.
 Tarpeis qui saepe deis sua tura negarunt
 inclusum Tusco uenerantur caespite fulmen.
 865 proderit hoc olim, quod non mansura futuris
 ardua marmoreo surrexit pondere moles.
 pulueris exigui sparget non longa uetustas
 congeriem, bustumque cadet, mortisque peribunt
 argumenta tuae. ueniet felicior aetas
 870 qua sit nulla fides saxum monstrantibus illud ;
 atque erit Aegyptus populis fortasse nepotum
 tam mendax Magni tumulo quam Creta Tonantis.

cui semper adfuerat' Grotius: uide Auson. 220 1 (Peip. p. 73) *Aiacis tumulo pariter tegor obruta Virtus*, praeterea Luc. VIII 730 *Pompeius, Fortuna, tuus*, III 169 sq. *interea totum Magni fortuna per orbem | secum casuras in proelia mouerat urbes*, VIII 686 *hac facie* (Pompei facie induta), *Fortuna, tibi, Romana, placebas*. maioris numinis instar habere ait cum Pompeio iacentem Fortunam quam cum staret; quae quam uera sit sententia, ne quaeramus. Pompeium ipsum pro summo numine esse, quod quidam dici uolunt, nimis apertum esset mendacium 860 est Ω (in ras. M), es U et ad 863 c et ut uidetur a, fortasse recte sed uereor ne propterea quia praecessit *fores*. certe *tuae* 869 ad Pompeium, non ad Fortunam refertur numine PUV, nomine ZMG 863 negarunt ZMV, -rant G, -bant PU 868 cadet ZGV, -it MU, -ent P 870 qua sit PGV, quas sit U, quas et ZM

LIBER NONVS

AT non in Pharia manes iacuere fauilla
nec cinis exiguus tantam conpescuit umbram ;
prosiluit busto semustaque membra relinquens
degeneremque rogam sequitur conuexa Tonantis.

5 qua niger astriferis conecititur axibus aer
quodque patet terras inter lunaeque meatus,
semidei manes habitant, quos ignea uirtus
innocuos uita patientes aetheris imi
fecit et aeternos animam collegit in orbes ;

10 non illuc auro positi nec ture sepulti
perueniunt. illic postquam se lumine uero

post 4 dist. Grotius et ut uidetur Priscianus G.L.K. III p. 217, minus bene
post 6 Bentleius: aliter interpungendo et Cortius et Franckenius sententiam
peruerterunt. Pompei anima eo enisa est ubi aer inter terram lunamque patens
aetheri conecititur, hoc est ad lunarem circulum, τὴν τῆς σελήνης σφαῖραν πλησιδ-
ζουσιν τῷ ἀέρι Chrysipp. ap. Stob. ecl. I 21 5, quam regionem piorum manes
habitare credebantur: uide Porph. ap. Stob. ecl. I 49 61 ταῖς τῶν εὐσεβῶς
βεβιωκότων ψυχαῖς μετὰ τὴν τελευταίην οἰκείῃς ἐστὶ τόπος ὁ περὶ τὴν σελήνην, Plut.
de fac. in orb. lun. 28, Sext. Emp. adu. math. IX 73, Cic. Tusc. I 43, Tert. de
an. 54 *sublimantur animae sapientes . . . apud Stoicos sub lunam*, Seru. Aen. V
735 *elysium . . . est . . . secundum theologos circa lunarem circulum, ubi iam*
aer purior est 5 *niger* 'ex comparatione eius aeris qui semper inflammatur
atque igneus est, quem uocamus aethera' c, 'usque ad lunarem circulum
turbidus est aer' a *astriferis axibus*, octo orbium συστήματι qui planetas et
fixa sidera ferunt, quorum infimus lunaris est 6 ordinem esse *niger aer idque*
quod patet, quae duo unam rem ostendunt, ut VIII 1 *Herculeas fauces nemoro-*
saeque Tempe, intellexisse uidetur Bentleius; neque enim terrae lunaeque
interuallum habitant semidei manes aetheris imi patientes 9 *aeternos orbes*,
astriferos axes 5. Seru. Aen. VI 127 *bene uiuentium animas ad superiores*
circulos, id est ad originem suam, redire; quamquam non supra infimum octo
orbium escendunt, sicut infimo tantum niger conecititur aer *collegit* ex
multorum corporibus et omnibus gentibus falso c 'aut quoniam Pythagoras
dixit huiusmodi animas in stellas conuerti, quomodo accipimus *aeternos orbes*',
quam interpretationem respuunt praecedentia, praesertim illa *aetheris imi*

impleuit, stellasque uagas miratus et astra
fixa polis, uidit quanta sub nocte iaceret
nostra dies risitque sui ludibria trunci.

- 15 hinc super Emathiae campos et signa cruenti
Caesaris ac sparsas uolitauit in aequore classes,
et scelerum uindex in sancto pectore Bruti
sedit et inuicti posuit se mente Catonis.

- ille, ubi pendebant casus dubiumque manebat
20 quem dominum mundi facerent ciuilia bella,
oderat et Magnum, quamuis comes isset in arma
auspiciis raptus patriae ductuque senatus ;
at post Thessalicas clades iam pectore toto
Pompeianus erat. patriam tutore carentem
25 excepit, populi trepidantia membra refouit,
ignauis manibus proiectos reddidit enses,
nec regnum cupiens gessit ciuilia bella
nec seruire timens. nil causa fecit in armis
ille sua : totae post Magni funera partes
30 libertatis erant. quas ne per litora fusas
colligeret rapido uictoria Caesaris actu,
Corcyrae secreta petit ac mille carinis
abstulit Emathiae secum fragmenta ruinae.
quis ratibus tantis fugientia crederet ire
35 agmina, quis pelagus uictas artasse carinas ?

Dorida tum Malean et apertam Taenaron umbris,
inde Cythera petit, Boreaque urgente carinas
Graia fugit, Dictaea legit cedentibus undis

12 miratus ZMV, -ur GU, -os P. *que . . . et inter se respondent, nisi forte postquam impleuit et participium ex aequo ponuntur, ut Sil. XIII 147 sq. postquam . . . uidet et clamore propinquo et Ouid. met. v 362 sq. postquam exploratum . . . est . . . depositoque metu, quae uerba multi imperite mutarunt*

24 om. P 28 nec seruire timens expl. Grotius causa ZMPC, -ae GUV

29 sua GC, sui in ras. M, suae Ω propter totae 35 om. Z 36

'Lacones Doris uocantur et sinus incolae Boeotici (et insule ciboea *cod.*), cuius Maleos promunturium est' c, sic enim scribendum uidetur : *insula pro sinus* idem liber ed. Vsen. p. 313 13 38 graia*, creta Ω (sed et in ras. P), graeca iam ed. princeps, quo adiectiuo maior pars poetarum abstinuit, epici quidem omnes atque in metamorphosesin etiam Ouidius. Graia fugit litora, legit Dictaea. ab-urde Creta ante fugere quam litora eius legantur dicitur,

litora. tunc ausum classi praecludere portus
 40 inpulit ac saeuas meritum Phycunta rapinas
 sparsit, et hinc placidis alto delabitur auris
 in litus, Palinure, tuum (neque enim aequore tantum
 Ausonio monumenta tenes, portusque quietos
 testatur Libye Phrygio placuisse magistro),
 45 cum procul ex alto tendentes uela carinae
 ancipites tenuere animos, sociosne malorum
 an ueherent hostes : praeceps facit omne timendum
 uictor, et in nulla non creditur esse carina.
 ast illae puppes luctus planctusque ferebant
 50 et mala uel duri lacrimas motura Catonis.

nam, postquam frustra precibus Cornelia nautas
 priuignique fugam tenuit, ne forte repulsus
 litoribus Phariis remearet in aequora truncus,
 ostenditque rogum non iusti flamma sepulchri,
 55 'ergo indigna fui,' dixit 'Fortuna, marito
 accendissem rogum gelidosque effusa per artus
 incubuisse uiro, laceros exurere crines
 membraque dispersi pelago componere Magni,
 uolneribus cunctis largos infundere fletus,
 60 ossibus et tepida uestes implere fauilla,
 quidquid ab extincto licuisset tollere busto
 in templis sparsura deum. sine funeris ullo
 ardet honore rogus ; manus hoc Aegyptia forsan
 obtulit officium graue manibus. o bene nudi
 65 Crassorum cineres : Pompeio contigit ignis

neque in breui narratione bis eam et uariato nomine appellari consentaneum erat ; molestissime autem bis mutatur subiectum sententiae. horum uitiorum partem tantum tollunt coniecturae, Guieti *subit*, Schraderi *Barcaea*
 40 rapinas ZMG Prisc. G.L.K. II p. 396, ruinas PUV 41 sparsit, disiecit, Sen. Tro. 230 sparsae tot urbes turbinis uasti modo 43 om. P 51 'frustra, quoniam non euenit ut corpus ad eos aestu referretur' c: Farnabii aliorumque interpretationem 'frustra laborabat retinere' tempus uerbi excludit 52 repulsus Ω, reuulsus PU 54 iusti Ωa, iussi P, uisi V non male, sed uide 1091 64 o bene nudi, o bene factum quod nudi sunt: 1058 sq. o bene rapta | arbitrio mors ista tuo, I 248 o male uicinis haec moenia condita Gallis. haec non editorum sed lexicographorum in usum adnoto, cum thesaurus ling. Lat. II p. 2126 27 hoc bene interpretetur uulue, quod unum est ex multis

- inuidia maiore deum. similisne malorum
 sors mihi semper erit? numquam dare iusta licebit
 coniugibus? numquam plenas plangemus ad urnas?
 quid porro tumultis opus est aut ulla requiris
 70 instrumenta, dolor? non toto in pectore portas,
 in pia, Pompeium? non imis haeret imago
 uisceribus? quaerat cineres uictura superstes.
 nunc tamen, hinc longe qui fulget luce maligna,
 ignis adhuc aliquid Phario de litore surgens
 75 ostendit mihi, Magne, tui. iam flamma resedit,
 Pompeiumque ferens uanescit solis ad ortus
 fumus, et inuisi tendunt mihi carbasa uenti.
 83 linquere, siqua fides, Pelusia litora nolo.
 78 non mihi nunc tellus Pompeio siqua triumphos
 uicta dedit, non alta terens Capitolia currus
 80 gratior; elapsus felix de pectore Magnus:
 hunc uolumus quem Nilus habet, terraeque nocenti
 non haerere queror; crimen commendat harenas.
 84 tu pete bellorum casus et signa per orbem,
 Sexte, paterna moue; namque haec mandata reliquit
 Pompeius uobis in nostra condita cura:

nec leuibus sub illa uoce erratis 66 *inuidia* ut I 82-4 *nec gentibus ullis* | *com-*
modat in populum terrae pelagique potentem | *inuidiam* *Fortuna suam*: di
 Pompeium cremari patiendo magis inuidos se praebuerunt: uide VII 761 sq.
si funere nullo | *tristior iste rogos*, 793-5 *sepulcrum* . . . *Pompei*, *quo conuli*
maluit illum | *quam terra caruisse socer*. recte cepit Farnabius; contra a 'de
 hoc dis maior debet fieri inuidia, quod talem tumultum Pompeius accepit', quo
 sensu habetur *deorum inuidia* IV 243 sq., atque ita plures, quasi id nunc
 agatur. Franckenius etiam peius ineptit 67 *iusta* *la*, *busta* *V*, ut Stat.
 silu. III 2 142 *dederim quae busta Pelasgis*; sed praestat alterum 69
 'ἐπιδιδότωρος' c: de porro uide Maduigium ad Cic. de fin. II 25 73 *hinc* *MU*,
hin *Z*, *hic* *PGV* 76 *solis ad ortus*, 'incipiente sole' a, uentum enim Eurum
 fuisse ostendunt 113 et 117-9 83 inter 77 et 78 collocant *z* ibique interpre-
 tatur a, post 79 ponunt *PU*, post 82 *V*, om. *ZMG*. uersus, quo explicatur
inuisi 77, hic paene necessarius est, eo enim absente *gratior* comparatium
 80 quo spectet parum apparet, ut duo codices post 79 commenticium inseruerint
 uersiculum *quam manet Aegyptus, quae Magni possidet artus*, Cortius pro *non*
mihi nunc 78 nouauerit *hac mihi non*. suspicor scribam a 77 *uenti ad* 81 *-enti*
delapsum ad non 82 perrexisse ac deinde ad *non* 78 reuersum subiecisso *mihi*
nunc etc.; quamquam casu uersus excidere potuit, ut ex P 43, ex Z 35 *siqua*
jides, 'difficile enim creditur, quod mulier solum hostile non timeat' a: uide II

- “ me cum fatalis leto damnauerit hora,
 excipite, o nati, bellum ciuile, nec umquam,
 dum terris aliquis nostra de stirpe manebit,
 90 Caesaribus regnare uacet. uel sceptras uel urbes
 libertate sua ualidas inpellite fama
 nominis : has uobis partes, haec arma relinquo.
 inueniet classes quisquis Pompeius in undas
 uenerit, et noster nullis non gentibus heres
 95 bella dabit : tantum indomitos memoresque paterni
 iuris habete animos. uni parere decebit,
 si faciet partes pro libertate, Catoni.”
 exsolui tibi, Magne, fidem, mandata peregi ;
 insidiae ualuere tuae, deceptaque uixi
 100 ne mihi commissas auferrem perfida uoces.
 iam nunc te per inane chaos, per Tartara, coniunx,
 si sunt ulla, sequar, quam longo tradita leto
 incertum est : poenas animae uiuacis ab ipsa
 ante feram. potuit cernens tua funera, Magne,
 105 non fugere in mortem : planctu contusa peribit,
 effluet in lacrimas : numquam ueniemus ad enses
 aut laqueos aut praecipites per inania iactus :
 turpe mori post te solo non posse dolore.’
 sic ubi fata, caput ferali obduxit amictu

550 sq. *siqua fides, his te quoque iungere, Caesar, | inuideo* 87 habent **GV**, om. **Ω** ob homoeoteleuton, uersum si non plane necessarium at certe aptissimum

89 *aliquis Ω, aliquid* haud male **Z** eiusque geminus cod. Par. 10403 saec. ix, quibus quod non tertius accedit **M** quartusque Hosius, id eo fit quia Montepesulanus post 85 non amplius ex communi trium librorum archeptypo deriuatus est sed ad eandem ac **P** originem redit 99 100 om. **MP**, 100 etiam **Z**; priorem interpretatur **c**, utrumque **a** 102 *longo*, longinquo; nam eis qui *leto* enarrant *uitae mortis simili* obstat ante 104 104 potuit **GZ**², quod interpretatur **a**, ‘ab anima mea exigam poenas, quae, te cum perire conspiceret, non mox fugit in mortem’, potui **Ω**, quod praeter Hosium nemo ferri posse iudicauit, ut deliquisse Cornelia, non anima, dicatur, poenas autem datura esse quae non deliquerit, quae deliquerit sumptura. neque tam homini quam animae conuenit *fugere*. ceterum ne in illo *cernens* haereas uide physiognom. II p. 17 ad. Foerst. *hos enim (oculos) tamquam fores animae uidere uolunt, nam et animam dicunt per oculos emicare et etc.* funera **Ω**, uulnera **ZG** 105 in **a** scribendum est cum paucioribus libris ‘sic cruciabitur ut *macerata*’ hoc est *planctu contusa* ‘lacrimisque consumpta adceleret mihi fata tardantia’, non

- 110 decreuitque pati tenebras puppisque cauernis
delituit, saeuumque arte complexa dolorem
perfruitur lacrimis et amat pro coniuge luctum.
illam non fluctus stridensque rudentibus Euris
mouit et exurgens ad summa pericula clamor,
115 uotaque sollicitis faciens contraria nautis
composita in mortem iacuit fauitque procellis.
prima ratem Cypros spumantibus accipit undis ;
inde tenens pelagus, sed iam moderatior, Euris
in Libycas egit sedes et castra Catonis.
120 tristis, ut in multo mens est praesaga timore,
aspexit patrios comites a litore Magnus
et fratrem ; medias praeceps tunc fertur in undas.
' dic ubi sit, germane, parens ; stat summa caputque
orbis, an occidimus Romanaque Magnus ad umbras
125 abstulit ? ' haec fatur ; quem contra talia frater :
' o felix, quem sors alias dispersit in oras
quique nefas audis : oculos, germane, nocentis
spectato genitore fero. non Caesaris armis
occubuit dignoque perit auctore ruinae :
130 rege sub impuro Nilotica rura tenente,
hospitii fretus superis et munere tanto
in proauos, cecidit donati uictima regni.
uidi ego magnanimi lacerantes pectora patris,
nec credens Pharium tantum potuisse tyrannum
135 litore Niliaco socerum iam stare putauit.

maerore 111 arte ZGU, 'pro ualide' c, alte MPV, ante C 118 tenens, sicut moderatior, respicit ad 113: uide v 413 sq. fortius hiberni flatus caelumque fretumque, | cum cepere, tenent. dico propter Farnabium Burmannum Weisium 125 quem contra Ω, contra quem G ut Verg. Aen. ix 280 contra quem talia fatur. de nerborum collocatione ambigua uide Cic. ad Att. x 8 8 quos contra me senatus . . . armauit (contra quos me armauit) quaeque ad Man. i 245 adnotauit: adde Luc. v 595 sq. fragilemque super uolitantia malum | uela tulit (tulit uela uolitantia super malum), etiam, quod ambiguum non est, vi 792 pias inter gaudentem uidimus umbras 130 rura GZ², regna Ω, quod quamquam ne praecedente quidem rege et sequente regni omnino ferri nequit, recte alterum praetulerunt 131 hospitii MPc, -iis ΩC, cum adhaesisset f, ut Liu. xxii 7 13 sospitis filio pro sospiti: Bentleius attulit vii 168 quos scelerum superos et Ouid. met. v 45 hospitii . . . deos. frustra Omnibonus alique hospitii superis interpretantur superioribus 140 sceleris ΩC, -ri Z: uide

- sed me nec sanguis nec tantum uolnera nostri
 adfecere senis, quantum gestata per urbem
 ora ducis, quae transfixo sublimia pilo
 uidimus : haec fama est oculis uictoris iniqui
 140 seruari, scelerisque fidem quaesisse tyrannum.
 nam corpus Phariaene canes auidaeque uolucres
 distulerint, an furtiuus, quem uidimus, ignis
 soluerit, ignoro. quaecumque iniuria fati
 abstulit hos artus, superis haec crimina dono :
 145 seruata de parte queror.' cum talia Magnus
 audisset, non in gemitus lacrimasque dolorem
 effudit, iustaque furens pietate profatur
 ' praecipitate rates e sicco litore, nautae ;
 classis in aduersos erumpat remige uentos.
 150 ite, duces, mecum (nusquam ciuilibus armis
 tanta fuit merces) inhumatos condere manes,
 sanguine semiuiri Magnum satiare tyranni.
 non ego Pellaeas arces adytisque reiectum
 corpus Alexandri pigra Mareotide mergam ?
 155 non mihi pyramidum tumulis euolsus Amasis
 atque alii reges Nilo torrente natabunt ?
 omnia dent poenas nudo tibi, Magne, sepulchra.
 euoluam busto iam numen gentibus Isim
 et tectum lino spargam per uolgos Osirim
 160 [et sacer in Magni cineres mactabitur Apis]
 suppositisque deis uram caput. has mihi poenas
 terra dabit : linquam uacuos cultoribus agros,
 nec, Nilus cui crescat, erit ; solusque tenebis
 Aegypton, genitor, populis superisque fugatis.'

VIII 688 141 que Z, ne ΩC ob *Phariaene*, quod recipere litterarum expertis
 est 150 151 dist. Guietus 150 nusquam Ω, numquam ZV : nihil interest
 155 tumulis GV, 'pyramidum sepulcris' c, -us C, cumulis Ω 156 reg-
 nil- Ω, nil-reg- G 160 post 159 ZG, ante Ω, refragantibus et Lactantio, qui
 inst. diu. I 21 21 uersus 158 et 159 coniunctos exhibet, et c, in quo coniuncti
 adferuntur 160 et 161. sed recte Bentleius subditium uersiculum ex margine
 illatum deleuit, quo interposito distrahuntur uersus et oratione et sententia
 cohaerentes 158 sq. et 161, praueque in illo *Magni* deseritur apostrophe uersu
 157 instituta 161 'lignea (linea *cod.*) enim habuerunt simulacra' c, quam

- 165 dixerat, et classem saeuus rapiebat in undas ;
sed Cato laudatam iuuenis conpescuit iram.
interea totis audito funere Magni
litoribus sonuit percussus planctibus aether,
exemploque carens et nulli cognitus aevo
170 luctus erat, mortem populos deflere potentis.
sed magis, ut uisa est lacrimis exhausta, solutas
in uoltus effusa comas, Cornelia puppe
egrediens, rursus geminato uerbere plangunt.
ut primum in sociae peruenit litora terrae,
175 collegit uestes miserique insignia Magni
armaque et inpressas auro, quas gesserat olim.
exuuias pictasque togas, uelamina summo
ter conspecta Ioui, funestoque intulit igni.
ille fuit miserae Magni cinis. accipit omnis
180 exemplum pietas, et toto litore busta
surgunt Thessalicis reddentia manibus ignem.
sic, ubi depastis summittere gramina campis
et renouare parans hibernas Apulus herbas
igne fouet terras, simul et Garganus et arua
185 Volturis et calidi lucent buceta Matini.
non tamen ad Magni peruenit gratius umbras
omne quod in superos audet conuicia uolgus
Pompeiumque deis obicit, quam pauca Catonis
uerba sed a pleno uenientia pectore ueri.
190 ' ciuis obit ' inquit ' multum maioribus inpar
nosse modum iuris, sed in hoc tamen utilis aevo,
cui non ulla fuit iusti reuerentia ; salua
libertate potens, et solus plebe parata
priuatus seruire sibi, rectorque senatus,

adnotationem Vsenerus perperam ad 159 rettulit 165 saeuus V, -as Ω
166 *laudatam* expl. a 175 *miseri* ZGV, *misit* -MP(U) 179 'inanis (ianis
cod.) *rogus* ' c, quae uerba ad *ille* explicandum pertinent 191 *modum iuris*,
'modum potestatis suae' a ; sed rectius Claudianus accipere uidetur nupt. Hon.
313 sq. *quis iuris et aequi* nosse *modum melior*? 192 ulla Z, quod quamuis
prae enarrat a, nulla Ω, quod, si cui ad Pompeium refertur, explicationem
recipit (uide Oudendorpium) probaruntque Gronouius Heinsius Cortius ; sed
requiritur potius quod aevi, in quo ille utilis fuerit, proprium sit *fuit*, non

- 195 sed regnantis, erat. nil belli iure poposcit,
 quaeque dari uoluit uoluit sibi posse negari.
 inmodicas possedit opes, sed plura retentis
 intulit. inuasit ferrum, sed ponere norat.
 praetulit arma togae, sed pacem armatus amauit.
- 200 iuuit sumpta ducem, iuuit dimissa potestas.
 casta domus luxuque carens corruptaque numquam
 fortuna domini. clarum et uenerabile nomen
 gentibus et multum nostrae quod proderat urbi.
 olim uera fides Sulla Marioque receptis
- 205 libertatis obit : Pompeo rebus adempto
 nunc et ficta perit. non iam regnare pudebit,
 nec color imperii nec frons erit ulla senatus.
 o felix, cui summa dies fuit obuia uicto
 et cui quaerendos Pharium scelus obtulit enses.
- 210 forsitan in soceri potuisses uiuere regno.
 scire mori sors prima uiris, set proxima cogi.
 et mihi, si fatis aliena in iura uenimus,
 fac talem, Fortuna, Iubam ; non deprecor hosti
 seruari, dum me seruet ceruice recisa.’
- 215 uocibus his maior, quam si Romana sonarent
 rostra ducis laudes, generosam uenit ad umbram
 mortis honos. fremit interea discordia uolgi,
 castrorum bellicque piget post funera Magni ;
 cum Tarcondimotus linquendi signa Catonis
- 220 sustulit. hunc rapta fugientem classe secutus
 litus in extremum tali Cato uoce notauit :

est, quia morte Pompei ulteriora in disceptationem non ueniunt 201 202
 numquam . . . uenerabile om. Z 207 color imperii, species uel ficta
 imperatorii iuris, ut potestas esse uideatur quod regnum est: Quint. inst.
 XI 1 49 sollicitudinis colorem, Frontin. aqu. 105 ignorantiae colore, Luc. v 389
 sq. nomen inane | imperii frons, praetextum ; non sumetur obtentui senatus
 auctoritas : Sen. dial. XII 5 6 inania et specioso ac deceptorio fuco circumlita, . . .
 intra nihil habentia fronti suae simile, Tac. hist. II 54 publici consilii facie
 discessum Mutina. ‘frons senatus est, si, cum ipse imperet, senatus nomen
 apponat’ a : reliquorum interpretum qui non tacent ita uersum enarrant quasi
 proxime praecedentes non legerint 211 sed ΩC, et GU 213 fac Ω, da G ;
 fatalem et da similem a 217 218 dist. Oudendorpius, Grotius castrorum ad
 superiora traxerat 219 tarcon dimotus ZM(P), tarchon motus GU(V) :

- 'o numquam pacate Cilix, iterumne rapinas
 uadis in aequoreas? Magnum fortuna remouit,
 iam pelago pirata redis.' tum respicit omnis
 225 in coetu motuque uiros; quorum unus aperta
 mente fugae tali conpellat uoce regentem:
 'nos, Cato, da ueniam, Pompei duxit in arma,
 non belli ciuilis amor, partesque fauore
 fecimus. ille iacet quem paci praetulit orbis,
 230 causaque nostra perit: patrios permitte penates
 desertamque domum dulcesque reuisere natos.
 nam quis erit finis si nec Pharsalia pugnae
 nec Pompeius erit? perierunt tempora uitae,
 mors eat in tutum; iustas sibi nostra senectus
 235 prospiciat flammas: bellum ciuile sepulchra
 uix ducibus praestare potest. non barbara uictos
 regna manent, non Armenium mihi saeua minatur
 aut Scythicum fortuna iugum: sub iura togati
 ciuis eo. quisquis Magno uiuente secundus,
 240 hic mihi primus erit. sacris praestabitur umbris
 summus honor; dominum, quam clades cogit, habebo,
 nullum, Magne, ducem: te solum in bella secutus
 post te fata sequar; nec enim sperare secunda
 fas mihi nec liceat. fortuna cuncta tenentur
 245 Caesaris, Emathium sparsit uictoria ferrum;
 clausa fides miseris, et toto solus in orbe est

nomen agnouerunt a et Vinetus ad Flor. iv 2 (11 13 5) 224 redis ZGV, -it
 MU (ut 210 *potuisset* G), -di P 228 fauore GUVca, -ri MP, -rem Z. 'ileo,
 inquit, in partes fuimus, quoniam Pompeio fauebamus' c, quod non mutandum
 esse docere potuit Prop. iii 9 60 *ferar in partes ipse fuisse tuas* 232 233
pugnae ad finis ac uicissim *finis* ad *pugnae* audiendum est, non cum Grotio et
 plerisque hyperbaton statuendum et uirgulis saepiendum *pugnae*; rectius ed.
 Gryph. 1561 et Hosius. uide v 680 ibique adnotata: eiusdem sunt generis
 Ouid. trist. v 12 47 sq. *utque dedit iustas tauri fabricator aeni | sic ego do*
poenas artibus ipse meis quaeque praeterea ad Man. i 269 attuli, qualia
 Lucanus habet vi 639, vii 397, ix 924, 958 sq., 1080 sq. 238 *togati*, gentis
 togatae, Romani; neque enim tum Caesar toga amictus erat 240 pro hic
 Heinsius nunc, fortasse hinc 241 242 dist. Grotius, male cum a Sabellicus
habebo. | *nullum . . . ducem, te* etc., quo pacto u. 243 requiri, quod dederunt
 L, *post tua fata*, Bentleius sensit 241 cogit GUV, -et MPC et corr. ex
 cocy Z, non recte, *clades* enim Pharsalica est 246 *clausa*, angustata;

- qui uelit ac possit uictis praestare salutem.
 Pompeio scelus est bellum ciuile perempto,
 quo fuerat uiuente fides. si publica iura,
 250 si semper sequeris patriam, Cato, signa petamus
 Romanus quae consul habet.' sic ille profatus
 insiluit puppi iuuenum comitante tumultu.
 actum Romanis fuerat de rebus, et omnis
 indiga seruitii feruebat litore plebes :
 255 erupere ducis sacro de pectore uoces.
 ' ergo pari uoto gessisti bella, iuuentus,
 tu quoque pro dominis, et Pompeiana fuisti
 non Romana manus ? quod non in regna laboras,
 quod tibi, non ducibus, uiuis morerisque, quod orbem
 260 adquiris nulli, quod iam tibi uincere tutum est,
 bella fugis quaerisque iugum ceruice uacanti
 et nescis sine rege pati. nunc causa pericli
 digna uiris. potuit uestro Pompeius abuti
 sanguine : nunc patriae iugulos ensesque negatis,
 265 cum prope libertas ? unum fortuna reliquit
 iam tribus e dominis. pudeat : plus regia Nili
 contulit in leges et Parthi militis arcus.
 ite, o degeneres, Ptolemaei munus et arma

praeter Caesarem nemo est ad cuius fidem atque praesidium confugiamus
 250 sequ- pat- Ω, pat- sequ- ZG fortasse melius petamus ZG, sequamur
 Ω ob sequeris 253 254 habent UV, om. Ω propter homoearchon, sicut
 eandem ob causam 256 Z. post actum fuerat pro usitata orationis forma nisi
 erupissent supponitur erupere, ut III 597 sqq. hic Latiae rostro compagem ruperat
 alni, | pila sed in medium uenere trementia pectus, | auertitque ratem morientis
 dextra magistri, x 39-41 isset in occasus . . . Nilumque a fonte bibisset : |
 occurrit suprema dies 254 plebes UV, pubes cod. Laur. S. Crucis saec. XI,
 quae uox et illis iuuenum 252, iuuentus 256 accommodata est et in plebes
 mutata Stat. Theb. I 619, Iuu. viii 256. altera fortasse cum contemptu ponitur ;
 quamquam non debebant adferri VI 144 et VII 760 256 pari, 'eodem quo
 Caesariani' Grotius, 'eodem inter uos' Bentleius 260 tibi tutum, non tibi
 uincere, ut inepte Franckenius : Pompeio superstite uincens uictoria
 dominum impositura erat. quae a habet, 'nam hactenus non tibi uixisti sed
 ducibus', ea, nequis forte uicisti scribi uelit, pertinent ad 259 tibi, non ducibus,
 uiuis 263 Pompeio permisistis ut sanguine uestro quantum uellet uteretur :
 uulgo nec potuit nec abuti recte intellegunt, recte a 'abuti, ualde uti' 268
 Ptolemaei munus idem hic ac uersu 278 significet oportet, ut cadat Bentlei
 interpretatio (quamquam Cilicas esse quos Cato adfatur Franckenii somnium

- spernite. quis uestras ulla putet esse nocentes
 270 caede manus ? credet faciles sibi terga dedisse,
 credet ab Emathiis primos fugisse Philippis.
 uadite securi ; meruistis iudice uitam
 Caesare non armis, non obsidione subacti.
 o famuli turpes, domini post fata prioris
 275 itis ad heredem. cur non maiora mereri
 quam uitam ueniamque libet ? rapiatur in undas
 infelix coniunx Magni prolesque Metelli,
 ducite Pompeios, Ptolemaei uincite munus.
 nostra quoque inuiso quisquis feret ora tyranno
 280 non parua mercede dabit : sciat ista iuuentus
 ceruicis pretio bene se mea signa secutam.
 quin agite et magna meritum cum caede parate :
 ignauum scelus est tantum fuga.' dixit, et omnes
 haud aliter medio reuocauit ab aequore puppes
 285 quam, simul effetas linquunt examina ceras
 atque oblita faui non miscent nexibus alas
 sed sibi quaeque uolat nec iam degustat amarum
 desidiosa thymum, Phrygii sonus increpat aeris,
 attonitae posuere fugam studiumque laboris
 290 floriferi repetunt et sparsi mellis amorem :
 gaudet in Hyblaeo securus gramine pastor
 diuitias seruasse casae. sic uoce Catonis
 inculcata uiris iusti patientia Martis.
 iamque actu belli non doctas ferre quietem
 295 constituit mentes serieque agitare laborum.
 primum litoreis miles lassatur harenis.
 proximus in muros et moenia Cyrenarum

est, ut ante Farnabii) *arma* uestra, non Ptolemaei, quae non offerebantur :
 ille unum abstulerat dominum, alter quibus tolli deberet ipsi gladios habebant

269 putet Ω, -at Z : uide x 315-7 et quae ad Man. iv 922 adnotaui 275
maiora, 'praemium' c, falso a et Weisius 'libertatem' 276 rapiatur ZGV,
 raptatur MPU 280 sciat Ω, quod expl. Oudendorpius, sciet ZG planius et
 fortasse melius, 'intellegitis' a 284-290 ordo est *haud aliter reuocauit*
puppēs quam, (si) *sonus increpat aeris*, (apes) *posuere fugam*, praedicatione pro
 protasi condicionali posita, ut Iuu. iii 100 sq. *rides, maiore cachinno | con-*
entitur ; flet, si lacrimas conspexit amici. recte Heinsius, modo ne praeter
 necessitatem *increpat* ex ῥ adsciuisset 290 floriferi UV, -peri MP, -ferae ZG

est labor : exclusus nulla se uindicat ira,
 poenaeque de uictis sola est uicisse Catoni.
 300 inde peti placuit Libyci contermina Mauris
 regna Iubae, sed iter mediis natura uetabat
 Syrtibus : hanc audax sperat sibi cedere uirtus.

Syrtes uel, primam mundo natura figuram
 cum daret, in dubio pelagi terraeque reliquit
 305 (nam neque subsedit penitus, quo stagna profundi
 acciperet, nec se defendit ab aequore tellus,
 ambigua sed lege loci iacet inuia sedes,
 aequora fracta uadis abruptaque terra profundo,
 et post multa sonant proiecti litora fluctus :
 310 sic male deseruit nullosque exegit in usus
 hanc partem natura sui) ; uel plenior alto
 olim Syrtis erat pelago penitusque natabat,
 sed rapidus Titan ponto sua lumina pascens
 aequora subduxit zonae uicina perustae ;
 315 et nunc pontus adhuc Phoebosiccante repugnat,
 mox, ubi damnosum radios admouerit aeuum,
 tellus Syrtis erit ; nam iam breuis unda superne
 innatat et late periturum deficit aequor.

ut primum remis actum mare propulit omne

299 de uictis Vca, deuictis Ω, -os Z catoni Z²ca, -is ZG, -em Ω
 Hosium nec sensus ueri nec peritiorum consensus prohibere potuit quin ederet
poenaeque deuictis sola est uicisse Catonem, quasi a Catone potissimum uinci
 poena fuerit *poena de uictis* ὁφ' ἐν, ut VIII 430 *de qua . . . triumphis*, 512
in Magnum . . . querellae, IX 136 sq. *munere . . . in proauos*, 886 *in letum*
uires 300 libici GZ², libycis Ω propter *Mauris*, qui inepte Libyci dicuntur,
Libyis ζ, non magis probarim *Libyos* ; praeue etiam *Libycis* . . . *Mauri* ζ,
 neque enim Libycis contermina fuerunt regna Iubae, sed ipsa Libyca 302
 hanc ZGua, has MPVC propter *Syrtibus*, utrumque c. illud magnificentius,
 ut ait Bentleius, qui confert Sall. Ing. 76 1 303-311 distinxit ferme ut
 Weisius et Franckenius : ceteri structuram orationis non curant 305-308
 profundi . . . terra om. Z 309 litora, 'dorsa stagni, quae inter fluctus
 apparebant' a ; uersum expl. Burmannus et Haskinsius 312 pelago pleni-
 tudinis ablatius est, non comparationis ; nam ne hoc quidem omnes intellegunt
 315 distinctionem post *repugnat* sustuli. 315-8 pars sunt alterius rationis
 (311 *uel plenior* etc.) ; *nunc* autem et *mox* inter se coniunctissima sunt 319
 320 *remis actum mare* (Val. Fl. II 77 *remis agitur mare*) tam recte classem
 propellere (Ouid. her. VI 67 *propulsae subducitur unda carinae*) dicitur quam
 remi mare agentes : *classis onus* accipio classem mare onerantem. aliter

- classis onus, densis fremuit niger imbribus Auster.
 in sua regna furens temptatum classibus aequor
 turbine defendit longeque a Syrtibus undas
 egit et inlato confregit litore pontum.
 tum, quarum recto deprendit carbasa malo,
 eripuit nautis, frustra que rudentibus ausis
 uela negare Noto spatium uicere carinae,
 atque ultra proram tumuit sinus. omnia si quis
 prouidus antemnae suffixit lintea summae,
 uincitur et nudis auertitur armamentis.
 sors melior classi quae fluctibus incidit altis
 et certo iactata mari. quaecumque leuatae
 arboribus caesis flatum effudere prementem,
 abstulit has liber uentis contraria uoluens
 aestus et obnixum uictor detrusit in Austrum.
 has uada destituunt, atque interrupta profundo
 terra ferit puppes, dubioque obnoxia fato
 pars sedet una ratis, pars altera pendet in undis.
 tum magis in pactis breuius mare terraque saepe
 obuia consurgens : quamuis elisus ab Austro,

Oudendorpius 320 321 melius Franckenius post *Auster* quam ceteri post *furens* distinxerunt. *Austri regna* appellantur quas Horatius epod. 9 31 dicit *exercitatus Syrtis Noto* et aequor nunc classibus temptatum: 'in mare, ubi optinet potestatem' a 323 inlato et in lato Ω; hoc c, utrumque a interpretatur. expl. Oudendorpius 324-327 expl. Oudendorpius et Weisius. *quarum classium*, id est nauium. *uicere* carbasa potius quam uela 330 331 nauibus, quas uento in septentrionem abreptas 324-9 descripsit, meliorem sortem fuisse dicit quam eis, de quibus 331-44 dicturus est 331 post 341 MP 332 prementem Z², frementem Ω. fremebat sane flatus, sed alterum multo magis proprium est et a plerisque receptum. *effudere*, in quo Burmannus haesit, aberrauit Franckenius, recte iam Oudendorpius enarrauerat, ipse ad Man. I 335 illustraui 335 *has*, easdem, non alias, ut uult c *uada destituunt* ut Liu. I 4 6 *cum fluitantem alueum* . . . *tenuis in siccis aqua destituisset*, Stat. Theb. I 687 sq. *si quis incerto litore Syrtes* | *destituunt*: diuerso sensu Liu. XXI 28 5 337 undis Ω, -as ZG, cum non intellegeretur *pendere* esse natate, ut VIII 754 338 in pactis Za, -um Ω(C) breuius ZCa, breuibis Ω magis in pactae naues breuius mare inueniunt et saepe obuiam habent terram ex aqua consurgentem. quod uulgo editur *in pactum breuibis*, quid mare breuibis magis impingere potuerit nescio, flabat enim Auster; neque sine nauium mentione intellegitur *obuia*: adde quod sic scribentibus *saepe* mutandum et uerbum quaerendum est (*saeuit* U², *saeuit* Weisius, *saeue* . . . *consurgit* Oudendorpius) excepto nimirum Hosio 339 *elisus* ut Verg. Aen. III 567 *spumam elisam et*

- 340 saepe tamen cumulos fluctus non uincit harenae.
 eminet in tergo pelagi procul omnibus aruis
 inuiolatus aqua sicci iam pulueris agger ;
 stant miseri nautae, terraeque haerente carina
 litora nulla uident. sic partem intercipit aequor,
 345 pars ratium maior regimen clauumque secuta est
 tuta fuga, nautasque loci sortita peritos
 torpentem Tritonos adit inlaesa paludem.

- hanc, ut fama, deus quem toto litore pontus
 audit uentosa perflantem marmora concha,
 350 hanc et Pallas amat, patrio quae uertice nata
 terrarum primam Libyen (nam proxima caelo est,
 ut probat ipse calor) tetigit, stagnique quieta
 uoltus uidit aqua posuitque in margine plantas
 et se dilecta Tritonida dixit ab unda.
 355 quam iuxta Lethon tacitus praelabitur amnis,
 infernis, ut fama, trahens obliuia uenis,
 atque, insopiti quondam tutela draconis,
 Hesperidum pauper spoliatis frondibus hortus.
 inuidus, annoso qui famam derogat aeuo,
 360 qui uates ad uera uocat. fuit aurea silua
 diuitiisque graues et fuluo germine rami
 uirgineusque chorus, nitidi custodia luci,
 et numquam somno damnatus lumina serpens
 robora complexus rutilo curuata metallo.
 365 abstulit arboribus pretium nemorique laborem
 Alcides, passusque inopes sine pondere ramos

rorantia uidimus astra 341-344 expl. Oudendorpius 345 *ratium ἀπὸ κοινῶν* positum esse intellexit a 349 *marmora* Franciscus Iunius, *murmura* ZG, *litora* ex 348 Ω, *proflantem murmura* Heinsius. uide Verg. Aen. vi 171 *caua dum personat aequora concha*, et, ne Oudendorpium et Bentleium audias, Enn. ann. xiv ap. Gell. ii 26 21 *uerunt extemplo placidum mare marmore flauo | caeruleum* et Catull. 63 88 *marmora pelagi* 352 353 -git stagnique . . . aqua posui- om. M 355 quam GUV, quem ZMPC, cum *Lethon* pro accusatio acciperetur: uide a ad 357 'iuxta Lethum' 356 hinc hausisse potest Solinus quae Plinianis adiecit 27 54 357 358 recte Franckenius nec minus recte Haskinsius distinxit, peruerse ceteri. uide ad iii 106 sq. 357 *hortus* non *praelabitur*; nec tamen scribendum uidetur *statque* 358 *spoliatis* Ω, -us Cζ, quod tribus editoribus placere non debuit 362 et 365-367

rettulit Argolico fulgentia poma tyranno.

- his igitur depulsa locis eiectaque classis
 Syrtibus haut ultra Garamantidas attigit undas,
 370 sed duce Pompeio Libyae melioris in oris
 mansit. at inpatiens uirtus haerere Catonis
 audet in ignotas agmen committere gentes
 armorum fidens et terra cingere Syrtim.
 hoc eadem suadebat hiemps quae clauserat aequor ;
 375 et spes imber erat nimios metuentibus ignes,
 ut neque sole uiam nec duro frigore saeuam
 inde polo Libyes, hinc bruma temperet annus.
 atque ingressurus steriles sic fatur harenas :
 ' o quibus una salus placuit mea castra secutis
 380 indomita ceruice mori, componite mentes
 ad magnum uirtutis opus summosque labores.
 uadimus in campos steriles exustaque mundi,
 qua nimius Titan et rarae in fontibus undae,
 siccaque letiferis squalent serpentibus arua.
 385 durum iter ad leges patriaeque ruentis amorem.
 per mediam Libyen ueniant atque inuia temptent,
 siquibus in nullo positum est euadere uoto,
 siquibus ire sat est. neque enim mihi fallere quemquam
 est animus tectoque metu perducere uolgus.
 390 hi mihi sint comites, quos ipsa pericula ducent,

om. Z, 367 adfert Apthonius G.L.K. vi p. 38 368 'latet aliquid uitii'
 Cortius. *his depulsa locis*, cum loca necessario ea dicantur quae 348-367
 descripta sunt, sententiae aduersatur, quoniam et ablatius et datius cum
 depellendi uerbo coniunctus separationis index est; ut sic uerba accipienda
 sint, *his locis* (id est *hic*) *Syrtibus depulsa eiectaque*, quod non facile fit. quare
 a poeta scriptum suspicor *hos igitur depulsa locos*, idque ob insolitam con-
 structionem mutatum. Tac. hist. III 42 *Fabius Valens e sinu Pisano sequitia*
maris aut aduersante uento portum Herculis Monoeci depellitur: Lucanus non
 solum *feror Libyen* et *patres elicit Epirum* habet sed VII 477 *aethera tendit*
 375 om. Z 377 *temperet* MGU, -at ZV, uers. om. P 379 *castra* ZGC,
signa Ω, fortasse ob 281, II 531, x 10; eadem uarietas I 381 et II 519
secutis Ω, -os MP nihilo deterius 384 om. P 385 dist. Oudendorpius,
 post *iter* Grotius *amorem* Ωa, -re c cum confusa interpretatione, idem con.
 Burmannus, qui uerba interpungendo male distraxit, male coniunxit
ad leges, ad liberam ciuitatem recipendam. *ad patriae amorem* merendum:
 genetiu quae uis esset Franckenius agnouit 386 om. Z 390 *ducent* Ω,

- qui me teste pati uel quae tristissima pulchrum
 Romanumque putant. at, qui sponsore salutis
 miles eget capiturque animae dulcedine, uadat
 ad dominum meliore uia. dum primus harenas
 395 ingrediar primusque gradus in puluere ponam,
 me calor aetherius feriat, mihi plena ueneno
 occurrat serpens, fatoque pericula uestra
 praetemptate meo. sitiati quicumque bibentem
 uiderit, aut umbras nemorum quicumque petentem
 400 aestuet, aut equitem peditum praecedere turmas
 deficiat: siquo fuerit discrimine notum
 dux an miles eam. serpens, sitis, ardor harenae
 dulcia uirtuti; gaudet patientia duris;
 laetius est, quotiens magno sibi constat, honestum.
 405 sola potest Libye turba praestare malorum
 ut deceat fugisse uiros.' sic ille pauentis
 incendit uirtute animos et amore laborum,
 inreducemque uiam deserto limite carpit;
 et sacrum paruo nomen clausura sepulchro
 410 inuasit Libye securi fata Catonis.
- tertia pars rerum Libye, si credere famae
 cuncta uelis; at, si uentos caelumque sequaris,
 pars erit Europae. nec enim plus litora Nili
 quam Scythicus Tanais primis a Gadibus absunt,
 415 unde Europa fugit Libyen et litora flexu

-unt **Ge**, **durant** (et **sunt**) **C** 392 'ille autem, qui, ut eat (ea *codd.*), uult sibi uitam ante promitti, eat meliore uia [id est] ad dominum, id est ad Caesarem' a
 395 post 396 **Z** 399 post 429 **P** 401 discrimine **ZGV**, sub crimine **MPU** 405 turba **Z** et in parte codicum a, -am **GVV**, tubam **MP**. *turbam* qui recipiunt nullo iure *tantam* intellegunt 406 pauentes **Z(U)**, calentis **Ω**, quod respuit sententia; satis apte Bentleius *tepentes*, non apte *cadentes* **Σ**, nam etsi translato uerbo cadere animi dicuntur, ut Verg. Aen. III 260, cadentes erigimus, non incendimus 412 *uentos*, cardines *caelum*, Varr. l. L. v 31 *diuisa est . . . caeli regionibus terra* 413 *pars Europae*, geogr. Gr. min. Muell. II p. 495 ol . . . παλαιὸν τὴν τε Λιβύην καὶ τὴν Εὐρώπην, ὥσπερ μίαν οὖσαν, συναμφοτέρας ἐκάλεον ἐνὶ καὶ μόνῃ τῇ τῆς Εὐρώπης ὀνόματι, geogr. Lat. min. Ries. pp. 71 sq. *duas tantum partes accipienulas suadent, id est Asiam et Europam tantummodo, Africanam uero censent Europae finibus deputandam*, Sall. Iug. 17 3 *Africanam in Europa*, Oros. I 21 *Africanam in Europam accipiendam*. longe aliam rationem significat, quem frustra aduocant, Varro l. L. v 31 et r. r,

- Oceano fecere locum ; sed maior in unam
 orbis abit Asiam. nam, cum communiter istae
 effundant Zephyrum, Boreae latus illa sinistrum
 contingens dextrumque Noti discedit in ortus
 420 Eurum sola tenens. Libycae quod fertile terraest
 uergit in occasus ; sed et haec non fontibus ullis
 soluitur : Arctos raris Aquilonibus imbres
 accipit et nostris reficit sua rura serenis.
 in nullas uitatur opes ; non aere nec auro
 425 excoquitur, nullo glaebarum crimine pura
 et penitus terra est. tantum Maurusia genti
 robora diuitiae, quarum non nouerat usum,
 sed citri contenta comis uiuebat et umbra.
 in nemus ignotum nostrae uenere secures,
 430 extremoque epulas mensasque petimus ab orbe.
 at, quaecumque uagam Syrtim complectitur ora
 sub nimio proiecta die, uicina perusti

1 2 3 sq., qua Libya non Europae uerum Asiae pars fit 417 *abit GUVa*, obit
 ZMP 420 *lybicae U²V²*, *libyae Ω* terrae est GU, terra est Ω qui
 poeta in vi 788 *Libycis . . . terris*, iv 658 et 791 *Libyca tellure*, ubi salua
 gratia orationis *Libyae* scribere potuit, tamen noluit, eumne hoc uersu
 genetium genetino cumulasse credimus ? 421 pro *haec* Bentleius *hoc*, quod
 quamquam rectius est, tamen *haec* (terra) pro *haec pars terrae* accipi posse puto
 424 *nec UV, neque Ω*. nullo alio loco plures libri *neque* quam *nec* in hac
 uersus sede exhibent. ceterum plena sunt errorum quae Traupius Luc. art.
 metr. p. 21 et Fortmannus quaest. in Luc. metr. pp. 22 sq. scripserunt ; quam-
 quam Trampio, cuius dissertatio anno 1884 prodiit, parata uenia est *non*
aere etc., non ob aes aut aurum ignis terrae adhibetur 425 *pura ZG*, *diues*
UV, *diu P* et *dira* supra scripto *M*. optime coeunt *nullo glaebarum crimine*
diues (etsi frustra comparatur diuersissima sententia Sil. iii 678 *dites sine*
uomere glaebas), neque multum obstat quod *diuitiae* habetur 427 ; sed *pura*
 ab illis *penitus terra* commendationem accipit. ne *dira* quidem, unde facillime
 explicantur ceterae lectiones, non potest defendi 427 pro *quarum Z* et
 Bentleius *quorum*, coniectura ut non necessaria ita minime mala et fortasse
 uera 428 *umbra ZV*, *-is GU* propter *comis*, austro (*M*)P, *aura* (quae uox in
umbra mutata est i 579) Bentleius, hoc est odore ; quae si uera est coniectura,
 Lucanus ex eis est quos citrum cum malo Medica confundentes Appuleium
 erroris arguisse refert Seruius georg. ii 126 430 *petimus ab ZC*, *petemus ab*
MPU Aldhelm. de metr. 9 (mon. Germ. antiqu. xv p. 79), *petiuimus GV*, qui
 duo libri ceteris magis interpolati sunt. uide viii 321. nec *petimus* nec
petiuimus praeterea apud poetas reperitur *epulas mensasque* : ut *epulas*
 (uelut aues Numidicas), ita quibus imponantur mensas ; neque enim aut citri
 fructu aut malo Medico uesciebantur 432 *perusti GUV*, *-is Z*, *-ae MP*

- aetheris, exurit messes et puluere Bacchum
 enecat et nulla putris radice tenetur.
- 435 temperies uitalis abest, et nulla sub illa
 cura Iouis terra est; natura deside torpet
 orbis et inmotis annum non sentit harenis.
 hoc tam segne solum raras tamen exerit herbas,
 quas Nasamon, gens dura, legit, qui proxima ponto
- 440 nudus rura tenet; quem mundi barbara damnis
 Syrtis alit. nam litoreis populator harenis
 imminet et nulla portus tangente carina
 nouit opes: sic cum toto commercia mundo
 naufragiis Nasamones habent. hac ire Catonem
- 445 dura iubet uirtus. illic segura iuuentus
 uentorum nullasque timens tellure procellas
 aequoreos est passa metus. nam litore sicco,
 quam pelago, Syrtis uiolentius excipit Austrum,
 et terrae magis ille nocens. non montibus ortum
- 450 aduersis frangit Libye scopulisque repulsum
 dissipat et liquidas e turbine soluit in auras,
 nec ruit in siluas annosaque robora torquens
 lassatur: patet omne solum, liberque meatu
 Aeoliam rabiem totis exercet harenis,
- 455 et non imbriferam contorto puluere nubem
 in flexum uiolentus agit: pars plurima terrae
 tollitur et numquam resoluta uertice pendet.

435 sub idem fere est atque in, ut x 66 *Leuculio* . . . sub *gurgite*, Ouid. trist. i 3 19 *Libyis* . . . sub *oris*, Man. iii 338 sub *tali regione* 437 *inmotis*, 'inaratis' a: uide vii 861 *nec terram quisquam mouisset arator* 446 *tellure* Ω, sentire V 448 excipit MPU, accipit ZGva 449 *nocens* Ω, -et G (idem interpolate illum pro *ortum*) et editorum plures, quasi parum recte adiectiuum sine est ponatur aut haec magis inaequalia sint quam *Iouis omnia plena*, ille colit terras ortum Austrum: Mel. i 39 (in Cyrenaica provincia) *rupes quaedam Austro sacra*. haec cum hominum manu attingitur, ille immodicus exurgit harenasque quasi maria agens sic succit ut fluctibus, Plin. n.h. ii 115, Sall. Iug. 79 6 ubi . . . uentus coortus harenum humo excitauit, Hor. carm. iii 27 22 *orientis Austri* 450 *libye* Ω, -ae ZU 451 *liquidas* e Grotius, *liquida* se e Z, *liquidas* se Ω, *liquido* se V 454 *harenis* Ω, *haben*is Ga et dimidia pars editorum, quod ut defendi possit collato Sil. iv 339 *ops cornipedis totis ferretur habenis* (nam frustra comparantur loci ubi accedunt *inmissis effusis similia*), tamen praestat alterum, cui conueniunt patet

- regna uidet pauper Nasamon errantia uento
discussasque domos, uolitantque a culmine raptae
460 detecto Garamante casae. non altius ignis
rapta uehit; quantumque licet consurgere fumo
et uiolare diem, tantus tenet aera puluis.
tum quoque Romanum solito uiolentior agmen
adgreditur, nullisque potest consistere miles
465 instabilis, raptis etiam quas calcat, harenis.
concuteret terras orbemque a sede moueret,
si solida Libye conpage et pondere duro
clauderet exesis Austrum scopulosa cauernis;
sed, quia mobilibus facilis turbatur harenis,
470 nusquam luctando stabilis manet, imaque tellus
stat, quia summa fugit. galeas et scuta uiro-
rum
pilaque contorsit uiolento spiritus actu
intentusque tulit magni per inania caeli.
illud in extrema forsane longeque remota
475 prodigium tellure fuit, delapsaque caelo
arma timent gentes hominumque erepta lacertis
a superis demissa putant. sic illa profecto
sacrificio cecidere Numae, quae lecta iuuentus
patricia ceruice mouet: spoliauerat Auster
480 aut Boreas populos ancilia nostra ferentes.
sic orbem torquente Noto Romana iuuentus

omne solum et liber meatu 459 *a culmine, a parte culminis, quem-*
admodum dicitur a tergo, a fronte, i 59 a Caesare 461 *licet* GUV,
leget Z, *libet* MP, quod ab ullo editore recipi posse quis crederet? sed
omnia uincit amor codicis Montepessulani 462 *tantus* Ω, -um GV, quod qui
malunt, imperite faciunt: uide i 259-61 *quantum* . . . *rura silent*, . . .
tanta quies 463 *tum solito quoque Romanum* Bentleius transpositione ne
tum quidem necessaria si *quoque* illuc referas: uide Man. i 346 *tum* (id est
deinde) *quoque de ponto surgit Delphinus*, Val. Fl. vi 234 *id quoque tegmen*
equis, Mart. ix 8 10 *infantes te quoque, Caesar, amant* 466 *'concuteret*
terras Auster' c, quod ex *Austrum* 468 auditur: uide ad viii 843 467-481
om. P 471 quae a habet sic scribenda sunt: *'summa fugit, spargitur. ideo,*
quae (quem et quia codd.) subter est tellus, est firma nec titubabat, quia superior
uento cedens impetum eius fundit' 473 *intentus*: uide Sen. n.q. ii 6 3
intentionem aeris ostendit tibi . . . *pondera per magnum spatium ablata gestante*
uento, 4 *intenti spiritus opera* 477 om. Z demissa MU, di- GV

- procubuit timuitque rapi; constrinxit amictus
 inseruitque manus terrae nec pondere solo
 sed nisu iacuit, uix sic immobilis Austro;
 485 qui super ingentis cumulos inuoluit harenae
 atque operit tellure uiros. uix tollere miles
 membra ualet multo congestu pulueris haerens.
 alligat et stantis adfusae magnus harenae
 agger, et inmoti terra surgente tenentur.
 490 saxa tulit penitus discussis proruta muris
 effuditque procul miranda sorte malorum:
 qui nullas uidere domos uidere ruinas.
 iamque iter omne latet nec sunt discrimina terrae:
 [ulla nisi aetheriae medio uelut aequore flammae]
 495 sideribus nouere uiam; nec sidera tota
 ostendit Libycae finitor circulus orae,
 multaque deuexo terrarum margine celat.
 utque calor soluit quem torserat aera uentus,
 incensusque dies, manant sudoribus artus,
 500 arent ora siti. conspecta est parua maligna
 unda procul uena, quam uix e puluere miles

482 timuit Ω, metuens G et praeter Hosium editores concinnitatis causa, quae ne periret, grauius post *rapi* interpunxi 485-487 om. MP ob homoeoteleuton
 485 cumulos ZGU, tumulos V 487 haerens GV, harenis Z(U), hic etiam puluis 490-492 Bentleio suspecti, 492 legerunt ca. hic positi cohaerentia dinellunt, nec subiectum sententiae nisi e longinquo poti potest; neque multo melius post 480 collocarentur. ipsi per se Lucano digni sunt; nam Bentleio interroganti 'qui muri?' facile responderetur responditque Weisius, neque interrogatum oportuit ab eo qui 492 legisset 490 tulit penitus, longe, ut Cic. ap. Sern. buc. i 57 iam mare Tyrrhenum longe penitusque palumbes | rellequit, Catull. 95 5 Zmyrna cauas Satrachi penitus mittetur ad undas, Ouid. met. ii 178 sq. summo desepit ab aethere terras | infelix Phaethon penitus penitusque putentis 491 miranda ZGV, miseranda MPU 494 om. Ω, habent GZ², Cortio suspectum del. Bentleius, insertum ab aliquo qui quam apte 493 et 495 coirent non sensit. neque terrae discrimina faciebant stellae 495 sideribus nouere uiam, Plin. n.h. v 26, Solin. 27 38, Sil. iii 662-5, adde Arrian. anab. iii 3 4; idem de Bactria narrat Curtius vii 4 28 tota: plura Libya quam Italia sidera uidet, sed illa quibus ducibus nautae utebantur non semper tota. in c quod recte scriptum est 'ὀπίθων' contingit cardinem septentrionalem' corruptit Vscnerus negationem inserendo 497 om. V, neque eo opus est; legerunt ca. 498 torserat, 'contra solutum tortum posuit, nam stringitur frigore quod calore dissoluitur' a. Verg. Aen. viii 429 tris imbris torti radios, 'constricti et coacti in grandinein' Seruius 499 om. MP ob homoeoteleuton

corripiens patulum galeae confudit in orbem
 porrexitque duci. squalabant puluere fauces
 cunctorum, minimumque tenens dux ipse liquoris
 505 inuidiosus erat. 'mene' inquit 'degener unum
 miles in hac turba uacuum uirtute putasti?
 usque adeo mollis primisque caloribus inpar
 sum uisus? quanto poena tu dignior ista es,
 qui populo sitiante bibas!' sic concitus ira
 510 excussit galeam, suffecitque omnibus unda.

uentum erat ad templum Libycis quod gentibus unum
 inculti Garamantes habent. stat sortiger illic
 Iuppiter, ut memorant, sed non aut fulmina uibrans
 aut similis nostro, sed tortis cornibus Hammon.
 515 non illic Libycae posuerunt ditia gentes
 templa, nec Eois splendent donaria gemmis:
 quamuis Aethiopum populis Arabumque beatis
 gentibus atque Indis unus sit Iuppiter Hammon,
 pauper adhuc deus est, nullis uiolata per aeuum
 520 diuitiis delubra tenens, morumque priorum
 numen Romano templum defendit ab auro.
 esse locis superos testatur silua per omnem
 sola uirens Libyen. nam quidquid puluere sicco
 separat ardentem tepida Berenicida Lepti
 525 ignorat frondes: solus nemus abstulit Hammon.
 siluarum fons causa loco, qui putria terrae
 alligat et domitas unda conectit harenas.
 hic quoque nil obstat Phoebo, cum cardine summo
 stat librata dies; truncum uix protegit arbor,
 530 tam breuis in medium radiis conpellitur umbra.

502 confudit Ω, -fundit ZP 504 minimum (Z)GU, nimium M(P)V
 508 es om. ZG ceterum rectius dixisset aut *dignior qui bibas aut dignior
 ista poena, ut bibas.* non dissimilis abundantia Cic. rep. vi 15 *homines enim
 sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum*, Hor. serm. ii 6 42 sq.,
 8 25 sq. 512 sortiger ZMP, corniger G et in ras. U, certior V docte interpo-
 latus: uide Mel. i 39, Arr. anab. iii 3 1 illic ZV et in ras. U, istic G, illis MP
 524 heia, iuuenes, quis uestrum primus hic et 948 *Lepcis* nouat occupaturam-
 que extremum scabiem effugit? nam mihi tenue ingenium ne ad *Memphim* quidem
 restituendam sufficit 526 fons MPGa schol. Stat. Theb. viii 201, *fons* ZUV
 528 hic Ω, sic ζ et fortasse Z, quod cur editores praetulerint nescio. *hic* est

- deprensus est hunc esse locum qua circulus alti
 532 solstitii medium signorum percutit orbem.
 538 at tibi, quaecumque es Libyco gens igne dirempta,
 in Noton umbra cadit, quae nobis exit in Arcton.
 te segnis Cynosura subit, tu sicca profundo
 mergi Plaustra putas, nullumque in uertice semper
 sidus habes immune mari; procul axis uterque est,
 543 et fuga signorum medio rapit omnia caelo.
 533 non obliqua meant, nec Tauro Scorpios exit
 rector aut Aries donat sua tempora Librae
 aut Astraea iubet lentos descendere Pisces.
 par Geminis Chiron, et idem, quod Carcinus ardens,
 537 umidus Aegoceros nec plus Leo tollitur Vrna.
 544 stabant ante fores populi quos miserat Eos
 cornigerique Iouis monitu noua fata petebant;
 sed Latio cessere duci, comitesque Catonem
 orant exploret Libycum memorata per orbem
 numina, de fama tam longi iudicet aevi.
 maximus hortator scrutandi uoce deorum
 550 euentus Labienus erat. 'sors obtulit' inquit
 'et fortuna uiae tam magni numinis ora
 consiliumque dei: tanto duce possumus uti
 per Syrtes, bellisque datos cognoscere casus.
 nam cui crediderim superos arcana daturus
 555 dicturosque magis, quam sancto, uera, Catoni?

in hac silua 531 locum Ω, pocum Z, polum Va, id est κλίμα, ut 377 532
 percutit ZGV, circumit (M)PU 533-537 et 538-543 locum inter se mutare
 iussit Petrus Iacobus, Hispanus (uide Palmerium ap. Oud. p. 915). scriba a
medium signorum 532 ad *signorum medio* 543 delapsus 538-43 omisit, qui in
 margine additi alienam sedem occuparunt. cohaerent neque diuelli debebant
 quae de umbra 528 sqq. et 538 sq. dicuntur; 533-7 post 543 collocati uera
 tradunt, post 532 mendacia. uide appendicem, pp. 329-33 541 semper Ω,
 summo UV; iunge semper immune. sub aequatore degentibus uterque uertex
 in horizonte est, at hic uertex nobis semper sublimis Verg. georg. I 242 543
signorum zodiaci medio inter septentrionalem australemque horizontis partem
 536 Chiron apud plerosque Centaurus australis, hic et vi 393 et Sen. Thy. 861
 Sagittarius est, quae opinio significatur etiam iv 528 537 Vrna pro Aquario
 etiam Man. II 561 544 eos Z(GV)a, eous MPU 548 longi GUV, -gie
 MP, -ge Z 549 hortator GUV, -ur MP, orator Z 553 bellis MV, -li Ω

- certe uita tibi semper directa supernas
ad leges, sequerisque deum. datur, ecce, loquendi
cum Ioue libertas : inquire in fata nefandi
Caesaris et patriae uenturos excute mores.
- 560 iure suo populis uti legumque licebit,
an bellum ciuile perit ? tua pectora sacra
uoce reple ; durae saltem uirtutis amator
quaere quid est uirtus et posce exemplar honesti.’
- ille deo plenus tacita quem mente gerebat
- 565 effudit dignas adytis e pectore uoces.
‘quid quaeri, Labiene, iubes ? an liber in armis
occubuisse uelim potius quam regna uidere ?
an sit uita nihil sed longa an differat aetas ?
an noceat uis nulla bono fortunaque perdat
- 570 opposita uirtute minas, laudandaque uelle
sit satis et numquam successu crescat honestum ?
scimus, et hoc nobis non altius inseret Hammon.

556 directa ZGV, secreta (scilicet ex decreta) MPUa multo minus apte : uide Cic. Muren. 3 *M. Catoni uitam ad certam rationis normam derigenti*, Sen. dial. viii 1 l *exemplum eligere ad quod uitam derigamus* 562 saltem (Z)GV(C)a, semper MPU 568 leuibus ac futilibus hominum circa uerba et litteras haerentium coniecturis omissis adscribam summam eorum quae Maduigius adu. crit. ii pp. 132 sq. disputauit : Catonem Labieno respondere omnia se ea, quae hominis plurimum intersit scire, iam ita tenere (decretis Stoicorum stabilita), ut nihil addere Hammon possit ; per totum autem locum eam esse orationis formam, ut per an interrogetur de ipso decreto Stoico ; hoc uero, nihil esse uitam, Stoicis non uideri ; illud dici debere, nihil interesse longa an brevis sit uita, ut Cic. fin. iii 46 *Stoicis non uidetur optabilior nec magis expetenda beata uita, si sit longa, quam si brevis* ; cohaerere illa an . . . nihil . . . differat, inde pendere disiunctiuam interrogationem, ad quam explendam deesse alterum uocabulum longitudini contrarium. ille igitur scripsit an, sit uita brevis, nil, longane, differat, aetas, qualia hyperbata habentur 555, 636 sq., i 14, iii 679, v 387, idque ferme interpretatum esse dicas a, ‘an aliquid intersit parum uixisse uel plurimum’ ; sed in hac oratione aut uita aut aetas abundat, ut ex alterutro petenda uideatur, quae deest, breuitatis nota. ac Bentleius, quem idem fere quod Maduigius sensisse apparet, haec commentus est, seu sit curta, nihil, seu (Z) longa, an referat, aetas ; et curta quidem, uocem illi longa uix satis apte respondentem, legisse uideri potest qui ‘parum uixisse’ posuit scholiastes : adde Sen. ep. 93 4 *licet aetas eius imperfecta sit, uita perfecta est* 569 nulla Z, ulla OC. nulla necessarium esse uiderunt Cortius Bentleius (nam Hedickius falsum rettulit) Maduigius, cum ea quae sequuntur, quae coniunctione adnexa, omnia a Stoicis sublata interrogatione item a firmentur ut illud, nullam uim nocere bono 572 hoc Ω, haec GV

- haeremus cuncti superis, temploque tacente
 nil facimus non sponte dei ; nec uocibus ullis
 575 numen eget, dixitque semel nascentibus auctor
 quidquid scire licet. sterilesne elegit harenas
 ut caneret paucis, mersitque hoc puluere uerum,
 estque dei sedes nisi terra et pontus et aer
 et caelum et uirtus ? superos quid quaerimus ultra ?
 580 Iuppiter est quodcumque uides, quodcumque moueris.
 sortilegis egeant dubii semperque futuris
 casibus ancipites : me non oracula certum
 sed mors certa facit. pauido fortique cadendum est :
 hoc satis est dixisse Iouem.' sic ille profatus
 585 seruataque fide templi discedit ab aris
 non exploratum populis Hammona relinquens.
 ipse manu sua pila gerit, praecedit anhelis
 militis ora pedes, monstrat tolerare labores,
 non iubet, et nulla uehitur ceruice supinus
 590 carpentoque sedens ; somni parcissimus ipse est ;
 ultimus haustor aquae quam, tandem fonte reperto,
 indiga cogatur laticis spectare iuuentus,

574 facimus Ωc, agimus V 576 ne elegit Vc, nec elegit C, nec legit Ω, negligit Z dist. Oudendorpius ; *licet, steriles nec legit* Grotius et plerique, quo pacto 578 aut *estque* in *estne* aut *nisi* in *ubi* cum ζ mutandum esse recentiores tantum editores non senserunt 579 om. Z 580 quocumque bis V contra Seru. buc. III 60 et georg. IV 221 quodcumque moueris ut Lucr. III 568-70 *primordia . . . mouentur | sensiferos motus*, Man. IV 84 (homines) *coguntur tanta moueri* : uide supra 574 *nil facimus non sponte dei* 588 labores Ω ut 881, uapores V ut IV 305, atque ita dimidia pars editorum ; sed uapores tolerare nemo iubetur 591 quam* distinctione mutata, cum ΩC propter *tandem*, quamquam passim haec permutantur, uelut VII 18 (ubi cum G), Verg. georg. II 226, Lucr. VI 426, Ouid. fast. IV 675, Germ. phaen. 330, Man. IV 214, Mart. VII 63 6, XII 21 8, Plaut. rud. 1340, Cic. dom. 104, fam. V 12 6, item in a ad 648, ubi scriptum oportuit *'solum torporem*, id est quem habuerant ante, cum (quam *codd.*) chaos fuit et omnia pigra iacuerunt' 592 cogatur Ωc, conatur Z laticis MPc, -es Ω : genetium requirit *indiga spectare**, certare Pc, portare G, quae duo ad *pectare* redeunt, potare ZVC et in ras. MU, cui interpolationi Z nouam insuper addidit. sed eius lectio cum . . . conatur . . . potare a Cortio Weisioque recepta multum praestat Hosianae cum . . . cogatur . . . certare, in qua subiunctius uitiosus, cogendi uerbum ineptum est ; neque certare milites Cato passurus fuit. Frankenium omitto. aquam tandem repertam quamuis sitiens spectare tantum iuuentus cogitur singulis ex ordine bibentibus : IV 336 *spectat uicinus sitiens*

- stat dum lixa bibat. si ueris magna paratur
fama bonis et si successu nuda remoto
- 595 inspicitur uirtus, quidquid laudamus in ullo
maiorum, fortuna fuit. quis Marte secundo,
quis tantum meruit populorum sanguine nomen ?
hunc ego per Syrtes Libyaеque extrema triumphum
ducere maluerim, quam ter Capitolia curru
- 600 scandere Pompei, quam frangere colla Iugurthae.
ecce parens uerus patriae, dignissimus aris,
Roma, tuis, per quem numquam iurare pudebit
et quem, si steteris umquam ceruice soluta,
nunc, olim, factura deum es. iam spissior ignis,
- 605 et plaga, quam nullam superi mortalibus ultra
a medio fecere die, calcatur, et unda
rarior. inuentus mediis fons unus harenis
largus aquae, sed quem serpentum turba tenebat
uix capiente loco ; stabant in margine siccae
- 610 aspides, in mediis sitiebant dipsades undis.
ductor, ut aspexit perituros fonte relicto,
adloquitur. 'uana specie conterriti leti,
ne dubita, miles, tutos haurire liquores.

exercitus amnes, Mart. II 51 5 sq. 593-596 ellipsin expl. Weisius
595 ullo MPU, illo ZGV 599 ter ZGV, per MPU 604 nunc MPVa, hunc
ZGU, praue Grotius tunc. aduerbia a Verg. Aen. IV 627 nunc, olim, quocumque
dabunt se tempore vires sumpta ad protasin pertinent, 'si umquam, uel me
uiuente uel post me, libera eris' 605 quam nullam GV, qua nullam MPUc,
qua nulla Z ultra QC, umbram U calcatur plaga, ultra quam nulla
mortalibus aegris munere diuum concessa est a meridiana caeli parte, hoc est
citra aequatorem. recte a et Weisius. praepositio sic postponitur et a nomine
separatur ut Verg. Aen. XI 509 sq. est omnia quando | iste animus supra ;
neque uerendum erat nequis legens quam nullam coniungeret. Benteleius 'lege
ex manuscriptis qua. ultra, id est ulteriorem. sic u. 766 sed qua non ulla
cruentae | tantum mortis habet. tantum, id est plus': idem postquam illuc
peruenit 'qualis haec oratio ? qua tantum . . . uix diceret qui prima sermonis
elementa didicit', scribitque enim. Hosius, cum Benteleio assensus ultra
comparatiuum esse putet et ablatiuo seruire, ulterius non putat ; dedit enim
apud Propertium ulteriusque domos uadere Memnonias, I 6 4. quae U habet,
qua (hoc est ubi) nullam superi mortalibus umbram | a medio fecere die, sensum
faciunt, sed qui cum 528 sq. non constet 608 et 612 om. Z 613 tutum
dici etiam quod non noceat, non solum cui non noceatur, lexicographi ignorant,
sed ita Martialis XI 58 9 fuerit curua cum tuta nouacula theca ; nam minus
certa exempla sunt Verg. Aen. IV 298, Ouid. met. VII 47, trist. V 2 37, 5 18

noxia serpentum est admixto sanguine pestis ;
 615 morsu uirus habent et fatum dente minantur,
 pocula morte carent.' dixit, dubiumque uenenum
 hausit ; et in tota Libyae fons unus harena
 ille fuit de quo primus sibi posceret undam.

cur Libycus tantis exundet pestibus aer
 620 fertilis in mortes, aut quid secreta nocenti
 miscuerit natura solo, non cura laborque
 noster scire ualet, nisi quod uolgata per orbem
 fabula pro uera decepit saecula causa.
 finibus extremis Libyes, ubi feruida tellus
 625 accipit Oceanum demisso sole calentem,
 squalabant late Phorcynidos arua Medusae,
 non nemorum protecta coma, non mollia sulco,
 sed dominae uultu conspectis aspera saxis.
 hoc primum natura nocens in corpore saeuas
 630 eduxit pestes ; illis e faucibus angues
 stridula fuderunt uibratis sibila linguis.
 633 ipsa flagellabant gaudentis colla Medusae,
 632 femineae cui more comae per terga solutae

tutum per mare nauis eat, ex Pont. III 6 15 . 615 dente V, in dente U et (qui totum uersum in ras. habet) G, quod ut seruaret Bentleius *minatur* recepit ex d; uersum om. ZMP, non necessarium illum sed poeta plane dignum
 619 exundet U, exudet uel exsudet Ωa, quod uerbum nec sententia nec oratio recipit 620 post 627 MP 625 calentem Ω, cadentem GV 627 sulco Ω, succo V haud absurde, uide IV 308 sq. *si molitur aruum | prodidit umorem*, Colum. II 16 3 *sucoso solo*, sed ab altera parte Hier. in Is. Mign. xxiv p. 326: *cum . . . dura prius arua mollierit* (agricola) 631 post *linguis* dist. Oudendorpius perperam tamen interpretatus, sicut ne Burmannus quidem cum *illis e faucibus* aut Bentleius cum *illis ceruicibus* coniceret sententiam assecutus est. non, quod absurdum est, serpentes ex ore Medusae sibila fuisse dicuntur, sed quaestioni 619 sqq. propositae sic respondetur: ex incisa Medusae gula, ut 696 sqq. narratur, primum natos esse angues Libycoque natosque sibilasse. itaque *illis e faucibus* non ad uerbum pertinet sed sic ponitur ut *hinc* Prop. IV 1 32 *quattuor hinc* (ex ouili) *albos Romulus egit equos*, hoc est hinc profectus albis equis triumphauit 633 ante 632 traiecit Franckenius, casu et errore in uerum delapsus, quod praua distinctione corrumpit. 633 post 631 ob pares ternorum uerborum exitus, *ut et tis et la*, omissus postea loco non suo repositus est; quod simili de causa, bis posito *entem*, uersui VI 389 in U accidit. *flagellabant ipsa Medusae* tum cum uiuebat *colla* non sane idem qui ex mortua nati sunt angues, sed angues tamen, ut mirum non sit quod postea enenit
 632 femineae Ωa, -eo V cui Ωa, qui MP solutae ZUV, soluti Ga, soluit

- 634 surgunt aduersa subrectae fronte colubrae
uipereumque fluit depexo crine uenenum.
hoc habet infelix, cunctis inpune, Medusa,
quod spectare licet. nam rictus oraue monstri
quis timuit? quem, qui recto se lumine uidit,
passa Medusa mori est? rapuit dubitantia fata
- 640 praeuenitque metus; anima periire retenta
membra, nec emissae riguere sub ossibus umbrae.
Eumenidum crines solos mouere furores,
Cerberos Orpheo leniuit sibila cantu,
Amphitryoniades uidit, cum uinceret, hydram:
- 645 hoc monstrum timuit genitor numenque secundum
Phorcys aquis Cetoque parens ipsaeque sorores
Gorgones; hoc potuit caelo pelagoque minari
torporem insolitum mundoque obducere terram.
e caelo uolucres subito cum pondere lapsae,
- 650 in scopulis haesere ferae, uicina colentes
Aethiopum totae riguerunt marmore gentes.
nullum animal uisus patiens, ipsique retrorsum
effusi faciem uitabant Gorgonos angues.
illa sub Hesperiiis stantem Titana columnis
- 655 in cautes Atlanta dedit; caeloque timente
olim Phlegraeo stantis serpente gigantas

MP uulgo sic scribunt: (angues) *femineae qui more comae per terga soluti | ipsa flagellabant gaudentis colla Medusae.* | *surgunt aduersa subrectae fronte colubrae*; ut auersi crines quales uiuente Medusa fuerint, non quales nunc sint, aduersi autem quales nunc sint, non quales tum fuerint doceamur. transposito uersu adscitisque quae plurium codicum auctoritate nituntur lectionibus efficitur desecti capitis in aegide extantis descriptio, cuius serpentes a tergo dependeant, in fronte erigantur 635 *depexo crine*, quotiens eum Pallas depectit: uide VII 149 *Pallas Gorgoneos diffudit in aegida crines* 636 *infelix*, *λυγρὰ παθοῦσα* Hes. theog. 276: dico propter Benteleum et Frankenium 638 *recto se* MPV, *se recto* U, *recto si* ZG 645 *que* duas Phorcynos appellationes coniungit, ut Corneliae 277 648 *insolitum* Z(MP)V, *solitum* GUa obducere C, abd- Ω, add- V, 'totum mundum saxum facere' c recte: quod proprie saxum est generali nomine *terram* appellat propter illa *caelo pelagoque*, prudenterque Cortius *petram* spreuit. frustra Oudendorpius *abducere* ita defendit ut *terram* pro humo molli accipiat, quae in saxum conuersa ex numero rerum eximatur 649 e ZGV, et MPU 652 *uisus* ZUV, -su P, -sum M, -su est G retrorsum ZUV, -us MPG 655 *timente* GUV, -em Z, -iae

- erexit montes, bellumque inmane deorum
 Pallados e medio confecit pectore Gorgon.
 quo postquam partu Danaes et diuite nimbo
 660 ortum Parrhasiae uexerunt Persea pinnae
 Arcados auctoris citharae liquidaeque palaestrae,
 et subitus praepes Cyllenida sustulit harpen,
 harpen alterius monstri iam caede rubentem
 a Ioue dilectae fuso custode iuuencae,
 665 auxilium uolucris Pallas tulit innuba fratri
 pacta caput monstri, terraeque in fine Libyssae
 Persea Phoebeos conuerti iussit ad ortus
 Gorgonos auerso sulcantem regna uolatu,
 et clipeum laeuae fuluo dedit aere nitentem
 670 in quo saxificam iussit spectare Medusam.
 quam sopor aeternam tracturus morte quietem
 obruit haud t̃ tam : uigilat pars magna comarum
 defenduntque caput protenti crinibus hydri,
 pars iacet in medios uoltus oculisque tenebras
 674. *offundit clausis et somni duplicat umbras.*
 675 ipsa regit trepidum Pallas, dextraque trementem
 Perseos auersi Cyllenida derigit harpen
 lata colubriferi rumpens confinia colli.
 quos habuit uoltus hamati uolnere ferri
 caesa caput Gorgon ! quanto spirare ueneno
 680 ora rear quantumque oculos effundere mortis !

MP 659 quo ad 624 sqq. refertur **danaes** et **P**, sim. **Ω** 664 habent **GZ**^r cod. Laur. S. Crucis saec. XI, legit **a**, om. **Ω**, del. Cortius et plerique. multo minus abundat quam 661 atque adeo melius adest quam abest, neque cur exciderit obscurum est (663 -*de rubentē*, 664 -*de iubence*, accedente etiam in 664 et 665 homoearcho). interpolator qui *alterius monstri* explicare uellet Argi nomen positurus erat, certe genetiūum 668 *sulcantem* non satis proprie dicitur, sed ne *scinderet* quidem 686 670 dist. Cortius ed. l. sequitur descriptio Medusae adueniente Perseo dormientis 674 oculis **PG** et (**s** in ras.) **M**, -li **ZUVA**. unum uersum post hunc intercidisse statui; nam etsi recte omnino *oculi tenebras* pro clauso oculo dicitur, unoculam Gorgona neque in litterarum neque in artis monumentis repperi: certe uersu 680 duos habet oculos, ut apud Vergilium et Homerum 676, qui uersus ex 662 et 682 confictus uideri potest, deleuit Bentleius, in 675 *tremētis* (ita ut uidetur **V**) et in 677 *rumpit* nouato 678 *hamati* **P**, *amati* **ZMGC**, *limati* **V**, *lunati* cod. S. Crucis, *iaculati* in ras. **U** 679 *spirare* **Ω**, -asse **ZG**, a quo incepto in

- nec Pallas spectare potest, uoltusque gelassent
 Perseos auersi, si non Tritonia densos
 sparsisset crines texissetque ora colubris.
 aliger in caelum sic rapta Gorgone fugit.
 685 ille quidem pensabat iter propiusque secabat
 aera, si medias Europae scinderet urbes :
 Pallas frugiferas iussit non laedere terras
 et parci populis. quis enim non praepete tanto
 aethera respiceret ? Zephyro conuertitur ales
 690 itque super Libyen, quae nullo consita cultu
 sideribus Phoeboque uacat : premit orbita solis
 exuritque solum ; nec terra celsior ulla
 nox cadit in caelum lunaeque meatibus obstat,
 si flexus oblita uagi per recta cucurrit
 695 signa nec in Borean aut in Noton effugit umbram.
 illa tamen sterilis tellus fecundaque nulli
 arua bono uirus stillantis tabe Medusae
 concipiunt dirosque fero de sanguine rores,
 quos calor adiunxit putrique incoxit harenae.
 700 hic quae prima caput mouit de puluere tabes
 aspida somniferam tumida ceruice leuauit.

effundere desistendum fuit 681 'gelassent oculi' Haskinsius ; peruerse a *uoltus* pro nominatio accipit 690 itque GUV, idque ZP, atque ut uidetur M 692 solum ZGV, quod legit a, polum MPU. uide III 253 692-695 praeunte c expl. Weisius reliquis pro sua siderum ignoratione aberrantibus. umbra terrae nocturna illic directo in caeli culmen mittitur, ut luna, nisi eclipticum uitarit, in summo uertice deficere possit, quod in plaga temperata non fit. uide quae de Britannia contraria traduntur Tac. Agr. 12 4 *extrema et plana terrarum humili umbra non erigunt tenebras, infraque caelum et sidera nox cadit*, paneg. Lat. VI 9 3 *illa litorum extrema planities non attollit umbras, noctisque metam caeli et siderum transit adspectus*. duobus uersibus 694 sq. nihil quod rectae sphaerae aut Libyci climatis proprium sit continetur, sed nulli poeta ostendere se defectus lunaris causam tenere. *per recta signa*, recta linea per zodiacum : uide ad I 220 adnotata. ceterum quae Vsenerus in c aut non correxit aut ultro corripit sic scribenda sunt : 'nec . . . effugit . . . quoniam si fingeret, sicut solet, <non> incurreret . . . porro sub hoc solstitiali (*hic scholiastae error est*) circulo terra media est, unde nox celsissime (certissime *cod.*) emittitur' 695 umbram Z, -ra ΩC, -rans ex corr. G 696 *tamen* ad 690-2 respicit 697 om. Z tabe GUV et in ras. M, uillae P et procul dubio ante ras. M, id est felle potius quam bile, sicut Prop. II 6 24 *uiri et feri*, Mart. XII 32 14 *uirenti et ferentis* confusa sunt ; etsi C.G.L. V p. 400 14 habetur *uilis*,

- plenior huc sanguis et crassi gutta ueneni
 decidit; in nulla plus est serpente coactum.
 ipsa caloris egens gelidum non transit in orbem
 705 sponte sua, Niloque tenuis metitur harenas;
 sed (quis erit nobis lucri pudor?) inde petuntur
 huc Libycae mortes et fecimus aspida mercem.
 at non stare suum miseris passura cruorem
 squamiferos ingens haemorrhoids explicat orbis,
 710 natus et ambiguae coleret qui Syrtidos arua
 chersydros, tractique uia fumante chelydri,
 et semper recto lapsurus limite cenchris:
 pluribus ille notis uariatam tinguatur aluum
 quam paruis pictus maculis Thebanus ophites.
 715 concolor exustis atque indiscretus harenis
 hammodytes, spinaque uagi torquente cerastae,
 et scytale sparsis etiamnunc sola pruinis
 exuias positura suas, et torrida dipsas,
 et grauis in geminum uergens caput amphisbaena,
 720 et natrix uiolator aquae, iaculique uolucres,
 et contentus iter cauda sulcare parias,
 oraque distendens auidus fumantia prester,
 ossaque dissoluens cum corpore tabificus seps;
 sibilaque effundens cunctas terrentia pestes,
 725 ante uenena nocens, late sibi summouet omne
 uolgu et in uacua regnat basiliscus harena.
 uos quoque, qui cunctis innoxia numina terris

uenenum uel pestis 702 huc MPG, huic ZUV et praeter Bentleium editores. *huc*, in hunc locum ubi tabes aspida lenauit 706 distinxit 714 pictus Vat. 3284 saec. XI, Isid. or. XII 4 30, pictus C.G.L. v p. 227 30, punctus MP, tinctus Ω fortasse ex 713. Isidori et glossarii codices nostris antiquiores sunt 715-723 nominatiuis uerbum deest, neque enim aut *explicat orbis* ex 709 oratio aut *summouet* et *regnat* ex 725 sq. sententia audiri sinit; sin autem 713 sq. parenthesi claudantur, desiderabitur ante 715 coniunctio. uide ad III 269 715 *exustis harenis* et datiu et ablatiu uice fungitur, ut Ouid. ex Pont. III 5 26 *cum traheret dictis adnueremque tuis*, Mart. VII 45 2 *caro proximus aut prior Sereno* 716 post 721 U 716 *torquente* non magis intransitiue intelligendum est, ut uoluerunt Weisius et Vsenerus opusc. I p. 229, quam *mouente* Ouid. amor. III 7 36 *nullo poma mouente fluunt*. spina ab Helena fracta huc et illuc torquet cerastas uagosque efficit 722 *fumantia* Ω Isid. or. XII 4 16, *spumantia* ZG 723 *seps* ZUV(C) a Isid. ib. 31, *spes* MP(G)

- serpitis, aurato nitidi fulgore dracones,
 letiferos ardens facit Africa : ducitis altum
 730 aera cum pinnis, armentaque tota secuti
 rumpitis ingentes amplexi uerbere tauros ;
 nec tutus spatio est elephans : datis omnia leto,
 nec uobis opus est ad noxia fata ueneno.
 has inter pestes duro Cato milite siccum
 735 emetitur iter, tot tristia fata suorum
 insolitasque uidens paruo cum uolnere mortes.
 signiferum iuuenem Tyrrheni sanguinis Aulum
 torta caput retro dipsas calcata momordit.
 uix dolor aut sensus dentis fuit, ipsaque leti
 740 frons caret inuidia nec quicquam plaga minatur.
 ecce, subit uirus tacitum, carpitque medullas
 ignis edax calidaque incendit uiscera tabe.
 ebibit umorem circum uitalia fusum
 pestis et in sicco linguam torrere palato
 745 coepit ; defessos iret qui sudor in artus
 non fuit, atque oculos lacrimarum uena refugit.
 non decus imperii, non maesti iura Catonis
 ardentem tenere uirum, ne spargere signa
 auderet totisque furens exquireret aruis
 750 quas poscebat aquas sitiens in corde uenenum.
 ille uel in Tanain missus Rhodanumque Padumque
 arderet Nilumque bibens per rura uagantem.
 accessit morti Libye, fatigue minorem
 famam dipsas habet terris adiuta perustis.
 755 scrutatur uenas penitus squalentis harenae,
 nunc redit ad Syrtes et fluctus accipit ore,
 aequoreusque placet, sed non et sufficit, umor.
 nec sentit fatigue genus mortemque ueneni,

729 letiferos MPU, pestiferos ZGV ducitis altum | aera cum pinnis expl.
 Burmannus et Bentleius collatis Mel. I 99, Ael. n.a. II 21, Luc. I 588, VII 835
 732 om. U 736 uidens Ω, -et ZV 748 ne ZG, nec (M)P, quin UV 749
 aruis G, (exquirere c)auris P, (. . . c)ausis M, agris ZUV. arua Libyae, non
 agri, appellari solent, uelut 384, 626, 697, 710, 939 753 fati Ω, -is Z et fortasse
 V, non male sed minus bene minorem ZGU, -is MPV. minorem quam alioqui

- sed putat esse sitim ; ferroque aperire tumentis
 760 sustinuit uenas atque os implere cruore.
 iussit signa rapi propere Cato : discere nulli
 permissum est hoc posse sitim. sed tristior illo
 mors erat ante oculos, miserique in crure Sabelli
 seps stetit exiguus ; quem flexo dente tenacem
 765 auolsitque manu piloque adfixit harenis.
 parua modo serpens, sed qua non ulla cruentae
 tantum mortis habet. nam plagae proxima circum
 fugit rupta cutis pallentiaque ossa retextit ;
 iamque sinu laxo nudum sine corpore uolnus.
 770 membra natant sanie, surae fluxere, sine ullo
 tegmine poples erat, femorum quoque musculus omnis
 liquitur, et nigra destillant inguina tabe.
 dissiluit stringens uterum membrana, fluuntque
 uiscera ; nec, quantus toto de corpore debet,
 775 effluit in terras, saeuum sed membra uenenum
 decoquit, in minimum mors contrahit omnia uirus.
 779 quidquid homo est, aperit pestis natura profana :

habitura erat: recte in uniuersum a 758 *mortem ueneni*: uide Phaed. II 8 2
uenentorum . . . *necem* ibique Hauetum 760 *cruore* GVo, *ueneno* Ω, cum
 illud ob homoeoteleuton excidisset 762 '*sitim* Latine διψάδα (diψa cod.)
 dixit' c: uult scholiastes, ut ex a apparet, *sitim* serpentis nomen esse, quae
 alibi *siticula* *situla* *sitio* appellatur; errore ille quidem, sed quod Vsenerus
 scripsit διψα inepum est illo (illius morte) Ω sequente Hosio, illa ZV, quod
 est sane simplicius 765 *harenis* Ω, *arenae* V Prisc. G.L.K. II p. 527, ubi
 etiam *telumque* 766 *qua* Ω, *quia* Z et in lemma a. ablatius unde pendeat
 comparatiuum requirit, cuius in locum supponitur *tantum*. *quam* edd. uett. et
 Burmannus, cuius aduerbii pro *quantum* substantiuo positi exemplum quod
 plane par sit non repperi, neque enim sufficiunt uelut Liu. VII 15 10, Plin. ep.
 III 9 16; *sed enim* Bentleius, *quantum nulla* Franckenius. fortasse fuit <ius>
sed non ulla cruentae | tantum mortis habet; nam illa *tantum mortis*, ubi *mors*,
 ut 680, uis est mortifera, uix uidentur recipere epitheton 768 *ossa* ZUV, *ora*
 MPG 769 *est ante nudum* MP et in ras. U, post V, om. ZG sicut Statius
 Theb. v 598 *totumque in uulnere corpus* 774 *quantus* Ωa, -um ZG, quod nemo in
 masculinum mutaturus fuit; sed longe ex 763-5 accitus Sabellus, siue is Sabellius
 est, durissime iusto minor suo de corpore effluere dicitur, durius certe quam suo
 mersus latere Nasidius 796; ut haud sciam an uersus post hunc exciderit in quo
 fuerit uelut *effundi* . . . *imber* 775 *terras* GUV, -ra ZMP 776 *mors* Ω,
mor U, *mons* C, *mos* Cortius, quo quid lucremur nescio. moriendi ratio omnia
 membra contrahit in parua saniei uirosae particulam. *rutilum* (*dirum*) pro
sanguine uirus 810 et I 615 779 ante 777 traieci. scripto uersu 776 librarius,
 cum ad 779, in quo est *na-tura*, iungere deberet, ad 777 ob ibi positum *tex-tura*

- 777 uincula neruorum et laterum textura cauumque
pectus et abstrusum fibris uitalibus omne
780 morte patet. manant umeri fortesque lacerti,
colla caputque fluunt : calido non ocius Austro
nix resoluta cadit nec solem cera sequetur.
parua loquor, corpus sanie stillasse perustum :
hoc et flamma potest ; sed quis rogos abstulit ossa ?
785 haec quoque discedunt, putrisque secuta medullas
nulla manere sinunt rapidi uestigia fati.
Cinyphias inter pestes tibi palma nocendi est :
eripiunt omnes animam, tu sola cadauer.
ecce, subit facies leto diuersa fluenti.
790 Nasidium Marsi cultorem torridus agri
percussit prester. illi rubor igneus ora
succendit, tenditque cutem pereunte figura
miscens cuncta tumor ; toto iam corpore maior
humanumque egressa modum super omnia membra
795 efflatur sanies late pollente ueneno ;
ipse latet penitus congesto corpore mersus,
nec lorica tenet distenti pectoris auctum.
spumeus accenso non sic exundat aeno

delapsus est, ut 779 omissus et postea aliena sede collocatus sit 777 *textura* Ω, *iunctura* V fortasse ex Verg. Aen. xii 274. editores ueteres partim *contexta* scribebant, partim orationis structuram non curabant, quam nullam esse Oudendorpius animaduertit, *uincula et textura pectusque aperit pestis* ; quibus post plenam distinctionem haec subiecta legimus, *natura profana | morte patet . manant umeri* etc., ut umeri manantes tamquam naturae profana morte patentis exemplum proferantur. atque Oudendorpius quidem uerba duos uersus explentia *cauumque . . . natura* a Lucano abiudicauit ; Burmannus illa *aperit pestis natura* (quamquam ipse *natura* scripsit) uncis saepsit, qui minus dure totum uersiculum interclusisset ; Hosius denique facile se expediiuit hac interpunctione, *laterum textura . . . et abstrusum fibris uitalibus : omne . . . aperit pestis* 780 *patet* Ω, -ent MP fortasse recte 782 *cadit in cadet* mutantem Grotium Bentleius refutauit 784 *quis* Ω, *qui* MP contra usum poetae, quem Montepessulani existimationi Hosius posthabet 793 *dist.* Franckenius 795 *efflatur* MGU, -us Z, *afflatur* PV pollente GUV, pallente Z, tollente MP post *ueneno* Oudendorpius, post *sanies* Cortius interpunxit 797 *pectoris* Bentleius, *corporis* Ω, siue ex 796 siue uulgari horum nominum permutatione de qua dixi ad xii 588 et Man. iv 923. *corporis auctu*, alio quidem sensu, Lucr. ii 482 et v 1171 haberi non ignoro ; sed loricae conuenit pectus : uide vii 498 sq., Verg. Aen. x 485, Ouid. met. xii 117, Stat. Theb. ix 558, Mart. vii 13 sq., 21-5, Claud. Stil. ii 365 sq. 798 *exundat* Ω, *exultat* Z,

- undarum cumulus, nec tantos carbasa Coro
 800 curuauere sinus. tumidos iam non capit artus
 informis globus et confuso pondere truncus.
 intactum uolucrum rostris epulasque daturum
 haud inpune feris non ausi tradere busto
 nondum stante modo crescens fugere cadauer.
- 805 sed maiora parant Libycae spectacula pestes.
 inpressit dentes haemorrhoids aspera Tullo,
 magnanimo iuueni miratorique Catonis.
 utque solet pariter totis se fundere signis
 Corycii pressura croci, sic omnia membra
- 810 emisere simul rutilum pro sanguine uirus.
 sanguis erant lacrimae; quaecumque foramina nouit
 umor, ab his largus manat cruor; ora redundant
 et patulae nares; sudor rubet; omnia plenis
 membra fluunt uenis; totum est pro uolnere corpus.
- 815 at tibi, Laeue miser, fixus praecordia pressit
 Niliaca serpente cruor, nulloque dolore
 testatus morsus subita caligine mortem
 accipis et socias somno descendis ad umbras.
 non tam ueloci corrumpunt pocula leto
- 820 stipite quae diro uirgas mentita Sabaeas
 toxica fatilegi carpunt matura Saitae.
 ecce, procul saeuos sterili se robore trunci
 torsit et inmisit (iaculum uocat Africa) serpens
 perque caput Pauli transactaque tempora fugit.

quod Heinsius tuetur adlatis Verg. Aen. VII 462-6, Ouid. met. VI 645, VII 262 sq.; sed illud aptius uidetur uerbum, neque *exundat* . . . *undarum* maiori offensioni esse debet quam III 348 *contingi* . . . *attingere* aut VIII 462 *transuerso uertitur* 802 ordo est *intactum rostris*, quod propter Weisium quosque ille decepit dicendum est 805 om. MP, post 807 ponit G, del. Bentleius 808 *se fundere G, effundere Ω, se effundere U* et editores, cum tamen Lucanus uoces monosyllabas non elidit nisi in quinto pede, longam quidem semel tantum I 334 810 *rutilum pro Ω, rutilatum ZG* 811 *erant Ω, -at ZP* ut Ouid. amor. I 7 60 *nouit Ω, mouit ZU* 817 *testatus ZU, -ur Ω* 818 *socias ZGV, stygias MP* et in ras. U. expl. Burmannus 821 *saitae ca*, quod recepit Hosius, *sagittae M* ex corr., *satae Z², site (M)P, sapei Ω* ex 820, *Saeui (-bi)* Bentleius collatis Sen. Med. 712 sq. 822 *sterili se G, sterilis e (se Z, de V)ΩC* 823 *inmisit ZGV, emisit MPU* uocat PGV, uolat ZU et in

- 825 nil ibi urus agit : rapuit cum uolnere fatum.
deprensus est, quae funda rotat quam lenta uolarent,
quam segnis Scythicae strideret harundinis aer.
quid prodest miseri basiliscus cuspide Murri
transactus ? uelox currit per tela uenenum
- 830 inuaditque manum ; quam protinus ille relecto
ense ferit totoque semel demittit ab armo,
exemplarque sui spectans miserabile leti
stat tutus pereunte manu. quis fata putarit
scorpion aut uires maturae mortis habere ?
- 835 ille minax nodis et recto uerbere saeuos
teste tulit caelo uicti decus Orionis.
quis calcare tuas metuat, salpuga, latebras ?
et tibi dant Stygiae ius in sua fila sorores.
sic nec clara dies nec nox dabat atra quietem
- 840 suspecta miseris in qua tellure iacebant.
nam neque congestae struxere cubilia frondes
nec culmis creuere tori, sed corpora fatis
expositi uoluuntur humo, calidoque uapore
adliciunt gelidas nocturno frigore pestes,
- 845 innocuosque diu rictus torpente ueneno
inter membra fouent. nec, quae mensura uiarum
quisue modus, norunt caelo duce : saepe querentes

ras. M 831 semel Z, simul peruagato errore Ω et praeter Cortium editores. uide II 147, III 296, VI 757, VII 234, VIII 707, quibus cum multa addi possint, unum locum ponam huius simillimum, Mart. spect. 27 6 *huic percussa foret tota Chimaera semel demittit* MV, di-Ω 832 pro *miserabile* Canterus *mirabile*, quod et multis placuit et magis proprium uideri potest ; solent autem haec duo confundi, ut 491 833 *putarit* Bentleius, *putauit* Ω, *putaret* ZU : uide 837 *metuat* (-it Z). Iuu. VI 660 *praegustabit -uit -ret* libri, *manducauerit* scholiastes, id est *praegustarit* 833-838, qui quorsum pertinerent Farnabius explicare temptauit adlato Plin. n.h. VIII 104 *nec minus clara exitii documenta sunt etiam contemnendis animalibus . . . citra Cynamolgos Aethiopas late deserta regio est a scorpionibus et solipugis gente sublata*, tu. demum hic locum haberent si basiliscus tamquam contemnendum animal inductus esset, qui 724-6 cetera fugare et solus regnare dicitur. quod de scorpio uersu 836 refertur se apud Lucanum legisse ostendit Seruius Aen. I 535 837 *salpuga* PZ⁴, -piga ferme Ω 840 *suspecta* Ω, -am GU 843 *humo* pro *humi* etiam Ouid. met. IV 121, Val. Fl. I 710, item Verg. Aen. I 193 in libris, sed Seruius *humi*, quod ne hic rep. uelis uide ad VIII 108. haec omnia Neuius et Schmalzius ignorant 847 *norunt* ZG, -ant Ω legimus 495 *sideribus nouere uiam* : scilicet,

- 'reddite, di,' clamant 'miseris quae fugimus arma,
 reddite Thessaliam. patimur cur segnia fata
 850 in gladios iurata manus? pro Caesare pugnant
 dipsades et peragunt ciuilia bella cerastae.
 ire libet qua zona rubens atque axis inustus
 solis equis; iuuat aetheriis ascribere causis
 quod peream, caeloque mori. nil, Africa, de te
 855 nec de te, natura, queror: tot monstra ferentem
 gentibus ablatum dederas serpentibus orbem,
 inpatiensque solum Cereris cultore negato
 damnasti atque homines uoluisti desse uenenis.
 in loca serpentum nos uenimus: accipe poenas
 860 tu, quisquis superum commercia nostra perosus
 hinc torrente plaga, dubiis hinc Syrtibus orbem
 abrumpens medio posuisti limite mortes.
 per secreta tui bellum ciuile recessus
 uadit, et arcani miles tibi conscius orbis
 865 claustra ferit mundi. forsan maiora supersunt
 ingressis: coeunt ignes stridentibus undis
 et premitur natura poli; set longius istac
 nulla iacet tellus, quam fama cognita nobis

quamdiu Cynosura neque ascenderet neque descenderet, sciebant se recta in occidentem progredi; sed ob id ipsum modum mensuramque uiae ignorabant, quae e sideribus discere potuissent si aut in septentriones aut in meridiem iter fuisset 849 om. Z 850 pro *Caesare*, Caesaris uice fungentes; nam erratum uidi 857 *negato* Ω, *fugato* V 860 *tu* nominatiuum esse agnouit Oudendorpius, quod adhuc plerisque pro uocatiuo est 'commercia, transitus' a, scilicet ab oriente in occidentem 861 orbem Ω, oram ZG 865 *claustra*, non terminos sed saepta occidentem includentia. haec claustra ingressi milites res etiam magis quam quas adhuc norunt mirabiles uisuri sunt, caelum et mare in unum coeuntia, terras autem, tertiam naturae partem, desinentes, quarum ultinia Mauritania est, fama tantum cognita 867 poli sed G, polis et Ω *premitur natura poli*, deprinitur caelum: ita Lucretius 1 281 *aquae natura* similiaque passim *istac**, *ista* GUV, *iste* (hoc est *istae*) (M)P, *istinc* Z. *ista* qui ita enarrant ut intellegi possint Oudendorpius et Franckenius pro *ista* (id est *hac*) *tellure* accipiunt, quo fit ut pro *quam* supponere cogantur *praeterquam*. *istinc*, quod Cortio placuit, recte haberet si pro *illinc* (ab occidentis parte) accipi posset; sed obstat *istas* 869 pro *has* positum, et uerendum erat ne legentibus *longius istinc* coniungerent. *ista* aduerbium leuicia ignorant et uel magis ambiguum futurum erat; scripsi ergo, unde uariae lectiones ortae uidentur, *istac*, id est 'hac, qua uadimus, uiae regione'. eo qui post Terentium usus sit non noui, sed *illac* apud Ouidium Manilium Messallae laudatorem extat,

- tristia regna Iubae. quaeremus forsitan istas
 870 serpentum terras : habet hoc solacia caelum :
 uiuit adhuc aliquid. patriae non arua requiro
 Europamque alios soles Asiamque uidentem :
 qua te parte poli, qua te tellure reliqui,
 Africa ? Cyrenis etiamnunc bruma rigebat :
 875 exiguane uia legem conuertimus anni ?
 imus in aduersos axes, euoluimur orbe,
 terga damus ferienda Noto ; nunc forsitan ipsa est
 sub pedibus iam Roma meis. solacia fati
 haec petimus : ueniant hostes, Caesarque sequatur
 880 qua fugimus.' sic dura suos patientia questus
 exonerat. cogit tantos tolerare labores
 summa ducis uirtus, qui nuda fusus harena
 excubat atque omni fortunam prouocat hora.
 omnibus unus adest fatis ; quocumque uocatus
 885 aduolat atque ingens meritum maiusque salute
 contulit, in letum uires ; puduitque gementem
 illo teste mori. quod ius habuisset in ipsum
 ulla lues ? casus alieno in pectore uincit
 spectatorque docet magnos nil posse dolores.
 890 uix miseris serum tanto lassata periclo
 auxilium Fortuna dedit. gens unica terras
 incolit a saeuo serpentum innoxia morsu,
 Marmaridae Psylli. par lingua potentibus herbis,
 ipse cruor tutus nullumque admittere uirus
 895 uel cantu cessante potens. natura locorum

haec apud Lucanum ipsum, uelut huius libri uersu 444 870 caelum ZGV, letum MPU. expl. a 876 aduersos axes, caeli regiones nostris oppositas : uide Plin. n.h. II 189 aduersa plaga mundi, x 19 aduerso orbe, Man. I 592 sq. ; quamquam non minus rectum erat quod Cortius ad I 54 sine causa substituit aduersos 877 post Hortensium expl. Weisins 878 iam om. ZP fati ZGU, -is MPV propter meis. solacia fati II 91, casus VII 658, mortis VIII 314, mali 355, damni 469 ; nusquam datiuus 880 suos . . . questus Ω, suo . . . questu MP et Hosius collato 403, ut dura obiectum sit, quod satis apparet epitheton esse ut 445 et 562 884 quocumque ZGC, qua- Ω 889 docet Ω, iubet Z et ut uidetur a 890 tanto lassata periclo, 'inferendo pericula' c 895 potens Ω, potest ZG. negatio ad potens non pertinet : sanguis ea potentia praeditus dicitur ut nullum uirus admittat 896 mixtis Ω, -ti ZG 905 dist.

- iussit ut immunes mixtis serpentibus essent.
 profuit in mediis sedem posuisse uenenis.
 pax illis cum morte data est. fiducia tanta est
 sanguinis, in terras paruus cum decedit infans,
 900 nequa sit externae Veneris mixtura timentes
 letifica dubios explorant aspide partus.
 utque Iouis uolucer, calido cum protulit ouo
 inplumis natos, solis conuertit ad ortus :
 qui potuere pati radios et lumine recto
 905 sustinuerunt diem, caeli seruantur in usus,
 qui Phoebo cessere, iacent : sic pignora gentis
 Psyllus habet, siquis tactos non horruit angues,
 siquis donatis lusit serpentibus infans.
 nec solum gens illa sua contenta salute
 910 excubat hospitibus, contraque nocentia monstra
 Psyllus adest populis. qui tum Romana secutus
 signa, simul iussit statui tentoria ductor,
 primum, quas ualli spatium comprehendit, harenas
 expurgat cantu uerbisque fugantibus angues.
 915 ultima castrorum medicatus circumit ignis.
 hic ebulum stridet peregrinaque galbana sudant,
 et tamarix non laeta comas Eoaeque costos
 et panacea potens et Thessala centaurea
 peucedanonque sonant flammis Erycinaque thapsos,
 920 et larices fumoque grauem serpentibus urunt
 habrotonum et longe nascentis cornua cerui.
 sic nox tuta uiris. at, siquis peste diurna
 fata trahit, tunc sunt magicae miracula gentis
 Psyllorumque ingens et rapti pugna ueneni.

post Barthium et expl. post Quietum Oudendorpius collato Claud. vi 11-4
 qui . . . sustinuit . . . diem | nutritur . . . fulminis heres | gesturus summo tela
 trisulca Ioui 907 psyllus MP, sed uide 911; neque gentilis nominis forma
 Graeca in hac declinatione frequentatur 913 om. G 914 expurgat MV,
 -ant ZGU, expugnat P 916 stridet GV, -it Ω: uide ad vi 179 chalbana Z,
 atque Graecis χαλβάρη est 917 comas (Z)MP, -is GUV 919 sonant MPV,
 -at ZG, -ans in ras. U 924 habent GV et interpretatur a, om. Ω. nihil
 suppositicii prae se fert; nam quod plurali *Psyllorum* subicitur in proxima
 sententia designat, praecesserunt in 911-20 *Psyllus*, *secutus*, *expurga*;

- 925 nam primum tacta designat membra salia,
 quae cohibet uirus retinetque in uolnere pestem;
 plurima tunc uoluit spumanti carmina lingua
 murmure continuo, nec dat suspiria cursus
 uolneris aut minimum patiuntur fata tacere.
- 930 saepe quidem pestis nigris inserta medullis
 excantata fugit; sed, siquod tardius audit
 uirus et elicited iussumque exire repugnat,
 tum super incumbens pallentia uolnera lambit
 ore uenena trahens et siccat dentibus artus,
- 935 extractamque potens gelido de corpore mortem
 expuit; et cuius morsus superauerit anguis
 iam promptum Psyllis uel gustu nosse ueneni.
- hoc igitur tandem leuior Romana iuuentus
 auxilio late squalentibus errat in aruis.
- 940 bis positis Phoebe flammis, bis luce recepta
 uidit harenuagum surgens fugiensque Catonem.
 iamque illi magis atque magis durescere puluis
 coepit et in terram Libye spissata redire,
 iamque procul rarae nemorum se tollere frondes,
- 945 surgere congesto non culta mapalia culmo.

urunt. rapti expl. Weisius collato III 504: adde Ouid. met. IV 744 sq. *uirga . . . uim rapuit monstri.* idem ualet *trahit* uersu superiore 925 *tacta* iniuria temptatum est. tactus mutuus est, et ut salina membra ita membra saliam tangunt: uide Catull. 62 52 (*uitis*) *contingit summum radice flagellum*, Ouid. met. II 201 *quae* (*lora*) . . . *summo tetigere* (*equi*) *iacentia tergo*, VI 63 sq. *ab imbre solet percussis solibus arcus | inficere . . . caelum*, II. Lat. 304 sq. *extremas galeae percussus ad oras | dissiluit mucro*, Luc. II 155 sq. *hic se praecipiti iaculatus pondere dura | dissiluit percussus humo*, VIII 698 *litora Pompeium feriunt*, 708 (*Pompeius*) *pulsatur harenis*, IX 336 *terra ferit puppes*. nisi forte sic accipimus: digito saliam oris tangit eaque membra designat 928 dat ΩCa, dant ZU 929 minimum ZG, nimum Ω 931 om. Z 935 potens MPG, petens U, tenens Z et in ras. V. *potens*, id est uictor propositi, primus Hosius recepit 936 superauerit Ωa, -at GU 937 pro *Psyllis* Bentleyus *Psyllo*, quod cum tempore uerbi *superauerit* non conuenit, prius enim gustat quam superat; nam nimis absurde uulgo *morsus* pro nominatio accipitur. alii Psylli circumstantes uenenum quod ille expuit gustant gustu GVa, -um ZMP, gestu U 942 illi Z et in ras. (ubi uersus 944 initium fuisse puto) G, illic Ω, quod inutile ac potius ineptum est, illis Z et edd. plerique 943 plenam distinctionem in fine sustulit Oudendorpius 944 nemorum rarae se (*rara est* Z) attollere ZG, qua de elisione uide ad 808 945 non culta (Z)G Seru. georg. III 340, nunc (tunc V) uisa Ω: scilicet

quanta dedit miseris melioris gaudia terrae
cum primum saeuos contra uidere leones !
proxima Leptis erat, cuius statione quicta
exegere hiemem nimbis flammisque carentem.

- 950 Caesar, ut Emathia satiatus clade recessit,
cetera curarum proiecit pondera soli
intentus genero ; cuius uestigia frustra
terris sparsa legens fama duce tendit in undas,
Threiciasque legit fauces et amore notatum
955 aequor et Heroas lacrimoso litore turres,
qua pelago nomen Nepheleias abstulit Helle.
non Asiam breuioris aquae disterninat usquam
fluctus ab Europa, quamuis Byzantion arto
Pontus et ostriferam dirimat Calchedona cursu,
960 Euxinumque ferens paruo ruat ore Propontis.
Sigeasque petit famae mirator harenas
et Simoentis aquas et Graio nobile busto
Rhoetion et multum debentis uatibus umbras.
circumit exustae nomen memorabile Troiae
965 magnaue Phoebei quaerit uestigia muri.
iam siluae steriles et putres robore trunci
Assaraci pressere domos et templa deorum
iam lassa radice tenent, ac tota teguntur
Pergama dumetis : etiam periire ruinae.
970 aspicit Hesiones scopulos siluaque latentis

scriptum fuerat *nunc ulla* 947 cum Bentleius in quod mutabat, haeseratque
Quietus : 'quis dedit gaudia, aut quid dedit ? *sed uidere leones* !'. non, uerum
cum uidere, quae constructio habetur VI 454-6 nec noxia tantum | pocula
proiciunt aut (proficit) cum lurgentis uoco | frontis amaturae subducunt pignora
fetae, Quint. inst. VIII 6 21 *synecdochen uocant* . . . cum . . . accipimus.
atque hoc quidem Franckenius uidit ; acumen sententiae, in qua uarie aberratum
est, nemo. nempe leones, formidulosissimum animalium genus, cum gaudio
uiderunt, utpote serpentibus meliores 948 quicta MP, -am Ω 954
Threicias fauces Hellespontum, non Bosporum : recte Weisius 955 heroas
ZGUa, heoas V, oeteas MP. de plurali uide Hor. epist. I 3 4 et Strab. p. 591
956 pelago GZ², -gi Ω. IV 23 *aufert tibi nomen Hiberus helle* Za, -es Ω
960 Euxini aquas portans paruo Bospori Thracii ore profluat : uide ad
III 235 966 iam Ω, nam V 970 silua G²2, siluas ΩCa inenitabili praene
errore, quem interpungendo peiorem fecit Oudendorpius latentis (-es) GVCa,
iacentes MP, patentis (-es) ZU. ceterum uide Quint. Smyrn. VIII 97 sq.

- Anchisae thalamos ; quo iudex sederit antro,
unde puer raptus caelo, quo uertice Nais
luxerit Oenone : nullum est sine nomine saxum.
inscius in sicco serpentem puluere riuum
975 transierat, qui Xanthus erat. securus in alto
gramine ponebat gressus : Phryx incola manes
Hectoreos calcare uetat. discussa iacebant
saxa nec ullius faciem seruantia sacri :
' Herceas ' monstrator ait ' non respicis aras ? '
980 o sacer et magnus uatum labor ! omnia fato
eripis et populis donas mortalibus aeuum.
inuidia sacrae, Caesar, ne tangere famae ;
nam, siquid Latiis fas est promittere Musis,
quantum Zmyrnaei durabunt uatis honores,
985 uenturi me teque legent ; Pharsalia nostra
uiuēt, et a nullo tenebris damnabimur aeuo.
ut ducis inpleuit uisus ueneranda uetustas,
erexit subitas congestu caespitis aras
uotaque turicremos non inrita fudit in ignes.
990 ' di cinerum, Phrygias colitis quicumque ruinas,
Aeneaeque mei, quos nunc Lauinia sedes
seruat et Alba, lares, et quorum lucet in aris
ignis adhuc Phrygius, nullique aspecta uirorum
Pallas, in abstruso pignus memorabile templo,
995 gentis Iuleae uestris clarissimus aris
dat pia tura nepos et uos in sede priore
rite uocat. date felices in cetera cursus,

*Δάρδανον αἰπήσσαν, ἔν' Ἀγχίσαο πέλονται | εὐναί, ὅπου Κυθήρειαν ἐν ἀγκοίνῃσι
δάμασσαν.* in c scribendum est 'siluas in quibus <Venus> cum eo (e cod.)
concuuibat' 971 sederit GUVc, seperit MP, sedit in Z, quod si in M
haberetur quam cupide acciperent qui hodie uigent critici et grammatici !

973 luxerit C, 'diu fleuit' c, luserit Ω et altero loco C. lusus Naidum
generi, Oenonae et certo loco luctus conuenit 985 *Pharsalia nostra*, proelium a
te gestum, a me scriptum. hoc interpretes fugisse nihil mirum, quorum unus et
alter *te legent* ad Caesaris commentarios referunt 986 damnabimur (scilicet
ego et tu) ZMV, -bitur GU, -uit nur P 989 turicremos MP(U)V, -feros ZG

992 lares ZG, parens Ω 996 priore MPV, -ri ZGU. semel Lucanus VII
162 metri causa *maiori* : altera forma passim metro munita est, uelut III 422,
IV 573, VII 134, 817, VIII 200, 271, IX 394, 1084, X 37 (ubi MP nihilo minus

- restituam populos ; grata uice moenia reddent
 Ausonidae Phrygibus, Romanaque Pergama surgent.⁷
 1000 sic fatus repetit classes et tota secundis
 uela dedit Coris, audisque urgente procella
 Iliacas pensare moras Asiamque potentem
 praeuehitur pelagoque Rhodon spumante relinquit.
 septima nox Zephyro numquam laxante rudentes
 1005 ostendit Phariis Aegyptia litora flammis.
 sed prius orta dies nocturnam lampada textit
 quam tutas intraret aquas. ibi plena tumultu
 litora et incerto turbatas murmure uoces
 accipit, ac dubiis ueritus se credere regnis
 1010 abstinuit tellure rates. sed dira satelles
 regis dona ferens medium prouectus in aequor
 colla gerit Magni Phario uelamine tecta
 ac prius infanda commendat crimina uoce.
 ' terrarum domitor, Romanae maxime gentis,
 1015 et, quod adhuc nescis, genero secure perempto,
 rex tibi Pellaeus belli pelagique labores
 donat et Emathiis quod solum defuit armis
 exhibet. absenti bellum ciuile peractum est :
 Thessalicas quaerens Magnus reparare ruinas
 1020 ense iacet nostro. tanto te pignore, Caesar,
 emimus ; hoc tecum percussum est sanguine foedus.
 accipe regna Phari nullo quaesita cruore,
 accipe Niliaci ius gurgitis, accipe quidquid
 pro Magni ceruice dares ; dignumque clientem
 1025 castris crede tuis cui tantum fata licere
 in generum uoluere tuum. nec uile putaris
 hoc meritum, facili nobis quod caede peractum est.

exteriori), eamque in fine uersus libri fere praestant III 427 et IV 17
 997 distinxi: *data* pro protasi est, si dederitis. senserunt fortasse Grotius
 alique; non Weisius Hosius Franckenius inter 997 et 998 extat in
 V uersus a Lucani arte metrica alienus constituam sparsas arces replebo
 ruinas 998 reddent ZGV, -ant MPU 1000 'hic liber x incipiendus
 uidetur' Quietus collato Verg. Aen. VI 1 1003 relinquit ZMP, -iquit
 GUV 1014 om. Z 1022 om. P 1027 fac. nob. ZG, nob. fac. Ω

- hospes auitus erat, depulso sceptru parenti
 reddiderat. quid plura feram ? tu nomina tanto
 1030 inuenies operi, uel famam consule mundi.
 si scelus est, plus te nobis debere fateris,
 quod scelus hoc non ipse facis.' sic fatus opertum
 detexit tenuitque caput. iam languida morte
 effigies habitum noti mutauerat oris.
 1035 non primo Caesar damnauit munera uisu
 auertitque oculos ; uoltus, dum crederet, haesit ;
 utque fidem uidit sceleris tutumque putauit
 iam bonus esse socer, lacrimas non sponte cadentis
 effudit gemitusque expressit pectore laeto,
 1040 non aliter manifesta potens abscondere mentis
 gaudia quam lacrimis, meritumque inmane tyranni
 destruit et generi mauolt lugere reuolsum
 quam debere caput. qui duro membra senatus
 calcarat uoltu, qui sicco lumine campos
 1045 uiderat Emathios, uni tibi, Magne, negare
 non audet gemitus. o sors durissima fati !
 huncine tu, Caesar, scelerato Marte petisti
 qui tibi fiendus erat ? nunc mixti foedera tangunt
 te generis ? nunc gnata iubet maerere neposque ?
 1050 credis apud populos Pompei nomen amantis
 hoc castris prodesse tuis ? fortasse tyranni
 tangeris inuidia, captique in uiscera Magni
 hoc alii licuisse doles, quererisque perisse
 uindictam belli raptumque e iure superbi

1028 parenti Ω, -te ZG 1040 potens ZMU, potest V, putans G, uix
 legitur P. 'mire Latinum facit de Graeco participium, οὐ δυνάμενος
 ἄλλωσ' c 1048 1049 nunc . . . nunc*, non . . . nec Ω, num . . . num
 Guietus. nunc demum ita adficeris ut prius adfici debuisti? frustra o
 intellegi iubet *quondam*, ut ex praesentibus fiant quae requiruntur praeterita,
tetigerunt et *iussit*: quid quod sic pro *maerere* dicendum erat uelut *arma*
abicere? neque melius a interrogatione sublata interpretatur 'non te . . .
 cognatio cogit ad lacrimas sed quod sic aestimas omnes tibi conciliare
 posse nationes', post quam affirmationem non potuit sic pergi, *fortasse*
tyranni | tangeris inuidia. diuersae lacrimarum proponuntur causae, inter
 quas electio non sit: tantum concluditur 1055 sqq. pietatem certe non fuisse
 1052 tangeris MPU, angeris ZGV haud absurde, sed uide 982 *inuidia* . . . , ne

- 1055 uictoris generum. quisquis te flere coegit
impetus, a uera longe pietate recessit.
scilicet hoc animo terras atque aequora lustras,
necubi suppressus pereat gener. o bene rapta
arbitrio mors ista tuo ! quam magna remisit
1060 crimina Romano tristis fortuna pudori,
quod te non passa est misereri, perfide, Magni
uiuentis ! nec non his fallere uocibus audet
adquirisque fidem simulati fronte doloris :
‘ aufer ab aspectu nostro funesta, satelles,
1065 regis dona tui. peius de Caesare uestrum
quam de Pompeio meruit scelus ; unica belli
praemia ciuilis, uictis donare salutem,
perdidimus. quod si Phario germana tyranno
non inuisa foret, potuissem reddere regi
1070 quod meruit, fratrique tuum pro munere tali
missem, Cleopatra, caput. secreta quid arma
mouit et inseruit nostro sua tela labori ?
ergo in Thessalicis Pellaeo fecimus aruis
ius gladio ? uestris quaesita licentia regnis ?
1075 non tuleram Magnum mecum Romana regentem :
te, Ptolemaee, feram ? frustra ciuilibus armis
miscuimus gentes, siqua est hoc orbe potestas
altera quam Caesar, si tellus ulla duorum est.
uertissem Latias a uestro litore proras :
1080 famae cura uetat, ne non damnasse cruentam
sed uidear timuisse Pharon. nec fallere uosmet
credite uictorem : nobis quoque tale paratum
litoris hospitium ; ne sic mea colla gerantur
Thessaliae fortuna facit. maiore profecto

tangere capiti Ω, capiti ZP 1061 perfide Ω, -da Z probante Heinsio, quod collatis Verg. Aen. II 79 sq. defendi posset si de Fortuna dea ac non de tristi fortuna sermo esset 1063 *simulati fronte* recte coniunxit Grotius, aliter enim **ca** 1080 uetat Ω, monet C 1081 uosmet Ω, quod reduxit Oudendorpius, **nos me** ζ et edd. plerique, quod se non legisse testatur c. *uosmet* inter poetas Vergilius Aen. I 207, *uosmet* Lucretius III 627 et his in satyra Horatius, *temet* Manilius III 324 et octiens in tragoedia Seneca 1083 ne GUV. nec ZMP,

- 1085 quam metui poterat discrimine gessimus arma :
 exilium generique minas Romamque timebam :
 poena fugae Ptolemaeus erat. sed parcimus annis
 donamusque nefas. sciat hac pro caede tyrannus
 nil uenia plus posse dari. uos condite busto
 1090 tanti colla ducis, sed non ut crimina solum
 uestra tegat tellus : iusto date tura sepulchro
 et placate caput cineresque in litore fusos
 colligite atque unam sparsis date manibus urnam.
 sentiat aduentum soceri uocesque querentis
 1095 audiat umbra pias. dum nobis omnia praefert,
 dum uitam Phario mauolt debere clienti,
 laeta dies rapta est populis, concordia mundo
 nostra perit. caruere deis mea uota secundis,
 ut te complexus positus felicibus armis
 1100 adfectus a te ueteres uitamque rogarem,
 Magne, tuam dignaque satis mercede laborum
 contentus par esse tibi. tunc pace fideli
 fecissem ut uictus posses ignoscere diuis,
 fecisses ut Roma mihi.' nec talia fatus
 1105 inuenit fletus comitem nec turba querenti
 credidit : abscondunt gemitus et pectora laeta
 fronte tegunt, hilaresque nefas spectare cruentum,
 o bona libertas, cum Caesar lugeat, audent.

fortasse *neu* (et, ne gerantur, facit), ut x 232 1090 solum Ω , tantum ZV
 1097 1098 dist. Weisius ; peius quam ceteri Hosius, qui cohaerentia distrahit,
 coniugat diuersa 1100 a Ω , abs V 1102 dist. Grotius, quam inter-
 punctionem prauissime Cortius sustulit, ut haec efficeretur sententiarum
 copulatio, *caruere deis mea uota secundis fecissem que ut posses ignoscere*,
 inutile autem ac potius uitiosum fieret *tunc* aduerbium. uerus ordo hic
 est : *ut rogarem adfectus ueteres uitamque tuam* (ut uiuere uelles) *parque esse*
tibi (ut tibi par essem, non prior), sic *contentus* futurus *digna satis mercede*
laborum. rogarem par esse ut Verg. Aen. VI 313 *orantes primi transmillere*
cursum ; uide etiam huius libri 1037 sq. *tutumque putauit | iam bonus esse socer*

LIBER DECIMVS

- Vt primum terras Pompei colla secutus
 attigit et diras calcauit Caesar harenas,
 pugnavit fortuna ducis fatumque nocentis
 Aegypti, regnum Lagi Romana sub arma
 5 iret, an eriperet mundo Memphiticus ensis
 uictoris uictique caput. tua profuit umbra,
 Magne, tui socerum rapuere a sanguine manes,
 ne populus post te Nilum Romanus amaret.
 inde Paraetoniā fertur securus in urbem
 10 pignore tam saeui sceleris sua signa secutam.
 sed fremitu uolgi fasces et iura querentis
 inferri Romana suis discordia sensit
 pectora et ancipites animos, Magnumque perisse
 non sibi. tum uultu semper celante pauorem

2 calcauit caesar Ω, caesar calcauit V, idemque 236 *phoebus declinet*, qui numerorum modulus triginta uersibus praecoptatur, nisi quod G in v 237, Z in x 9 dissentit. sed postponitur disyllabum etiam i 685, ii 609, iv 306, vi 482, 654, vii 430, ix 76; idque omnibus nouem exemplis substantiuum est 8 habet Z³ et ante 7 Par. 7900^A saec. x, om. Ω neque interpretantur *ca ne . . . amaret* Par., nec . . . *habebit* Z³: fortasse scriptum fuerat per haplographiam *romaret*. quamquam satis rectum erat *nec . . . amabit*, sententia non multum ab ea quae infra exponetur diuersa uersum et loco aptum et Lucano dignum quique cur ab alio additus sit causa nulla appareat, cum Guietus alique damnassent, expl. Bentleius praeeunte ut uidetur Doruillio: 'manes Pompei eripuerunt a caede Caesarem; non eius cura et causa, sed Aegyptiorum odio et ultione, ne ob Caesaris occisi beneficium populus Romanus amaret Nilum, Pompei caedem condonaret. Pothinus infra 387 *ingulus mihi Caesaris haustus | hoc praestare potest, Pompei caede nocentes | ut populus Romanus amet.*' excidisse potest post *manes* ob similia *-manus* et *-maret*. post te occisum, ut vii 693 *post te fugatum*: uide ad v 473 adnotata. ceterum non reticebo cod. hunc Par. inter eos esse qui uersum iv 251 supponunt, Z³ et ix 494 et alios subditiuos infulsisse 9 *Paraetoniā urbem*, Aegypti caput Alexandream, ut *Ausonia urbe* pro Roma vii 33. nam *Paraetoniās urbes* pro Aegyptiis Martialis posuit x 26 1 10 *secutam* Ω, -us ZG. expl. Grotius 14 *pauorem* MPU,

- 15 intrepidus superum sedes et templa uetusti
 numinis antiquas Macetum testantia uires
 circumit, et nulla captus dulcedine rerum,
 non auro cultuque deum, non moenibus urbis.
 effossum tumulis cupide descendit in antrum.
- 20 illic Pellaei proles uaesana Philippi,
 felix praedo, iacet, terrarum uindice fato
 raptus : sacratis totum spargenda per orbem
 membra uiri posuere adytis ; fortuna pepercit
 manibus, et regni durauit ad ultima fatum.
- 25 nam sibi libertas umquam si redderet orbem
 ludibrio seruatus erat, non utile mundo
 editus exemplum, terras tot posse sub uno
 esse uiro. Macetum fines latebrasque suorum
 deseruit uictasque patri despexit Athenas,
- 30 perque Asiae populos fatis urgulentibus actus
 humana cum strage ruit gladiumque per omnis
 exegit gentes, ignotos miscuit amnes
 Persarum Euphraten, Indorum sanguine Gangem,
 terrarum fatale malum fulmenque quod omnis
- 35 percuteret pariter populos et sidus iniquum
 gentibus. Oceano classes inferre parabat
 exteriore mari. non illi flamma nec undae
 nec sterilis Libye nec Syrticus obstitit Hammon.
 isset in occasus mundi deuexa secutus
- 40 ambissetque polos Nilumque a fonte bibisset :
 occurrit suprema dies, naturaque solum
 hunc potuit finem uaesano ponere regi ;

-es Z, timorem GV 16 numinis Ω, nominis P fortasse recte : certe nec
 Isis nec ullus certus deus significatur, nec possessionis genetiuus est uerum
 qualitatis, dicunturque templa uetusta maiestate praedita 19 tumulis Ω,
 -li C et Maduigius. *tumulis*, ad sepulturam : ita teste Burmanno Quietus
 21 dist. Omnibonus 23-26 expl. a 23 pepercit ZGV et ex corr. U,
 peregit MP 25 *sibi*, orbi, non libertati : recte Burmannus 29 despexit
 Ω, di-ZMC 32 33 Euphraten et Gangem, amnes Macedonibus tum primum
 uisos, hunc Indorum sanguine, illum Persarum miscuit 37 *exteriore*, ultra
 Asiam 39 tellurem circumnauigando ab oriente usque ad occasum
 peruenisset occasus Ω, -um ZU 40 utroque polo ulterius progressus esset

- qui secum inuidia, quo totum ceperat orbem,
 abstulit imperium, nulloque herede relicto
 45 totius fati lacerandas praebuit urbes.
 sed cecidit Babylone sua Parthoque uerendus.
 pro pudor, Eoi propius timuere sarisas
 quam nunc pila timent populi. licet usque sub Arcton
 regnemus Zephyrique domos terrasquè premamus
 50 flagrantis post terga Noti, cedemus in ortus
 Arsacidum domino. non felix Parthia Crassis
 exiguae segura fuit prouincia Pellae.
 iam Pelusiaco ueniens a gurgite Nili
 rex puer inbellis populi sedauerat iras,
 55 obside quo pacis Pellaea tutus in aula
 Caesar erat, cum se parua Cleopatra biremi
 corrupto custode Phari laxare catenas
 intulit Emathiis ignaro Caesare tectis,
 dedecus Aegypti, Latii feralis Erinys,
 60 Romano non casta malo. quantum inpulit Argos
 Iliacasque domos facie Spartana nocenti,
 Hesperios auxit tantum Cleopatra furores.
 terruit illa suo, si fas, Capitolia sistro

polos Ω, populos ΖΡ 43 quo* (kalendar. Vniu. Coll. Lond. ann. 1899-1900 p. 227), totum quo iam Bentleius in marg. ed. Mairianac, qua (que Ζ) ΩC propter inuidia; quo, non qua, legisse uidetur c, 'inuidit successoribus suis, ne unus toto orbe poteretur sicuti ipse'. non inuidia (nequis forte alius prior occuparet sibi partem deposceret) totum orbem ceperat, sed gloria et ambitione: inuidia in eo perspiciebatur, quod imperium, quo terram uniuersam ceperat et complexus erat, uni heredi relinquere noluit. relatiuum antecedit ut II 9 sq. qua cuncta coerces, | se quoque lege tenens, x 272 sq. quem Memphis adorat, | inuidit Nilo (al. quos propter praecedens regum), quem locum expl. Dielsius phil.-hist. tract. acad. Berol. 1885 III p. 19 48 arcton corr. ex acton U, arcto Ω(C). usque sub Arcto Latinum uisum est huius aetatis editori Hosio; nam apud Burmannum typoshetae mendum est. etiam insequenti uersu Zephyri domos potius a sub praepositione quam a premendi uerbo suspensum est 50 cedemus Ω, -amus ΖG. cedemus, inferiores inueniemur: uide ad 890 in ortus, ab ortu, ut Ouid. fast. IV 561 in dextrum quae iacet ora latus 51 Arsacidum domino, Alexandro, ut intellexerunt Omnibonus et Oudendorpius, etsi nulli tum fuerunt Arsacidae 54 inbellis populi recte coniunxit Weisius 58 Emathiis, Pellaeis; recte Grotius 61 facie V, facies Ω nocenti ΖGV, -is MPU 63 'si fas scilicet est dicere' a: immo fieri. idem fere sonat ac si dis placet, quod, ut ait Donatus ad Ter. cum. 919, 'proprium est exclamantibus propter indignitatem alienius rei'; debebatque hic Lucanij

- et Romana petit inbelli signa Canopo
 65 Caesare captiuo Pharios ductura triumphos ;
 Leucadioque fuit dubius sub gurgite casus,
 an mundum ne nostra quidem matrona teneret.
 hoc animi nox illa dedit quae prima cubili
 miscuit incestam ducibus Ptolemaida nostris.
 70 quis tibi uaesani ueniam non donet amoris,
 Antoni, durum cum Caesaris hauserit ignis
 pectus ? et in media rabie medioque furore
 et Pompeianis habitata manibus aula
 sanguine Thessalicae cladis perfusus adulter
 75 admisit Venerem curis, et miscuit armis
 illicitosque toros et non ex coniuge partus.
 pro pudor, oblitus Magni tibi, Iulia, fratres
 obscaena de matre dedit, partesque fugatas
 passus in extremis Libyae coalescere regnis
 80 tempora Niliaco turpis dependit amori,
 dum donare Pharon, dum non sibi uincere mauolt.
 quem formae confisa suae Cleopatra sine ullis
 tristis adit lacrimis, simulatum compta dolorem
 qua decuit, ueluti laceros dispersa capillos,
 85 et sic orsa loqui : ' siqua est, o maxime Caesar,
 nobilitas, Pharii proles clarissima Lagi,
 exul in aeternum sceptris depulsa paternis,
 ni tua restituit ueteri me dextera fato,

uersus accedere locis in thes. ling. Lat. VI p. 202 53-7 relatis Minneii, 8 4
miserentur miseri, si fas est, sacerdotum, et Prudentii, psych. 210 sq. *aduenia
 nudus | nititur antiquos, si fas est, pellere reges*. satis recte scholiastes
 Wallersteinensis '*si fas, id est scilicet*', siue ita scripsit siue potius *si licet*
 71 *ignis* Ω, -es GV; et nominatiuus et accusatiuus sententiae conuenit
 72-76 quomodo distinguendi essent intellexit a Weisio admonitus Haskinsius
 praeuentibus aliqua ex parte Guieto et Bentleio et, etiam 80 *dependit*
 GV, -et ZMU, deprendat P 84 qua ZMPC, quam GUV 85 'maluerim
 utique *siqua est ea, maxime*' Heinsius; ac dici debuisse uidetur aut hoc (uide
 Verg. Aen. VII 4 *siqua est ea gloria*, x 828 *siqua est ea cura*, Ouid. met. v 378
siqua est ea gratia, amor. III 15 5 *siquid id est, usque a proavis uetus ordinis*
heres), etsi raro id pronomen apud Lucanum inuenitur, aut absente eo *siquid est*
nobilitas 88 ni & Heinsius Bentleius, si Ω, quod male c, paulo melius
 Weisius interpretatur, sed uterque frustra. protasis enim necessario ad 87
 refertur, ubi illa *exul in aeternum depulsa* sine condicione posita aperte falsa

- conplector regina pedes. tu gentibus aequum
 90 sidus ades nostris. non urbes prima tenebo
 femina Niliacas : nullo discrimine sexus
 reginam scit ferre Pharos. lege summa perempti
 uerba patris, qui iura mihi communia regni
 et thalamos cum fratre dedit. puer ipse sororem,
 95 sit modo liber, amat ; sed habet sub iure Pothini
 adfectus ensesque suos. nil ipsa paterni
 iuris inire peto : culpa tantoque pudore
 solue domum, remoue funesta satellitis arma
 et regem regnare iube. quantosne tumores
 100 mente gerit famulus ! Magni ceruice reuolsa
 iam tibi, sed procul hoc auertant fata, minatur.
 sat fuit indignum, Caesar, mundoque tibi que
 Pompeium facinus meritumque fuisse Pothini.
 nequiquam duras temptasset Caesaris aures :
 105 uoltus adest precibus faciesque incesta perorat.
 exigit infandam corrupto iudice noctem.
 pax ubi parta ducis donisque ingentibus empta est,
 excepere epulae tantarum gaudia rerum,
 explicuitque suos magno Cleopatra tumultu
 110 nondum translato Romana in saecula luxus.
 ipse locus templi, quod uix corruptior aetas
 extruat, instar erat, laqueataque tecta ferebant

sunt ; requiritur ergo *ni*, non *si* restituit ZGU, quod cur non receptum sit nescio (uide VII 379 *nisi uincitis, exul*), -ui MP, -uat V, -uet C 94 thalamos Ω, -mi MP. 'thalami iura, quaecumque sunt, non belle ueniunt ex puellae ora' Bentleius 'cum fratre communes' Franckenius 97 inire peto UV, inde ortas mendas Ω, *mi repeto* Burmannus, quam datiui formam apud Lucanum non inuenio 100 dist. Bentleius, nisi quod interrogationem fecit quae exclamatio est 106 iudice MP(G)C, caesare ZUV ex glossemate. ablatius absolutus ita ponitur ut VI 479 sq. *Tethyn | reppulit . . . defenso litore*, Liu. I 87 I *additur dolus, missis qui . . . uim lignorum . . . in flumen conicerent* : corruptio iudicis et infandae noctis exactio, id est usque ad mane productio, una et eadem res est 107 ducis Doruillius, duci Ω. pepererunt reges Aegyptii pacem, hoc est gratiam et fauorem, ut Verg. Aen. III 370, ducis Romani : ea demum pax donis empta esse dici potuit post hunc uersum desinit P 108 tantarum Ω, positarum Z et ut uidetur c, 'curis omissis' 112 extruat Vat. 3284 saec. XI, -et ZV, -it Ω. *corruptior*, ab integritate uergens, non amplius incorrupta : 'cum magna luxuria est, tale templum non

- diuitias crassumque trabes absconderat aurum.
 nec summis crustata domus sectisque nitebat
 115 marmoribus, stabatque sibi non segnis achates
 purpureusque lapis, totaque effusus in aula
 calcabatur onyx; hebenus Mareotica uastos
 non operit postes sed stat pro robore uili,
 auxilium non forma domus. ebur atria uestit,
 120 et suffecta manu foribus testudinis Indae
 terga sedent, crebro maculas distincta zmaragdo.
 fulget gemma toris, et iaspide fulua supellex
 122a stat mensas onerans, uariaque triclinia ueste
 strata micant, Tyrio cuius pars maxima fuco
 cocta diu uirius non uno duxit aeno,
 125 pars auro plumata nitet, pars ignea cocco,
 ut mos est Phariis miscendi licia telis.

potest fabricari' a 115 sibi et segnis expl. a 117 mareotica ΩC Seruius georg. II 116 Isidorus or. XVII 7 36, meroitica Salmasius, 'hebenus, materia quae in Meroe insula nascitur' c: uide 803 sq. *nigris Meroe fecundula colonis, | laeta comis hebeni*, Steph. Byz. *Μερὴ, πῶλις Αἰθιοπῶν . . . ὁ πολλὴς Μερῶν*, Plin. n.h. XXIV 89 *ne in Aegypto quidem nascitur hebenus*. Lucanum, ut III 172 *Phocaicas* pro *Phocicas*, sic *Mareotica* pro *Meroitica* sine *Merusiaca* posuisse propterea parum credibile est quia statim 161-3 haec duo inter se opponuntur, *non Mareotidos uuae . . . sed . . . senium cui contulit . . . Meroe* 120 *suffecta*, tincta. Plin. n.h. IX 139 *inuat . . . ipsa adulterare adulteria naturae, sicut testudines tingere*, XVI 233 *placuit deinde materiem et in mari quaeri. testudo in hoc secta. nuperque portentosis ingentis principatu Neronis inuentum ut pigmentis perderet se plurisque ueniret imitata lignum* 122 *fulget* ΩC Priscianus G.L.K. II p. 445, -it G² (sed uide I 665, IX 73, et praesertim III 420), *fulcit* ZVa toris ΩC Prisc., torios Z, toros Va *supellex*, pocula et id genus, ut Prop. IV 8 37 *uitri . . . supellex*: eodem ducit *iaspide*, uide Iuu. V 42 inter 122 et 123 exiit uersus qualem dedi, cuius loco nunc habetur in GV insequentis uersus dittographia hic torus assirio cuius pars maxima fuco 123 post 124 G cuius Z schol. Stat. Theb. VI 541 et in dittographia GV, quorum Ω fuco Z et in dittographia GV, suco MU schol. Stat., lentum V et (-um in ras.) G, scilicet ne duo continui uersus tam simili exitu essent. fuco an suco scribatur nihil interest: uide Ouid. met. VI 222 *Tyrio . . . suco*, Claud. in Ruf. I 207 *Tyrios . . . sucos*, Stat. silu. III 2 139 *purpura suco | Sidoniis iterata cadis*, contra anth. Lat. Ries. 705 I *Tyrii . . . fuci*, Apoll. Sid. carm. XIII 26 *Silonio . . . fuco*, Matium ap. Gell. XX 9 3, Hor. carm. III 5 28, epist. I 10 27, Val. Fl. I 427 quae ex MU editores receperunt *strata micant*, *Tyrio quorum* etc. nihil habent offensionis, sed inde nasci non potuit lectionis diuersitas, quae repetenda uidetur ex cuius relatio sine antecedente relicto; quod qui orationis structuram requirebant partim in plurale mutarunt, partim pro *strata micant*, *Tyrii* substituebant hic *torus*, *Assyria*, quae uerba adscripta

- tum famulae numerus turbae populusque minister.
 discolor hos sanguis, alios distinxerat aetas ;
 haec Libyco, pars tam flauos gerit altera crines
 130 ut nullis Caesar Rhēni se dicat in aruis
 tam rutilas uidisse comas ; pars sanguinis usti
 torta caput refugosque gerens a fronte capillos ;
 nec non infelix ferro mollita iuuentus
 atque exsecta uirum : stat contra fortior aetas
 135 uix ulla fuscante tamen lanugine malas.
 discubuere illic reges maiorque potestas
 Caesar ; et inmodice formam fucata nocentem,
 nec sceptris contenta suis nec fratre marito,
 plena maris rubri spoliis, colloque comisque
 140 diuitias Cleopatra gerit cultuque laborat.
 candida Sidonio perlucent pectora filo,
 quod Nilotis acus compressum pectine Serum
 soluit et extenso laxauit stamina uelo.
 dentibus hic niueis sectos Atlantide silua
 145 inposuere orbes, quales ad Caesaris ora
 nec capto uenere Iuba. pro caecus et amens
 ambitione furor, ciuilia bella gerenti
 diuitias aperire suas, incendere mentem
 hospitibus armati. non sit licet ille nefando
 150 Marte paratus opes mundi quaesisse ruina ;
 pone duces priscos et nomina pauperis aevi

postea in iustum uersiculum dilatata sunt 127 tum GV, tunc Ω, hinc
 Benteleus: uide ad I 481 130 nullis Ω, -us M, -as Z; fortasse recte
 131 rutilas Ω, nitidas MU 132 torta Ω, tosta V. moret. 32 sq. *Afra genus,
 tota patriam testante figura, | torta comam*, Mart. spect. 3 10 *aliter* (ac Sugam-
 brorum) *toris crinibus* (scilicet ingenio) *Aethiopes* *refugos a fronte* interpretes
 non ceperunt, quamquam recalua Aethiopum tempora cuius nota esse debebant.
 similiter de Theodorico rege Gothorum Sidonius ep. I 2 2 *pauculum a planitie
 frontis in uerticem caesaris refuga crispatur* 133 *iuuentus*, pueri
 134 *fortior aetas*, exoleti 135 fuscante Ω, -ata V: uide VIII 413 136 illic
 Ω, toris MU. hoc, quod nemo in alterum mutaturus fuit, uenisse potest ex
 Ouid. met. VIII 566 uel XII 155 137 fucata Ω, fug- ZM 141 perlucent Ω,
 -ens M 142 compressum ΩC Prisc. G.L.K. II pp. 162 et 259, percussus V
 fortasse ex Iuu. IX 30 (lacernas) *male percussas textoris pectine Galli* similie
 loco. uide Ouid. fast. III 820 *rarum pectine denset opus* 144 hic, tum

Fabricios Curiosque graues, hic ille recumbat
sordidus Etruscis abductus consul aratris :
optabit patriae talem duxisse triumphum.

- 155 infudere epulas auro, quod terra, quod aer,
quod pelagus Nilusque dedit, quod luxus inani
ambitione furens toto quaesiuit in orbe
non mandante fame ; multas uolucresque ferasque
Aegypti posuere deos, manibusque ministrat
- 160 Niliacas crystallos aquas, gemmaeque capaces
excepere merum, sed non Mareotidos uuac,
nobile sed paucis senium cui contulit annis
indomitum Meroe cogens spumare Falernum.
accipiunt sertas nardo florente coronas

- 165 et numquam fugiente rosa, multumque madenti
infudere comae quod nondum euauit aura
cinnamon externa nec perdidit aera terrae,
aduectumque recens uicinae messis amomon.
discit opes Caesar spoliati perdere mundi
- 170 et gessisse pudet genero cum paupere bellum
et causas Martis Phariis cum gentibus optat.

postquam epulis Bacchoque modum lassata uoluptas
inposuit, longis Caesar producere noctem
inchoat adloquiis, summaque in sede iacentem

154 optabit G, -uit Ω 157 158 dist. Barthius 161 excepere ZG et (x corr. ex c) V, acc- MU fortasse ex 164 166 pro quod Heinsius cui, unde Burmannus quoi ; sed uide infra 167 externa Ωa, -ae GC (C etiam non reddidit) terrae GC, terra Ω, utrumque a uulgo scribitur *infudere comae, quod nondum euauit aura, | cinnamon, externa nec perdidit aera terra.* ac recte quidem cinnamon euanescere dicitur, ut Cic. diu. II 117 *uino aut salsamento . . . quae euanescent uelustate* ; sed impudenter paene aura enarrant 'aeris mutatione' uel 'quia aeri expositum est'. contra satis placet quod Heinsius nouauit quoi *nondum euauit aura* (hoc est odor), | *cinnamon, externa nec perdidit* (id cinnamon, uide IV 542-4 et Maduigii opusc. II p. 177) *aera terra.* malui tamen medelam adhibere quae nulla mutatione sed tantum delectu constaret, idque uersu 167 dedi unde ortam esse credas lectionis uarietatem. infudere comae cinnamon quod ex Arabia Aethiopiae aduectum nondum nouitate aeris externi atque Aegyptii euauit nec perdidit odorem quem in patria habuerat. ita enim, odorem, c aera interpretatur, quod nisi accedente genetiuo, ut IV 437 *odoratae . . . aera pinnae* et Auson. 123 4 (Peip. p. 343) *aere Sephasiae*, licere non uidetur 171 *fariis marti* Z, in quo nec ordo nec causus displicet : uide Tac. hist. IV 19 *causam* (occasionem) *seditioni*, ann. II 64 *causae*

- 175 linigerum placidis conpellat Acorea dictis.
 ‘ o sacris deuote senex, quodque arguit aetas
 non neclcte deis, Phariae primordia gentis
 terrarumque situs uolgique edissere mores
 et ritus formasque deum ; quodcumque uetustis
 180 insculptum est adytis profer, noscique uolentes
 prode deos. si Cecropium sua sacra Platona
 maiores docuere tui, quis dignior umquam
 hoc fuit auditu mundique capacior hospes ?
 fama quidem generi Pharias me duxit ad urbes,
 185 sed tamen et uestri ; media inter proelia semper
 stellarum caelique plagis superisque uacauī,
 nec meus Eudoxi uincetur fastibus annus.
 sed, cum tanta meo uiuat sub pectore uirtus,
 tantus amor ueri, nihil est quod noscere malim
 190 quam fluuii causas per saecula tanta latentis
 ignotumque caput : spes sit mihi certa uidendi
 Niliacos fontes, bellum ciuile relinquam.’
 finierat, contraque sacer sic orsus Acoreus :
 ‘ fas mihi magnorum, Caesar, secreta parentum
 195 edere ad hoc aevi populis ignota profanis.
 sit pietas aliis miracula tanta silere ;
 ast ego caelicolis gratum reor ire per omnis
 hoc opus et sacras populis notescere leges.
 sideribus, quae sola fugam moderantur Olympi
 200 occurruntque polo, diuersa potentia prima
 mundi lege data est. sol tempora diuidit aevi,

bello 175 linigerum ΩC, lan- V 179 post 180 V 180 insculptum Ω, -scriptum G. ceterum uide Maneth. v 1-3 ἐξ ἀδύτων ἱερῶν βιβλίων . . . καὶ κρυφίμων στηλῶν, ἀσ ἦρατο πάνσοφος Ἑρμῆς | οὐρανίων τ' ἀστρων ἰδίασι ἐχάραξε προνοίασι et encycl. Paul.-Wiss. viii p. 794 181-183 si maiores tui Platona docuerunt, ut appareat uos hospitibus doctrina non inuidere, ego si quis alius dignus sum qui haec audiam. recte in uniuersum Lundquistius stud. Luc. p. 218 ; minus quam reliqui Burmannus aberrauit 181 platona MU, -em ΩC contra poetae consuetudinem, quod si in M extaret arriperetur, uituperarenturque tres continuæ uoces in α exeuntes 190 latentis acc. plur. 192 dist. Guil. E. Weberus : sit protasin esse senserat Cortius ad viii 417 195 edere Ω, prodere MU fortasse ob 181 prode aut 285 prolam 197 caelicolis ZUC, -as Ω 201 aevi Ω Isid. or. iii 66 3 et n. r. 22 3, anni V Aleuin. ep. 155 (mon.

- mutat nocte diem, radiisque potentibus astra
 ire uetat cursusque uagos statione moratur ;
 luna suis uicibus Tethyn terrenaque miscet ;
 205 frigida Saturno glacies et zona nivalis
 cessit ; habet uentos incertaque fulmina Mauors ;
 sub Ioue temperies et numquam turbidus aer ;
 at fecunda Venus cunctarum semina rerum
 possidet ; immensae Cyllenius arbiter undaest.
 210 hunc ubi pars caeli tenuit, qua mixta Leonis
 sidera sunt Cancro, rapidos qua Sirius ignes
 exerit et uarii mutator circulus anni
 Aegoceron Cancrumque tenet, cui subdita Nili
 ora latent, quae cum dominus percussit aquarum
 215 igne superiecto, tunc Nilus fonte soluto,

Germ. ep. uol. iv p. 252, Mign. uol. c p. 281), 'annus spatia' c. non anni solum sed aevi tempora sol diuidit, qua diuisione ipsi anni fiunt 202 203 planetarum stationes (στηριγμοί) et regressus (ἀναποδοισμοί) triangula maxime solis radiatione fieri credebantur, Vitruv. ix 1 11-3, Plin. n.h. ii 59-61, 69-71

205-209 partim explicationem accipiunt a Paul. Alex. fol. I 3-4 *ἔστι δὲ ἡ τάξις τῆς ἑπταζώνου* (id est septem sphaerarum) *ἔχουσα οὕτως· ὁ μὲν τοῦ Κρόνου ἀστήρ ἐκκληρώσατο τὴν πρώτην καὶ ἀνωτάτω ζώνην, κατὰ ψυχρὸν οὖσαν καὶ κειμένην ἐν τῷ πάγῳ· ὁ δὲ τοῦ Διὸς τὴν δευτέραν καὶ εὐκρατον, θρεπτικὴν καὶ ζωογόνον ὑπάρχουσαν, τοῦ Ἄρεος τὴν τρίτην καὶ διάπυρον ζώνην, φθαρτικὴν τετευχυσίαν, κληρωσαμένην· . . . ἡ Ἀφροδίτῃ τὴν πέμπτην καὶ εὐδιον ζώνην κληρωσαμένη σποράς καὶ γονῆς αἰτία καθέστηκε· τὴν δὲ ἕκτην καὶ ἐπίκοινον ζώνην, ὑγρὰν οὖσαν, ὁ τοῦ Ἑρμοῦ ἀστήρ ἐκκληρώσατο, quae breuiore forma iterantur catal. cod. astr. Gr. viii iii p. 97 2-8. alia ratio est et hinc aliena qua quinque zonae terrestres totidem planetis attribuuntur Achill. isag. 29 (comm. Arat. Maass. pp. 64 sq.), Anien. Arat. 1510-7 205 Claud. iii cons. Hon. 168 *algenti qua zona riget Saturnia tractu* 206 *fulmina Ω, flumina ZM, flamina ζ*. neque uenti neque fulmina proprie Martis stellae tribui solent, quamquam ab ea cremantia quae perhibentur fulmina proficisci Etruscos putare refert Plinius n.h. ii 139, qui ib. 82 communiter Saturni Iouis Martis ignes esse dicit qui decidui ad terras fulminum nomen habeant *incerta*, quorum tempora stata non sunt. ipsius Martis *incertum* iter dicit Claudianus Stil. ii 437, quia *μόνος ὁ τοῦ Ἄρεος ἀστήρ ἀνωμάλως κινεῖται ὅταν στηρίζειν μέλλῃ*, Paul. Alex. G 1, adde Plin. n.h. ii 77 207 Claud. Stil. ii 7 sq. *Iouis . . . zonam, quae temperat aethram | frigoris et flammae mediam* 209 *undae est Ω, unda est ZM*. Mercurii stellam immensae undae arbitrari esse aliunde non noui, quae Lunae potius provincia obtigit : *ὑγρὰν* eius zonam esse ait Paulus supra adlatus de 210 218 dixi in appendice, pp. 334-7 211 *rapidus ZU, -do M, rabidos GV* : uide vi 337, ix 313, Verg. georg. iv 425 212 *mutator UV, -ur ZM(G)* : uide ix 496 214 *ora*, fontes, ut Verg. Aen. i 245 et Mart. vii 88 6 *qui Nilum ex ipso protinus ore bibunt* quae Ω, et quae M, haec Guietus orationis structurae opitulatus 215-217 distincti. exeundi uerbum aequae commode ad*

exit ut Oceanus lunaribus incrementis,
iussus adest, auctusque suos non ante coartat
quam nox aestiuas a sole receperit horas.

- uana fides ueterum, Nilo, quod crescat in arua,
220 Aethiopum prodesse niues. non Arctos in illis
montibus aut Boreas. testis tibi sole perusti
ipse color populi calidique uaporibus Austri.
adde quod omne caput fluuii, quodcumque soluta
praecipitat glacies, ingresso uere tumescit
225 prima tabe niuis : Nilus neque suscitatur undas
ante Canis radios nec ripis alligat amnem
ante parem nocti Libra sub iudice Phoebum.
inde etiam leges aliarum nescit aquarum,
nec timet hibernus, cum longe sole remoto
230 officiis caret unda suis : dare iussus iniquo
temperiem caelo mediis aestatibus exit
sub torrente plaga, neu terras dissipet ignis
Nilus adest mundo contraque incensa Leonis
ora timet Cancroque suam torrente Syenen
235 inploratus adest, nec campos liberat undis
donec in autumnum declinet Phoebus et umbras
extendat Meroe. quis causas reddere possit ?
sic iussit natura parens discurrere Nilum,
sic opus est mundo. Zephyros quoque uana uetustas
240 his ascripsit aquis, quorum stata tempora flatus
continuique dies et in aera longa potestas,

Nilum et ad Oceanum referri potest; contra soli Nilo conueniunt illa *iussus adest*: uide 230 *iussus*, 233 *Nilus adest mundo*, 235 *inploratus adest*, 238 *iussit natura* . . . *discurrere Nilum* 219 *quod sine causa* Grotius in quo mutauit. ita ponitur ut Verg. Aen. II 180 sq. *quod patrias uento petiere Mycenae*, | *arma deosque parant comites*; nam subiunctiuus obliquae orationis est 221 *tibi ZG*, *sibi Ω* 222 *ordinem esse color Austri*que, nom. plur., ex Her. II 22 2 sq. et Sen. n.q. IV 2 18 patet 225 *tabe Ω*, *labe MU*: uide Sen. n.q. IV 2 21 *tunc enim maxime integrae adhuc niues ex molliissimoque tabes est* 230 *officiis caret suis*, non habet in quo officiosam se praestat, cum terra ea non egeat 237 *meroe Ω*, *-es ZU*, 303 *meroe MG*, *-es Ω*: uide Oudendorpium 239 *Zephyros*: uide Salmasium Plin. exerc. c. 32 (p. 299 ed. 2) et Paluerium ap. Oud. p. 932 240 *stata Ω* Priscianus G.L.K. II pp. 125 et 474, *stat ZM* 241 *aera V*, *aere GU*, *are Z*, *arere* ut uidetur *M*. Hor. serm. II 7 62 *in ambo iusta potestas*, Luc. I 406 sq. *non Cerus in illum* (portum) | *ius habet aut*

- uel quod ab occiduo depellunt nubila caelo
trans Noton et fluuio cogunt incumbere nimbos,
uel quod aquas totiens rumpentis litora Nili
245 adsiduo feriunt coguntque resistere fluctu :
ille mora cursus aduersique obice ponti
aestuat in campos. sunt qui spiramina terris
esse putent magnosque caucae conpagis hiatus.
commeat hac penitus tacitis discursibus unda
250 frigore ab Arctoo medium reuocata sub axem,
cum Phoebus pressit Meroen tellusque perusta
illuc duxit aquas ; trahitur Gangesque Padusque
per tacitum mundi : tunc omnia flumina Nilus
uno fonte uomens non uno gurgite perfert.
255 rumor ab Oceano, qui terras alligat omnes,
exundante procul uiolentum erumpere Nilum
aequoreosque sales longo mitescere tractu.
nec non Oceano pasci Phoebumque polosque
credimus : hunc, calidi tetigit cum bracchia Cancrī,
260 sol rapit, atque undae plus quam quod digerat aer
tollitur ; hoc noctes referunt Niloque profundunt.
ast ego, si tantam ius est mihi soluere litem,
quasdam, Caesar, aquas post mundi sera peracti
saecula concussis terrarum erumpere uenis

Zephyrus 242-245 quod . . . quod causas explicant quae illis *Zephyros* *hic*
ascripsit aquis minus clare significantur 242 depellunt Ω, pellunt tot V
244 rumpentis MGC, -es Ω 245 dist. Haskinsius: *ille . . . in campos*
duorum uersuum 244 sq. appendix est fluctu ZGC, -us Ω, flatu M³ V³ Par.
7900^A et edd. plerique; sed uide 246, Sen. n.q. IV 2 22 *acto contra ostia mari*,
Plin. n.h. v 55 *in ora acto mari*. falso Hosius *flatu* a c lectum fuisse ex eius
adnotatione colligit, ubi 'id est uenti' (nom. plur.) ad *feriunt coguntque*
pertinet. recte Heitlandus in Classical Review 1895 p. 156 249 hac V, ac Ω
253 *tacitum*, occultum, ut 249 *tacitis*. 'mundi pro terrae' c, ut Hor.
carm. I 22 19 et III 3 53 254 *non uno gurgite*, septem alueis. recte Haskinsius;
nam inundatio Nili, quam uulgo significari putant, unus est gurgis. pondus
sententiae inest in illis *omnia flumina* 258 polos MU, -um Ω fortasse ob
Phoebum 259-261 solem in Cancro calidissimum esse et plurimum umoris ad
se trahere propterea credebant quia tum in plaga temperata septentrionali
aestas fit 261 profundunt MU, quod Hosius primus recepit, refundunt Ω
fortasse ob *referunt* 262-267 expl. c, ubi scribendum 'fontes in eo loco
manare ubi nullis fuerunt'. uide Sen. n.q. III 22 262 ius ΩC, fas V
263 *post mundi sera peracti saecula*, post multos annos quam mundus absolutus

- 265 non id agente deo, quasdam compage sub ipsa
cum toto coepisse reor, quas ille creator
atque opifex rerum certo sub iure coerces.
quae tibi noscendi Nilum, Romane, cupido est,
et Phariis Persisque fuit Macetumque tyrannis,
270 nullaque non aetas uoluit conferre futuris
notitiam ; sed uincit adhuc natura latendi.
summus Alexander regum, quem Memphis adorat,
inuidit Nilo, misitque per ultima terrae
Aethiopum lectos : illos rubicunda perusti
275 zona poli tenuit ; Nilum uidere calentem.
uenit ad occasus mundique extrema Sesostris
et Pharios currus regum ceruicibus egit ;
ante tamen uestros amnes, Rhodanumque Padumque,
quam Nilum de fonte bibit. uaesanus in ortus
280 Cambyses longi populos peruenit ad aevi,
defectusque epulis et pastus caede suorum
ignoto te, Nile, redit. non fabula mendax
ausa loqui de fonte tuo est. ubicumque uideris
quaereris, et nulli contingit gloria genti
285 ut Nilo sit laeta suo. tua flumina prodam,
qua deus undarum celator, Nile, tuarum
te mihi nosse dedit. medio consurgis ab axe ;
ausus in ardentem ripas attollere Cancrum
in Borean is rectus aquis mediumque Booten
290 (cursus in occasus flexu torquetur et ortus,

est : Iust. XXXVIII 8 l post annos tres et uiginti sumpti regni 265 compage
sub ipsa, 'a deo cum compingeretur' c 269 et Ω, haec G 272 quem ZU,
quos Ω : uide ad 43 adnotata 276 occasus Ω, -um VC 285 laeta Ω, nota
Z, hoc est clara 286 qua Z, quae Ω 287-317 om. hic Z, add. in fine
man. l 287 288 dist. Franckenius medio axe, regione circum aequatorem
iacenti, ut 250 ; uide etiam 301. idem uult Claudianus XLVII 8 sq. mediis
elatus ab Austris, | flammiferae patiens zonae Cancrique calentis ausus ripas,
id est alueum, attollere in Cancrum magis septentrionalem et Syenae
imminentem, quem ardentem appellat, ut 259 calidum, quia in eo solstitium fit
289 Booten : Arctophylaca pro Arcto nominauit, ut VIII 180 290 291,
qui Arabas ante Seras et Aethiops inducunt, non apto loco positi uidentur.
sunt, ut opinor, a poeta ad illa in Borean is rectus aquis circumscribenda parum
considerate additi 290 occasus Ω, -u M, -um c flexu ZV, -us Ωc

- nunc Arabum populis, Libycis nunc aequus harenis),
teque uident primi, quaerunt tamen hi quoque, Seres,
Aethiopumque feris alieno gurgite campos,
et te terrarum nescit cui debeat orbis.
- 295 arcanum natura caput non prodidit ulli,
nec licuit populis paruum te, Nile, uidere,
amouitque sinus et gentes maluit ortus
mirari quam nosse tuos. consurgere in ipsis
ius tibi solstitiis, aliena crescere bruma
- 300 atque hiemes adferre tuas, solique uagari
concessum per utrosque polos. hic quaeritur ortus,
illic finis aquae. late tibi gurgite rupto
ambitur nigris Meroe fecunda colonis,
laeta comis hebeni, quae quamuis arbore multa
- 305 frondeat aestatem nulla sibi mitigat umbra,
linea tam rectum mundi ferit illa Leonem.
inde plagas Phoebi damnum non passus aquarum
praeueheris sterilesque diu metiris harenas,
nunc omnes unum uires collectus in amnem,
- 310 nunc uagus et spargens facilem tibi cedere ripam.
rursus multifidas reuocat piger alueus undas,
qua dirimunt Arabum populis Aegyptia rura

291 'nunc Arabiam amplians, nunc Libyam, ut III 276 de Tanai *nunc hunc nunc illum, qua flectitur, ampliat orbem*' Benteleus: inepte Weisius enarrat 'irrigans eorum campos', quod nihilo setius fieret si rectus cursus esset. ceterum qui Nilo ad Libyam ab Asia discernendam utebantur geographi, ei Aegypti partem inter flumen et sinum Arabicum positam ad Arabiam trahebant; id autem riparum discrimen Plinius etiam in Aethiopia seruat n.h. VI 191 *Libyae latere . . . Arabico latere* 296 om. ZG neque interpretantur ca, ante 294 collocant Z, ante 295 Benteleus, quae transpositio necui necessaria uidentur, conferat VI 122-4 301 concessum ΩC, -um est ZV polos, hemisphaeria. ab australi igitur aequatoris parte oriri fingitur 304 305 uide IX 528-30 306 'illa regio linea tam perpendiculari soli in Leone subiacet' Farnabius. Plin. n.h. II 184 *in Meroe . . . bis anno absumi umbras, sole duodeuicesimam Tauri partem et quartam decimam Leonis tunc obtinente linea mundi illa*, linea ab illo loco ad caelum ducta, Graece κάθετος κόσμος Maneth. IV 45 et 132. comm. Ptol. tetr. ed. Basil. 1559 p. 55 νόει . . . ἀνθρώπων ἰστάμενον ἐν τινὶ τόπῳ . . . καὶ εὐθεῖαν τινα τοῦ ἀνθρώπου ἀναφερομένην μέχρι τοῦ οὐρανοῦ· τὸ πέρασ τοῦτον τὸ κατὰ κορυφὴν τῆς χώρας τὸ κέντρον rectum ferit Leonem, directo Leonem ferit: uide ad I 220 309 nunc Ω, hunc ZM 312 313 om. M ob homosarchon qua dirimunt 312 et 314 312 populis CZ², -os Ω,

- regni claustra Philae. mox te deserta secantem,
qua iungunt nostrum rubro commercia ponto,
315 mollis lapsus agit. quis te tam lene fluentem
moturum totas uiolenti gurgitis iras,
Nile, putet? sed, cum lapsus abrupta uiarum
exceperet tuos et praecipites cataractae
ac nusquam uetitis ulla obsistere cautes
320 indignaris aquis, spuma tunc astra lacescis,
cuncta fremunt undis, ac multo murmure montis
spumeus inuitis canescit fluctibus amnis.
hinc, Abaton quam nostra uocat ueneranda uetustas,

populos Aegyptiique arua Gronouius, qualis elisio etiam VI 533 habetur. ceterum uide Plin. n.h. VI 177 (Iuba) *accolas Nili a Syene non Aethiopum populos sed Arabum esse dicit usque Meroen* 314 *iungunt* Oulendorpius, *dirimunt* Ωc ex 312, ut v 192 *primum N* ex 190 *pro maestus*; *miscent* Bentleius rubro . . . ponto Ωc, -ri . . . -ti UV quae praesentia requirant ostendit Sen. n.q. IV 2 4 *egressus Aethiopiam harenas, per quas iter ad commercia Indici maris est, praelabitur*, nequis forte scribi malit quae (Gronouius) *dirimunt nostro* (Cortius) *rubri commercia ponti*. ab Alexandria nauigabant Nilo Coptum, a Copto camelis ibatur Berenicen, ubi portus rubri maris, Plin. n.h. VI 102 sq. quod autem Acoreus Memphites internum mare nostrum dicit, id inde excusationem habet quod Alexandreae sermo fit 316 *totas Ω*, quod reduxit Hosius, tantas Par. 7900^a et a Grotio editores 322 *inuitis*, coactis canescit Ω, albescit Z et in ras. V 323-326 non magis expedire possum quam qui sibi posse uisi sunt: tantum adscribam quae et difficultates demonstrent et mutationes cohibeant. igitur Seruius Aen. VI 154 *ultra hanc (paludem circa Philas) est brevis insula inaccessa hominibus, unde Abatos appellata est: Lucanus 'hinc Abatos, quam nostra uocat ueneranda uetustas'*. Sen. n.q. IV 2 7 *primum incrementum Nili circa insulam, quam modo rettuli, Philas uisitur: exiguu ab hac (insula) spatium petra diuiditur (Nilus), Abaton Graeci uocant nec illam ulli nisi antistites calcant: illa primum saxa auctum fluminis sentiunt. post magnum deinde spatium duo eminent scopuli, Nili uenas uocant incolae, ex quibus magna <aquae> uis funditur, non tamen quantae operire possit Aegyptum*. Diod. I 22 3 *τὴν ἐν τῷ Νεῖλῳ νῆσον . . . ἔχουσαν . . . προσηγορίαν ἀπὸ τοῦ συμβεβηκότος (a sepultura Osiridis) ἱεροῦ πεδίου, ὃ τὴν νῆσον ταύτην ἄβατον εἶναι πλὴν τοῖς ἱεροῦσι*. Plut. de Is. et Os. 20 *τὴν δὲ πρὸς Φίλαις νησίδα ἄλλως μὲν ἄβατον ἅπασι καὶ ἀπροσπέλαστον εἶναι . . . ἐν δὲ καιρῷ τοῦς ἱερεῖς διαβαίνοντας ἐναγίζειν*. Kaib. epigr. 981 5 sq. *χαῖρε, ἀνασσα Φιλῶν· χαίροις θ' ἅμα καὶ σὺ, Σάραπι, | γαῖαν ἐναντιπέρα ναίων Ἀβατον πολύσεμον* 323 *ueneranda*, pro quo Broukhusius *uenerata*, aptius γαῖα πολύσεμος quam uetustas (id est traditio) appellaretur; nam alio sensu dicitur IX 987 *ut lucis expleuit uisus ueneranda uetustas*. ceterum uide III 406 *si qua fidem meruit superos mirata uetustas*, IV 590 (rupes) *Antaei quas regna uocat non uana uetustas*, 654 sq. *hinc aevi ueteris custos fumosa uetustas | miratrixque sui signauit nomine terras*, Rufin. G. L. K. VI p. 566 4 *quem paeana uocat Musis deuota uetustas*, anth. Lat. Ries. 486 9 *gramma*

- terra potens primos sentit percussa tumultus
 325 et scopuli, placuit fluuii quos dicere uenas,
 quod manifesta noui primum dant signa tumoris.
 hinc montes natura uagis circumdedit undis,
 qui Libyae te, Nile, negent; quos inter in alta
 it conualle tacens iam moribus unda receptis.
 330 prima tibi campos permittit apertaue Memphis
 rura modumque uetat crescendi ponere ripas.
 sic uelut in tuta securi pace trahebant
 noctis iter mediae. sed non uaesana Pothini
 mens inbuta semel sacra iam caede uacabat
 335 a scelerum motu: Magno nihil ille perempto
 iam putat esse nefas; habitant sub pectore manes
 ultricesque deae dant in noua monstra furorem.
 dignatur uiles isto quoque sanguine dexteras
 quo Fortuna parat uictos perfundere patres,
 340 poenaeque ciuilis belli, uindicta senatus
 paene data est famulo. procul hoc auertite, fata,
 crimen, ut haec Bruto ceruix absente secetur.
 in scelus it Pharium Romani poena tyranni,
 exemplumque perit. struit audax inrita fati
 345 nec parat occultae caedem committere fraudi
 inuictumque ducem detecto Marte lacessit.
 tantum animi delicta dabant, ut colla ferire
 Caesaris et socerum iungi tibi, Magne, iuberet;
 atque haec dicta monet famulos perferre fideles
 350 ad Pompeianae socium sibi caedis Achillam,
 quem puer inbellis cunctis praefecerat armis

uocant, scriptum nostri dicere priores 324 *terra potens* bene Hispania appellatur Mart. XII 3 4 et *potens* Asia Luc. IX 1002, absurde breuis haec insula, sed eadem non satis aut rei aut poetae sermoni conuenienter ex Salmasii coniectura *petra patens*; neque melius Dielsio res cessit partem mutationis amplexo et *hinc* . . . *terra patens* (hinc patens) coniungenti, quasi *hinc* particula aliter uersu 323 atque 327 accipi possit percussa Ω, perculsa ZU 326 quod Ω, quo MV 329 it MV, id Z, in U, et GC tacens MU, iacens Ωo moribus MU, motibus V, mollibus Z, montibus (n in ras.) G, molibus M² receptis Ω, quietis V(C) 334 sacra iam Ω, tam sacra ZGC 337 deae Ω, umbrae ZG. furiae manes comitantur ut Val. Fl. III 386-90, Sen. Med. 958-68, Sil. II 296, Ouid. Ib. 153-62 350 uide ad I 577 356 357 'tu solus cessas cum tot

- et dederat ferrum, nullo sibi iure retento,
in cunctos in seque simul. 'tu mollibus' inquit
'nunc incumbere toris et pinguis exige somnos :
355 inuasit Cleopatra domum, nec prodita tantum est
sed donata Pharos. cessas accurrere solus
ad dominae thalamos ? nubit soror in pia fratri,
nam Latio iam nupta duci est, interque maritos
discurrens Aegypton habet Romamque meretur.
360 expugnare senem potuit Cleopatra uenenis :
crede, miser, puero, quem nox si iunxerit una
et semel amplexus incesto pectore passus
hauserit obscaenum titulo pietatis amorem,
ineque tuumque caput per singula forsitan illi
365 oscula donabit. crucibus flammisque lueamus
si fuerit formonsa soror. nil undique restat
auxilii : rex hinc coniunx, hinc Caesar adulter.
et sumus, ut fatear, tam saeva iudice fontes :
quem non e nobis credit Cleopatra nocentem
370 a quo casta fuit ? per te quod fecimus una
perdidimusque nefas, perque ictum sanguine Magni
foedus, ades ; subito bellum molire tumultu,
inrue ; nocturnas rumpamus funere taedas
crudelemque toris dominam mactemus in ipsis
375 cum quocumque uiro. nec nos deterreat ausis
Hesperii fortuna ducis, quae sustulit illum
inposuitque orbi : communis gloria nobis,
nos quoque sublimes Magnus facit. aspice litus,
spem nostri sceleris ; pollutos consule fluctus
380 quid liceat nobis, tumulumque e puluere paruo
aspice Pompei non omnia membra tegentem.

uirorum femina concumbere !'. planius loquitur 369 sq. 358 nam expl.
Haskinsius 361 puero Ω, -um V quem Ω, quam ZU 367 368 dist.
Weisius 369 credit VZ², -et Ω repugnante et sumus 368 et fuit 370 371
perdidimus 'quoniam Caesar ingratus est' c 372 ades Ω, -est ZG 373
nocturnas Ω, -us G, quod cum inrue coniunxit Cortius 375 quocumque pro
utrolibet accipiendo interpretes multum detrahunt contumeliae : uide 356 sq. et
369 sq. 376 377 dist. Franckenius : uide III 393 sq. uirum toti properans

- quem metuis, par huius erat. non sanguine clari
 (quid refert ?) nec opes populorum et regna mouemus :
 ad scelus ingentis fati sumus. attrahit illos
 385 in nostras fortuna manus : en, altera uenit
 uictima nobilior. placemus caede secunda
 Hesperias gentes : iugulus mihi Caesaris haustus
 hoc praestare potest, Pompei caede nocentis
 ut populus Romanus amet. quid nomina tanta
 390 horremus uiresque ducis, quibus ille relictis
 miles erit ? nox haec peraget ciuilia bella
 inferiasque dabit populis et mittet ad umbras
 quod debetur adhuc mundo caput. ite feroces
 Caesaris in iugulum ; praestet Lagea iuuentus
 395 hoc regi, Romana sibi. tu parce morari.
 plenum epulis madidumque mero Venerique paratum
 inuenies : aude, superi tot uota Catonum
 Brutorumque tibi tribuent.' non lentus Achilles
 suadenti parere nefas haud clara mouendis,
 400 ut mos, signa dedit castris nec prodidit arma
 ullius clangore tubae : temere omnia saeui
 instrumenta rapit belli. pars maxima turbae
 plebis erat Latiae, sed tanta obliuio mentis
 cepit in externos corrupto milite mores
 405 ut duce sub famulo iussuque satellitis irent
 quos erat indignum Phario parere tyranno.
 nulla fides pietasque uiris qui castra secuntur,

inponere mundo . . . Fortuna 382 clari sumus : uide III 344, Val. Fl. v 658 *quo crimine sotes?* 383 populorum et Z¹, populo et Z, -lorum aut G, -lorum nec M, -lo nec UV 384 ingentis fati Ω, ingentes facti V illos, qui opes populorum et regna mouent 387 hesperias Ω, -es M, -e Z : uide II 318, IV 352, VII 741 haustus recte a, absurde Haskinsius et Franckenius interpretantur 390 relictis Ω, -us G. quibus ille relictis miles erit : quas quoniam reliquit solusque conuiuium iniit, non iam ducem eum sed militem esse inueniemus. erit ut I 31, IX 413, 782 sequetur, X 50 cedemus 391 peraget MV, -it Ω 396-398 ueneri . . . tribuent om. M 397 superi Ω, -os ζ et multi editores ; sed hoc dicit : tibi tribuent superi quae Catones Brutique totiens optarunt. nota ut VII 298 sq. camporum limite paruo | absumus a uotis 398 lentus Ωc, segnis V, cuius uocis lentus glo-sema est C.G.L. IV p. 169 17, V p. 148 29 402 par: Ω, pax ZM 404 cepit ζ,

- uenalesque manus ; ibi fas ubi proxima merces :
aere merent paruo, iugulumque in Caesaris ire
410 non sibi dant. pro fas ! ubi non ciuilia bella
inuenit imperii fatum miserabile nostri ?
Thessaliae subducta acies in litore Nili
more furit patrio. quid plus te, Magne, recepto
ausa foret Lagea domus ? dat scilicet omnis
415 dextera quod debet superis, nullique uacare
fas est Romano. Latium sic scindere corpus
dis placitum : non in soceri generique fauorem
discedunt populi ; ciuilia bella satellites
mouit, et in partem Romani uenit Achilles ;
420 et nisi fata manus a sanguine Caesaris arcent
hae uincent partes. aderat maturus uterque,
et districta epulis ad cunctas aula patebat
insidias, poteratque cruor per regia fundi
pocula Caesareus mensaeque incumbere ceruix.
425 sed metuunt belli trepidos in nocte tumultus,
ne caedes confusa manu permissaque fatis
te, Ptolemaee, trahat. tanta est fiducia ferri,
non rapuere nefas ; summi contempta facultas
est operis ; uisum famulis reparabile damnum
430 illam mactandi dimittere Caesaris horam.
seruatur poenas in aperta luce daturus ;
donata est nox una duci, uixitque Pothini
munere Phoebeos Caesar dilatus in ortus.

- Lucifer a Casia prospexit rupe diemque
435 misit in Aegypton primo quoque sole calentem,
cum procul a muris acies non sparsa manipulis

coepit ΩC 408 proxima Ω, maxima MV 418 plus te ΩC, te plus V
419 mouit et in partem romani uenit Ω(ca), instaurat primus magno succedit
MU. nempe, cum genuinus uersiculus ob homoeoteleuton (scripto fortasse
Achilles) excidisset, alterum supposuit aliquis qui Achillae nomen desse recte
sensit, in reliquis aberrans, sicut uulgo aberrant a secuti *Romani* 'Gnaei
Pompei' interpretatum. ciuile bellum mouendo homo Aegyptius rem gentis
Romanae propriam adfectauit 421 uincent Ω, -unt ZV non minus bene sed
uereor ne propterea quia praesentis temporis uerbum antecessit 422 districta
ZG, de- Ω 426 caedes . . . manu U, -es . . . -us Ω, -is . . . -u M 427 dist.
Burmānus : tanta ad insequentia spectat ut ix 898 430 illam UV, uillam Ω,

- nec uaga conspicitur, sed iustos qualis ad hostes
 recta fronte uenit : passuri comminus arma
 laturique ruunt. at Caesar moenibus urbis
 440 diffusus foribus clausae se protegit aulae
 degeneres passus latebras. nec tota uacabat
 regia compresso : minima collegerat arma
 parte domus. tangunt animos iraeque metusque,
 et timet incursus indignaturque timere.
 445 sic fremit in paruis fera nobilis abdita claustris
 et frangit rabidos praemorso carcere dentes,
 nec secus in Siculis fureret tua flamma cauernis,
 obstrueret summam siquis tibi, Mulciber, Aetnam.
 audax Thessalici nuper qui rupe sub Haemi
 450 Hesperiae cunctos proceres aciemque senatus
 Pompeiumque ducem causa sperare uetante
 non timuit fatumque sibi promisit iniquum,
 expauit seruire nefas, intraque penates
 obruitur telis. quem non uiolasset Alanus,
 455 non Scythia, non fixo qui ludit in hospite Maurus,
 hic, cui Romani spatium non sufficit orbis,
 paruaque regna putet Tyriis cum Gadibus Indos,
 ceu puer inbellis uel captis femina muris,
 quaerit tuta domus ; spem uitae in limine clauso
 460 ponit, et incerto lustrat uagus atria cursu,
 non sine rege tamen, quem ducit in omnia secum
 sumpturus poenas et grata piacula morti

quod ut defendi posse uideo, ita alterum praestare iudico 446 rabidos GV,
 rapidos Ω: uide Mart. spect. 18 3 (tigris) rabido lucrauit dente leonem, ubi
 rapido libri deteriores, qui error redit Luc. vi 66 et vii 145 449 nuper qui
 Ω, qui nuper ZG 451 causa . . . uetante Vca, -sa . . . -tem M, -sas . . .
 -tem Ω 452 que pro sed ut 346 et passim: non timuit sed fatum aequitate
 neglecta sibi futurum confusus est, nam ea quoque iniquitas est: Gai inst. iv
 249 potius ex iudicis errore uel iniquitate uictoriam sperat quam ex
 causa ueritatis 457 putet MU, quod primus Hosius recepit, -at Ω fortasse
 ob sufficit 458. putet, si dentur: nulla orationis inaequalitas est aut hic aut
 vi 436 sq. fidei quas nulla licentia monstri | transierit, quarum, quidquid
 non creditur, ars est; adde Mart. xi 100 2-4, ubi eminet praecedentibus cingunt
 radat pungat rectissime positum iniuria temptatur, praue defenditur. ceterum
 qui nominatius ex datino audiendus est, ut ex genetino iv 512-4 458 uel

- missurusque tuum, si non sint tela nec ignes,
 in famulos, Ptolemaee, caput. sic barbara Colchis
 465 creditur ultorem metuens regnique fugaeque
 ense suo fratrisque simul ceruice parata
 expectasse patrem. cogunt tamen ultima rerum
 spem pacis temptare ducem, missusque satellites
 regius, ut saeuos absentis uoce tyranni
 470 corriperet famulos, quo bellum auctore mouerent.
 sed neque ius mundi ualuit nec foedera sancta
 gentibus, orator regis pacisque sequester
 472A *quin caderet ferro. quamquam quis talia facta*
aestimat in numero scelerum ponenda tuorum,
tot monstis Aegypte nocens? non Thessala tellus
 475 *uastaque regna Iubae, non Pontus et inopia signa*
Pharnacis et gelido circumfluus orbis Hiberno
tantum ausus scelerum, non Syrtis barbara, quantum
deliciae fecere tuae. premit undique bellum,
inque domum iam tela cadunt quassantque penates.
 480 non aries uno moturus limina pulsu
 fracturusque domum, non ulla est machina belli,
 nec flammis mandatur opus; sed caeca iuuentus
 consilii uastos ambit diuisa penates,
 et nusquam totis incursat uiribus agmen.
 485 fata uetant, murique uicem Fortuna tuetur.
 nec non et ratibus temptatur regia, qua se

ZG, seu MU, ceu V fortasse uere 465 regni, Man. III 9 sq. *Colchida . . . uenientem regna parentis . . . stupro* inter 472 et 473 aliquid exoidisse sensit Grotius, in quibus neque quid legato acciderit dicitur neque quae res in scelerum Aegyptiorum numero uel ponenda uel non ponenda sit. ille occidisse dicendus erat, id autem facinus, quod apud alias gentes maximum est scelus, inter Aegypti scelera minimum esse; qualem sententiam reposui 478 *deliciae tuae*, tu tot deliciarum uoluptatumque terra: Quid. trist. I 2 80 *delicias uideam, Nile iocose, tuas*. ita fere a et Weisius: minus recte c 'eunuchi,' id est *ne uirilia quidem portenta Pothinus atque Ganymedes* Flor. II 13 60; etsi *delicias* appellantur pueri delicati Quint. inst. I 2 7 *uerba ne Alexandrinis quidem permittenda deliciis*, etiam homines luxuriosi Plin. n.h. XXII 99 et Iuu. IV 4, quae in thes. ling. Lat. distracta et dissimilibus immixta inueniuntur, quaeretur Mart. VIII 48 6, ubi Crispini similes eum laude ita uocantur 485 *uari uicem tuetur*, 'pro muro est' Bersmannus; uide Hor. serm. I 10 11 sq. *sermone . . . defendente uicem . . . rhetoris atque poetae*. minus recte a

- protulit in medios audaci margine fluctus
luxuriosa domus. sed adest defensor ubique
Caesar et hos aditus gladiis, hos ignibus arceat,
490 obsessusque gerit, tanta est constantia mentis,
expugnantis opus. piceo iubet unguine tinctas
lampadas inmitti iunctis in uela carinis ;
nec piger ignis erat per stuppea uincula perque
manantis cera tabulas, et tempore eodem
495 transtraque nautarum summique arsere ceruchi.
iam prope semustae merguntur in aequora classes,
iamque hostes et tela natant. nec puppibus ignis
incubuit solis ; sed quae uicina fuere
tectata mari longis rapuere uaporibus ignem,
500 et cladem fouere Noti, percussaue flamma
turbine non alio motu per tecta cucurrit
quam solet aetherio lampas decurrere sulco
materiaeque carens atque ardens aere solo.
illa lues paulum clausa reuocauit ab aula
505 urbis in auxilium populos. nec tempora cladis
perdidit in somnos, sed caeca nocte carinis
insiluit Caesar semper feliciter usus
praecipiti cursu bellorum, et tempore raptō

488 luxuriosa Ω, ambitiosa V : 156 sq. *luxus inani* | *ambitione furens*
489 aditus Ω (corr. ex. -um M), aditu Z et edd. plerique, quod magis usitate
dicitur (uelut Cic. legg. II 25 et Liu. XXVI 25 b), sed Aetn. 194 sq. recte
restitutum uidetur *prohibent flammae custodisque ignis* | *illi operi est arcens*
aditus, habeturque Cic. Phil. V 9 *hostium aditus urbe prohibentur* et Ouid. met.
XII 66 sq. *prohibent aditus Troes* 490 constantia Ωa, fiducia V fortasse ex
427 uel IV 538 mentis Ω, -ti Z 492 uela Ω, bella MU et edd. plures.
bene lampades inmitti in uela (ignem raptura) carinis dicuntur, quas iunctas
esse hincque incendium continuatur apte commemoratur 496 aequora ZM,
-re Ω non minus bene 497 iamque Ω, inque ZG 502 aetherio U, -ti M,
aetherio Z, aethio GV obstante aere 503 503 solo ΩC Sern. Aen. VII 142, toto
ZU 505 cladis, 'incendii' Farnabius, ut 500 508 509 distinxit. ut semper
feliciter usus est praecipiti cursu bellorum, ita nunc tempus rapuit : nunc
pro tunc positum est ut Cic. II Verr. III 37 quos . . . campos antea . . .
nitidissimos . . . uidissem, hos . . . uastatos nunc . . . uidebam. uulgo in fine
uersus 508 interpungunt, uitiosa iunctura, siue illis carinis insiluit subicitur
tunc cepit Pharon, siue *cepit Pharon*, nunc claustrum pelagi, quae particula,
ut hoc addam, ad quondam referri non potest cui respondet nunc 511

- nunc claustrum pelagi cepit Pharon. insula quondam
 510 in medio stetit illa mari sub tempore uatis
 Proteos, at nunc est Pellaeis proxima muris.
 illa duci geminos bellorum praestitit usus.
 abstulit excursus et fauces aequoris hosti
 Caesar et auxiliis ut uidit libera ponti
 515 ostia, non fatum meriti poenasque Pothini
 distulit ulterius. sed non, qua debuit, ira,
 non cruce, non flammis rapuit, non dente ferarum :
 [heu facinus, gladio ceruix male caesa pependit]
 Magni morte perit. nec non subrepta paratis
 520 a famulo Ganymede dolis peruenit ad hostis
 Caesaris Arsinoe ; quae castra carentia rege
 ut proles Lagea tenet, famulumque tyranni
 terribilem iusto transegit Achillea ferro.
 altera, Magne, tuis iam uictima mittitur umbris ;
 525 nec satis hoc Fortuna putat. procul absit ut ista
 uindictae sit summa tuae. non ipse tyrannus
 sufficit in poenas, non omnis regia Lagi :
 dum patrii ueniant in uiscera Caesaris enses
 Magnus inultus erit. sed non auctore furoris
 530 sublato cecidit rabies ; nam rursus in arma
 auspiciis Ganymedis eunt ac multa secundo

509 nunc Ω Seru. Aen. xi 282, tunc VC, tum a 510 om. G 511 est pellaeis
 Ω, pellaeis est Seru. 512 bellorum Ω, ad bellum V gemini usus qui
 fuerint ex 513-5 colligitur 512-516 distinxi. ordo est ut *Caesar abs ulit
 excursus hosti et uidit auxiliis libera ostia, fatum Pothini non distulit* 514 515
 ut uidit . . . non fatum meriti poenasque Ω, ut uidit etiam c, aditus
 ac . . . permisit nec poenas inde GZ² propterea quia ut ἀπὸ κοινού positum
 esse non intellegebatur, quam interpolationem prope omnes editores receperunt,
 plerique *Caesar* et ex Canteri coniectura in *Caesaris* mutato 516 qua
 aduerbium, *ira* nominatiuus est ; mire enim Caesar Pothinum rapuisse
 diceretur, nec minus mire crux, flammae, dens ferarum tamquam iras genera
 ponerentur 517 rapuit Ω et in ras. M, patuit a pro uar. ser., auideo V
 518 importunum uersiculum, quem qui fluxit quid uoluerit intellegitur collato
 Sen. Ag. 901 sq. *pendet exigua male | caput amputatum parte*, deleuit Heinsius
 Burm. syllog. epist. iii pp. 458 et 465 et adu. p. 198. qui eo supplicio
 affectus est, ut decollaretur, is Magni morte non periit ; illud autem *heu
 facinus*, quod iusto leuiorem poenam indignantis esse putandum est, potius
 lacerae ceruicis miserationem continere cuius uideatur 523 iusto Ω, iussu
 pro uar. ser. a, iussu Prisc. G.L.K. ii p. 277 525 hoc om. MU

proelia Marte gerunt. potuit discrimine summo
Caesaris una dies in famam et saecula mitti.

- molis in exiguae spatio stipantibus armis
535 dum parat in uacuas Martem transferre carinas,
dux Latius tota subitus formidine belli
cingitur : hinc densae praetexunt litora classes,
hinc tergo insultant pedites. uia nulla salutis,
non fuga, non uirtus ; uix spes quoque mortis honestae.
540 non acie fusa nec magnae stragis aceruis
uincendus tum Caesar erat sed sanguine nullo.
captus sorte loci pendet ; dubiusque timeret
optaretne mori respexit in agmine denso
Scaeuam perpetuae meritum iam nomina famae
545 ad campos, Epidamne, tuos, ubi solus apertis
obsedit muris calcantem moenia Magnum.

532 summo Z et in ras. MU, magno G, nullo V 534 armis suorum : uide
543 agmine denso 536 subitus V, subito Ω, quod aduerbium alibi
frequentissimum apud Lucanum non reperio ; quamquam non tam bene
subitus cingitur dici uidetur quam VI 128 subitus uenit. subiti ζ et Grotius
538 539 dist. Cortius : fuga et uirtus uiae salutis esse solent 540 aceruis Ω,
-uo GV 541 tum ζ, tunc Ω, iam V 542 543 distinxi ; nam Grotius post
mori interpunxerat, peius etiam Cortius et Burmannus. haesitauit Caesar
iniquo loco captus ; cumque dubitaret, utrum timeret optaretne mori, oculos
in Scaeuam prope collocatum conuertit 'et gesta ab eo cogitans fortiter fecit'
ut ait c ; quam sententiam ut absolueret Lucano non contigit. Scaeuam ex
uulneribus apud Epidamnum acceptis recreatum esse et aliunde nouimus et
poeta ipse significauit VI 262 542 que Grotius, ne Ω : IX 141 que Z, ne Ω,
Mart. I 89 5 que β, ne γ, quamquam saepius in contrarium erratur. codicum
lectio solam hanc recipit interpretationem, 'pendet, utrum dubius timeret mori
an optaret', adiectiuo et orationem et sententiam onerante ; nam dubiusne
timeret optaretne pro dubius, timeretne optaretne ne hominis quidem sermo
est 544 nomina Ω, -ne MU

ASTRONOMICAL APPENDIX

THE attacks upon Lucan's astronomy and geography made by Scaliger in his prolegomena to Manilius provoked from Iacobus Palmerius the acute and learned Apologia which is now most easily accessible on pp. 911-45 of Oudendorp's Lucan. In general his defences are successful and his interpretations true; and I subjoin a table directing the reader to the pages where the several passages receive discussion.

II 587 : pp. 917-21 (unsuccessful as regards *nunquam*).

III 247 sq. : pp. 916 sq.

III 252 : pp. 924-7 (unsuccessful).

V 441 : pp. 930 sq.

VIII 179-81 (successful as against Scaliger).

VIII 182 : pp. 928 sq.

VIII 292 : p. 931.

IX 531 sq. : pp. 922 sq. (not quite successful).

IX 533-7 : p. 923 (successful as against Scaliger).

IX 538 sq. : p. 916 (unsuccessful).

X 210-4 : p. 924 (unsuccessful).

X 210 : pp. 927 sq.

X 212 sq. : pp. 923 sq.

X 213 sq. : pp. 929 sq. (unsuccessful).

X 239 : pp. 932 sq.

X 292 : p. 930.

X 304-6 : pp. 921 sq.

In the following appendix I deal with five passages which need more room than the notes afford for their elucidation : I 651-65, III 253-5, VII 363 sq., IX 531-43, X 210-8.

I 651-665

The ostensible date of Figulus' observations is shortly after the arrival at Rome of the news that Caesar had crossed the Rubicon:

say xvi kal. Febr. A.V.C. 705, answering to 28 Nov. 50 B.C. in our reformed calendar, when the sun was in 4° of Sagittarius.

The position of the planets at that time has been calculated by Dr P. H. Cowell, Superintendent of the Nautical Almanac Office, with an approximation to accuracy of about two degrees; and Lucan, so far as his phraseology does not screen him from exposure, is wrong about all of them but Mercury. I will interpret what he says, or so much of it as admits of interpretation.

651-7. 'If Saturn were in his exaltation we should have had a *κατακλισμός*, if the Sun were in his house we should have had an *ἐκπύρωσις*.' Had either of these planetary positions been added to the other menaces of the heavens, it would have meant the end of the world.

651-4. Aquarius, sometimes identified, as in Germ. phaen. 562, with Deucalion, is in astrology one of the two houses (*οἴκοι*, *domus*) of Saturn; and Figulus says that this watery sign would have emptied his urn and drowned the earth with a flood if that malignant planet had been situate *summo caelo*. This phrase is perhaps capable of as many as five meanings. Neither of its two natural and straightforward senses, the seventh heaven and the meridian overhead, is here in place, for Saturn spends eternity in the seventh heaven and crosses the meridian every day. But it may conceivably be a rendering of *ὑψος* or *ὑψωμα*. In astronomy these words can mean either apogee or extreme northern declination, but neither position is astrologically of moment. There remains then that familiar fantasy, the *ὑψωμα* or *altiludo* or exaltation of astrologers, a place in the zodiac where the potency of a planet is augmented. If this is what Lucan means, he is very unlucky, for the *ὑψωμα* of Saturn is 21° of Libra, and he was almost exactly on that spot.

655-7. Leo is the house of the Sun, and when he is at home, in July and August, we have the hottest weather. Lucan was astronomer enough to know that the Sun is not in Leo in the winter, and he could safely say that there would have been a general conflagration in a case which certainly did not occur.

658-60. He puts Mars in Scorpius. Scorpius is one of the two houses of Mars, planets situate in their own houses are increased in power, and if Mars had learnt astrology and kept an eye on Caesar he would have made a point of being either in Scorpius or in Aries. But the ignorant or indifferent luminary was gadding abroad; he was near the boundary between Aquarius and Pisces, neither of which is a house of his.

660-1. The benignant planet Jupiter is disabled because *in alto occasu premitur*. The only natural or even possible sense of these words is that Jupiter was some distance below the western horizon. If he was, it did not necessarily affect his potency; and moreover it was Figulus' own fault: he had put him there himself. The position of a planet in relation to the horizon depends entirely on the hour of the day which you select for making your observations. The phrase cannot signify the *ταπείνωμα* of the planet, the place in the zodiac where his potency suffers diminution; and Jupiter in fact was not in his *ταπείνωμα*: he was in Leo, and his *ταπείνωμα* is in Capricorn.

661-2. *Veneris sidus hebet*. False: she was very bright. If atmospheric conditions rendered her dim when Figulus was making his observations, that had no astrological significance.

662. *Cyllenius haeret*. This is Lucan's one lucky shot. Mercury was in fact about stationary; but that is not why Lucan says so. A planet whose regular epithets were *celer* and *ᾠκύς* could not fail to be stationary on such an occasion.

663. *caelum Mars solus habet*. Far from it: all the planets were visible, and all in full or normal lustre except Saturn, which was rather near the sun. Even Mercury, so seldom to be espied, was almost at his brightest.

663-5. If Orion was bright and the other constellations dim and missing from their places, that was an atmospheric phenomenon. Astrology is not concerned with the brilliancy of the constellations, but, in certain cases, with their diurnal rising and setting.

III 253-255

Aethiopumque solum, quod non premeretur ab ulla
signiferi regione poli, nisi poplite lapso
ultima curvati procederet ungula Tauri.

'And the land of the Ethiops, which would have no portion of the zodiac overhead, unless the hock of the hunched Bull had given way and the tip of his hoof projected.'

First I will explain the words, and then the sentence.

premere means 'to be perpendicularly above', as in ix 691 sq. *premit orbita solis | exuritque solum* (Libyes).

signiferi poli means *signiferae poli partis*, the zodiac, whose Latin name is *signifer* (or *signorum*) *orbis* (or *circulus*), the term

signa or ζώδια, originally applicable to all the constellations, being often appropriated to the 12 signs of the zodiac, as in iv 109 *medios signorum . . . ignes* and ix 532. The phrase is of the same sort as Hor. *carm.* iii 23 8 *pomifero graue tempus anno*, that is *pomifera anni parte, autumno*, and recurs in Amm. Marc. xxvi 1 8 *polo percurso signifero, quem ζωδιακόν sermo Graecus appellat*; and Lucan at vii 363 has *signiferi . . . caeli* in the same sense.

Taurus is figured in art and astronomy as having one leg doubled under him, and the hoof, sometimes of this leg, sometimes of the other, projecting a good way south, beyond the proper breadth of the zodiac, and touching or crossing the equator. So comm. Bern. *Taurus in zodiaco circulo cum protenso pede pictus est, ut pedem foras circum habeat*, Hyg. *astr.* iv 3 *non nulli ita finxerunt, ut uno genu, hoc est dextro, nixus sinistro pede (circulum aequinoctialem) contingere uideatur*.

What Lucan says is rightly understood by the scholiast of the adnotationes, *negat Aethiopas sub zodiaco circulo futuros, nisi signum Tauri processu unius pedis usque in eorum provinciam tenderetur*. It remains to define the poet's error and explain its cause.

He says that the only part of the zodiac which passes perpendicularly over Ethiopia is the projecting hoof of Taurus; that is, that Ethiopia lies further south than any other part of the zodiac. This is false and impossible. Half of the zodiac lies still further south than the hoof of Taurus; and if the hoof of Taurus passes perpendicularly over any spot, so must those parts of Aries and Pisces, Virgo and Libra, which are likewise close to the equator. He has forgotten that the zodiac is oblique and touches both tropics; he imagines it to be parallel with the equator and the two tropical circles. If it were, then the hoof of Taurus would in truth be the southern extremity of the zodiac, and the peoples over whom it passed would have the rest of the zodiac to the north of them.

This error is not peculiar to Lucan. Virgil in Aen. vi 795-7 even more absurdly puts Atlas south of the zodiac: *iacet extra sidera tellus, | extra anni solisque vias, ubi caelifer Atlas | axem umero torquet stellis ardentibus aptum*. Here *sidera*, like *signa* and ζώδια, are the zodiacal signs, as in Luc. iv 57 *sidera respiciens delapsae portitor Helles* and Man. iv 358 *gemini Pisces, qui sidera claudunt*; and *anni solisque vias* is another designation of the zodiac, the road which the sun travels, changing the seasons as he goes. Virgil is imitated by Statius *silv.* iv 3 155-7 *ibis qua uagus Hercules et Euhan, | ultra sidera flammeumque solem | et Nili caput et niues Atlantis, a*

passage which I explained in the Classical Review 1906 pp. 44 sq., and Servius understands aright both Virgil and Lucan : *nulla terra est quae non subiaceat sideribus ; unde perite addidit ‘extra anni solisque vias’, ut ostenderet XII signa in quibus est circulus solis. significat autem Maurorum Aethiopiam, . . . de qua Lucanus ‘Aethiopumque solum . . . ungula Tauri’.*

It seems pretty clear that all three poets must be conceiving the zodiac as coincident, not with the equator, but, by a graver blunder, with the tropic of Cancer. I believe that Lucan is merely trying to repeat, with the circumlocution and embellishments of a bad poet, something as true and simple as the words of Cleomedes 1 6 (31) ἡ Σύνη ὑπὸ τῷ θερινῷ κείται κύκλῳ, ἡ δ' Αἰθιοπία ἐν ταύτῃσι εἰδοτέρῳ.

VII 363 364

quidquid signiferi comprehensum limite caeli
sub Noton et Borean hominum sumus, arma mouemus.

‘All we men, up to the verge of south and north, who are enclosed within the bound of the zodiac, have drawn the sword.’ These are the inhabitants of the northern hemisphere, from the tropic of Cancer to the arctic circle. They are said to be enclosed by the zodiac, because the zodiac vertically overhangs the whole torrid zone (which for that reason is called by Strabo p. 31 ὁ ἐν τῇ γῇ ζῳδιακός), and the torrid zone surrounds the northern temperate zone and separates it from the southern. Although *signifero . . . caelo* VIII 172 means the whole sky with its constellations, *signiferi . . . caeli* here, as I explained on p. 328, means *eius partis caeli quae proprie signifera appellatur*, the zodiac to wit ; *limes*, as in I 216, 404, II 487, means a boundary ; and the sense of *signiferi limite caeli* is the boundary constituted by the zodiac.

IX 531-543

531 deprensus est hunc esse locum, qua circulus alti
532 solstitii medium signorum percutit orbem.
538 at tibi, quaecumque es Libyco gens igne dirempta,
in Noton umbra cadit, quae nobis exit in Arcton.
540 te segnis Cynosura subit, tu sicca profundo
mergi Plaustra putas nullumque in uertice semper
sidus habes immune mari ; procul axis uterque est
543 et fuga signorum medio rapit omnia caelo.

- 533 non obliqua meant, nec Tauro Scorpis exit
 rector, aut Aries donat sua tempora Librae,
 535 aut Astraea iubet lentos descendere Pisces.
 par Geminis Chiron, et idem quod Carcinus ardens
 537 umidus Aegoceros nec plus Leo tollitur Vrna.

Lucan has said in 528-30 that at the fane of Hammon the rays of the noonday sun are vertical, and he now adds that the spot is under the tropic of Cancer. Herein he has committed a small error and probably also a greater. The spot is some five degrees north of the tropic and consequently never has the sun exactly overhead; and even under the tropic the sun is not in the zenith at noon except for a few days at midsummer. So much premised, I go on to interpret.

531 sq. 'It has been ascertained that this is the latitude where the tropic of Cancer strikes the zodiac.'

circulus alti solstitii is *circulus aestivus*, the circle which the sun touches at midsummer when he is mounted high in the sign of Cancer, whereas his midwinter solstice in Capricorn is *humile*, low in the south. The phrase cannot mean *colurus solstitiorum*, for that is not *alti* but *utriusque solstitii circulus* and strikes the zodiac in two places, so that no latitude will be defined. To suppose, as Sulpitius and Micyllus and Haskins do, that it can mean *circulus aequinoctialis*, the celestial equator, argues ignorance of heaven and earth and Latin.

medium signorum orbem is *signiferum circulum caeli medium*, the zodiac. It is called *medius* because, though not, like the equator, equidistant from the two poles throughout all its length, it comes no nearer to the one of them than to the other: Man. i 308 sq. *medium . . . orbem, quo sidera septem | per bis sena volunt contra nitentia signa*, Luc. iv 109 *medios signorum . . . ignes*. *medium* is to be construed thus, not with *percutit* as predicative, for a circular line has no middle.

When Stoic poets talk astronomy they usually expend more words and less thought than one could wish, and this mention of the zodiac is quite superfluous and nowise helps to fix the latitude: 'here lies the tropic of Cancer' is all that Lucan wants to say.

538 sq. 'But the shadow of folk, if such there be, who are sundered from us by the heats of Libya, falls to the south, whereas ours falls northward.'

These two verses, if they stood alone, would be taken (as they are by Palmerius ap. Oud. p. 916) to mean that the inhabitants of

the south temperate zone, beyond the tropic of Capricorn, sundered from us by the impassable heat of the torrid zone (Plin. n.h. III 172, Mel. I 4), cast their shadows south at noon, whereas we cast ours north. So understood, the statement is true in itself: they and we severally and in common are for that reason termed *ἐτερόσκιοι*, casting shadows one way only; and we and they reciprocally and in common are termed *ἀντίσκιοι*, casting our shadows opposite ways (Achill. isag. 31). But then we read on. 540 sq. *te segnis Cynosura subit,* tu sicca profundo | mergi Plaustrea putas*: false; to dwellers in the south temperate zone both the Bears are invisible and their very existence was unknown. 541 *nullum in uertice semper | sidus habes immune mari*: false again; stars within the antarctic circle never set for them any more than stars within the arctic for us. 542 *procul axis uterque est*: they are no more equidistant from the two poles than we are. 543 *fuga signorum medio rapit omnia caelo*: the zodiac is no more in the middle of their sky than of ours. These statements are true of folk dwelling on the equator; and those are the folk that Lucan means. He is adopting, here as at v 24, the opinion of Eratosthenes and Polybius (Strab. p. 97, Gemin. 16 32 sq.) that the torrid zone is torrid only at its northern and southern edges, and that its middle strip, surrounding the equator, is temperate and habitable. *Libyco igne* 538 is therefore not the torrid zone but only the torrid northern strip of it, immediately south of the tropic of Cancer. But, while 540-3 (and, as will shortly appear, 533-7) are true only of dwellers on the equator, the two verses 538 sq., when applied to them, become, though not altogether untrue, inaccurate and misleading; for the folk at the equator are not *ἐτερόσκιοι* but *ἀμφίσκιοι* (Achill. isag. 31, Cleom. I 7, Strab. pp. 95, 133, 135): they cast their noonday shadow north during half the year and south during the other half, and therefore are not properly *ἀντίσκιοι* to us. It appears that Lucan is here straying further in that error which seems to underlie the ambiguous language of 528-30. Imagining, at least for the moment, that

* *te subit* means *tuum in conspectum surgit*, emerges into your sight from under the horizon, whereas for us it is always aloft: it cannot signify, as most suppose, the setting of the constellation, though *terram subit* might. *segnis* is attributive, not predicative: the stars near the pole describe but small circles and their motion is consequently slow: schol. Arat. 226 *ὀλίγων κινήται ἡ Κυβόρουσα περὶ τὸν πόλου*, Mart. IX 45 2 *Getici . . . sidera pigra poli*. Val. Fl. I 482 sq. *stellis qui segnisbus usum . . . dedit* I interpret otherwise, with L. M. Briotius, 'idle and useless' until Tiphys made them serve the needs of navigation.

under the tropic of Cancer the noonday shadow was perpendicular all the year round, not only at midsummer, and knowing that north of Cancer it always fell north, he inferred that south of Cancer it always fell south.

533-7. These phenomena, like those of 540-3, are witnessed at the equator and nowhere else; they are indeed the detailed equivalents of the fact briefly stated in *fuga signorum medio rapit omnia caelo*. The posture of the heavens viewed from the terrestrial equator is termed *ὀρθῇ σφαῖρα*, because the celestial equator is perpendicular to the observer and attains the zenith. The zodiac, being looped round the equator, is therefore as nearly perpendicular as it can ever be; all its 12 signs make nearly the same angle with the horizon and take nearly the same time to rise (or to set), about 2 hours each. In particular, those pairs of signs which are diametrically opposite (for instance Taurus and Scorpius) take exactly the same time. For us on the other hand the celestial equator slants to the south, and the zodiac with it, and different signs make different angles with the horizon; and it follows that the signs nearer the point of the vernal equinox rise more quickly (because they are more aslant), and those nearer the autumnal point rise more slowly (because they are more upright), while in setting this difference is reversed.

Lucan here enumerates the 12 signs in pairs consisting of those which are diametrically opposite.

533. *non obliqua*: not strictly true, because in any position of the sky the zodiac swerves away from the equator till it touches the tropics of Cancer and Capricorn; but in the latitude here described it is as upright as its nature permits.

nec Tauro Scorpius exit | rector, 'Scorpius when emerging from the horizon is no nearer the perpendicular than Taurus', and so they take the same time to rise. In northern latitudes Scorpius is much more upright than Taurus, so that at Rhodes, for instance, Scorpius takes about $2\frac{1}{2}$ hours to rise, and Taurus about $1\frac{1}{2}$.

534. *aut Aries donat sua tempora Librae*,* 'nor does Aries make over any of its rising-time to Libra'. At the equator both take the

* Ridiculously misunderstood by the scholiasts and by Haskins and Francken as referring to the length of day and night when the sun is in these two signs. It would be possible to say that Cancer in our latitude makes over some hours of night to Capricorn, and Capricorn some hours of day to Cancer; but Aries and Libra are just the two signs of which no such thing can be said, for in both of them the day and the night are brought to that equality which all days and nights possess at the equator.

same time to rise, about 2 hours. At Rhodes Aries takes about $1\frac{1}{2}$ hours and Libra about $2\frac{1}{2}$, so that Aries may be said to subtract half-an-hour from his own time and add it to Libra's.

535. *aut Astraea iubet lentos descendere Pisces*, 'Virgo does not cause Pisces to set slowly'. At Rhodes the setting of Pisces (and the rising of Virgo) takes about $2\frac{1}{2}$ hours, at the equator about 2. In northern latitudes those signs which rise slowly (like Virgo) set quickly, and those which rise quickly (like Pisces) set slowly; and the rising-time of any sign is equal to the setting-time of the sign opposite: Virgo therefore, by rising slowly, may be said to compel the opposite sign, Pisces, to set with corresponding slowness.

536 sq. These two verses need more examination. *par Geminis Chiron*, 'Sagittarius is on a level with Gemini', can mean that they are equal in their rising-time; and the loose expression *idem, quod Carcinus, Aegoceros*, 'Capricorn is the equivalent of Cancer', might be forced to mean that this pair also are equal in that respect. But these are not apt examples of the difference between northern and equatorial latitude; for even in Rome and Greece Sagittarius does not take much more time to rise than Gemini, nor Cancer than Capricorn: at Rhodes the difference in each case is about 20 minutes and was believed in Lucan's day to be less. And when we come to *nec plus Leo tollitur Vrna* we cannot make *plus* stand for *tardius* or *maiore tempore*: the words mean 'Leo mounts no higher than Aquarius', and that sense is good. At the equator Leo and Aquarius are equally high at their highest, when crossing the meridian: in northern latitudes Leo is much the higher of the two. And now we had better interpret the two other examples by the light of this: 'Sagittarius mounts as high as Gemini, and Capricorn as high as Cancer'. These are the most telling contrasts that could be named, for Gemini and Cancer are the two signs which in northern latitudes mount highest, and Sagittarius and Capricorn the two which mount least high. Now too we can remedy the looseness of *idem, quod Carcinus, Aegoceros* by taking *idem* and *quod* (as Haskins in the midst of his blunders does) to be accusatives of extent with *tollitur* supplied from below, meaning *in tantum* and *in quantum*: see Ouid. met. III 151 sq. *nunc Phoebus utraque | distat idem terra*, Luc. VIII 179-81 *quidquid descendet . . . Arctophylax*, 365 sq. *quidquid ad Eoos tractus . . . ibitur*.

X 210-218

- 210 hunc ubi pars caeli tenuit, qua mixta Leonis
 sidera sunt Cancro, rapidos qua Sirius ignes
 exerit et uarii mutator circulus anni
 Aegoceron Cancrumque tenet, cui subdita Nili
 ora latent, quae cum dominus percussit aquarum
 215 igne superiecto, tunc Nilus fonte soluto,
 exit ut Oceanus lunaribus incrementis,
 iussus adest, auctusque suos non ante coartat
 quam nox aestiuas a sole receperit horas.

This sentence, which purports to give an astronomical and astrological reason for the rise of the Nile, is ungrammatical nonsense. The nonsense is certainly Lucan's, the anacoluthon possibly; but it will be convenient first to clear this obstacle out of the way, and correct the syntax of the words before setting forth their meaning or want of meaning.

The construction at present is this: '*ubi hunc tenuit pars caeli cui subdita latent ora Nili, quae cum percussit dominus aquarum, tunc Nilus iussus adest*': a temporal clause with various adjuncts, but nowhere any principal and independent verb. If in 214, instead of *quae*, Lucan wrote *haec*, as Guietus conjectured, his sentence was not incorrect, though still untidy and lumbering; if instead of *quae cum* he wrote *cumque haec*, it was open to no formal objection, and may be paraphrased thus:

'When Mercury has reached that part of the sky where Leo and Cancer are in contact, where Sirius blazes forth and where lies the circle which changes the year and contains Capricorn and Cancer, whereunder are the hidden founts of Nile, and when he has shone down vertically on these, then the river rises, and does not ebb till the autumnal equinox.'

The Nile began to rise soon after the summer solstice (Diod. i 39 4, Plin. n.h. v 57), which took place when the sun passed from Gemini into Cancer.* The sun in so doing crossed the *mutator circulus anni* (212), the colure of the solstices, a circle drawn through the two poles, intersecting the ecliptic at the two solstitial points, the 1st point of Cancer and the 1st of Capricorn (*Aegoceros* 213), and traversing Canis Maior not far from the dogstar Sirius; as Manilius describes

* So held Hipparchus, who had many followers in the first century after Christ. The Julian calendar placed the solstice at the 8th point of Cancer; but this difference does not materially affect the questions here arising.

it 1 622 sq. *Geminis Cancrum dirimit stringitque flagrantem | ore Canem*. But the rise of the waters became much more rapid and noticeable when the sun in July passed from Cancer into Leo (Plin. n.h. v 57) simultaneously, or nearly so, with the matutinal rising of Sirius (ib. xviii 269).

The poet has confounded these two dates and longitudes.* If he means the solstice, *Leonis* in 210 should be *Geminorum*. If he means the sun's entrance into Leo, the colure of the solstices should not be mentioned, and Sirius, if mentioned, should be mentioned in another way.†

The fact is that Lucan, whose account of the Nile is chiefly based on Sen. n.q. iv 1-2, is here trying to expand, with additions from his own inaccurate knowledge, a sentence of Seneca's which he has misunderstood, iv 1 2 *Nilus ante exortum Caniculae augetur mediis aestibus ultra aequinoctium*, 'the rise of the Nile takes place before the rising of Sirius in the heat of summer and lasts till after the autumnal equinox'. The rising of Sirius at sunrise occurred in the latitude of Rhodes about a month after the solstice, when the sun was entering Leo; and when Seneca says that the Nile begins to rise before this date, that is true, and consistent with the statement of others that it begins to rise soon after the solstice. But Lucan made two mistakes. First, he took Seneca's *ante* to mean 'immediately before', or even mistook it for *non ante*, so that in 225-7 he misinterprets his uncle thus: *Nilus neque suscitatur undis | ante Canis radios nec ripis alligat amnem | ante parem nocti Libra sub iudice Phoebum*. He believed therefore that the Nile began to rise at the rising of Sirius; and, knowing that the rising of Sirius was practically simultaneous with the entrance of the sun into Leo, he thence proceeded to his second mistake. He fancied, as novices are apt to fancy, that two stars which rise together also culminate

* Apart from this grave mistake he has blurred the precision of his account by pretending that Mercury and not the Sun is the influential planet. Mercury, though always in close attendance on the Sun, is less punctual and regular, and may be some weeks earlier or later in reaching the solstitial point. The scholium of the *Annotationes* at 210 should be punctuated thus: *eo scilicet tempore, quo Sol in istis est signis, tunc est et Mercurius, nam simul ambulant; difficile (i.e. raro) uno signo (i.e. xxx gradibus) aut antecedit aut remanet*.

† I have imitated in my paraphrase the ambiguity of *ignes exerit*. It may mean, and indeed with *qua* it must mean, simply 'scintillates'. In itself it more naturally means 'rises' or 'becomes visible', and we shall see that Lucan probably had the rising of Sirius in his mind; but that sense is, or ought to be, excluded by *qua* (caeli parte), since Sirius is always on the same spot, and his rising is a point of time and not of space.

together, or in other words that they are upon the same meridian line; and, knowing that Sirius was nearly upon that meridian line which is called the colure of the solstices, he fancied that the sun, when rising together with Sirius, must also be upon it, and therefore that the solstitial point must be the 1st point of Leo. This delusion he has again bewrayed at vi 337 sq. *Leonis* | *solstitiale caput*; and here it has caused him to fall between two stools. By writing *Leonis* in 210 instead of *Geminorum* he has made the *mutator circulus anni*, with Sirius attached to it, pass through the wrong end of Cancer, 30° out of its true place.

So far he has been trying to define the longitude of the planet Mercury at the moment when the Nile begins to rise; and he has assigned it two quite different longitudes, that of Sirius and the colure of the solstices, and that of the 1st point of Leo. Now he attempts with no better success to define its latitude. The elementary rules of writing require that the relative *cui* in 213 shall belong to the same antecedent as the relative *qua* in 210 and 211, *pars caeli*: 'that part of the sky whereunder lie the hidden founts of Nile'. He is saying therefore that the 1st point of Leo (or alternatively the 1st point of Cancer) passes perpendicularly over the source of the Nile; and his words correspond almost exactly to the words in which Pliny n.h. v 56 has given the opinion of Timaeus mathematicus: *id* (the rise of the Nile) *euenire a Canis ortu per introitum solis in Leonem, contra perpendicularum fontis sidere* (i.e. sole) *stante, cum eo tractu absumantur umbrae*. But this is both false and contradicted by Lucan himself. The 1st point of Cancer, as he indicates at 234, is overhead at Syene, where the Nile flows from Ethiopia into Egypt. The 1st point of Leo is overhead about half way between Syene and Meroe; and even Meroe, by Lucan's own account at 303, is a long way north of the sources of the Nile. He tells us at 283 that the Nile rises *medio ab axe*, that is near the equator, in which case the parts of the zodiac overhead must be the 1st points of Aries and Libra. The fact is that the ancients often forgot the obliquity of the zodiac, and they confused it, now with the *circulus aestiuus*, which it touches, now with the equator, which it twice intersects. The former confusion I have illustrated on pp. 328 sq.; the latter is latent here, and again in Verg. buc. x 68 *Aethiopum seruemus oues sub sidere Cancrī*.

I add some necessary remarks on minor points.

212 sq. *uarii mutator circulus anni* | *Aegoceron Cancrumque tenet*. In another context these words might describe the zodiac,

which contains both Cancer and Capricorn, and which changes the year as the sun moves along it. But that would here be absurd, because Mercury is always in the zodiac, and the words would not define the planet's longitude nor specify any one season of the year. Their true sense was explained by Sulpitius and by Palmerius ap. Oud. p. 924. The colure of the solstices changes the year by causing the day to shorten instead of lengthening, and to lengthen instead of shortening, when the sun crosses it in Cancer and Capricorn respectively. *pars caeli . . . qua . . . circulus . . . Aegoceron Cancrumque tenet* means 'the part of the sky where is the circle which holds Capricorn and Cancer'. The construction is like Hom. II. xi 757 sq. Ἀλυσίου ἔρθα κολώνη | κέκληται, 'where is the hill which is called Alision', or Ouid. her. iv 150 *ubi nunc fastus atque verba iacent?*, 'where now are my pride and boasts, which are brought low?'; and indeed the next clause *cui subdita Nili | ora latent* is of the same character.

213 sq. If it were legitimate to make *Cancrum* instead of *pars caeli* the antecedent of *cui*, the words *Cancrum . . . cui subdita Nili | ora latent* might be interpreted, with less discredit to Lucan, not in an astronomical and geographical but in an astrological sense. Astrologers allotted the countries of the earth to the dominion of the several signs of the zodiac; and Ethiopia, which may be regarded as containing the source of the Nile (though Lucan does say at 293 *Aethiopumque feris alieno gurgite campos*), is allotted to the dominion of Cancer by Manilius iv 758 and Dorotheus ap. Heph. Theb. i 1 p. 52 12 Engelbr. τῷ δ' ὑπὸ . . . Αἰθιοπῶν κλίμα κείται.

ADDENDA

P. xxxiv l. 19 My prophecy has been fulfilled.

I 227 Alfredo Klotzio, qui in Literarische Wochenschrift 1926 p. 727 mihi et Heinsio uitio dat quod 'gegen den Gebrauch des Dichters' monosyllaba ante caesuras posuerimus, auctor sum ut Lucanum legat: nunc ne adnotationem quidem meam legisse cognoscitur

II 594 iudicium meum confirmant saeculo IX scripti codices libri glossarum CI 117 'Cilicia prouincia iuxta Taurum montem est. Lucanus *Taurumque subegit*, id est gentes Ciliciae a Tauro monte', quam lectionem protulit I. F. Mountfordius, Quotations from classical authors in medieval glossaries 1925, p. 66. accedit igitur hic locus et eis quos p. IX ll. 19 sqq. et eis quos p. XXIX ll. 13 sqq. enumeraui

V 567 adde Arat. 909 οἰδαίνουσα et Verg. georg. I 357 *tumescere*

VI 677 adde Her. II 75 et III 107, Ael. n.a. II 38

IX 833-8 quod Lucanus dicere neglexit dixit Aelianus n.a. II 5, σπιθαμὴ βασιλίσκου τὸ μῆκος ἐστίν

CORRIGENDA

IV 134 melius Cortius *fuso* interpretatur 'per aestum inmisso', qua significatione *funditur* ponitur I 410

V 804 sq. G potius sequi debui et cum Benteio sic scribere: *fida comes Magni, uadis duce sola relicto | Pompeiumque fugis*

IX 491 recte medium interpunxit E. Fraenkelius gnom. 1926 p. 525

IX 947 quod neminem uidisse dixi uiderat Heitlandus apud Haskinsium p. lxxviii

INDEX

<i>ab</i> temporale	p. 229
ablativi forma in compara- tius	192, 296 sq.
ablativus absolutus	305
„ pro locativo	225
<i>ablucere, adluere</i>	184
abundantia orationis	11, 276
accusativus . 42 sq., 134, 279, 333	
<i>ad</i>	237 sq.
adiectio	5, 85, 194
adiectiva ad unum substan- tium pertinentia in duo orationis membra distri- buita	27
adjectivum gentile pro sub- stantivo	18
<i>admittere</i>	177
<i>acer</i> pro odore	308
Aethiopia Canero subiecta	337
Aetnae carmen 86	177
„ „ 181	81
<i>-aeus -aios</i> et <i>-eus -eios</i>	176
<i>agitare</i>	209
anacoluthon	334
<i>ante</i>	156
anth. Pal. v 264 4	231
ἀπὸ κοινοῦ posita vocabula . 183, 190, 193, 227, 269, 323	
appositio . 63, 71 sq., 79, 112, 166 sq.	
<i>Apsyrtos</i> insula	67
Arabia in Aegypto et Aethi- opia	314
<i>Arabum ululcr serpens</i>	178
<i>arcere aulicus</i>	322
<i>artus</i> non singulare	182
<i>aurorae praemissa dies</i>	250
<i>axis</i>	203, 255, 292
<i>Batäui</i>	18
<i>Belga in bella</i> mutatum	20
<i>bene</i>	257
<i>Bootes</i>	70, 228, 313
<i>brachylogia</i>	138, 156, 337
<i>bustum cineresque belli</i>	241
<i>cadere</i> cum dativo agentis pro <i>prosterni</i>	51

<i>capulus</i>	192
<i>caput fluminis</i> pro ostio	33
<i>cardo</i>	91 sq., 113
<i>castra et signa</i> permutata	16
casus ablativus 192, 225, 296 sq., 305	
„ accusativus . 134, 279, 333	
„ dativus	51
„ genetivus . 20, 103, 121, 163	
„ locativus	225
„ nominativus an voca- tivus 122, 132, 133, 192, 291	
„ vocativus	142, 231
casus significatio mutata . 134, 285	
<i>cateruae</i>	215
<i>chalybs</i> pluralem numerum non habet	184
<i>chelae</i> et <i>Chelae</i> quid differant . 28, 57	
<i>Chiron</i> pro Sagittario	277
<i>circulus alti solstitii</i>	330
„ <i>anni mutator</i> 334 sq., 336 sq.	
<i>clausus</i> <i>naporibus axis</i>	330
collocatio verborum in versu (vide etiam 'quartus') . 96, 135	
<i>color imperii</i>	263
colurus solstitiorum . 334 sq., 336 sq.	
<i>comae</i> <i>ninborum</i>	169 sq.
<i>comes</i> <i>neutri generis</i>	120 sq.
<i>comprehensus</i> et <i>compressus</i> quid differant	86, 200, 247
<i>confertus</i> et <i>consertus</i> quid differant	81
<i>contingit</i> homo honori	134
corp. gloss. Lat. v p. 400 14 . 284 sq.	
<i>cum</i> et <i>quam</i> permutata	279
„ in <i>sine</i> mutatum	28
<i>cum videre</i> pro substantivo	295
<i>cuncti</i> de tribus dictum	59
<i>Curictae</i> , non <i>Curictes</i>	103
<i>Cynthia</i> pro nocte	9
<i>Damascos</i> <i>uentosa</i>	68
<i>damnare</i> cum ablativo	10
<i>dativus agentis</i> cum verbo intransitivo	51
<i>degener</i>	16
<i>delicuae</i>	321
<i>depulsus</i> cum dat. abl. acc.	270

<i>descendere</i>	45	<i>iunitor infernus</i>	179
<i>despicere</i> cum accusativo	19	<i>ignotus</i>	7
<i>destringere</i>	100	<i>impactus</i> cui aliquid impin-	
<i>διὰ μέσων</i> collocata uerba	155, 213	gitur	128
<i>dies</i> longitudo	198	<i>imperatius</i>	58
<i>diucersus</i>	183	<i>imputare</i>	199
<i>ducere</i> et <i>tollere</i> permutata	18	<i>inaequalitas</i> orationis	28
„ <i>pro sibi inducere</i>	23	<i>inde . . . inde</i>	208
<i>echenais</i>	178	<i>indicatius</i> in apodosi con-	
<i>edere</i> <i>dolorem</i>	187	dicionali	82, 242
<i>egere</i>	252	<i>indicatius</i> in pendentii in-	
<i>elisio</i>	289	terrogatione	5 sq.
<i>emittere</i>	211 sq.	<i>infinitius</i> actius et passi-	
<i>Enyo</i> in <i>Erinyes</i> mutatum	29 sq.	uus iuncti	1
<i>erit</i> inuenietur	318	<i>iniquus</i>	320
<i>errantes stellae</i> appellantur		<i>insuetus</i>	126
etiam fixae	203	<i>intentus spiritus</i>	274
<i>es</i> omissum	19, 245	<i>interpolatio</i> metrica	9, 65, 115
<i>et</i>	10	<i>interrogatio</i> an exclamatio	v sq., 131, 205
<i>Eurus</i> madidus	9	<i>inuidia</i> deorum	97, 258
<i>-eus -eior</i> et <i>-aeus -aior</i>	176	<i>Ionos</i> rex Thessaliae	167
<i>ex</i>	281	<i>istac</i>	291
<i>exclamatio</i> an interrogatio	v sq., 181, 205	<i>iteratio</i> uerborum 11, 18, 76, 83, 116, 132, 194, 242 sq., 289	
<i>excrementa</i>	173	<i>ius ensis</i> in <i>iugulos</i>	119
<i>fasti</i> et <i>fastus</i>	55	<i>Iuuenalis</i> a Nicaeo emenda-	
<i>ferre</i> cum infinitiuo	117 sq.	tus	xvi-xviii
<i>figura</i> <i>ὅφ' ἐν</i> appellata	267	<i>Iuuenalis</i> i 22 schol. Cornut.	244
<i>filum</i> non heteroclitum	169	„ VI 373 sqq.	xx
<i>fons</i> pro gurgite	69	„ XIII 28	xxiv, 57
<i>frag. poet. Rom. Baehr. p.</i>		<i>Libya</i> Europae pars	271
358 20	92	<i>Libye</i> quomodo declinetur	11
<i>frangat</i> pro <i>frangi sinat</i>	5	<i>linea mundi</i> <i>κἀθερὸς κόσμου</i>	314
<i>frons</i> <i>senatus</i>	263	<i>lilare numina</i>	192
<i>frugifer</i>	134	<i>locatius</i> casus Lucano uita-	
<i>fucus</i> Tyrius et <i>sucus</i>	306	tus	225
<i>genetius</i>	20, 103, 121, 163	<i>loquendi</i> ratio a nostro sensu	
<i>Græceus</i> adiectiuum apud		aliena	45, 126, 177
poetas rarum	256	<i>Lucanus</i> i 8-12	v sq.
<i>haec</i> pro <i>hæc</i>	201	„ VI 436 sq.	320
<i>heu</i>	133	<i>Lucretius</i> v 375	27
<i>hexametri</i> pes primus	75, 185	„ VI 14	v
„ „ secundus	15	<i>lunaris</i> circulus piarum ani-	
„ „ tertius	15, 185	marum sedes	255
„ „ quartus	xxxii, 15, 55, 102, 185, 200, 301	<i>Maecotius, Maecotius</i>	54
<i>hic ubi</i>	68 sq.	<i>Martialis</i> ix 18 4	18
<i>hinc</i>	52	„ ix 86 1	51
<i>hinc</i> pro <i>huc</i>	54	„ xi 58 9	280
<i>homocomeson</i>	xix sq.	„ xi 100 2-4	320
<i>Horatius</i> <i>carm. i</i> 7 8	87	„ xii 57 20 2	126
„ <i>carm. i</i> 15 19	14	<i>medius</i> <i>cardo</i>	113
„ <i>carm. iii</i> 24 36 8	120	<i>Menander</i> <i>peric. 123</i> (282)	xxix sq.
„ <i>serm. i</i> 7 15 9	198	<i>mens</i> cum genetiuo	20
„ <i>serm. ii</i> 2 11-3	198	<i>modus</i> uerbi imperatiuus	58
<i>humo</i> pro <i>humii</i>	290	„ „ <i>indicatius</i>	5, 82, 212
<i>hypethaton</i>	278	„ „ <i>infinitius</i>	1
		„ „ <i>subiunctius</i>	58, 320

<i>monstratus covinnus</i>	18	<i>portitor Helles an proditor</i>	91
<i>mundus</i>	232, 312	<i>post</i>	69, 138
<i>nec et neque</i> in secundi tertii		<i>potens</i>	292, 294, 298, 316
quarti pedis ἀποει	15	<i>praepositionum collocatio</i>	260, 280
<i>nec et neque</i> in quinti pedis		<i>premere</i>	249, 327
fine	272	<i>primus hexametri pes</i>	75, 185
<i>nec et neque</i> in geminatione	15	<i>privus</i>	142 sq.
<i>neglegentia orationis</i>	67, 70, 103, 160, 285	<i>profundus adiectivum</i>	19, 79
<i>neu in ne</i> mutatum	56	<i>Propertius i 21 9 sq.</i>	173
<i>Nicaeus emendator Iuuenalis</i> xvi-xviii		„ III 4 4	231
<i>nigri ignes Saturni</i>	28	<i>protases apodosis circumiectae</i>	230
<i>nihil, nil</i>	185	<i>Ptolemaeus, Ptolomaeus</i>	122
<i>Ninos</i>	68	<i>puppis</i> quomodo declinetur	80
<i>nominativiforma pro uocatio</i>		<i>qua, locus ubi</i>	17
in Graecis	231	<i>quam et cum</i> permutata	279
<i>nominativus an uocativus</i>	122, 132, 133, 192, 291	<i>quartus hexametri pes</i> xxxii, 15, 55, 102, 185, 200, 301	
„ ex alio casu		<i>qui pro quis</i>	238, 288
praeicipiendus	253	<i>quicumque</i> sine antecedente	173
<i>non</i> a verbo quo pertinet		<i>quisquis pro quisquis es</i>	245
disiunctum	6	<i>quom</i>	50 sq.
<i>numeri astra sequentes, non</i>		<i>quoque loco non suo positum</i>	274
<i>moventes</i>	27	<i>rabidus in rapidus</i> mutatum	320
<i>nusquam in nunquam</i> muta-		<i>rapidus</i>	164, 310
tum	52	<i>refusus ἀπόπορος</i>	251
<i>obliquum in annum, recta</i>		<i>relativum pronomen alio casu</i>	
<i>per signa</i>	9	ex praecedenti intellegen-	
<i>obliquus pro transverso</i>	9	dum	320
<i>ora fluminis pro fontibus</i>	310	<i>Rhoecus Centaurus, non Rhoetus</i>	166
<i>orationis abundantia</i>	11, 276	<i>sacerus</i>	63
„ inaequalitas	28	<i>Salamis pro uictoria Salaminia</i>	66
„ <i>neglegentia</i>	67, 70, 103, 160, 285	<i>Saturnus niger</i>	28
<i>orbis</i>	102 sq., 146	<i>scholia emendata uel uindi-</i>	
<i>ordo uerborum</i>	6, 11, 37, 129, 134, 145, 166, 250 sq., 261, 274	cata	24, 37, 51, 57 bis, 60, 82, 92, 108 bis, 117, 130, 162, 170, 171, 179, 180, 184 bis, 193, 214, 215, 221, 228, 229, 234, 236, 244, 246, 256, 259, 261, 262, 264, 271, 274, 275, 279, 284, 287, 296, 312, 335
<i>Quidius her. xix 171-8</i>	198	<i>secretum dare</i>	72
„ <i>art. III 440</i>	231	<i>secunda uerbi persona</i>	199
„ <i>met. I 52 sq.</i>	xxvii-xxix	<i>seducere</i>	-123
„ <i>met. II 337</i>	14	<i>semel</i>	290
„ <i>met. v 362 sq.</i>	256	<i>seu</i>	10
„ <i>trist. II 3</i>	96	<i>si pro siquidem</i>	242
„ <i>trist. II 19-21</i>	43	<i>si fas</i>	303
<i>Palatin</i>	62	<i>sidera ἡμέδια</i>	328
<i>parhistoria</i>	109	<i>sidus mundi latitudo</i>	193
<i>Paulus Constantinopolitanus</i> xiii-xvi		<i>sigmatismus qui uocatur</i>	184
<i>pendere natam</i>	251, 268	<i>signa ἡμέδια</i>	93
<i>penitus</i>	275	<i>signa et castra</i> permutata	16
<i>persequi</i>	42	<i>signifer polus</i>	327 sq.
<i>petere de culmine</i>	247	<i>signiferum caelum</i>	228, 329
<i>Pharsalia nostra</i>	296	<i>Silius iv 713-7</i>	190
<i>Phoebæ naualia</i>	66	„ v 5 sq.	27
<i>plaga torrida habitabilis</i>	331	„ xvii 224	190
<i>planetarum ὄψωπα et ταρακίωπα</i> 326 sq.		„ xvii 651 sq.	203
<i>Plias pro Pliadum</i> occasu	253		
<i>pontus pro gurgite</i>	69		
<i>populi</i>	22 sq.		

<i>sipara</i> et <i>suppara</i> res diuersae	136	<i>traicere</i>	176 sq.
<i>siquis</i> pro <i>si</i>	75	<i>Tricerberus</i>	179
Solinus 27 54	269	<i>tum</i> et <i>tunc</i> permutata	21
sonus uerborum uituperatus	97, 184	<i>tum, tunc</i> in anaphora	65
Stattius silu. iv 3 155-7	328 sq.	<i>tunc</i> ante gutturalem	21
<i>stridere</i> cuius sit coniugationis	158	<i>tunc</i> pro <i>praeterea</i> an dicatur	21
<i>sub</i>	273	<i>turbare</i>	198
<i>subactus</i>	216	<i>tutus</i>	280
<i>subitus</i> et <i>subito</i>	324	<i>typhones</i>	192
subiunctiuus	58, 320		
<i>sucus</i> Tyrius et <i>fucus</i>	306	Valerius Flaccus i 482 sq.	331
<i>suffectus</i>	306	" ii 339	128
<i>summus</i> pro extremo	24, 92	" iii 39 sq.	126
synecdoche longius progressa	221, 241	" viii 226 sq.	126
		<i>ubi, locus ubi</i>	165
<i>tacet sine murmure</i>	11	<i>uena</i>	212
<i>tamen</i>	14, 16	uerbi persona secunda	199
<i>tangere</i>	294	uerbum duplici ui adhibitum	100
<i>tantum</i> aduerbium ex sub-		Vergilius buc. x 68	336
stantiuo auditur	12 sq.	" Aen. v 488	176 sq.
<i>tantus uoluit</i> pro <i>tot uoluit</i>	220	" Aen. vi 795-7	328 sq.
Tauri ungula	327-9	<i>uicem tueri</i>	321
tautologia	57	ungula Tauri	327-9
<i>temerare</i>	6, 67	uocatiui forma in Graecis	281
<i>tenere naualiu</i>	66	uocatiuus an nominatiuus	122, 132,
<i>tensus</i>	23	133, 192, 291	
<i>terra</i> an <i>terrae</i> sterni et pro-		" pro nominatiuo	142
cumbere	112	<i>uouent</i> dirae	63
tertius hexametri pes	15, 185	<i>urbs</i> cogitatione supplendum	202
<i>tesca</i> in <i>tecta</i> mutatum	46	<i>Vrba</i> pro Aquario	277
testudo tincta	306		
thesaurus linguae Latinae	19 sq., 24,	zeugma	198, 269
39, 66, 80, 118, 182, 184,		zodiacus cum aliis circulis	
217, 257, 304, 321		confusus	828 sq., 336
<i>timere</i> cum infinitiuo	149	zonae planetarum	310
<i>tollere</i> et <i>ducere</i> permutata	18		

63
2905